

ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ДІДУХ ТАРАС ГРИГОРОВИЧ

УДК 94:[322:272/273](477.8)«1953/1964»

**ДИСЕРТАЦІЯ
СТАНОВИЩЕ РИМО-КАТОЛИЦЬКОЇ ТА ГРЕКО-
КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКОВ В УРСР У 1953–1964 РР.
(НА ПРИКЛАДІ ЛЬВІВСЬКОЇ, ДРОГОБИЦЬКОЇ,
СТАНІСЛАВСЬКОЇ І ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ)**

Спеціальність: 07.00.01 – Історія України

03 – Гуманітарні науки

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ Дідух Тарас Григорович

Науковий керівник: **Бистрицька Елла Володимирівна**, доктор історичних наук, професор

Тернопіль – 2021

АНОТАЦІЯ

Дідух Т. Г. Становище Римо-католицької та Греко-католицької церков в УРСР у 1953–1964 рр. (на прикладі Львівської, Дрогобицької, Станіславської і Тернопільської областей). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – «Історія України». – Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, 2021.

У дисертаційній роботі на основі комплексного аналізу наукової літератури, опублікованих та архівних матеріалів досліджено становище РКЦ та ГКЦ в УРСР у 1953–1964 рр. (на прикладі Львівської, Дрогобицької, Станіславської і Тернопільської областей). Висвітлення особливостей політики радянської влади щодо католицьких конфесій в окреслений період здійснено шляхом опрацювання спеціальних досліджень на тему державно-церковних відносин в СРСР, зокрема праць радянських науковців, представників української діаспори та зарубіжних вчених і сучасних українських дослідників.

Доведено, що в сучасній історичній науці відсутнє цілісне й неупереджене наукове дослідження становища РКЦ та ГКЦ в УРСР у 1953–1964 рр. (на прикладі Львівської, Дрогобицької, Станіславської і Тернопільської областей). Дослідниками вивчено окремі аспекти досліджуваної проблеми, що актуалізує дисертаційну роботу, підвищує її наукове та суспільне значення. На основі детального аналізу архівних матеріалів, значна кількість яких уперше введена до наукового вжитку, досліджено становище РКЦ та ГКЦ в УРСР упродовж окресленого часу на прикладі вказаних областей, які в радянський період опинилися перед складними викликами тоталітарної держави, що дало змогу розкрити механізми впровадження політичних рішень, скерованих на знищення або

максимальну локалізацію цих релігійних інституцій в соціальних, політичних та економічних обставинах часу.

Теоретико-методологічна база дисертаційного дослідження ґрунтується на дослідницьких принципах історизму, об'єктивності, позаконфесійності, толерантності, системності, соціального підходу та багатофакторності. В основі методики дисертаційного дослідження покладено комплекс загальнонаукових (абстрагування, узагальнення, індукції, дедукції), емпірико-теоретичних (аналізу, синтезу) і спеціально-наукових (історико-генетичного, історико-системного, компаративного, статистичного, діяхронного, синхронного, бібліографічної, джерелознавчої і архівної евристики) методів, які взаємно доповнюють один одного.

Автором у дисертації обґрунтовано використання низки термінів, які відображають окремі аспекти теми дослідження й вимагають уточнення його понятійно-категоріального апарату: термін «Греко-католицька церква» відображає сутність діяльності цієї інституції у радянський період (наявність ієрархічної структури, парафій, церковних рад, монаших чинів, семінарій тощо), яка не обмежувалася проведенням підпільних богослужінь і виконанням треб; терміни «невозз'єднане духовенство», «невозз'єднані священники», «невозз'єднані громади» вжито для означення греко-католиків, які перейшли у підпілля, натомість щодо колишніх греко-католицьких священників і громад, які визнали юрисдикцію РПЦ, вживається термін «возз'єднані»; самовизначення конфесійної належності православного духовенства відображено в документах державних органів влади терміном «староправославні», який використано нами у тексті дисертації.

Встановлено, що 1953–1958 рр. є періодом формування урядової політики у сфері державно-церковних відносин, домінантним змістом якої стало поєднання ідеологічних засобів формування атеїстичного світогляду громадян з жорстким адмініструванням релігійних організацій і репресивними методами. Постанови та рішення ЦК КПРС, ЦК КПУ впродовж 1953–1958 рр. визначальним чином впливали на діяльність та

становище громад РКЦ і ГКЦ у Львівській, Дрогобицькій, Станіславській і Тернопільській областях, що дало змогу автору виокремити наступні підперіоди:

- березень 1953 р. – листопад 1954 р. – поживлення релігійного життя віруючих внаслідок амністії та звільнення з ув'язнення репресованих радянською владою римо-католицьких і греко-католицьких священників.
- листопад 1954 р. – червень 1957 р. – повернення на батьківщину більшої частини репресованого духовенства, припинення кримінальних переслідувань, послаблення ідеологічного та адміністративного тиску на РКЦ і ГКЦ. Активізація підпільної діяльності ГКЦ, відновлення її структурних одиниць та проведення напівлегальних богослужінь. Поява феномену подвійної юрисдикції для «возз'єднаних» священників.
- липень 1957 р. – жовтень 1958 р. – посилення адміністративного, кримінального та ідеологічного тиску на РКЦ і ГКЦ, яке призвело до скорочення чисельності римо-католицьких священників, переважно через вимушений виїзд у Польщу. Застосування кримінальної відповідальності до греко-католицького духовенства, активізація антиуніатської і антиватиканської пропаганди.

Досліджено основні форми та методи ідеологічного впливу радянської влади на віруючих з метою перешкоджання їхній участі в релігійному житті РКЦ. Ставлення радянської влади до РКЦ у повоєнний період формувалося у контексті протистояння між СРСР і Святим Престолом. У Ватикані не були зацікавлені в поширенні радянської ідеології на територіях проживання католиків. У сфері міжнародної політики інтереси цих суб'єктів також не мали точок дотику. Тому РКЦ розглядалася радянським керівництвом як політична сила, яка протистоїть СРСР у питаннях внутрішньої і міжнародної політики.

З'ясовано, що результатом посилення контролю за діяльністю релігійних організацій з боку радянської влади стало об'єднання духовенства і віруючих РКЦ та ГКЦ у боротьбі за збереження своїх інституцій.

Духовенство надавало духовну опіку віруючим обох католицьких конфесій, що мало наслідком збільшення відвідуваності костелів та виконання релігійних обрядів. Право священників здійснювати пастирські обов'язки в парафіях інших областей, зазвичай, уповноважені РСРК відхиляли, прискіпливо ставилися до особи священника, беручи до уваги його громадянську позицію, політичні уподобання, професійну підготовку. Особливо активних священників не реєстрували або зволікали з реєстрацією, переміщували у віддалені парафії, ревних віруючих позбавляли посад тощо.

Виокремлено причини активізації підпільної діяльності ГКЦ: політика лібералізації в СРСР на тлі згорання масових репресій, амністії та реабілітації сотень тисяч ув'язнених, серед яких було чимало священників, посилила серед греко-католиків очікування легалізації ГКЦ; важливим стримуючим чинником інтеграції віруючих у православ'я була підпільна діяльність греко-католицького духовенства. Діяльність незареєстрованих громад свідчила про системність духовної опіки з боку підпільного духовенства; засоби ліквідації «уніатського підпілля» мали переважно контрольний-інформаційний і заборонний характер (заборонялося церковним радам відкривати храми для проведення нелегальних відправ; на голів райвиконкомів і секретарів райкомів КПУ покладался контроль над незареєстрованими церквами та обов'язок повідомляти про нелегальні богослужіння; заборона відправ; попередження духовенству і віруючим, контрольні перевірки на місцях тощо). Заборона греко-католицьким священникам здійснювати відправи і треби не мала законодавчого обґрунтування; повільна інтеграція у православ'я «возз'єднаного» парафіяльного духовенства, яке дотримувалося греко-католицької літургійно-обрядової практики.

Визначено особливості антирелігійної політики радянської влади щодо РКЦ і ГКЦ упродовж 1958–1964 рр., принципи якої формувалися ухвалами й постановами центральних партійно-державних органів влади, закріплювалися низкою законодавчих й нормативно-правових актів, які

визначали й регулювали діяльність релігійних організацій, їх взаємини з органами влади, трудові відносини, майновий і правовий статус духовенства, умови освіти і виховання дітей віруючих сімей тощо.

Під час реалізації партійних і урядових рішень щодо релігійних організацій, РСРПЦ і РСРК та їх уповноважені на місцях, координували свою діяльність з КДБ та брали до уваги рекомендації його співробітників. У нових суспільно-політичних умовах їх завдання та функції були значно розширені. Спостерігалось поступове обмеження прав віруючих і релігійних об'єднань на території досліджуваних областей, суттєве скорочення мережі діючих громад і храмів. Одночасно з правовими й адміністративними обмеженнями щодо релігійних об'єднань і духовенства, органи влади активно скорочували мережу діючих громад і храмів.

Окреслено механізми обмеження функціонування і переслідування римо-католицьких та греко-католицьких громад: спонукання до еміграції етнічних поляків і римо-католицького духовенства; заборона служити в громадах, де не було священника; зняття з реєстрації священників; кримінальне переслідування підпільного духовенства; переміщення священників у віддалені парафії; блокування реєстрації священників та громад; позбавлення церковних посад ревних віруючих; адміністративний тиск на ініціаторів звернень про реєстрацію громад і храмів; передача культових споруд на баланс державних організацій з подальшим їх переобладнанням під господарські приміщення, заклади освіти і культури. Проводилася політика ізоляції римо-католицького кліру від Святого Престолу.

У результаті антирелігійної кампанії в УРСР на 1964 р. залишилося лише 100 офіційно зареєстрованих громад РКЦ у 8 областях, у яких налічувалося приблизно 60500 віруючих. З них у Львівській області функціонувало 13 громад, у Тернопільській – 6, а в Івано-Франківській області не залишилося жодної діючої римо-католицької громади.

Охарактеризовано особливості переслідування ГКЦ у Львівській, Дрогобицькій, Станіславській і Тернопільській областях. Значні терміни покарання і позбавлення права проживати в західних областях України стали серйозним попередженням для греко-католицьких священників, які помітно знизили свою активність, проте не припинили душпастирської праці. Активною підпільною діяльністю займалися владика В. Величковський, вікарний єпископ А. Зафійовський, канонік С. Рудь, отці Г. Богун, М. Вінницький, В. Грицай (ієромонах), Є. Котик, Ф. Курчаба (ігумен), Г. Мисак, С. Ратич, Є. Смаль (ієромонах), А. Цегельський, монахи-редемптористи В. Стернюк, Куцах, Якимович та інші священнослужителі.

Основні положення, висновки дисертаційного дослідження, введені до наукового вжитку документи та матеріали, можна використовувати при написанні праць з історії України, державно-церковних відносин.

Ключові слова: Римо-Католицька Церква, Греко-Католицька Церква, Ватикан, Львівська область, Дрогобицька область, Станіславська (Івано-Франківська область), Тернопільська область, державно-церковні відносини, лібералізація, антирелігійна кампанія.

SUMMARY

Didukh T. H. The State of the Roman-Catholic and the Greek Catholic Churches in the Ukrainian Soviet Socialist Republic in 1953–1964 (on the example of Lviv, Drohobych, Stanislav, and Ternopil Regions). Qualification Scientific Work. Manuscript.

Thesis for obtaining for the degree of the Candidate of Historical Sciences on Specialty – 07.00.01 – History of Ukraine. – Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Ternopil, 2021.

The thesis examines the state of the Roman-Catholic (RCC) and the Greek Catholic Churches (GCC) in the Ukrainian Soviet Socialist Republic in 1953–1964 on the basis of complex analysis of the scientific literature, published and archival materials (on the example of Lviv, Drohobych, Stanislav, and Ternopil regions). The peculiarities of the politics of the Soviet government in relation to the catholic

denominations in the given period were lighted through the processing of special studies on the topic of state-church relations in the USSR, in particular, works of soviet scientists, representatives of the Ukrainian diaspora, and foreign and modern Ukrainian researchers.

It was proved that there is no complete and unprejudiced scientific research of the state of the RCC and the GCC in the Ukrainian Soviet Socialist Republic in 1953–1964 in contemporary scientific science (on the example of Lviv, Drohobych, Stanislav, and Ternopil regions). The researchers have studied separate aspects of the studied problem, which make the thesis relevant and increase its scientific and societal significance. The state of the RCC and the GCC in the Ukrainian Soviet Socialist Republic within the given period on the example of the above-mentioned regions, which in the Soviet period faced significant challenges of the totalitarian state was studied on the basis of the detailed analysis of archival materials, the significant number of which was introduced for scientific purposes for the first time, gave the possibility to reveal the mechanism of implementation of political decisions, directed at destruction or maximal localization of these religious institutions in social, political and economic circumstances of that time.

The theoretical and methodological base of the thesis bases on the research principles of historicism, objectivity, non-confessionalism, tolerance, systematics, social approach, and multifactority. The basis of the methodology of the thesis study is a complex of general-scientific (abstraction, generalization, induction, deduction), empirical-theoretical (analysis, synthesis), and special-scientific (historical-genetic, historical-systemic, comparative, statistical, diachronic, synchronous, bibliographic, source, and archival heuristics) methods, which complement each other.

In this thesis, the author substantiates a number of terms, which reveal separate aspects of the research and require clarification of its conceptual and categorical framework: the term «Greek-Catholic Church» reflects the essence of the activity of this institution in the soviet period (presence of the hierarchical

structure, parishes, church councils, monastic ranks, seminaries, etc.), which was not restricted by holding underground worship services and religious services; terms «not reunited clergy», «not reunited priests», «not reunited» communities» were used for defining Greek-Catholics, who went underground, while the term «reunited» is used in relation to former Greek-Catholic priests and communities, who recognized the jurisdiction of the Roman-Catholic Church; self-determination of the denomination of the Orthodox clergy is reflected in the documents of the state government authorities with the term «Old Orthodox», which was used in the text of the thesis.

The period of 1953–1958 was found to be the period of formation of government policy in the sphere of state-church relations, dominating intention of which was the combination of ideological means of formation of the atheistic worldview of citizens with strict management of religious organizations and repressive methods. Resolutions and decisions of the Central Committee of the Communist Party of the USSR, the Central Committee of the Ukrainian SSR defined the activity and the state of the communities of the RCC and the GCC in Lviv, Drohobych, Stanislav, and Ternopil regions, which allowed the author to distinguish the following sub-periods:

- march 1953 – november 1954 – reactivation of the religious life of the religious individuals because of amnesties and release of Roman-Catholic and Greek Catholic priests, who had been repressed by the Soviet government.
- november 1954 – june 1957 – return of the majority of the repressed clergy to the motherland, termination of criminal prosecution, weakening of ideological and administrative pressure on RCC and GCC. Activation of underground activity of the GCC, renewal of its structural units, and conduction of semi-legal worship services. Development of the phenomena of double jurisdiction for the «reunited» priests.
- july 1957 – october 1958 – strengthening of the administrative, criminal and ideological pressure on the RCC and GCC, which led to the reduction of the number of the Roman-Catholic priests, mainly because of the forced

departure to Poland. Applying criminal responsibility in relation to the Greek-Catholic clergy, activation of anti-Uniate and anti-Vatican propaganda.

The main forms and methods of the ideological influence of the Soviet government on the religious individuals with the purpose of prevention of their participation in the religious life of the RCC were studied. Soviet government's treatment of the RCC in the post-war period was formed in the context of opposition between the USSR and the Holy See. The Vatican was not interested in the expansion of the Soviet ideology on the territories, where Catholics lived. These subjects did not have areas of common interest in the sphere of international politics. Therefore, the Soviet government considered the RCC as political power, opposing the USSR in the issues of internal and international policy.

Association of the clergy and religious individuals of the RCC and the GCC in the fight for the preservation of their institutions was found to be a result of increasing control over the activity of the religious organization by the Soviet government. The clergy gave its spiritual support to the religious individuals of both religious denominations, which resulted in the increase of visiting Roman catholic churches and religious ceremonies conduction. The right of priests to realize their pastoral obligations in parishes of other regions was commonly rejected by the authorized individuals of the Council for Religious Cults, who cautiously treated the person of the priest, taking into consideration his public position, political preferences, professional preparation. Especially active priests were not registered or their registration was slowed down, they were transferred to the furthest parishes, fervent religious individuals were deprived of positions, etc.

The causes of activation of the underground activation of the GCC were distinguished: politics of liberalization of the USSR on the background of the reduction of mass repressions, amnesty, and rehabilitation of hundreds of thousands of imprisoned, including many priests increased expectation of legalization of the GCC among Greek-Catholics, important deterrent in the integration of religious individuals into Orthodoxy was the underground activity of Greek-Catholic clergy. The activity of unregistered communities certified

consistency of spiritual support of underground clergy; means of liquidation of «Uniate underground» mostly had control-informational and prohibiting nature (church councils were prohibited to open churches for holding illegal ceremonies, the control over unregistered churches and obligation to notify about illegal worship services, prohibition of ceremonies, cautions to clergy and religious individuals, control checks on sites, etc. were laid on the heads of district executive committees and secretaries of district committees of the Communist Party of Ukraine). Prohibition to hold ceremonies and rites for Greek-Catholic priests did not have the legislative bases; slow integration into Orthodoxy of the «reunited» parish clergy, which complied Greek-Catholic liturgical and ritual practice.

Peculiarities of the anti-religious policy of Soviet government in relation to the RCC and the GCC during 1958–1964, principles of which were formed by decrees and resolutions of central party-state authorities, were set by a number of legislative and regulatory-legal acts, which defined and regulated activity of religious organizations, their relations of governmental authorities, labour relations, the proprietary and legal status of the clergy, conditions of education and upbringing of children from religious families, etc. were determined.

While realizing party and government decisions concerning religious organizations, the Council for Russian Orthodox Church and Council of Religious Cults and their authorized persons on sites coordinated their activity with the Committee for State Security (CGB) and considered recommendations of its employees. Their tasks and functions were significantly extended in new socio-political conditions. The gradual restriction of the rights of religious individuals and associations on the territories of the studied regions, significant shortening of the network of the active communities and churches were observed. Simultaneously with the introduction of legal and administrative restrictions concerning religious associations and clergy, government authorities actively reduced the network of the active communities and churches.

The mechanisms of limitation of functioning and prosecution of Roman-Catholic and Greek-Catholic communities were defined as: encouraging the

emigration of ethnic Poles and the Roman Catholic clergy, prohibition of holding services in communities, where no priests were previously, removal of priests from registration; criminal prosecution of underground clergy, transfer of priests to the further parishes, blockage of registration of priests and communities; deprivation of fervent religious individuals of church positions, administrative pressure on initiators of applications on registration of communities and churches, transfer of cult structures on the balance of state organization with their further re-equipment into economic premises, educational and cultural institutions. The policy of isolation of Roman-Catholic clergy from the Holy See was conducted.

Only 100 officially registered communities of the RCC remained in 8 regions, involving only 60500 religious individuals as a result of the anti-religious campaign in Ukrainian SSR in 1964. In particular, 13 communities functioned in Lviv Region, 6 – in Ternopil Region, and none active Roman-Catholic community remained in Ivano-Frankivsk Region.

Peculiarities of prosecution of the GCC in Lviv, Drohobych, Stanislav and Ternopil regions were characterized. Significant punishment terms and deprivation of the right to reside in western regions of Ukraine became a serious caution measure to Greek-Catholic priests, who significantly reduced their activity, but did not stop pastoral work. V Velychkovskyi, vicar bishop A. Zafiyovskyi, canonic S. Rud, priests H. Bohun, M. Vinnytskyi, V. Hrytsai (hieromonk), Ye. Kotyk, F. Kurchaba (hegumen), H. Mysak, S. Ratych, Ye. Smal (hieromonk), A. Tsehelskyi, monks-redemptorists V. Sterniuk, Kutsakh, Yakymovych, and other clergies were involved in active underground activity.

The main provisions, conclusions of the dissertation research, documents, and materials introduced for scientific purposes may be used while writing works in the History of Ukraine, state-church relations.

Key words: Roman-Catholic Church, Greek-Catholic Church, Vatican, Lviv Region, Drohobych Region, Stanislav (Ivano-Frankivsk) Region, Ternopil Region, state-church relations, liberalization, anti-religious campaign.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

I. Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Дідух Т. Політика радянської влади щодо Греко-католицької церкви в УРСР у період «десталінізації» (1953–1959 рр.). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія.* 2010. Вип. 2. С. 190–196.
2. Дідух Т. Становище Римо-католицької церкви на Тернопільщині у 1953–1964 рр. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія.* 2011. Вип. 2. С. 234–240.
3. Дідух Т. Активізація діяльності греко-католицького духовенства на Тернопільщині у 1953–1958 рр. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Історичне релігієзнавство.* 2012. Вип. 6. С. 147–159.
4. Дідух Т. Становище Греко-католицької церкви на території Дрогобицької області в період лібералізації у 1953–1958 рр. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Історичне релігієзнавство.* 2013. Вип. 8. С. 61–74.
5. Дідух Т. Стан Римо-католицької церкви на Тернопільщині у контексті антирелігійної політики радянської влади в 1957–1964 рр. *Мандрівець.* 2013. № 4 (106). С. 53–57.
6. Дідух Т. Становище Римо-католицької церкви на території Дрогобицької області у 1953–1958 рр. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету.* 2014. Вип. 38. С. 207–212.
7. Дідух Т. Дослідження державно-церковних відносин в СРСР у сучасній українській історіографії. *Наукові записки Тернопільського*

національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. 2014. Вип. 1. Ч. 3. С. 215–220.

8. Дідух Т. Особливості конфесійного життя Греко-католицької церкви на Тернопільщині у 1958–1964 рр. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія.* 2014. Вип. 2. Ч. 1. С. 122–128.

9. Дідух Т. Становище католицьких конфесій в Україні у 1953–1964 рр.: історіографічний огляд проблеми. *Українське релігієзнавство.* 2014. № 71–72. С. 171–177.

10. Дідух Т. Особливості конфесійного життя Римо-католицької церкви в західних областях України у 1953–1958 рр. *Україна–Ватикан: християнство в контексті його включення в різноманітні сфери суспільного буття: наук. збірник / за ред. Л. Филипович і П. Яроцького.* Київ: УАР, 2015. С. 158–164.

11. Дідух Т. Особливості конфесійного життя Римо-католицької церкви на території Львівської області у 1958–1964 рр. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія.* 2019. Вип. 1. С. 152–159.

12. Didukh T. Special features of confessional life of the Roman Catholic Church in the Western regions of Ukraine in 1958–1964. *Journal of Education, Health and Sport.* 2021. Vol. 11. № 4. P. 101–112. <https://apcz.umk.pl/czasopisma/index.php/JEHS/article/view/JEHS.2021.11.04.01>
[1.](#)

II. Наукові публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

13. Дідух Т. Вплив урядових постанов від 7 липня та 10 листопада 1954 р. на конфесійне життя римо-католиків та греко-католиків Тернопільщини. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до сьогодення)»,* 20–21 квітня 2012 р., м. Тернопіль: у 2-х ч. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. Ч. I. С. 129–134.

14. Дідух Т. Заходи ієрархів Російської православної церкви з утвердження православ'я серед «возз'єднаного» духовенства на території Дрогобицької області у 1953–1958 рр. *Проблеми та перспективи наук в умовах глобалізації*: матеріали VIII Всеукраїнської наук. конференції, 15 листопада 2012 р. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. С. 132–139.

15. Дідух Т. Особливості співпраці між греко-католицьким і римо-католицьким духовенством у Дрогобицькій області в 1953–1958 рр. *Історія релігій в Україні*: матеріали XXIV Міжнародної наук. конференції, 12-16 травня 2014 р. наук. щорічник / упоряд.: О. Киричук, М. Омельчук, І. Орлевич. Львів: Логос, 2014. Кн. I. С. 628–636.

16. Дідух Т. Вплив антирелігійної кампанії радянської влади на скорочення конфесійної мережі Римо-католицької церкви на Тернопільщині у 1957–1964 рр. *Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції «Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до сьогодення)»*, 26 квітня 2013 р. Тернопіль: «Вектор», 2014. С. 63–66.

17. Дідух Т. Становище Греко-католицької церкви на території Станіславської області у 1953–1958 рр. *Українська Греко-Католицька Церква у контексті вітчизняної історії та сучасних суспільних реалій (до 150-ліття з дня народження митрополита Андрея Шептицького та 70-ліття з дня ув'язнення патріарха Йосифа Сліпого)*: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конференції з міжнародною участю (м. Тернопіль, 24–25 квітня 2015 р.). Тернопіль; Київ: Вектор, 2015. С. 64–69.

18. Дідух Т. Вплив політики лібералізації на релігійне життя Римо-Католицької Церкви у Львівській області (1953–1958 рр.). *Історія та сучасні виклики непокараних злочинів радянського тоталітаризму проти Церкви*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 11 червня 2015 р.). Дніпропетровськ: Пороги, 2015. С. 256–264.

19. Дідух Т. Особливості діяльності греко-католицьких громад на Львівщині в період політики лібералізації (1953–1958 рр.). *Українська Греко-*

Католицька Церква в історії та сучасних процесах розвитку українського суспільства (до 420-ліття укладення Берестейської унії, 70-ліття Львівського «псевдособору» 1946 р.): матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конференції (м. Тернопіль, 21–22 квітня 2016 р.). Тернопіль; Київ: Вектор, 2016. С. 140–147.

20. Дідух Т. Вплив Йосифа Сліпого на підпільну діяльність Греко-Католицької Церкви (1953–1958 рр.). *Проблеми національно-патріотичного виховання: історичний та психолого-педагогічний аспекти:* матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конференції (м. Тернопіль, 23 лютого 2017 р.). Тернопіль: ТОКІППО, 2017. С. 52–55.

21. Дідух Т. Вплив Василя-Всеволода Величковського на підпільну діяльність Греко-Католицької Церкви на Тернопільщині (1953–1959 рр.). *Тернопіль і Тернопільщина в особах, подіях, документах:* збірник наук. статей та тез I Регіональної наук.-практ. конференції (м. Тернопіль, 25 квітня 2017 р.). Тернопіль: ТОКІППО, 2017. С. 49–51.

22. Дідух Т. Роль віруючих у підпільній діяльності Греко-Католицької Церкви на території Західної України (1953–1958 рр.). *Події Української національної революції 1917–1921 років крізь призму світогляду людини третього тисячоліття:* матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конференції, приуроченої 100-річчю проголошення Української Народної Республіки (м. Тернопіль, 21 листопада 2017 р.). Науковий, методичний, інформаційний збірник Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти. Тернопіль: ТОКІППО, 2018. Вип. 4. С. 41–48.

23. Дідух Т. Особливості конфесійного життя Греко-Католицької Церкви на території Львівської області у 1958–1964 рр. *Держава і церква в новітній історії України:* збірник наук. статей. Полтава: ПНПУ ім. В. Г. Короленка, 2019. Вип. 7. С. 79–89.

24. Дідух Т. Заходи ієрархів Російської православної церкви з утвердження православ'я серед «возз'єданого» духовенства на території Львівської області у 1953–1958 рр. *Передові наукові дослідження в Україні:*

матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конференції (м. Тернопіль, 27 вересня 2019 р.). Науковий, методичний, інформаційний збірник Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти. Тернопіль: ТОКІППО, 2019. Вип. 16 С. 44–52.

25. Дідух Т. Заходи ієрархів Російської православної церкви з утвердження православ'я серед «возз'єднаного» духовенства на території Станіславської області у 1959–1964 рр. *Четверті Геретівські читання*: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конференції (м. Тернопіль, 10 червня 2020 р.). Науковий, методичний, інформаційний збірник Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти. Тернопіль: ТОКІППО, 2020. Вип. 20. С. 71–84.

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ.....	2
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ І ПОЗНАЧЕНЬ.....	19
ВСТУП.....	21
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЧНІ, ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ ТА ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	28
1.1. Історіографічний огляд.....	28
1.2. Аналіз джерельної бази.....	41
1.3. Методологія наукової проблеми.....	47
РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ ЩОДО РКЦ ТА ГКЦ В ПЕРІОД ЛІБЕРАЛІЗАЦІЇ У 1953–1958 РР.....	91
2.1. Реалізація політики радянської влади в релігійній сфері.....	91
2.2. Перешкоджання органами радянської влади діяльності РКЦ.....	110
2.3. Активізація підпільної діяльності ГКЦ.....	133
РОЗДІЛ 3. РИМО-КАТОЛИЦЬКА І ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА КОНФЕСІЇ В УМОВАХ АНТИРЕЛІГІЙНОЇ КАМΠΑНИЇ У 1958– 1964 РР.....	170
3.1. Особливості антирелігійної політики радянської влади.....	170
3.2. Обмеження функціонування РКЦ.....	188
3.3. Переслідування ГКЦ.....	211
ВИСНОВКИ.....	263
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	271
ДОДАТКИ.....	311

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ І ПОЗНАЧЕНЬ

АІЩ – Архів Інституту Історії Церкви (Українського католицького університету в м. Львові).

ВЛКСМ – Всесоюзний Ленінський комуністичний союз молоді.

ВР СРСР – Верховна Рада СРСР.

ВР УРСР – Верховна Рада УРСР.

ГКЦ – Греко-Католицька Церква.

Держархів Івано-Франківської обл. – Державний архів Івано-Франківської області.

Держархів Львівської обл. – Державний архів Львівської області.

Держархів Тернопільської обл. – Державний архів Тернопільської області.

КДБ – Комітет державної безпеки.

крб. – карбованець.

КК УРСР – Кримінальний кодекс УРСР.

КПРС – Комуністична партія Радянського Союзу.

КПУ – Комуністична партія України.

МВС – Міністерство внутрішніх справ.

МДБ – Міністерство державної безпеки.

НАН України – Національна Академія наук України.

о. – отець, священик.

ОУН – Організація українських націоналістів.

РКЦ – Римо-Католицька Церква.

РМ СРСР – Рада Міністрів СРСР.

РМ УРСР – Рада Міністрів УРСР.

РПЦ – Російська Православна Церква.

РСР – Рада у справах релігій.

РСРК – Рада у справах релігійних культів.

РСРПЦ – Рада у справах Російської Православної Церкви.

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік.

УАР – Українська Асоціація релігієзнавців.

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка.

ЦДАВОВУ України – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.

ЦДАГО України – Центральний державний архів громадських об'єднань України.

ЦК КПРС – Центральний комітет Комуністичної партії Радянського Союзу.

ЦК КПУ – Центральний комітет Комуністичної партії України.

ВСТУП

Актуальність теми. На сучасному етапі історії України процеси державотворення сприяли динамічному відродженню релігійних організацій та активізації релігійного життя українського народу. Проблема створення оптимальних державно-церковних відносин є актуальною для незалежної України, оскільки процес формування нормативно-правової бази діяльності релігійних організацій не завершений. Поліконфесійний характер нашої держави вимагає врахування інтересів усіх суб'єктів, що є складним завданням з огляду на дискримінаційну політику щодо релігійних меншин і церковних інституцій попередніх державних утворень, зокрема УРСР і СРСР. Використання релігійно-церковного чинника для вирішення міжнародних і внутрішньополітичних завдань призвело в радянський період до спотворення державно-церковних відносин, коли де-факто відбулася локалізація діяльності конфесій, порушення прав і свобод віруючих.

Необхідність побудови нової демократичної моделі державно-церковних відносин сприяє зростанню наукового інтересу до вивчення ролі релігії як історичного, громадсько-політичного і культурного чинника. У цьому контексті актуальним залишається об'єктивний аналіз регіонального становища РКЦ і ГКЦ упродовж 1953–1964 рр., зокрема на прикладі Львівської, Дрогобицької, Станіславської і Тернопільської областей.

Дослідження становища РКЦ і ГКЦ в УРСР упродовж окресленого часу на прикладі вказаних областей, які в радянський період опинилися перед складними викликами тоталітарної держави, дасть змогу розкрити механізми впровадження політичних рішень, скерованих на знищення або максимальну локалізацію цих релігійних інституцій в соціальних, політичних та економічних обставинах часу.

Недостатньо вивченими залишаються питання засобів і методів реалізації планів інтеграції греко-католиків у православ'я, реакції віруючих на них та урядові дії щодо нейтралізації їх спротиву. Спадком агресивної

атеїстичної політики радянської влади є сформовані міфологеми щодо католиків західного і східного обрядів, які ігнорують їхній внесок у духовно-культурну спадщину України. Підтримка цих стереотипів з боку РПЦ спонукає дослідників до вивчення становища РКЦ і ГКЦ в УРСР упродовж 1953–1964 рр. (на прикладі Львівської, Дрогобицької, Станіславської і Тернопільської областей). Саме в такій парадигмі актуалізується тема пропонованого дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційна робота виконана в рамках науково-дослідної теми кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства «Релігія і Церква в Україні у контексті світових і суспільних трансформацій» (державний реєстраційний номер 0117U002181) та кафедри Історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук «Актуальні проблеми історії, культури, освіти, науки і техніки України» (державний реєстраційний номер 0111U009915) Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Мета дисертаційного дослідження полягає у комплексному та цілісному аналізі становища РКЦ та ГКЦ в УРСР у 1953–1964 рр. (на прикладі Львівської, Дрогобицької, Станіславської і Тернопільської областей) в контексті державно-релігійної політики радянської влади, визначенні методів і форм її застосування, а також з'ясуванні результатів, спричинених цією політикою.

Для реалізації мети визначено основні **завдання**:

- проаналізувати та систематизувати стан і ступінь висвітлення теми в історіографії, охарактеризувати її джерельну базу, визначити теоретико-методологічні засади дослідження;
- з'ясувати політику радянської влади щодо РКЦ та ГКЦ в УРСР (на прикладі Львівської, Дрогобицької, Станіславської і Тернопільської областей) у 1953–1958 рр.;

- дослідити основні форми та методи ідеологічного впливу радянської влади на віруючих з метою перешкоджання їх участі в релігійному житті РКЦ;
- виокремити причини активізації підпільної діяльності ГКЦ;
- визначити особливості антирелігійної політики радянської влади щодо РКЦ і ГКЦ упродовж 1958–1964 рр.;
- окреслити механізми обмеження функціонування римо-католицьких та греко-католицьких громад;
- охарактеризувати особливості переслідування ГКЦ у Львівській, Дрогобицькій, Станіславській і Тернопільській областях.

Об'єкт дослідження – суспільно-політичні процеси в УРСР у 1953–1964 рр.

Предмет дослідження – особливості діяльності РКЦ і ГКЦ в УРСР (на прикладі Львівської, Дрогобицької, Станіславської і Тернопільської областей) у досліджуваній період.

Хронологічні рамки охоплюють період від 5 березня 1953 р. (смерть Й. Сталіна, яка ознаменувала зміну державної політики в релігійній сфері) до жовтня 1964 р. (усунення від влади М. Хрущова).

Територіальні межі дослідження охоплюють західні області УРСР: Дрогобицьку (у 1959 р. вона увійшла до складу Львівської області), Львівську, Станіславську (з 9 листопада 1962 р. – Івано-Франківська) і Тернопільську.

Методологічною основою дослідження є комплекс загальнонаукових (абстрагування, узагальнення, дедукції, індукції), емпірико-теоретичних (аналізу, синтезу) і конкретно-наукових (історико-генетичного, компаративного, періодизації, діахронного, синхронного, історико-системного, статистичного) методів. Вибір методологічного інструментарію обумовлений міждисциплінарним характером роботи та застосуванням дослідницьких принципів: історизму, об'єктивності, системності, позаконфесійності, толерантності та пріоритетності документів.

Наукова новизна праці полягає в тому, що

вперше:

- запропоновано авторську періодизацію партійно-державної політики щодо римо-католицьких і греко-католицьких громад у період лібералізації (1953–1958 рр.), що характеризує спрямованість їх діяльності у зазначений відрізок часу;

- введено до наукового вжитку низку архівних матеріалів, які висвітлюють особливості реалізації політики радянської влади в релігійній сфері на території Львівської, Дрогобицької, Станіславської і Тернопільської областей;

- здійснено комплексний аналіз становища та діяльності РКЦ і ГКЦ у Дрогобицькій області в порівнянні з Львівською, Станіславською і Тернопільською областями;

- з'ясовано особливості співпраці ієрархів Дрогобицько–Самбірської єпархії РПЦ Михайла Мельника (25 лютого 1946 р. – 9 жовтня 1955 р.), Антонія Пельвецького (19 жовтня 1955 р. – 27 вересня 1956 р.), Григорія Закаляка (27 вересня 1956 р. – 21 травня 1959 р.) з обласними уповноваженими РСРПЦ у процесі опрацювання «возз'єднаних» громад та духовенства;

- доповнено тезу, що масштабний адміністративний тиск та посилення атеїстичної пропаганди з боку держави на римо-католицькі громади у 1959–1964 рр. призвів до послаблення впливу римо-католицького духовенства на віруючих та значних матеріальних втрат у досліджуваних областях;

поглиблено:

- дослідження, пов'язані з вивченням становища, динаміки діяльності громад католиків західного і східного обрядів Львівської, Дрогобицької, Станіславської і Тернопільської областей у 1953–1964 рр.;

- аналіз змісту та перебігу відносин між радянською державою і Церквою, які регулювалися законодавством, що на регіональному рівні не

виключало адміністративного тиску на віруючих та штучного регулювання кількості зареєстрованих громад і храмових споруд;

- висновки вітчизняних вчених, що упродовж періоду лібералізації 1953–1958 рр. значно посилювалося протистояння між колишніми греко-католицькими священниками, які переважно підтримували підпільних священників, та духовенством РПЦ у боротьбі за вплив на віруючих. У цій боротьбі значну підтримку РПЦ надавали радянські органи влади, які мали на меті обмежити, а в перспективі припинити діяльність ГКЦ;

- з'ясування участі духовенства РПЦ в реалізації партійно-державної політики, спрямованої на ліквідацію католицьких громад латинського і східного обрядів шляхом опрацювання віруючих;

набули подальшого розвитку:

- положення про те, що у боротьбі за владу між партійними лідерами вищого ешелону КПРС у 1953 р. була спроба використати ієрархів РПЦ – колишніх греко-католиків, та ГКЦ, зокрема Й. Сліпого, що опосередковано підтвердило значний вплив Церкви в радянському суспільстві та можливість вирішення окремих міжнародних завдань, наприклад, встановлення діалогу з Ватиканом;

- теза, що поживлення релігійного життя у 1954–1958 рр. активізувало дискусію серед вищого партійного керівництва щодо змісту атеїстичної політики та знайшло відображення в низці протилежних за змістом постанов ЦК КПРС. Перемога консервативного крила компартії ознаменувала посилення антирелігійного тиску і згорання політики лібералізації щодо Церкви.

- судження, що амністія засуджених громадян у 1953–1958 рр. мала своїм наслідком повернення з місць ув'язнення духовенства та сприяла активізації діяльності релігійних громад у зазначених областях.

Апробація результатів дисертації. Основні положення, висновки і матеріали дисертаційної роботи обговорені на засіданні кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства Тернопільського національного педагогічного

університету імені Володимира Гнатюка, представлені на щорічних звітних наукових конференціях професорсько-викладацького складу вузу.

Результати дисертаційного дослідження апробовані у формі виступів та участі в роботі тематичних секцій на:

– *міжнародних* науково-практичних конференціях: Міжнародній науково-практичній конференції «Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до сьогодення)» (м. Тернопіль, 20–21 квітня 2012 р.); II Міжнародній науково-практичній конференції «Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до сьогодення)» (м. Тернопіль, 26 квітня 2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Методологічні засади і наступність релігієзнавчих досліджень в Україні (пам'яті Н. Гаврілової та А. Гудими)» (м. Тернопіль, 23–24 січня 2014 р.); XXIV Міжнародній науковій конференції «Історія релігій в Україні» (м. Львів, 12-16 травня 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Історія та сучасні виклики непокараних злочинів радянського тоталітаризму проти Церкви» (м. Київ, 11 червня 2015 р.);

– *всеукраїнських та регіональних* науково-практичних конференціях: VIII Всеукраїнській науковій конференції «Проблеми та перспективи наук в умовах глобалізації» (м. Тернопіль, 15 листопада 2012 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю «Українська Греко-Католицька Церква у контексті вітчизняної історії та сучасних суспільних реалій» (до 150-ліття з дня народження митрополита Андрея Шептицького та 70-ліття з дня ув'язнення патріарха Йосифа Сліпого) (м. Тернопіль, 24–25 квітня 2015 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Українська Греко-Католицька Церква в історії та сучасних процесах розвитку українського суспільства (до 420-ліття укладення Берестейської унії, 70-ліття Львівського «псевдособору» 1946 р.)» (м. Тернопіль, 21–22 квітня 2016 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Проблеми національно-патріотичного виховання: історичний та психолого-педагогічний аспекти»

(м. Тернопіль, 23 лютого 2017 р.); I Регіональній науково-практичній конференції «Тернопіль і Тернопільщина в особах, подіях, документах» (м. Тернопіль, 25 квітня 2017 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції, приуроченій 100-річчю проголошення української народної республіки «Події Української національної революції 1917–1921 років крізь призму світогляду людини третього тисячоліття» (м. Тернопіль, 21 листопада 2017 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Передові наукові дослідження в Україні» (м. Тернопіль, 27 вересня 2019 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Четверті Геретівські читання» (м. Тернопіль, 10 червня 2020 р.).

Публікації. Основні положення дисертації викладено у 25 наукових публікаціях, із них 11 – у фахових виданнях України, 1 – в іноземному виданні, (з них 5 – включені до переліку міжнародних наукометричних баз даних), 13 – у збірниках наукових праць та матеріалах науково-практичних конференцій.

Структура дисертації. Праця складається з анотації, переліку умовних скорочень і позначень, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (345 позицій), додатків (9 позицій). Загальний обсяг дисертації становить – 326 сторінок, з них основного тексту – 187.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЧНІ, ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ ТА ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографічний огляд

Важливе місце в історії України ХХ ст. займають державно-церковні відносини. Найбільшого загострення вони зазнали в період перебування країни у складі СРСР, коли радянська державна політика скеровувалася на формування комуністично-атеїстичного суспільства, у якому не залишалося місця для релігії. Репресивний характер у ставленні органів державної влади до релігії вплинув на усі конфесії, які функціонували в СРСР, але особливо негативне ставлення у комуністичної влади було щодо РКЦ та ГКЦ.

Проблемі діяльності РКЦ та ГКЦ у досліджуваний період присвячено багато наукових праць. Проте у більшості робіт основна увага дослідників спрямована на дослідження особливостей служіння католицького духовенства і життя та діяльність вірян, а зміни в політиці радянської влади щодо цих Церков, зокрема в період керівництва країною М. Хрущова упродовж 1953–1964 рр., аналізуються лише частково.

Історіографічні праці, присвячені розгляду задекларованої проблеми, можна умовно розділити на чотири групи. Перша група – праці радянських науковців. Друга – дослідження представників української діаспори. Третя – роботи зарубіжних вчених. Четверта – праці сучасних українських дослідників.

Аналізуючи праці першої групи, варто наголосити на тому, що в радянський період усі сфери суспільно-політичного та духовного життя підпорядковувалися офіційній комуністичній ідеології, яка вбачала в релігії перешкоду на шляху побудови комунізму. Тому в радянській історичній науці ставлення до Церкви й релігійних організації в цілому було суб'єктивним та ідеологічно упередженим й заангажованим. У працях радянських науковців відображено тогочасне негативне ставлення до релігії,

а Церква трактувалася як антинародний інститут, створений для закріплення безправного становища народних мас попередніми суспільно-економічними формаціями. Пропагувалася ідея того, що релігія це негативне явище минулого, для якого немає місця в комуністичному суспільстві.

У загальних рисах проблеми, пов'язані із практичним застосуванням законодавства про релігійні культу в СРСР та свободою совісті, розглядалися в працях М. Голодного [1], О. Огневої і О. Уткіна [2; 7], В. Ключкова [3; 6], А. Барменкова [4], В. Куроєдова [5], М. Кириченка [8], Ю. Розенбаума [9] та інших. Політику КПРС і радянської держави стосовно релігії, Церкви, забезпечення прав та свобод віруючих в її реалізації, згадувані автори розглядали з марксистсько-ленінських позицій. Лейтмотивом їхніх праць було твердження про вирішення проблеми свободи совісті та віросповідання в СРСР. Факти втручання державних органів влади в релігійне життя ними розглядалися як епізодичні або ж такі, що не впливали на загальну ситуацію в країні.

Відмінну від провладних авторів позицію відстоював член «Комітету із захисту прав людини», близький співробітник очільника цієї інституції академіка А. Сахарова – І. Шафаревич. У книзі «Законодательство о религии в СССР. Доклад Комитета прав человека», надрукованій у Парижі, він критично оцінював проблему дотримання релігійного законодавства в СРСР та наводив випадки грубого порушення права громадян на вільне виконання релігійних обрядів [10].

Підкреслимо, що значною мірою ставлення радянського керівництва щодо РКЦ визначалося його взаєминами з Ватиканом і політикою, яку проводив Святий Престол стосовно СРСР. Відтак у працях радянських науковців діяльність РКЦ та міжнародна політика Ватикану висвітлювалися, зазвичай, у негативному ракурсі. Особливості релігійної політики радянської влади у контексті міжнародних відносин, зокрема східної політики Ватикану, досліджували Е. Вінтер [11], Й. Григулевич [12], Н. Козачишин і О. Матюхіна [13] та інші. Згадувані науковці звинувачували Святий Престол

у проведенні стосовно СРСР та країн соціалістичного табору «реакційної» та «ворожої» політики.

Зауважимо, що у дослідженнях радянських авторів прослідковується негативне ставлення до ГКЦ. Це зумовлено тим, що після формальної ліквідації Церкви на Львівському соборі 8–10 березня 1946 р. та примусового переведення греко-католицьких парафій до складу РПЦ, радянська влада заперечувала факт її існування в СРСР. Усі спроби греко-католицького духовенства та віруючих добитися легалізації Церкви переслідувалися комуністичним режимом.

Аналізуючи радянську історіографію необхідно відзначити, що розпочала масштабну пропагандистську боротьбу проти ГКЦ стаття Я. Галана «З хрестом чи з мечем», надрукована 6 квітня 1945 р. у львівській обласній газеті «Вільна Україна» під псевдонімом «Володимир Росович» [14]. Зміст статті спрямовувався проти покійного митрополита Андрея Шептицького, греко-католицького духовенства та ієрархів, яких звинувачували у співробітництві з німецькими окупантами. Автор також виступав проти Берестейської церковної унії та ГКЦ в цілому [15, с. 286]. Доречно зауважити, що Д. Веденєєв у праці «Розвіяні міфи. Історичні нариси і статті» [16] пише про те, що «Населення краю сприймало нападки на церкву як богохульство. Можна зрозуміти ставлення богобоязливих людей до своєрідного галицького Салмана Рушді» [16, с. 532].

Упродовж наступних років, фактично до кінця періоду перебування УРСР у складі СРСР, політична та ідеологічна боротьба з ГКЦ лише посилювалася. Для протидії греко-католикам влада активно залучала науковців, публіцистів: С. Даниленка [17; 18], А. Шиша [19; 21], К. Дмитрука [20; 22; 31; 32, с. 47–51], В. Климова [23], Й. Цьоха [24, с. 98–105], І. Миговича [25; 27; 30], О. Вовка [26], Н. Козачишин [28], Ф. Медвідя, М. Пасічника [29, с. 71–74], М. Болдижара [33], С. Возняка [34], М. Деримова [35, с. 2], О. Уткіна [36, с. 48–52], І. Миговича, М. Трофимчука [37] та інших.

Як відзначав І. Андрухів: «усі так звані «антиунійні» праці переслідували головну мету: утвердити у свідомості радянських громадян «антинародну» сутність УГКЦ, а отже, апологетизувати рішення радянського уряду про її ліквідацію під виглядом «возз'єднання» з Російською православною церквою, яким нібито було «відновлено» історичну справедливість, порушену Берестейським собором 1596 р.» [38, с. 26].

У другій групі проаналізовано дослідження представників української діаспори. Необхідно відзначити праці В. Кудрика [39], Г. Лужницького [40], Ю. Федоріва [41], М. Марусина [42], І. Нагаєвського [43; 44], І. Хоми [45] та інших. У роботах вказаних науковців висвітлено причини та передумови створення ГКЦ на Берестейському соборі 1596 р. Роль Церкви у збереженні української національної та духовної традиції в умовах поневолення України з боку сусідніх країн, а також боротьбу греко-католиків, очолюваних духовенством у підпіллі після Львівського собору 1946 р. з радянською владою.

Проблемі створення Українського Києво-Галицького патріархату присвячена монографія І. Нагаєвського «Патріархати їх початок і значення в церкві та український патріархат» [44]. У ній автор, на підставі аналізу історичних джерел, обґрунтовував необхідність патріаршого статусу для ГКЦ з метою ефективнішої протидії антирелігійній політиці радянської влади, збереження Церкви в тогочасних несприятливих політичних умовах.

Важливим джерелом інформації про перші роки життя та діяльність за кордоном митрополита Й. Сліпого після звільнення з ув'язнення є монографія М. Рудницької «Невидимі стигмати» [46]. У книзі авторка детально висвітила біографію митрополита, обставини його приїзду в Рим, взаємини із Папою Іваном XXIII та іншими вищими католицькими ієрархами, а також його працю, скеровану на створення Українського Києво-Галицького патріархату.

Третя група – роботи зарубіжних вчених. Окреме місце займають праці зарубіжних науковців, присвячені вивченню особливостей державно-

церковних відносин в радянський період. Зауважимо, що окремої синтетичної праці, безпосередньо пов'язаної з досліджуваною проблемою, не має. Більшість робіт названої групи опосередковано пов'язана з тематикою дисертації. Тим не менше, все ж таки варто виокремити окремі публікації зарубіжних науковців, пов'язані як з релігійним становищем в СРСР, так і загальними проблемами історії радянського періоду.

У роботах В. Коларжа йдеться про складне становище християнської Церкви в СРСР [47] в умовах будівництва комунізму [48]. Настрої віруючих, їхнє ставлення до радянської влади, в умовах антирелігійної кампанії, досліджували М. Бурдьйо, В. Флетчер, Дж. Скотт [49; 51; 52; 56]. Доволі цінним науковим доробком є праця Я. Гросса. Автор стверджував, що в умовах функціонування радянської системи, фактично усі конфесії зазнавали утисків і переслідувань, позаяк їхні духовні імперативи суперечили комуністичній ідеології [50, с. 59–78].

С. Рабет аналізував проблеми релігійної політики у Східній Європі та СРСР [53; 63], Дж.-Ф. Андерсон, П. Волтерс і С. Стемпень – становище Церкви, її переслідування з боку органів державної влади [54; 57, с. 3–30; 58; 59, с. 195–262]. М. Одинцов – конфронтацію і співпрацю Церкви і держави в історії радянського суспільства [55], релігійну політику в СРСР упродовж 1939–1958 рр., питання влади і Церкви в країнах Східної Європи цього часу [65, с. 7–68]. С. Коткін вивчав місце різноманітних конфесій в СРСР, зважаючи на антирелігійну радянську пропаганду, що суперечила цивілізаційному поступові [60]. Д. Поспеловський, намагався визначити роль РПЦ у ХХ ст., охарактеризувати вплив тоталітаризму на становище релігії в СРСР [61; 64].

В. Роод у праці «Рим і Москва» розкрив взаємини Святого Престолу з СРСР в період від 1917 р. – до кінця 1989 р. Простежив зусилля РКЦ вибороти свободу віросповідання в атеїстичній державі. Певну увагу приділив складним стосункам кардинала Й. Сліпого із Апостольським Престолом щодо надання патріархату ГКЦ [62].

Позаяк закордонні дослідники, вивчаючи становище ГКЦ в радянський період, зверталися до національних питань, тому вважаємо за доцільне згадати праці А. Каппелера, Е. Куллевіга, які власне стосувалися цих проблем. Загальна тенденція, окреслена науковцями, пов'язувалася з тим, що репресії проти Церкви склали основу радянської антирелігійної політики [66; 67; 68]. К. Ваннер вважає, що в СРСР не лише існував суспільний рух на підтримку Церкви, але й спротив радянській системі [69].

Загалом, варто зауважити, що зазначеними авторами становище Церкви в СРСР розглядалося крізь призму суспільної системи та її негативного впливу на свободу совісті і волевиявлення громадян.

Четверта група – праці сучасних українських дослідників. Варто відзначити, що новий етап в дослідженні державно-церковних відносин в СРСР розпочався після розпаду СРСР і проголошення незалежності України. Важливе місце у цьому процесі займала зміна методології дослідження проблеми та усунення ідеологічних стереотипів у ставленні щодо релігії. Окрім цього, значна увага приділялася переоцінці усталених поглядів на роль держави у церковно-релігійному житті, чому сприяло відкриття архівних фондів під грифом «цілком таємно», які дали змогу науковцям об'єктивно вивчити особливості державно-церковних відносин в СРСР в цілому і УРСР зокрема.

Вивчення вітчизняної історіографії дало можливість виокремити три підгрупи джерел з проблеми дослідження державно-церковних відносин в СРСР: перша – узагальнюючі праці з історії України та релігієзнавства; друга – роботи з історії РКЦ; третя – праці, у яких досліджується становище ГКЦ в УРСР у радянський період.

Аналізуючи праці першої підгрупи, варто ствердити, що одними з перших вітчизняних узагальнюючих робіт, у яких переосмислено і об'єктивно розкрито місце держави в церковно-релігійному житті СРСР, є праці В. Єленського [70, с. 20–25; 71, с. 24–28; 72; 74, с. 2–5], І. Меркатун [73, с. 70–76] та інших авторів. Вказані дослідники проаналізували характер

взаємовідносин між церквою і державою з точки зору права, принципу свободи совісті, підкреслюючи, що в результаті планомірного наступу на церкву та релігійні організації в СРСР з боку радянської влади відбувалися численні порушення права громадян вільно сповідувати свої релігійні переконання. Так, на думку В. Єленського, радянська влада, керуючись комуністичною ідеологією, реалізовувала на території СРСР безпрецедентний у світовій історії квазіатеїстичний експеримент з метою подолання релігії у суспільстві, однак, незважаючи на усі зусилля з боку влади, рівень релігійності серед громадян України залишався доволі високим [74, с. 2–5].

Важливою подією в сучасному українському релігієзнавстві стало заснування у березні 1993 р. УАР, яка об'єднала на добровільних засадах учених-релігієзнавців, викладачів релігієзнавчих дисциплін навчальних закладів, співробітників музеїв та інших наукових установ України. Відзначимо, що серед значної кількості наукових праць, опублікованих її членами, виділяються фундаментальні академічні видання – Академічне релігієзнавство» [75]. Особливої уваги заслуговує четвертий том «Історії релігії в Україні» – «Католицизм» за редакцією А. Колодного і П. Яроцького. У ньому ґрунтовно висвітлено історію католицизму на українських землях з Х ст. – до здобуття Україною незалежності у 1991 р. та комплексно досліджено етапи розвитку церковно-релігійного життя католицьких конфесій: РКЦ і ГКЦ [76].

Важливе місце посідають дослідження взаємовідносин між державою і релігійними конфесіями в УРСР у повоєнний період. Зокрема, праці В. Войналовича [317], І. Андрухівця [38], окремі у співавторстві з П. Кам'янським [77], П. Бондарчука [78], А. Моренчука [79, с. 37–42; 80, с. 162–166; 81], Я. Стоцького [82] та інших.

У праці В. Войналовича «Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: політологічний дискурс» проведено ретельний аналіз державної політики щодо релігійних об'єднань

на території України в повоєнний час та у період керівництва країною М. Хрущова. Автор ґрунтовно проаналізував радянську політичну модель державно-церковних відносин в контексті еволюції тоталітарного режиму і спроби влади створити на території СРСР «нову історичну спільноту». Значне місце займає аналіз відносин між органами радянської влади і РПЦ, її ролі у суспільно-політичному житті країни. Крім цього, висвітлено особливості взаємовідносин між органами радянської влади і католицькими конфесіями та заходи, спрямовані на ліквідацію інституцій ГКЦ у контексті протистояння між СРСР й Ватиканом [317].

У роботах І. Андрухівця основна увага зосереджена на дослідженні особливостей церковно-релігійного життя Прикарпаття і частково Галичини. Серед них заслуговує уваги наукова праця «Політика радянської влади у сфері релігії та конфесійне життя на Прикарпатті в 40–80-х роках ХХ століття. Історико-правовий аналіз». У монографії автор висвітлив особливості взаємин органів радянської влади з релігійними конфесіями в 40–80-х роках ХХ ст. через призму політичного курсу радянського керівництва у сфері релігії, простежив причини і характер конфесійних трансформацій та їх наслідки для населення Прикарпаття [38].

Важливе наукове значення має ґрунтовне дослідження П. Бондарчука «Релігійність населення України у 40–80-х роках ХХ ст.: соціокультурні впливи, особливості, тенденції змін» [78]. У монографії автор здійснив комплексний та системний аналіз особливостей релігійної політики радянської влади і її вплив на конфесійне життя громадян України в середині 1940-х – середині 1980-х рр. Основна увага в дослідженні приділена вивченню місця релігії у повсякденному житті віруючих. Зокрема П. Бондарчук простежив динаміку відвідування ними храмів у святкові та будні дні, розглянув виконання релігійних обрядів хрещення, вінчання і поховання. Також дослідник висвітлив вплив секуляризаційних процесів на внутрішнє життя релігійних конфесій, які діяли на території України,

проаналізував їх конфесійну мережу, кількісний склад віруючих та їхні соціально-демографічні характеристики [78].

А. Моренчук» досліджував релігійні процеси у західних областях України в період керівництва державою М. Хрущова. Основна увага в дослідженні приділена висвітленню особливостей розвитку релігійних процесів на західноукраїнських землях в контексті загальносоюзної і республіканської політики радянської влади у сфері релігії. Автор відзначив, що причинами, які зумовили особливу конфесійну ситуацію в західних областях України, були: високий рівень релігійності серед населення, значна підтримка ГКЦ з боку віруючих, що у свою чергу привело до того, що органи радянської влади підтримували РПЦ на противагу греко-католикам [79, с. 37–42; 80, с. 162–166; 81].

Результатом цілеспрямованої та копіткої наукової роботи стала монографія Я. Стоцького «Держава і релігії в західних областях України: конфесійні трансформації в контексті державної політики 1944–1964 років» [82], у якій ґрунтовно проаналізовано особливості конфесійного життя Західної України в результаті державної політики радянської влади у сфері релігії. Автор розкрив основні причини і характер змін в конфесійній мережі у контексті державної політики радянської влади, спрямованої на подолання впливу релігії серед громадян та скорочення кількості офіційно діючих громад і храмів у досліджуваній період часу [82].

Особливості розвитку конфесійного життя на території західних областей України в контексті державно-церковної політики радянської влади і свободи совісті в СРСР упродовж 1953–1964 рр. у своїх працях досліджували П. Панченко [83], В. Баран [84, с. 113–128; 90], О. Бажан [85, с. 5–7; 92, с. 31–38], О. Бажан і Ю. Данилюк [87], О. Шуба [86], Я. Грицак [88], В. Андрущенко [89], В. Пащенко [91, с. 311–319], Н. Шліхта [93, с. 39–45] та інші дослідники.

Загалом, варто зауважити, що вказані автори у своїх роботах доводять, що проголошений в СРСР принцип відокремлення церкви від держави мав

формальний характер. На їх думку, радянська влада проводила цілеспрямовану політику на витіснення з країни релігійних об'єднань в цілому і католицьких конфесій зокрема. Так, у спільній монографії О. Бажана і Ю. Данилюка «Випробування вірою. Боротьба за реалізацію прав і свобод віруючих в Україні в другій половині 1950-х–1980-ті рр.» на основі аналізу документів досліджено особливості релігійного дисидентства в УРСР означеного періоду. Важливе місце у праці займає характеристика боротьби віруючих католиків за громадянські права і можливість вільно сповідувати свої релігійні переконання. Автори розглянули і охарактеризували громадський рух за відновлення діяльності та офіційну легалізацію ГКЦ і його підтримку з боку демократичної громадськості Росії, міжнародних релігійних та правозахисних організацій і активну позицію Ватикану у вирішенні цієї проблеми [87].

Другу підгрупу джерел складають праці, у яких досліджуються відносини між органами радянської влади і РКЦ в УРСР. Необхідно відзначити, що в історичній науці проблема політики радянської влади щодо РКЦ у період керівництва країною М. Хрущова належить до малодосліджених. Так, історію та правове становище РКЦ на території України в 1953–1964 рр. досліджували Ю. Білоусов [94], В. Осадчий [95], В. Войналович [96, с. 405–425], О. Калакура [97], І. Андрухів [98, с. 93–97], В. Байдич [99, с. 294–315], Я. Стоцький [100, с. 73–78], О. Гура [101, с. 60–68] та інші автори.

Вказані дослідники у своїх працях висвітлили особливості взаємин між римо-католиками і радянськими органами влади в досліджуваний період. Проаналізували заходи та методи, які застосовували радянські чиновники з метою обмеження діяльності РКЦ в УРСР. Наприклад, у праці О. Калакури проаналізовано зміни в конфесійній мережі РКЦ в УРСР внаслідок планомірної політики радянської влади, яка мала на меті поступову асиміляцію та русифікацію громадян польської національності. Автор зауважував, що ключове місце у такій політиці радянського режиму щодо

українців, поляків та громадян інших національностей відводилося боротьбі проти релігії, насамперед тих конфесій, які підтримували національні почуття неросіян [97].

Окремі аспекти східноєвропейської політики Ватикану, зокрема стосовно СРСР, досліджували С. Горбач [102, с. 68–76; 103, с. 57–71], Ю. Зубкова [104, с. 59–61] та інші дослідники. Так, С. Горбач відзначала, що з приходом до влади М. Хрущова (1953 р.) в СРСР розпочали пошук шляхів до порозуміння зі Святим Престолом. Підтвердженням цих спроб є запрошення у грудні 1955 р. в СРСР абата Редінга, який під час свого візиту мав зустріч з А. Микояном, першим заступником голови РМ та членом президії ЦК КПРС. На якій А. Микоян продемонстрував готовність СРСР до конструктивного діалогу з Ватиканом. Проте події в Угорщині негативно вплинули на перспективи подальшого розвитку стосунків між СРСР та Ватиканом.

У монографії Е. Бистрицької «Східна політика Ватикану в контексті відносин Святого Престолу з Росією та СРСР (1878–1964 рр.)» [105] ґрунтовно досліджуються особливості релігійної політики радянської влади в сфері міжнародних відносин, зокрема східної політики Ватикану. Авторка з'ясувала основні етапи й тенденції розвитку дипломатичних відносин між Святим Престолом і СРСР в контексті еволюції східної політики Ватикану від протистояння, яке набуло найбільшої гостроти у період понтифікату Пія XII (1939–1958 рр.), до нормалізації відносин та конструктивного діалогу між новим радянським керівництвом на чолі з М. Хрущовим (1953–1964 рр.) і Папою Іоанном XXIII (1958–1963 рр.) [105].

Третю підгрупу джерел складають праці, у яких розкрито становище ГКЦ на території західних областей УРСР у повоєнний період. Окреслені проблеми висвітлювали Б. Боцюрків [106, с. 123–164], Б. Гудзяк [107, с. 125–129], В. Пащенко [108, с. 131–142; 109, с. 47–54; 110; 113, с. 183–198; 114, с. 101–116], Е. Бистрицька [111, с. 69–74; 116, с. 26–30], Я. Стоцький [112], В. Жупник [115, с. 600–608], Т. Дідух [117, с. 190–196; 118, с. 234–240; 120,

с. 147–159; 121, с. 129–134; 122, с. 132–139; 123, с. 53–57; 124, с. 61–74; 125, с. 215–220; 126, с. 122–128; 127, с. 171–177; 128, с. 628–636; 129, с. 64–69; 130, с. 140–147; 131, с. 52–55], І. Зуляк [119, с. 544–558; 132, с. 15–21] та інші автори.

З числа монографічних досліджень відзначимо працю В. Пашенка «Греко-католики в Україні: від 40-х років ХХ століття до наших днів» [110], у якій на основі значної джерельної бази проаналізовано державну політику радянської влади щодо ГКЦ в період її перебування у підпіллі. У праці автор розкрив методи і засоби, які використовували радянські органи влади з метою протидіяти впливу «катакомбної церкви» на віруючих, детально проаналізував характер репресій, які застосовувала влада проти найактивніших представників греко-католицького духовенства і мирян [110].

У праці Я. Стоцького «Українська Греко-Католицька Церква і релігійне становище Тернопільщини (1946–1989 рр.)» [112] проаналізовано підпільне служіння греко-католицького духовенства і вірян на території Тернопільської області. Автор прослідкував зміни у релігійному житті ГКЦ у контексті радянської атеїстичної державно-релігійної політики та викликаних нею конфесійних трансформаціях [112].

Такі науковці, як Р. Бойко [133; 145, с. 25–33; 148, с. 19–29], В. Марчук [134, с. 550–562; 136; 137, с. 35–42; 138, с. 135–148; 139], Л. Купчик [135], І. Гургула [140], П. Шкраб'юк [141], С. Кияк [142], Н. Мизак [143, с. 142–152], С. Гуркіна [144, с. 265–282], К. Будз [146, с. 33–38], Ю. Кучабський [147], М. Зозуля [149], О. Маслій [150, с. 174–179] та інші, у своїх працях акцентують увагу на дослідженні підпільного життя і діяльності греко-католицького духовенства тощо. Важливе місце в сучасній вітчизняній історичній науці посідають дослідження, у яких розкрито становище ГКЦ на території західних областей УРСР у повоєнний період тощо. Зважаючи на значний масив праць, нами проаналізовано лише роботи, у яких досліджено політику радянської влади щодо РКЦ та ГКЦ.

Свій внесок в історіографію досліджуваної проблеми здійснив і автор дисертаційної роботи. Наукові праці Т. Дідуха (див. дод. Д) висвітлюють становище РКЦ та ГКЦ в УРСР у 1953–1964 рр. (на прикладі Львівської, Дрогобицької, Станіславської і Тернопільської областей) в контексті державно-релігійної політики радянської влади.

Таким чином, проведений аналіз історіографії дослідження дозволяє стверджувати, що проблема становища РКЦ та ГКЦ в УРСР у 1953–1964 рр. (на прикладі Львівської, Дрогобицької, Станіславської і Тернопільської областей) є недостатньо вивченою. Незважаючи на наявність окремої інформації про ті чи інші аспекти задекларованої тематики, поза увагою учених залишилося ще багато не вивченого. Нагромаджена певна кількість, в основному, науково-популярної літератури є певною мірою мало дотичною до різних аспектів досліджуваної проблеми. Аналіз історіографії переконує нас у тому, що в опублікованих працях є чимало неточностей, протиріч тощо. Значна кількість робіт має обмежену історіографічну базу, що негативно позначилося на загальному змісті, формі, обсязі вивчення обраної нами для дослідження теми.

Становище РКЦ та ГКЦ в УРСР у 1953–1964 рр. (на прикладі Львівської, Дрогобицької, Станіславської і Тернопільської областей) у проаналізованих працях відображено неповно, фрагментарно й потребує комплексного вивчення та систематизації. Проведений історіографічний аналіз підтверджує відсутність цілісного наукового й неупередженого дослідження з всебічним відображенням становища РКЦ і ГКЦ в окреслений період на означених територіях.

1.2. Аналіз джерельної бази

Дослідження проблеми державної політики радянської влади щодо католицьких конфесій в УРСР у 1953–1964 рр. (на прикладі Львівської, Дрогобицької, Станіславської і Тернопільської областей) стало можливим завдяки критичному аналізу широкого кола документних матеріалів, які склали джерельну базу роботи.

Основу джерельної бази дослідження становлять неопубліковані матеріали й документи державних центральних та обласних архівів України (Києва, Львова, Тернополя, Івано-Франківська), архіву Інституту історії церкви (далі – АІЦ) (м. Львів), державних та наукових бібліотек України, які можна умовно поділити на чотири групи: перша – неопубліковані архівні джерела центральних і обласних державних архівів України і АІЦ (м. Львів); друга – опубліковані збірники документів і матеріалів, хрестоматії; третя – спомини сучасників; четверта – радянська періодика.

Перша група джерел представлена неопублікованими документами державних центральних і обласних архівів України та АІЦ у м. Львові [151–287]. Значна кількість документів, використаних у дисертаційному дослідженні, зберігається у ЦДАВОВУ України фонді 4648 (опис 3). Зокрема, інформаційні звіти уповноважених РСРПЦ при РМ СРСР в УРСР, які дозволили з'ясувати діяльність цих чиновників та їх роль у реалізації державної політики в релігійній сфері [151–169].

У ЦДАГО України зберігаються матеріали фонду 1 ЦК Компартії України, які забезпечили можливість поглибленого аналізу діяльності РСРПЦ, РСРК та місцевих органів влади у проведенні політики радянського державного і партійного керівництва щодо релігійних об'єднань, зокрема РКЦ і ГКЦ [170–177].

АІЦ представлено фондом 1 «Образ сили духу: жива історія підпільного життя Української Греко-Католицької Церкви 1946–1989 рр.». Здебільшого це інтерв'ю священнослужителів та активних діячів греко-

католицького підпілля, у яких висвітлюються особливості їх служіння в ГКЦ у радянський період [178–180].

Найбільше важливої інформації, яка стосується теми дослідження, отримано з фондів обласних державних архівів: Львівської (Р. 1332 «Фонд уповноваженого Ради у справах релігій при Раді Міністрів СРСР у Львівській області», П. 3 і П. 5001 «Фонд Львівський обласний комітет Компартії України») [181–209]; Івано-Франківської (Р. 388, Р. 389 і Р. 584 «Фонд уповноваженого Ради у справах релігій при Раді Міністрів СРСР у Івано-Франківській (Станіславській) області») [210–236]; Тернопільської (Р. 3239 і Р. 3240 «Фонд уповноваженого Ради у справах релігій при Раді Міністрів СРСР у Тернопільській області», П. 1 і П. 3 «Фонд Тернопільський обласний комітет Компартії України») областей [237–287].

Зазначимо, що в досліджуваній період існували два фонди: уповноваженого РСРК при РМ СРСР і уповноваженого РСРПЦ при РМ СРСР. Постановою РМ СРСР від 8 грудня 1965 р. № 1043 РСРПЦ при РМ СРСР і РСРК при РМ СРСР були об'єднані в Раду у справах релігій (РСР) при РМ СРСР. Таким чином, фонди уповноважених РСРК і РСРПЦ були об'єднані у Фонд уповноваженого Ради у справах релігій при Раді Міністрів СРСР.

Фонди уповноважених РСР при РМ СРСР Р. 1332 у Львівській, Р. 388, Р. 389 у Станіславській (Івано-Франківській) і Р. 3239, Р. 3240 у Тернопільській областях містять документи обласних уповноважених РСРК і РСРПЦ такого змісту: листування з керівництвом Рад у Києві та Москві, обкомами КПУ, облвиконкомами і райвиконкомами; інформаційні звіти (квартальні, піврічні і річні) про стан і діяльність релігійних громад РПЦ, РКЦ, ГКЦ та інших релігійних об'єднань; реєстраційні справи про зняття з реєстрації громад РПЦ, РКЦ та інших релігійних об'єднань; плани роботи уповноважених; статистичні звіти про кількість православних храмів і монастирів; доповідні записки керівництву Рад та партійному керівництву про чисельність та діяльність релігійних об'єднань, в тому числі і

незареєстрованих; постанови партії, уряду і керівництва РСРК та РСРПЦ, спрямовані на посилення контролю за виконанням діючого законодавства про релігійні культу; доповідні записки про підпільну діяльність греко-католицького духовенства; доповідні записки про місцезнаходження «святих місць» та заходи, спрямовані на їхню ліквідацію; доповідні записки про підготовку та проведення релігійних свят релігійними об'єднаннями; заходи, спрямовані на активізацію атеїстичної роботи серед населення тощо.

У фонді Р. 584 Держархіву Івано-Франківської обл. містяться матеріали, які дали можливість детальніше з'ясувати роль обласної прокуратури у боротьбі з ГКЦ у цьому регіоні [236].

Фонди П. 3 Держархіву Львівської обл. та П. 1 і П. 3 Держархіву Тернопільської обл. містять відповідно документи Львівського обласного комітету Компартії України та Тернопільського обласного комітету Компартії України. Зауважимо, що фонд П. 5001 «Фонд Дрогобицького обласного комітету Компартії України» зберігається у Держархіві Львівської обл., але у ньому зберігаються документи обласного комітету Компартії України у Дрогобицькій області, яку ліквідували в 1959 р. у результаті адміністративно-територіальної реформи, а її територію включили до складу Львівської області.

У цих фондах зберігаються документи, які відображають політику радянської влади у сфері релігії та конфесійного життя. Це, зокрема, інформаційні звіти обласних уповноважених РСРК та РСРПЦ про діяльність релігійних об'єднань та духовенства; доповідні записки, інформація про діяльність греко-католицьких священників і вірян та заходи, які місцеві органи влади спрямовували на боротьбу з ГКЦ; доповідні записки, інформаційні довідки обкомів КПУ в ЦК КПУ про стан масово-політичної роботи серед населення; доповідні записки, довідки про посилення науково-атеїстичної роботи серед населення; інформаційні довідки, доповідні записки працівників радянських органів влади про дотримання законів і постанов

уряду духовенством і вірянами релігійних об'єднань та про проведення атеїстичної й антирелігійної пропаганди серед населення тощо.

До другої групи джерел належать опубліковані збірники документів і матеріалів, хрестоматії [288–293]. Так, українське емігрантське видавництво «Смолоскип» імені В. Симоненка у 1985 р в м. Торонто (Канада) опублікувало документальний збірник «Мартирологія Українських Церков» [288]. У ньому зібрано документи, матеріали і спогади, які висвітлюють переслідування греко-католицького духовенства та вірян радянською владою, а також підпільну діяльність ГКЦ [288].

У 2001 р. опубліковано наукову розвідку В. Сергійчука «Нескорена церква: подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу» [289]. У ній дослідник, використавши раніше засекречені документи органів державної безпеки, архівні фонди та матеріали місцевих органів влади, ґрунтовно проаналізував державну політику радянської влади стосовно ГКЦ, зокрема розкрив особливості взаємин між радянськими органами влади і духовенством та вірянами ГКЦ [289].

Важливий конкретно-історичний матеріал міститься у дослідженні В. Сергійчука «У боротьбі за рідну віру римо-католики України завжди були несхитні», в якому на основі архівних джерел науковець висвітлив та проаналізував репресивну політику радянської влади щодо римо-католицької конфесії на території України в 20–80 рр. ХХ ст. [290].

Цінну колекцію документів (окружних послань, енциклік, постанов Священного Синоду РПЦ, декретів і Декларацій II Ватиканського собору), які дають можливість простежити розвиток православно-католицьких взаємовідносин від пріоритетів конфесійної винятковості до екуменічного діалогу, містить хрестоматія «Православие и католичество: от конфронтации к диалогу» [291].

Важливе місце у вивченні життя і діяльності Верховного Архієпископа Львівського – предстоятеля УГКЦ Йосифа Сліпого крізь призму документів радянських органів державної безпеки посідає двотомний збірник документів

«Патріарх Йосиф Сліпий у документах радянських органів державної безпеки. 1939–1987» за загальною редакцією В. Сергійчука [292–293].

Третя група джерел – спомини сучасників. Варто виокремити спогади митрополита Йосифа Сліпого, які він продиктував своєму секретареві о. І. Хомі після звільнення з ув'язнення та переїзду у Ватикан. У них владику висвітлив свій життєвий шлях, священницьке служіння та поневір'яння в радянських в'язницях і таборах. Також у спогадах митрополита висвітлено складні умови, в яких перебувала ГКЦ в досліджуваний період [294].

Четверта група джерел – радянська періодика [295–313]. До неї належать публікації у газетах «Правда» [295, с. 1; 296, с. 2], «Шлях до перемоги» [297, с. 2], «Молодь України» [298, с. 1; 299, с. 2; 300, с. 2; 301, с. 3], «Соціалістичне село» [302, с. 2], «Радянське село» [303, с. 2], «Червоні Бережани» [304, с. 2; 305, с. 2], «Радянська Україна» [306, с. 2; 307, с. 1; 308, с. 2], «Зірка перемоги» [309, с. 2], «Прапор перемоги» [310, с. 2], «Колгоспне життя» [311, с. 1; 312, с. 1], «Вільна праця» [313, с. 2] та інші.

Дослідник історії української преси Г. Рудий зазначив, що «переважна більшість газет УРСР – це органи партійних комітетів (від ЦК КПУ до фабрично-заводських первинних партійних організацій включно). Тиражі газет в основному розповсюджувалися на тій території, на яку поширювалося керівництво партійного комітету. Українські друковані органи охоплювали всі регіони України. Слід сказати, що проблеми розвитку газетної періодики в Україні розв'язувалися в нерозривному зв'язку із завданнями політичного, соціально-економічного, культурного розвитку тогочасного радянського суспільства. Найважливішою ідеологічною справою партійних органів був контроль за діяльністю преси, керівництво нею» [314].

Особливу увагу тогочасна періодика надавала висвітленню атеїстичної роботи серед населення з огляду на постанови ЦК КПРС «Про значні недоліки в науково-атеїстичній пропаганді і заходи її поліпшення», «Про помилки у проведенні науково-атеїстичної пропаганди серед населення». Згідно з цими постановами боротьба з релігійними забобонами трактувалася

як ідеологічна боротьба наукового, матеріалістичного світогляду проти релігійного. Партійні комітети повинні були розгорнути атеїстичну пропаганду серед трудящих. Тому республіканські та місцеві газети широко висвітлювали практику агітаційно-пропагандистської антирелігійної роботи партійних організацій, систематично публікували статті й консультації з атеїстичної тематики на допомогу агітаторам і пропагандистам [314].

Отже, проведена науково-пошукова робота полягала у зібранні інформації, що зберігається у архівних фондах. Значна кількість використаних джерел уперше введена в науковий дискурс. Їх комплексне використання сприяло досягненню поставленої мети – об'єктивному, цілісному й ґрунтовному аналізу становища РКЦ та ГКЦ в УРСР у 1953–1964 рр. (на прикладі Львівської, Дрогобицької, Станіславської і Тернопільської областей). Архівні матеріали стали основою для висвітлення досліджуваної теми. Комплексне використання матеріалів державних архівних установ України (центральної і обласної) та церковних архівних інституцій дало можливість цілісного вивчення досліджуваної проблеми.

1.3. Методологія наукової проблеми

Всебічне вивчення проблеми становища РКЦ та ГКЦ в УРСР у 1953–1964 рр. (на прикладі Львівської, Дрогобицької, Станіславської і Тернопільської областей) вирішено на основі об'єктивності за допомогою різноманітних загальнонаукових методів і принципів пізнання, що виступають своєрідними нормативно-постулативними вимогами до дослідження і забезпечують достовірність його результатів.

«Метод» у широкому розумінні слова означає – «шлях до чогось», шлях дослідження, шлях пізнання, теорія, вчення, свідомий спосіб досягнення певного результату, здійснення певної діяльності, вирішення певних наукових завдань. На думку сучасних науковців, метод – це інструмент для вирішення головного завдання науки – відкриття об'єктивних законів дійсності, а поняття «методологія» – система певних правил, принципів і операцій, що застосовуються у тій чи іншій галузі науки [315, с. 24–25].

Будь-яке наукове дослідження (від творчого задуму до остаточного оформлення у вигляді наукової праці) проходить низку етапів, які відображають хід і послідовність процесу роботи. Воно розпочинається з вибору теми, обґрунтування її актуальності та визначення рівня розробленості, мети і завдань дослідження. У процесі роботи проводиться збір необхідної наукової інформації, її вивчення, систематизація та аналіз [315, с. 198]. Відповідно до вказаних вимог дисертаційне дослідження становища РКЦ і ГКЦ в УРСР у 1953–1964 рр. (на прикладі Львівської, Дрогобицької, Станіславської і Тернопільської областей) ґрунтується на дослідницьких принципах історизму, об'єктивності, позаконфесійності, толерантності, системності, соціального підходу та багатofакторності.

Для дослідження історичних подій, процесів та фактів використано принцип історизму, який вимагає об'єктивно розглядати емпіричний матеріал у логічній і хронологічній послідовності, з урахуванням конкретних

просторово-часових умов, взаємозв'язків, тенденцій розвитку. Він, на нашу думку, є поєднанням хронологічного та цивілізаційно-історичного підходів. Використання хронологічного підходу дозволило чітко визначити часові межі дослідження, структурувати викладений матеріал у хронологічно-тематичній послідовності та виділити у політиці радянської влади щодо релігійних об'єднань під час каденції М. Хрущова два періоди: 1953–1958 рр. – лібералізації у взаємовідносинах між державою та релігійними об'єднаннями та 1958–1964 рр. – антирелігійної кампанії, яка характеризувалася значним посиленням тиску з боку державно-репресивного апарату на релігійні об'єднання.

Застосування цивілізаційно-історичного підходу дозволило з'ясувати вплив комуністичної ідеології на радянських партійно-державних керівників, працівників органів влади та простих громадян, висвітлити та проаналізувати ідеологічні, політичні та соціально-економічні причини, які впливали на зміни в політиці радянської влади у релігійній сфері, зокрема щодо католицьких конфесій західного і східного обрядів упродовж 1953–1964 рр.

Принцип об'єктивності сприяв неупередженості та незаангажованості процесу дослідження і передбачав всебічний аналіз досліджуваних подій, процесів та фактів. Розглядаючи основні проблеми дисертаційної роботи, автором було враховано результати наукових досліджень, що виражають різні концептуальні підходи до вивчення особливостей конфесійного життя римо-католиків та греко-католиків на території Львівської, Дрогобицької, Станіславської і Тернопільської областей крізь призму змін в державно-релігійній політиці СРСР упродовж 1953–1964 рр. Використовуючи цей принцип, ми опрацювали та комплексно проаналізували наукову літературу, архівні матеріали, опубліковані нормативно-правові документи й сформуваємо максимально об'єктивну оцінку становища РКЦ та ГКЦ в УРСР у 1953–1964 рр. на прикладі досліджуваних областей. Принцип об'єктивності у поєднанні з принципом позаконфесійності, уможливили уникнення релігійно-конфесійної та політико-ідеологічної заангажованості в оцінці

релігійних явищ і процесів, взаємовідносин між конфесіями і органами радянської влади впродовж окресленого періоду.

Застосування принципу толерантності у дослідженні дозволило неупереджено висвітлювати особливості взаємовідносин між представниками радянських органів влади та духовенством і віруючими католицьких конфесій, духовенством відмінної юрисдикції, носіями відмінних думок, ідеологій, політичних позицій.

Принцип системності полягає у дослідженні об'єкта як певної множини елементів, взаємозв'язок яких зумовлює якісно нові цілісні властивості цієї множини [316, с. 514]. Його використання на основі емпіричного аналізу цілого комплексу наукових праць та різноманітних джерел дало змогу розкрити особливості застосування радянськими органами влади діючого законодавства про релігійні культури з метою обмеження діяльності релігійних об'єднань на території СРСР у 1953–1964 рр. Застосування принципу системності сприяло комплексному висвітленню ролі і місця державних інститутів в реалізації антирелігійної політики радянської влади на території країни та у досліджуваних областях.

За допомогою принципу соціального підходу з'ясовано вплив соціально-політичних процесів, міжнаціональних взаємин, окремих державних діячів і посадовців на становище католицьких конфесій в УРСР та її західних областях у 1953–1964 рр.

Використовуючи принцип багатofакторності, ми проаналізували низку чинників, які упродовж досліджуваного періоду впливали на характер державно-церковної політики, соціально-економічні, культурні, релігійні та зовнішньополітичні процеси.

В основі методології дисертаційного дослідження покладено комплекс загальнонаукових (абстрагування, узагальнення, індукції, дедукції), емпірико-теоретичних (аналізу, синтезу) і спеціально-наукових (історико-генетичного, історико-системного, компаративного, статистичного,

діахронного, синхронного, бібліографічної, джерелознавчої і архівної евристики) методів, які взаємно доповнюють один одного.

Під час пошуку та опрацювання наукової літератури і джерел з проблематики дослідження використано методи класифікації, систематизації і наукової критики. Для формування джерельної бази дисертації застосовано методи бібліографічної, джерелознавчої і архівної евристики, які сприяли ефективному і поетапному пошуку необхідної інформації при опрацюванні бібліографічних, довідково-енциклопедичних видань, архівних каталогів, документів центральних та обласних державних архівів України.

Використання методу абстрагування у дослідженні сприяло процесу опрацювання наявної у джерельній базі інформації, яка стосувалася об'єкта наукового пізнання. Застосування цього методу допомогло обрати із усієї наявної джерельної бази необхідну інформацію для комплексного та об'єктивного висвітлення дисертаційного дослідження.

Важливими для даного наукового дослідження були методи індукції та дедукції. Вони допомогли здійснити комплексне дослідження правового становища РКЦ та ГКЦ в УРСР, проаналізувати особливості конфесійного життя римо-католиків і греко-католиків у контексті державно-релігійної політики радянської влади в окреслений період, її регіональних особливостей на території України в цілому і Львівської, Дрогобицької, Станіславської, Тернопільської областей зокрема.

Методи порівняння та аналогії використано для з'ясування і висвітлення спільного й відмінного у політиці радянської влади щодо католиків західного і східного обрядів, становищі та специфіки діяльності релігійних громад.

Завдяки використанню методів аналізу та синтезу у дослідженні висвітлено особливості діяльності духовенства і віруючих РКЦ та ГКЦ в умовах антирелігійної політики радянської влади. Ці методи також допомогли з'ясувати механізми практичної реалізації партійно-державної політики щодо римо-католицьких та греко-католицьких громад, основні

форми і методи ідеологічного впливу радянської влади на віруючих з метою припинення їх участі в релігійному житті своїх конфесій та узагальнити досліджувані процеси.

Визначити характерні особливості політики радянської влади щодо РКЦ та ГКЦ в УРСР (на прикладі Львівської, Дрогобицької, Станіславської і Тернопільської областей) у період керівництва країною М. Хрущовим стало можливим завдяки залученню методу узагальнення, за допомогою якого фіксуються загальні ознаки та властивості певного класу об'єктів та здійснюється перехід від одиничного до особливого та загального, від менш загального до більш загального знання [316, с. 386].

Важливим методом, використаним у процесі дослідження, став історико-генетичний. Застосування історико-генетичного методу допомогло здійснити послідовний аналіз фактів і процесів еволюції об'єкта дослідження: проаналізовано становище РКЦ та ГКЦ на території досліджуваних областей УРСР упродовж 1953–1964 рр. у хронологічній послідовності й взаємозв'язку з тогочасною політикою радянської влади щодо цих релігійних об'єднань; висвітлено особливості державної політики радянської влади щодо РКЦ і ГКЦ в УРСР у 1953–1964 рр. та форми і методи її реалізації в Львівській, Дрогобицькій, Станіславській і Тернопільській областях; з'ясовано результати, спричинені цією політикою.

Динаміку змін в РКЦ і ГКЦ упродовж досліджуваного періоду встановлено за допомогою компаративного та статистичного методів. Компаративний метод дозволив з'ясувати особливості політики радянської влади щодо римо-католицької та греко-католицької конфесій на території досліджуваних областей упродовж 1953–1964 рр. у порівнянні з іншими областями УРСР. За допомогою статистичного методу, який передбачає відбір, обробку та аналіз історично-статистичної інформації, простежено зміни в релігійній мережі та чисельності духовенства в римо-католицьких та греко-католицьких громадах на території Львівської, Дрогобицької, Станіславської і Тернопільської областей.

У дослідженні важливе місце займають синхронний та діахронний методи. За допомогою синхронного методу виявлено спільні і відмінні риси в становищі та діяльності РКЦ та ГКЦ, діахронного – запропоновано авторську періодизацію діяльності католицьких громад латинського і східного обрядів, детерміновану партійно-державною політикою, що відображає зміст та особливості їх функціонування у кожній області.

За допомогою історико-системного методу з'ясовано становище РКЦ та ГКЦ в УРСР у 1953–1964 рр. на території досліджуваних областей в умовах тогочасної радянської державно-релігійної політики. Висвітлено зв'язок та взаємовплив духовенства і віруючих обох конфесій та радянських партійно-державних чиновників а також РПЦ.

Одночасно в дисертації використано низку термінів, які відображають окремі аспекти теми дослідження й вимагають уточнення його понятійно-категоріального апарату. Досліджуючи діяльність греко-католиків, ми вважали доцільним для означення сукупності її інституцій (ієрархічна структура, парафії, церковні ради, чернечі чини, семінарії тощо), які перейшли на нелегальне становище, вживати самоназву «Греко-католицька церква». Цей термін відображає сутність діяльності цієї інституції у радянський період, яка не локалізувалася лише проведенням підпільних богослужінь і виконанням треб.

Правомірним також вважаємо використання термінів «підпільна церква», «підпільне духовенство». Використані терміни відображають становище, в якому перебувала офіційно заборонена в СРСР ГКЦ, її духовенство та віруючі упродовж 1946–1989 рр. Для означення греко-католиків, які відмовилися переходити до складу РПЦ і перейшли у підпілля, вживаються терміни «невозз'єднане духовенство», «невозз'єднані священники», «невозз'єднані громади». Натомість щодо колишніх греко-католицьких священників і громад, які визнали юрисдикцію РПЦ вживається термін «возз'єднані». Самовизначення конфесійної належності православного духовенства відображено в документа державних органів

влади терміном «староправославні», який використано нами у тексті дисертації.

Зауважимо, що у досліджуваній період юрисдикційна належність не може вважатися критерієм означення «возз'єднаних» греко-католицьких священників, оскільки рішенням владики М. Чарнецького вони отримали можливість повернутися в ГКЦ. Відтак з'явився феномен подвійної юрисдикції.

Таким чином, застосований методологічний інструментарій забезпечив об'єктивність і достовірність результатів наукового дослідження. Це дозволило з'ясувати особливості політики радянської влади, форми і методи її практичної реалізації у західних областях УРСР, що корелюється зі станом та динамікою релігійного життя католиків західного і східного обрядів у 1953–1964 рр.

Отже, аналіз історіографії та джерельної бази досліджуваної проблеми свідчить про те, що повною мірою задекларована тематика ще не була предметом дослідження науковців. Проведена науково-пошукова робота полягала у зібранні цінної інформації, що зберігається у фондах багатьох архівів і бібліотек. Їх аналіз дав змогу об'єктивно й неупереджено дослідити форми і методи проведення державної антирелігійної політики в масштабах УРСР і СРСР, роль різноманітних партійних, державно-партійних і силових структур у реалізації політики уряду в релігійній сфері.

Значна кількість віднайдених матеріалів уперше введена у науковий вжиток. Комплексне їх використання із залученням сучасної методології сприяло виконанню поставленої мети – об'єктивному, цілісному й ґрунтовному аналізу становища РКЦ та ГКЦ в УРСР у 1953–1964 рр. (на прикладі Львівської, Дрогобицької, Станіславської і Тернопільської областей).

Список використаних джерел до першого розділу

1. Голодний М. О. Радянське законодавство про релігійні культу. К.: Видавництво політичної літератури України, 1968. 112 с.
2. Огнева О. В. Свобода совісті радянської людини. К.: Політвидав України, 1976. 48 с.
3. Клочков В. В. Религия, государство, право. М.: Мысль, 1978. 287 с.
4. Барменков А. И. Свобода совести в СССР. М.: Издательство политической литературы, 1979. 117 с.
5. Куроедов В. А. Религия и церковь в Советском государстве. М.: Политиздат, 1981. 263 с.
6. Клочков В. В. Закон и религия: От государственной религии в России к свободе совести в СССР. М.: Политиздат, 1982. 160 с.
7. Огнева О. В., Уткін О. І. Свобода совісті реальна та ілюзорна. К.: Наукова думка, 1982. 183 с.
8. Кириченко М. Г. Свобода совести в СССР. М.: Издательство политической литературы, 1985. 211 с.
9. Розенбаум Ю. А. Советское государство и церковь. М.: Наука, 1985. 174 с.
10. Шафаревич И. Р. Законодательство о религии в СССР. Доклад Комитету прав человека. Париж: YMCA-PRESS, 1973. 81 с.
11. Винтер Э. Политика Ватикана в отношении СССР, 1917–1968: Третья часть трилогии «Россия и папство». М.: Прогресс, 1977. 252 с.
12. Григулевич Й. Р. Папство. Століття ХХ / Пер. з рос. Л. Родніної. К.: Політвидав України, 1988. 544 с.
13. Козачишин Н. М., Матюхіна О. А. «Східна політика» Ватикану. Львів: «Каменярь», 1989. 72 с.
14. Ключонь Р. І. Українська греко-католицька церква в період гітлерівської окупації (1941–1944 рр.) в українській радянській історіографії. URL: <http://intkonf.org/klyun-ri-ukrayinska-greko-katolitska-tserkva-v-period-gitlerivskoyi-okupatsiyi-1941-1944-rr-v-ukrayinskiy-radyanskiy-istoriografiyi/> (дата звернення: 21.07.2020 р.).

15. Галан Я. Твори в трьох томах. К.: Держвидав художньої літ-ри, 1960. Т. 2: Проза, публіцистика, 1960. 750 с.
16. Веденєєв Д. В. Розвіяні міфи. Історичні нариси і статті. К.: Фенікс, 2010. 576 с.: іл.
17. Даниленко С. Т. Дорогою ганьби і зради: історична хроніка. 2-е вид., доп. Київ: Наукова думка, 1972. 339 с.
18. Даниленко С. Т. Уніати. М.: Политиздат, 1972. 223 с.
19. Шиш А. З. Антигуманний характер моралі уніатства. К.: Політвидав України, 1973. 116 с.
20. Дмитрук К. Е. Свастика на сутанах. Москва: Политиздат, 1976. 192 с.
21. Шиш А. З. Уніати-покутники. Хто вони? Ужгород: Карпати, 1978. 135 с.
22. Дмитрук К. Е. С крестом и трезубцем. М.: Политиздат, 1980. 224 с.
23. Климов В. В. Уніатство – запеклий ворог української культури. К.: «Знання», 1981. 48 с.
24. Цьох Й. Проти темряви й облуди // Жовтень. 1981. № 10(444). С. 98–105.
25. Мигович І. І. Уніатська церква – ворог культурного прогресу. К.: Радянська школа, 1982. 189 с.
26. Вовк О. Л. Місце і роль націоналістичних клерикалів в планах реакції. Київ: Наукова думка, 1984. 138 с.
27. Мигович І. І. Реакційна суть клерикального націоналізму. К.: Політвидав України, 1984. 294 с.
28. Козачишин Н. М. Всупереч волі народу. Львів: «Вища школа», 1984. 63 с.
29. Медвідь Ф., Пасічник М. Альянс хреста і тризуба // Жовтень. 1986. № 6(500). С. 71–74.
30. Мигович И. И. Клерикальный национализм на службе антисоветизма (На примере униатско-националистического альянса). М.: Знание, 1987. 64 с.
31. Дмитрук К. Е. Униатские крестоносцы: вчера и сегодня: Греко-католическая церковь на землях Украины и Белоруссии. М.: Политиздат, 1988. 381 с.

32. Дмитрук К. Е. У глухому куті: Анатомія сучасного уніатства // Людина і світ. 1988. № 1. С. 47–51.
33. Болдижар М. М. Уніатство: правда історії та вигадки фальсифікаторів. Львів: Видавниче об'єднання «Вища школа», 1988. 141 с.
34. Возняк С. М. Уніатство на службі антикомунізму. Київ: Видавниче об'єднання «Вища школа», 1988. 87 с.
35. Деримов М. По-прежнему с трезубцем?: Беседы с униатскими «владыками» в свете фактов истории и современности // Правда Украины. 17 июня 1989. С. 2.
36. Уткін О. Знаряддя розбрату: Насильницький характер Брестської та Ужгородської церковних уній // Людина і світ. 1989. № 1. С. 48–52.
37. Мигович И. И., Трофимчук Н. А. Развитие взаимоотношений государства и церкви в контексте нового политического мышления. М.: Общество «Знание» РСФСР, 1990. 40 с.
38. Андрухів І. О. Політика радянської влади у сфері релігії та конфесійне життя на Прикарпатті в 40–80-х роках ХХ століття. Історико-правовий аналіз. Івано-Франківськ: «Лілея-НВ», 2006. 432 с.
39. Кудрик В. Маловідоме з історії греко-католицької церкви. Вінніпег, 1952. 264 с.
40. Лужницький Г. Українська Церква між Сходом і Заходом. Нарис історії Української Церкви. Філядельфія, 1954. 732 с.
41. Федорів Ю. Історія Церкви в Україні. Торонто, 1967. 362 с.
42. Марусин М. Митрополит Йосиф Сліпий: (Нарис життя, подвигів і страждань). Брюссель: [б. в.], 1972. 56 с.
43. Нагаєвський І. Українська Католицька Церква в 1945–1970: Доповідь на з'їзді в листопаді 1971 р. Нью-Йорк: Видавництво Товариства священників святого Андрея, 1972. 20 с.
44. Нагаєвський І., о. проф. д-р. Патріярхати їх початок і значення в церкві та український патріярхат. Історико-правна студія. Друге, виправлене й доповнене видання. Лондон: ЦПКПУКЦ, 1976. 216 с.

45. Хома І. Шляхами каторги Блаженнішого Йосифа Сліпого / І. Хома. Рим: [б. в.], 1987. 44 с.
46. Рудницька М. Невидимі стигмати / Товариство за Патріархальний Устрій Української Католицької Церкви. Рим: Видавнича комісія, 1971. 550 с.
47. Kolarz W. Religion in the Soviet Union. London: Macmillan & Co Ltd, 1961. 518 p.
48. Kolarz W. Gretton G. Communism and Colonialism. London: Macmillan & Co. Ltd, 1964. XVI. 147 p.
49. Bourdeaux M. Religious Ferment in Russia: Protestant Opposition to Soviet Religious Policy. London: Macmillan, 1968. 255 p.
50. Gross J. Social Control under Totalitarianism // Toward a General Theory of Social Control. Vol. 2: Selected Problems. Orlando, Fla.: Academic Press. 1984. P. 59–78.
51. Fletcher W. Soviet Charismatics: The Pentecostals in the USSR. New York; Berne; Frankfurt am Main: Lang, 1985. 200 p.
52. Scott J. Weapons of the Weak. Everyday Forms of Peasant Resistance. New Haven; London: Yale University Press, 1985. 389 p.
53. Ramet S.-P. Cross and Commissar: the Politics of Religion in Eastern Europe and the USSR. Bloomington, IN: Indiana University Press, 1987. 244 p.
54. Anderson J. Religion and the Soviet State: A Report on Religious Repression in the U.S.S.R. on the Occasion of the Christian Millennium. Washington D.C.: Puebla Institute, 1988. 67 p.
55. Одинцов М. И. Путь длиною в семь десятилетий: от конфронтации к сотрудничеству (государственно-церковные отношения в истории советского общества) // На пути к свободе совести. М.: Прогресс, 1989. С. 29–71.
56. Scott J. Domination and the Arts of the Resistance. New Haven; London: Yale University Press, 1990. 251 p.
57. Walters P. A Survey of Soviet Religious Policy // Religious policy in the Soviet Union. Cambridge: Cambridge University Press, 1993. P. 3–30.

58. Anderson J.-F. Religion, State, and Politics in the Soviet Union and the Successor States, 1953–1993. Cambridge: Cambridge University Press, 1994. 236 p.
59. Stępień S. Represje wobec Kościoła greckokatolickiego w Europie Środkowo-Wschodniej po II wojnie światowej // Polska-Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa. Przemyśl: Południowo-Wschodni Instytut Naukowy, 1994. T. 2. S. 195–262.
60. Kotkin S. Magnetic Mountain: Stalinism as a Civilization. Berkeley: University of California Press, 1995. 639 p.
61. Поспеловский Д. В. Русская православная церковь в XX веке. М.: Республика, 1995. 511 с.
62. Роод В. Рим и Москва. Отношения между Святым Престолом и Россией (Советским Союзом в период от Октябрьской революции 1917 г. до I дек. 1989 г.) / пер. с нем. Ю. Авакумова. Львів: «Свічадо», 1995. 280 с.
63. Ramet S.-P. Nihil Obstat: Religion, Politics, and Social Change in East-Central Europe and Russia. Durham: Duke University Press, 1998. 425 p.
64. Поспеловский Д. В. Тоталитаризм и вероисповедание. М.: Библейско-богословский институт, 2003. 660 с.
65. Одинцов М. И. Вероисповедная политика советского государства в 1939–1958 гг. / Власть и церковь в СССР и странах Восточной Европы. 1939–1958. (Дискуссионные аспекты). М., 2003. С. 7–68.
66. Каппелер А. Росія як поліетнічна імперія: Виникнення. Історія. Розпад. Львів: Вид-во УКУ, 2005. 360 с.
67. Каппепер А. Мала історія України. К.: К.І.С., 2007. 264 с.
68. Кулевиг Э. Народный протест в хрущевскую эпоху: Девять рассказов о неповиновении в СССР. М.: АИРО-XXI, 2009. 208 с.
69. State Secularism and Lived Religion in Soviet Russia and Ukraine. N.Y.: Oxford University Press, 2012. 304 p.
70. Єленський В. Є. Сувора «відлига». Замітки про антицерковну кампанію кінця 50-х – початку 60-х років // Людина і світ. 1990. № 6. С. 20–25.
71. Єленський В. Є. Сувора «відлига». Замітки про антицерковну кампанію

- кінця 50-х – початку 60-х років // Людина і світ. 1990. № 7. С. 24–28.
72. Єленський В. Є. Державно-церковні взаємини на Україні (1917–1990). К.: Товариство «Знання» УРСР. Республіканський центр духовної культури, 1991. 72 с.
73. Меркатун І. П. Антирелігійна кампанія 50–60-х років на Україні // Український історичний журнал. 1991. № 10. С. 70–76.
74. Єленський В. Є. Релігійність в Україні після квазіатеїстичного експерименту // Людина і світ. 1994. № 7. С. 2–5.
75. Академічне релігієзнавство / За редакцією А. М. Колодного. К.: Світ Знань, 2000. 862 с.
76. Історія релігії в Україні: У 10-ти Т. / Редкол. А. М. Колодний (голова) та інші. Т. 4: Католицизм // За ред. П. Л. Яроцького. К.: Український центр духовної культури, 2001. 598 с.
77. Андрухів І. О., Кам'янський П. Є. Історія релігійного життя в Галичині та на Прикарпатті: історико-правовий аналіз. Івано-Франківськ: «Нова Зоря», 2006. 364 с.
78. Бондарчук П. М. Релігійність населення України у 40–80-х роках ХХ ст.: соціокультурні впливи, особливості, тенденції змін. К.: Інститут історії України НАН України, 2009. 382 с.
79. Моренчук А. А. Релігійна політика М. Хрущова в Україні // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. 2003. № 10. С. 37–42.
80. Моренчук А. А. Основні напрямки хрущовської антицерковної кампанії // Науковий вісник Чернівецького університету. Випуск 240–241. Філософія. Чернівці, 2005. С. 162–166.
81. Моренчук А. А. Церковно-релігійне життя в Україні в 1953–1964 роках (на матеріалах західних областей): монографія. Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2009. 196 с.
82. Стоцький Я. В. Держава і релігії в західних областях України: конфесійні трансформації в контексті державної політики 1944–1964 років:

- [Монографія]. К.: ФАДА, ЛТД, 2008. 510 с.
83. Панченко П. П. Релігійні конфесії в Україні (40-і початок – 90-х рр.). К.: Інститут історії України АНУ, 1993. 48 с.
84. Баран В. К. Влада і церква: з історії взаємин у 1945–1965 роках // Сучасність. 1995. № 5. С. 113–128.
85. Бажан О. Г. Антирелігійна кампанія в кінці 50-х – на початку 60-х років в Україні та реакція на неї духовенства і віруючих // Історія релігій в Україні. Тези повідомлень VII Міжнародного круглого столу. Львів, 1997. С. 5–7.
86. Шуба О. В. Релігія в етнонаціональному розвитку України (політологічний аналіз). Київ: Криниця, 1999. 324 с.
87. Бажан О. Г., Данилюк Ю. З. Випробування вірою. Боротьба за реалізацію прав і свобод віруючих в Україні в другій половині 1950-х–1980-ті рр. К.: Інститут історії України НАН України, 2000. 332 с.
88. Грицак Я. Й. Нарис історії України: формування модерної української нації. К.: Генеза, 2000. 360 с.
89. Андрущенко В. П. Політична історія України ХХ століття: У 6-ти т. Т. 6. Від тоталітаризму до демократії, 1945–2002. К.: Генеза, 2003. 694 с.
90. Баран В. К. Україна: новітня історія (1945–1991 рр.). Львів: Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України, 2003. 670 с.
91. Пащенко В. О. Комісії громадського контролю за виконанням законодавства про культури як інструмент нагляду за віруючими України в першій половині 1960-х рр. // Наукові записки ТНПУ імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. Тернопіль, 2005. Випуск 2. С. 311–319.
92. Бажан О. Г. Антирелігійна політика в УРСР в 1950-ті роки: позиція церкви, настрої серед віруючих // Релігія і церква в історії України / Збірник матеріалів Міжнародної наукової конференції. Полтава: АСМІ, 2006. С. 31–38.
93. Шліхта Н. В. «Посередницька» роль Ради у справах Російської православної церкви (на матеріалах Української РСР, 1943–1965 рр.)

- // Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська Академія». Історичні науки. К., 2008. Т. 78. С. 39–45.
94. Білоусов Ю. Київсько-Житомирська римсько-католицька єпархія. Історичний нарис. Житомир: ОП «Житомирська облдрукарня», 2000. 332 с.
95. Осадчий В. Католицька церква в Україні: історичний нарис. Луцьк: «Luceorgia Books», 2001. 112 с.
96. Войналович В. А. Доля римо-католицького культу в Україні в умовах політики державного атеїзму (кінець 50-х – перша половина 60-х років ХХ ст.) // Історія України. Маловідомі імена, події, факти (Збірник статей). К.: Рідний край, 2002. Вип. 20–21. С. 405–425.
97. Калакура О. Я. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у ХХ столітті. К.: Знання України, 2007. 508 с.
98. Андрухів І. О. Ліквідація релігійних громад та монастирів Римо-католицької церкви на теренах Станіславської області в 1944–1960 рр. // Схід. 2008. № 4 (88). С. 93–97.
99. Байдич В. Римо-католицизм у контексті розвитку державно-церковних стосунків в СРСР (1920–1960-ті рр.) // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. Київ: Інститут історії України НАН України, 2008. Випуск 36. С. 294–315.
100. Стоцький Я. В. Римо-Католицька Церква в західних областях України під тиском влади у хрущовський період // Схід. 2008. № 5 (89). С. 73–78.
101. Гура О. А. Політика радянської влади щодо Римо-католицької церкви в другій половині 40-их – першій половині 50-х років ХХ століття // Історична пам'ять. 2009. № 1. С. 60–68.
102. Горбач С. І. Деякі аспекти відносин між Ватиканом та СРСР після другої світової війни (1945–1953) // Український історичний журнал. 1998. № 6. С. 68–76.
103. Горбач С. І. Східноєвропейська політика Ватикану та Радянський Союз (1954–1958 рр.) // Український історичний журнал. 1999. № 5. С. 57–71.

104. Зубкова Ю. Міжнародні зв'язки і співробітництво Ватикану і США у 60–80-і рр. XX сторіччя // Схід. 1999. № 7. С. 59–61.
105. Бистрицька Е. В. Східна політика Ватикану в контексті відносин Святого Престолу з Росією та СРСР (1878–1964 рр.): Монографія. Тернопіль: Підручники і посібники, 2009. 416 с.
106. Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква в катакомбах (1946–1989) // Ковчег: збірник статей з церковної історії / [ред.: Я. Грицак, Б. Гудзяк]. Львів: Інститут історії церкви, 1993. Ч. 1. С. 123–164.
107. Гудзяк Б. Образ сили духу: Дослідження живої історії підпільного життя Української Греко-Католицької Церкви 1946–1989 // Другий міжнародний конгрес українців (Львів, 22–28 серпня 1993 р.). Доповіді і повідомлення. Історія. Ч. II. С. 125–129.
108. Пащенко В. О. Уніати-покутники: Міфи та факти віровчення і діяльності // Краєзнавство. 2001. № 1–4. С. 131–142.
109. Пащенко В. О. Гнат Солтис. Сторінки ненаписаної біографії // Людина і світ. 2002. № 3. С. 47–54.
110. Пащенко В. О. Греко-католики в Україні: від 40-х років XX століття до наших днів. Полтава, 2002. 616 с.
111. Бистрицька Е. В. Йосиф Сліпий – організатор богословської науки в Україні // Пам'ять століть. 2002. № 6. С. 69–74.
112. Стоцький Я. В. Українська Греко-Католицька Церква і релігійне становище Тернопільщини (1946–1989). Тернопіль: Підручники і посібники, 2003. 432 с.
113. Пащенко В. О. Українська греко-католицька церква середини 40–50-х років XX століття: воскресіння з руїн // Філософські обрії / Полтавський державний педагогічний університет імені Володимира Галактіоновича Короленка. Полтава, 2005. № 13. С. 183–198.
114. Пащенко В. О. Йосиф Сліпий. Світоч християнської віри // Слов'янський збірник. Полтава, 2005. Випуск IV. С. 101–116.
115. Жупник В. Греко-католицька церква в період 1944–1953 рр. у

висвітленні сучасної української історіографії // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Збірник наукових праць. Львів, 2008. Вип. 17. С. 600–608.

116. Бистрицька Е. В. Питання ліквідації греко-католицької церкви у контексті радянсько-ватиканського протистояння // Мандрівець. 2009. № 4. С. 26–30.
117. Дідух Т. Г. Політика радянської влади щодо Греко-католицької церкви в УРСР у період «десталінізації» (1953–1959 рр.) // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. 2010. Вип. 2. С. 190–196.
118. Дідух Т. Г. Становище Римо-католицької церкви на Тернопільщині у 1953–1964 рр. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. 2011. Вип. 2. С. 234–240.
119. Іван Зуляк. «Невідомі сторінки» Львівського собору 1946 р. // Історія релігії в Україні: науковий щорічник / Упоряд. О. Киричук, М. Омельчук, І. Орлевич. Л.: Інститут релігієзнавства філія Львівського музею історії релігії; вид-во «Логос», 2011. Книга 1. С. 544–558.
120. Дідух Т. Г. Активізація діяльності греко-католицького духовенства на Тернопільщині у 1953–1958 рр. // Наукові записки. Серія «Історичне релігієзнавство». Острого: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2012. Вип. 6. С. 147–159.
121. Дідух Т. Г. Вплив урядових постанов від 7 липня та 10 листопада 1954 р. на конфесійне життя римо-католиків та греко-католиків Тернопільщини // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до сьогодення)» / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. У двох частинах. Тернопіль: Видавництво ТНПУ імені Володимира Гнатюка, 2012. Ч. I. С. 129–134.
122. Дідух Т. Г. Заходи ієрархів Російської православної церкви з

- утвердження православ'я серед «возз'єднаного» духовенства на території Дрогобицької області у 1953–1958 рр. // Проблеми та перспективи наук в умовах глобалізації: матеріали VIII Всеукраїнської наукової конференції. Тернопіль: ТНПУ імені Володимира Гнатюка, 2012. С. 132–139.
123. Дідух Т. Г. Стан Римо-католицької церкви на Тернопільщині у контексті антирелігійної політики радянської влади в 1957–1964 рр. // Мандрівець. 2013. № 4 (106). С. 53–57.
124. Дідух Т. Г. Становище Греко-католицької церкви на території Дрогобицької області в період лібералізації у 1953–1958 рр. // Наукові записки. Серія «Історичне релігієзнавство». Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2013. Вип. 8. С. 61–74.
125. Дідух Т. Г. Дослідження державно-церковних відносин в СРСР у сучасній українській історіографії // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Історія / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. Тернопіль: Видавництво ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. Вип. 1. Ч. 3. С. 215–220.
126. Дідух Т. Г. Особливості конфесійного життя Греко-католицької церкви на Тернопільщині у 1958–1964 рр. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. Тернопіль: Видавництво ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. Вип. 2. Ч. 1. С. 122–128.
127. Дідух Т. Г. Становище католицьких конфесій в Україні у 1953–1964 рр.: історіографічний огляд проблеми // Українське релігієзнавство. 2014. № 71–72. С. 171–177.
128. Дідух Т. Г. Особливості співпраці між греко-католицьким і римо-католицьким духовенством у Дрогобицькій області в 1953–1958 рр. // Історія релігій в Україні: науковий щорічник / упорядники О. Киричук, М. Омельчук, І. Орлевич. Л.: Інститут релігієзнавства – філія

Львівського музею історії релігії; Видавництво «Логос», 2014. Книга I. С. 628–636.

129. Дідух Т. Г. Становище Греко-католицької церкви на території Станіславської області у 1953–1958 рр. // «Українська Греко-Католицька Церква у контексті вітчизняної історії та сучасних суспільних реалій» (до 150-ліття з дня народження митрополита Андрея Шептицького та 70-ліття з дня ув'язнення патріарха Йосифа Сліпого): Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Тернопіль, 24–25 квітня 2015 р.) / За заг. ред. д. істор. н. Е. Бистрицької (гол. ред.), д. істор. н. І. Зуляка, д. філос. н. А. Колодного, д. філос. н. П. Яроцького. Тернопіль-Київ: «Вектор», 2015. С. 64–69.
130. Дідух Т. Г. Особливості діяльності греко-католицьких громад на Львівщині в період політики лібералізації (1953–1958 рр.) // «Українська Греко-Католицька Церква в історії та сучасних процесах розвитку українського суспільства (до 420-ліття укладення Берестейської унії, 70-ліття Львівського «псевдособору» 1946 р.): Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Тернопіль, 21–22 квітня 2016 р.) / За заг. ред. д. істор. н. Е. Бистрицької (гол. ред.), д. філос. н. А. Колодного, д. філос. н. П. Яроцького. Тернопіль-Київ: «Вектор», 2016. С. 140–147.
131. Дідух Т. Г. Вплив Йосифа Сліпого на підпільну діяльність Греко-Католицької Церкви (1953–1958 рр.) // Проблеми національно-патріотичного виховання: історичний та психолого-педагогічний аспекти: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Тернопіль, Україна, 23 лютого 2017 року). / укладачі: В. С. Мисик, І. Ф. Янюк, Т. Г. Дідух, О. А. Ревуцька. Тернопіль: ТОКІППО, 2017. С. 52–55.
132. Зуляк І. С. Перебування митрополита Йосифа Сліпого у Маклаківському будинку інвалідів (серпень 1953 р. – 18 червня 1958 р.) // Проблеми національно-патріотичного виховання: історичний та психолого-

педагогічний аспекти: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Тернопіль, Україна, 23 лютого 2017 року) / Укладачі: В. С. Мисик, І. Ф. Янюк, Т. Г. Дідух, О. А. Ревуцька. Тернопіль: ТОКІШПО, 2017. С. 15–21.

133. Бойко І. Владика Миколай Чарнецький: ісповідник, мученик, чудотворець. Львів: Місіонер, 1997. 77 с.
134. Марчук В. В. Українська греко-католицька церква у 1946–1987 рр. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Львів: Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України, 2000. Випуск 7. С. 550–562.
135. Купчик Л. С. Третій удар: Долі галицьких отців-деканів. Львів: Каменяр, 2001. 145 с.
136. Марчук В. В. Українська греко-католицька церква. Історичний нарис // Прикарпатський університет імені Василя Стефаника. Івано-Франківськ: «Плай», 2001. 164 с.
137. Марчук В. В. Греко-католицька церква в суспільному розвитку України: відновлення і офіційне визнання на переломі 80–90-х рр. ХХ ст. // Схід. 2002. № 4. С. 35–42.
138. Марчук В. В. УГКЦ під проводом Й. Сліпого у 40–80-ті рр. ХХ ст.: національно-духовна опозиція тоталітаризму // Вісник Прикарпатського університету. Історія. Випуск VI. Івано-Франківськ: «Плай», 2002. С. 135–148.
139. Марчук В. В. Церква, духовність, нація: Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. // Прикарпатський університет імені Василя Стефаника. Івано-Франківськ: «Плай», 2004. 464 с.
140. Гургула І. День над ніччю. Львів: «Свічадо», 2004. 96 с.
141. Шкраб'юк П. В. Монаший Чин Отців Василіян у національному житті України. Львів: ВВП «Місіонер», 2005. 439 с.
142. Кияк С. Р. Ідентичність українського католицизму: генезис, проблеми,

- перспективи: Монографія. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2006. 632 с.
143. Мизак Н. Репресії радянської влади супроти Української греко-католицької церкви у 40–50-х роках ХХ століття // Буковинський журнал. 2008. № 1. С. 142–152.
144. Гуркіна С. Дві долі: греко-католицьке духовенство і радянська влада // Схід/Захід. 2008. Випуск 11–12. Спеціальне видання. С. 265–282.
145. Бойко Р. Ю. Особливості становлення греко-католицького підпілля у другій половині 1940-х – першій половині 1950-х рр. // Історія релігії в Україні і світі: збірник наукових праць. Серія «Історичне релігієзнавство». Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2010. Вип. 2. С. 25–33.
146. Будз К. Обрядова ідентичність підпільних греко-католиків (1946–1989 рр.) // Магістеріум. Історичні студії. Київ: Видавництво Національного університету «Києво-Могилянська академія», 2010. Вип. 41. С. 33–38.
147. Кучабський Ю. Отець Володимир Кучабський: священник, катехит, науковець, письменник. Львів: «Свічадо», 2011. 192 с.
148. Бойко Р. Ю. Проблеми криптоуніатизму в Галичині у 1946 – на початку 1980-х рр. // Наукові записки. Серія «Історичне релігієзнавство». Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2013. Вип. 8. С. 19–29.
149. Зозуля М. Моніка Полянська – відповідь на поклик // Серія «Покликані до святості». Львів: «Скриня», 2013. 48 с.
150. Маслій О. Д. Жіноче чернецтво Галичини в умовах ліквідації Української греко-католицької церкви та сталінських репресій (друга половина 1940-х – початок 1950-х рр.) // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. Запоріжжя: ЗНУ, 2014. Випуск 40. С. 174–179.
151. Информационные отчеты за 1953 год // ЦДАВОВУ України. Ф. Р. 4648. Оп. 3. Спр. 127. 80 арк.

152. Информационные отчеты Уполномоченных Совета по Станиславской–Херсонской областям за 1953 год // ЦДАВОВУ України. Ф. Р. 4648. Оп. 3. Спр. 132. 191 арк. Том № 5.
153. Информационные отчеты Уполномоченных Совета по Полтавской–Сумской областям за 1954 год // ЦДАВОВУ України. Ф. Р. 4648. Оп. 3. Спр. 149. 230 арк. Том № 4.
154. Информационные отчеты Уполномоченных Совета по Станиславской–Херсонской областям за 1955 год // ЦДАВОВУ України. Ф. Р. 4648. Оп. 3. Спр. 170. 257 арк. Том № 4.
155. Информации и докладные записки о положении и деятельности бывших униатских церквей и духовенства в Закарпатской, Дрогобычской, Львовской, Станиславской, Тернопольской и Черновицкой областях за 1955–1956 годы // ЦДАВОВУ України. Ф. Р. 4648. Оп. 3. Спр. 175. 260 арк.
156. Информационные отчеты Уполномоченных Совета по Ровенской–Тернопольской областям за 1956 год // ЦДАВОВУ України. Ф. Р. 4648. Оп. 3. Спр. 186. 259 арк. Том № 4.
157. Информационные отчеты Уполномоченных Совета по Одесской–Сумской областям за 1957 год // ЦДАВОВУ України. Ф. Р. 4648. Оп. 3. Спр. 200. 248 арк. Том № 3.
158. Информации, докладные записки и справки, представляемые в высшие правительственные и партийные органы УССР, о положении и деятельности религиозных организаций в республике (30 января – 2 марта 1959 г.) // ЦДАВОВУ України. Ф. Р. 4648. Оп. 3. Спр. 208. 99 арк.
159. Информационные отчеты Уполномоченных Совета по Луганской–Станиславской областям за 1958 год // ЦДАВОВУ України. Ф. Р. 4648. Оп. 3. Спр. 212. 251 арк. Том № 3.
160. Информационный отчет за 1959 год // ЦДАВОВУ України. Ф. Р. 4648. Оп. 3. Спр. 223. 40 арк.
161. Информационные отчеты Уполномоченных Совета по Крымской–

- Тернопольской областям за 1959 год // ЦДАВОВУ України. Ф. Р. 4648. Оп. 3. Спр. 225. 166 арк. Том № 2.
162. Информационные отчеты за 1960 год // ЦДАВОВУ України. Ф. Р. 4648. Оп. 3. Спр. 239. 36 арк.
163. Докладные записки о результатах проверки работы Уполномоченных Совета по Львовской, Сумской, Станиславской, Тернопольской, Черновицкой областям. Постановления Совета по отчетным докладам Уполномоченных по Львовской, Луганской, Тернопольской областям, доклад // ЦДАВОВУ України. Ф. Р. 4648. Оп. 3. Спр. 253. 154 арк.
164. Информационный отчет за 1961 год // ЦДАВОВУ України. Ф. Р. 4648. Оп. 3. Спр. 257. 45 арк.
165. Докладные записки о результатах изучения в областях религиозной обстановки, работы Уполномоченных Совета по Днепропетровской, Львовской, Станиславской, Тернопольской, Черновицкой областям // ЦДАВОВУ України. Ф. Р. 4648. Оп. 3. Спр. 269. 78 арк.
166. Информационный и статистический отчеты за 1962 год // ЦДАВОВУ України. Ф. Р. 4648. Оп. 3. Спр. 273. 45 арк.
167. Информационный и статистический отчеты за 1963 год // ЦДАВОВУ України. Ф. Р. 4648. Оп. 3. Спр. 285. 41 арк.
168. Информационные и статистические отчеты Уполномоченных Совета по Ивано-Франковской – Николаевской областям за 1963 год // ЦДАВОВУ України. Ф. Р. 4648. Оп. 3. Спр. 287. 211 арк. Том № 2.
169. Информационный и статистический отчеты за 1964 год // ЦДАВОВУ України. Ф. Р. 4648. Оп. 3. Спр. 296. 58 арк.
170. Вопросы научно-атеистической пропаганды. Вопросы вероисповедания, церкви, молитвенные дома / вопросы Уполномоченного Совета по делам религиозных культов и православной церкви по УССР (5 января – 24 декабря 1953 г.) // ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 2741. 450 арк.
171. Копия исходящего письма в ЦК КПСС, справки отделов ЦК КПУ, информации обкомов КПУ, Совета по делам русской православной

церкви при СМ УССР, Уполномоченного Совета по делам русской православной церкви при СМ СССР по УССР, и Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при СМ СССР по УССР – о церквях, о религиозных праздниках, сектантских религиозных общинах (23 января – 10 декабря 1956 г.) // ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 4263. 300 арк.

172. Справки отделов ЦК КПУ, информации обкомов КПУ, Уполномоченного Совета по делам русской православной церкви при СМ СССР по УССР и Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при СМ СССР по УССР – о церквях, о религиозных праздниках, сектантских религиозных общинах и другим вопросам (8 января – 21 декабря 1957 г.) // ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 4494. 366 арк.
173. Копия исходящего письма в ЦК КПСС, информации, постановления, горкомов, обкомов КПУ и других организаций – по вопросам работы культуртов, идеологической работы; об участниках VI Всемирного фестиваля молодежи и студентов в г. Москве и проведении IV конгресса в г. Киеве; вопросы научно-атеистической пропаганды (7 января – 15 ноября 1957 г.) // ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 4608. 146 арк.
174. Копия письма в ЦК КПСС, справки отдела пропаганды и агитации ЦК КПУ, информации, письма обкомов КПУ, Уполномоченного Совета по делам русской православной церкви при СМ СССР по УССР и Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при СМ СССР по УССР – о церквях, о религиозных праздниках, сектантских религиозных общинах и другим вопросам (21 февраля – 20 декабря 1958 г.) // ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 4704. 425 арк.
175. Копия письма в ЦК КПСС, справки отдела пропаганды и агитации ЦК КПУ, информации и письма обкомов КПУ, Уполномоченного Совета по делам русской православной церкви при СМ СССР по УССР и Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при СМ СССР по УССР – о церквях, о религиозных праздниках, о закрытии монастыря

в УССР и другим вопросам (13 января – 31 декабря 1959 г.) // ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 4927. 328 арк.

176. Справки отдела пропаганды и агитации ЦК КПУ, письма, информации обкомов КПУ, Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при СМ УССР и других организаций – по вопросам научно-атеистической пропаганды (2 января – 7 декабря 1959 г.) // ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 5028. 333 арк.
177. Справка отдела науки и культуры ЦК КПУ, информации Львовского промышленного ОК КПУ, Уполномоченного Совета по делам русской православной церкви при СМ СССР по УССР, Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при СМ УССР – о работе по отвлечению населения от исполнения религиозных обрядов путем внедрения советской обрядности, о культах со стороны отдельных Уполномоченных Совета и местных советских органов и другим вопросам научно-атеистической пропаганды (24 января – 28 ноября 1963 г.) // ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 5778. 72 арк.
178. Інтерв'ю з вл. Филимоном Курчабою ЧНІ, від 2. 06. 1993, с. Великосілки. Інтерв'юер: Стефанія Смолюк // АІЩ, П-1-1-1-142, с. 10–11.
179. Інтерв'ю з о. Євгеном Пелехом від 26. 05. 1993, м. Львів. Інтерв'юер: Стефанія Смолюк // АІЩ, П-1-1-148, с. 20–21.
180. Інтерв'ю з п. Марією Левків від 12. 07. 1997, м. Львів. Інтерв'юер: Лідія Купчик // АІЩ, П-1-1-693.4, с. 35–36.
181. Справки обкома партии по проверке писем и заявлений, направленных в ЦК КПСС и ЦК Компартии Украины на работников районных газет, докладные записки в обком партии Уполномоченного Совета по делам русской православной церкви по религиозной обстановке в области и др. (13 января – 30 декабря 1953 г.) // Держархів Львівської обл. Ф. П. 3. Оп. 4. Спр. 802. 171 арк.
182. Справки, спец донесения прокурора области управления Министерства

юстиции секретариату обкома партии о выполнении органами прокуратуры постановлений бюро обкома по фактам нарушений социалистической законности, злоупотребления работниками управления главного архитектора, полит донесения отдела военизированной охраны Львовской железной дороги о политико-моральном состоянии и партийно-политической работе в подразделениях охраны, информации уполномоченного по религиозным культам при облисполкоме о состоянии и деятельности религиозных культов на территории области (7 января – 27 декабря 1955 г.)
// Держархів Львівської обл. Ф. П. 3. Оп. 5. Спр. 249. 215 арк.

183. Информации обкома партии в ЦК КПСС, ЦК КП Украины о проведении митингов в защиту мира на земле, улучшении учебно-воспитательной работы среди студентов вузов и учащихся общеобразовательных школ, усилении научно-атеистической пропаганды среди населения, работе редколлегии журнала «Блокнот агитатора». Мероприятия по проведении 40-летия Великой Октябрьской социалистической революции. Списки газет, которые выходят в колхозах (14 января – 16 декабря 1957 г.)
// Держархів Львівської обл. Ф. П. 3. Оп. 6. Спр. 92. 81 арк.

184. Справки, информации работников обкома партии, управления КГБ, уполномоченного по делам религиозных культов секретариату о критических замечаниях, поступивших в адрес обкома партии, нарушении соцзаконности в колхозах, работе с кадрами, развитии некоторых отраслей промышленности, охране государственной тайны, состоянии религиозных культов, патронированные детей-сирот, рассмотрения заявлений трудящихся и др. (19 февраля – 28 декабря 1958 г.) // Держархів Львівської обл. Ф. П. 3. Оп. 6. Спр. 262. 154 арк.

185. Информации обкома партии в ЦК КП Украины о выполнении постановлений ЦК КПСС, ЦК КП Украины о недостатках в научно-атеистической пропаганде, партийном руководстве рабселькоровским движением, безответственном отношении к подготовке телепередач,

повышении партийной принципиальности в деятельности редакций газет и журналов, подготовке руководителей кружков художественной самодеятельности, развитии педагогической науки, школ-интернатов, об обмене делегациями приграничных областей СССР и ПНР, улучшении работы Общества по распределению политических и научных знаний и др. (2 января – 31 декабря 1959 г.) // Держархів Львівської обл. Ф. П. 3. Оп. 6. Спр. 417. 225 арк.

186. Письма учебных заведений в обком партии об оказании помощи в укреплении материально-технической базы, информационные записки уполномоченного Совета по религии о состоянии и деятельности религиозных культов, докладные записки обллита о фактах разглашения военных и государственных тайн в печати и др. (6 января – 27 декабря 1960 г.) // Держархів Львівської обл. Ф. П. 3. Оп. 8. Спр. 120. 116 арк.
187. Докладные записки прокуратуры области секретариату обкома о выполнении постановлений ЦК КПСС, ЦК Компартии Украины органами прокуратуры по борьбе с преступностью и нарушениями законности, преступностью среди несовершеннолетних и другие (12 января – 7 декабря 1961 г.) // Держархів Львівської обл. Ф. П. 3. Оп. 8. Спр. 266. 208 арк.
188. Информации, справки, докладные записки учреждений, органов и организаций, обществ, комиссий секретариату о работе культурно-просветительных учреждений, засоренности библиотек запрещенной литературой, религиозной обстановке в области, культурных связях с зарубежными странами, шефской помощи совхозам Целинного края и другие (6 января – 17 ноября 1962 г.) // Держархів Львівської обл. Ф. П. 3. Оп. 8. Спр. 446. 125 арк.
189. Информационные отчеты, докладные записки Уполномоченного Совета по делам православной церкви в обком Компартии Украины о религиозной обстановке в области, деятельности нелегальных религиозных сект, фактах нарушений Советского законодательства о

культмах (11 января – 31 декабря 1965 г.) // Держархів Львівської обл. Ф. П. 3. Оп. 9. Спр. 85. 133 арк.

190. Справки, информации управления охраны общественного порядка, Уполномоченного по делам Русской православной церкви по Львовской области, Львовского отделения Всесоюзного акционерного общества по иностранному туризму в обком партии о борьбе с преступностью и безнадзорностью среди несовершеннолетних и с лицами, уклоняющимися от общественно-полезного труда, работе по предупреждению дорожно-транспортных происшествий, об экскурсионном обслуживании иностранных и советских туристов (13 января – 5 августа 1964 г.) // Держархів Львівської обл. Ф. П. 2941. Оп. 1. Спр. 167. 127 арк.
191. Информационные отчеты о работе уполномоченного по делам Русской православной церкви при Совете Министров СССР и уполномоченного по религиозным культурам (18 февраля – 1 ноября 1953 г.) // Держархів Львівської обл. Ф. П. 5001. Оп. 17. Спр. 56. 127 арк.
192. Докладные записки, информационные отчеты о работе уполномоченного по делам Русской православной церкви при Совете Министров СССР и уполномоченного по религиозным культурам (13 января – 10 декабря 1954 г.) // Держархів Львівської обл. Ф. П. 5001. Оп. 22. Спр. 61. 101 арк.
193. Докладные записки, отчеты Уполномоченного Совета по делам Русской православной церкви и по делам религиозных культов при Совете Министров СССР (10 января – 10 декабря 1955 г.) // Держархів Львівської обл. Ф. П. 5001. Оп. 25. Спр. 59. 82 арк.
194. Информации уполномоченного по делам Русской православной церкви при Совете Министров СССР, Украинской ССР (11 января – 31 октября 1956 г.) // Держархів Львівської обл. Ф. П. 5001. Оп. 29. Спр. 42. 230 арк.
195. Информации Уполномоченных Советов по делам Русской православной церкви и по делам религиозных культов при Совете Министров СССР (8

января – 31 декабря 1957 г.) // Держархів Львівської обл. Ф. П. 5001. Оп. 31. Спр. 69. 192 арк.

196. Информации Уполномоченного Совета по делам Русской православной церкви при Совете Министров СССР по УССР (2 января – 19 декабря 1958 г.) // Держархів Львівської обл. Ф. П. 5001. Оп. 33. Спр. 54. 130 арк.
197. Документы Уполномоченных Советов по делам Русской православной церкви и религиозных культов при Совете Министров СССР по Львовской области/переписка, информационные отчеты, статистические отчеты и др./ (октябрь 1951 г. – декабрь 1952 г.) // Держархів Львівської обл. Ф. Р. 1332. Оп. 2. Спр. 20. 231 арк.
198. Документы Уполномоченных Советов по делам Русской православной церкви и религиозных культов при Совете Министров СССР по Львовской области / циркуляры, переписка, информационные записки, отчеты и др. / (26 ноября 1952 г. – 11 декабря 1953 г.) // Держархів Львівської обл. Ф. Р. 1332. Оп. 2. Спр. 21. 308 арк.
199. Документы Уполномоченных Советов по делам Русской православной церкви и религиозных культов при Совете Министров СССР по Львовской области / выписки из протоколов заседаний Совета при Совете Министров СССР, переписка, докладные записки, планы работы, отчеты и др. / (8 января – 27 декабря 1954 г.) // Держархів Львівської обл. Ф. Р. 1332. Оп. 2. Спр. 22. 305 арк.
200. Документы Уполномоченных Советов по делам Русской православной церкви и религиозных культов при Совете Министров СССР по Львовской области / переписка, докладные информационные записки, отчеты и др. / (январь 1954 г. – декабрь 1955 г.) // Держархів Львівської обл. Ф. Р. 1332. Оп. 2. Спр. 23. 306 арк.
201. Документы Уполномоченных Советов по делам Русской православной церкви и религиозных культов при Совете Министров СССР по Львовской области / протокол заседания Уполномоченных по делам религиозных культов Одесской, Харьковской, Запорожской и др.

областей; доклад, информационные письма, записки и др. / (2 января – 24 декабря 1956 г.) // Держархів Львівської обл. Ф. Р. 1332. Оп. 2. Спр. 24. 347 арк.

202. Документы Уполномоченных Советов по делам религиозных культов и Русской православной церкви при Совете Министров СССР по Львовской области / информация о заграничной деятельности православной церкви, записки, доклады, отчеты, информационные письма и др. / (январь 1956 г. – декабрь 1957 г.) // Держархів Львівської обл. Ф. Р. 1332. Оп. 2. Спр. 25. 335 арк.
203. Документы Уполномоченных Советов по делам Русской православной церкви и религиозных культов при Совете Министров СССР по Львовской области / переписка, информационные записки, отчеты и др. (январь 1957 г. – декабрь 1958 г.) // Держархів Львівської обл. Ф. Р. 1332. Оп. 2. Спр. 26. 274 арк.
204. Документы Уполномоченных Советов по делам Русской православной церкви и религиозных культов при Совете Министров СССР по Львовской области / переписка, информационные записки, письма и др. / (5 января – 21 декабря 1959 г.) // Держархів Львівської обл. Ф. Р. 1332. Оп. 2. Спр. 27. 295 арк.
205. Документы Уполномоченных Советов по делам Русской православной церкви и религиозных культов при Совете Министров СССР по Львовской области / постановления и доклад, краткая характеристика состояния и деятельности римско-католической церкви во Львовской области, информационные записки и отчеты и др. / (январь 1959 г. – декабрь 1960 г.) // Держархів Львівської обл. Ф. Р. 1332. Оп. 2. Спр. 28. 223 арк.
206. Документы Уполномоченного Совета по делам Русской православной церкви при Совете Министров СССР по Львовской области / постановления Совета при СМ СССР, переписка, докладные информационные записки и отчеты / (17 декабря 1960 г. – 19 декабря

- 1961 г.) // Держархів Львівської обл. Ф. Р. 1332. Оп. 2. Спр. 29. 131 арк.
207. Документы Уполномоченных Советов по делам Русской православной церкви и религиозных культов при Совете Министров СССР по Львовской области / переписка, информационные записки, доклады, сообщения, отчеты и др. (3 января – 27 декабря 1962 г.) // Держархів Львівської обл. Ф. Р. 1332. Оп. 2. Спр. 31. 233 арк.
208. Документы Уполномоченного Совета по делам Русской православной церкви при Совете Министров СССР по Львовской области / постановления Совета при СМ СССР, информационные записки, отчеты, справки, планы работы и др. (январь 1962 г. – октябрь 1963 г.) // Держархів Львівської обл. Ф. Р. 1332. Оп. 2. Спр. 32. 143 арк.
209. Документы Уполномоченного Совета по делам Русской православной церкви при Совете Министров СССР по Львовской области/переписка, информационные записки и отчеты, планы работы и др. (январь 1963 г. – декабрь 1964 г.) // Держархів Львівської обл. Ф. Р. 1332. Оп. 2. Спр. 34. 188 арк.
210. Материалы о снятии с регистрации римо-католической общины и использовании здания бывшего костела в Болехове (26 октября 1946 г. – 19 декабря 1959 г.) // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р. 388. Оп. 2. Спр. 55. 86 арк.
211. Материалы о снятии с регистрации религиозного общества римо-католического вероисповедания в с. Букачивцы (7 сентября 1946 г. – 22 января 1959 г.) // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р. 388. Оп. 2. Спр. 56. 86 арк.
212. Полугодовой статистический отчет о зарегистрированных религиозных обществах, сведения о религиозных обществах и количестве членов в них (26 июня – 2 июля 1956 г.) // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р. 388. Оп. 2. Спр. 86. 4 арк.
213. Полугодовой статистический отчет о зарегистрированных религиозных обществах по области и акт передачи дел за 1957 г. // Держархів Івано-

Франківської обл. Ф. Р. 388. Оп. 2. Спр. 87. 8 арк.

214. Полугодовые отчеты о религиозных общинах по области и переписка с Советом по делам культов при СМ СССР по учету за 1958 год // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р. 388. Оп. 2. Спр. 88. 11 арк.
215. Полугодовые отчеты о состоянии религиозных общин по области и акт передачи дел за 1959 г. // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р. 388. Оп. 2. Спр. 89. 17 арк.
216. Статистический отчет о зарегистрированных религиозных обществах и служителях культа на 1 января 1961 г. и переписка по отчету (30 декабря 1960 г. – 16 декабря 1961 г.) // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р. 388. Оп. 2. Спр. 91. 54 арк.
217. Проект инструкции по применению законов и постановлений Правительства СССР, касающихся религиозных культов и копии решений облисполкома (1 апреля – 27 декабря 1961 г.) // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р. 388. Оп. 2. Спр. 92. 69 арк.
218. Статистический отчет за 1962 год о работе уполномоченного Совета по делам религиозных культов и переписка (2 января – 8 декабря 1962 г.) // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р. 388. Оп. 2. Спр. 93. 95 арк.
219. Постановления и другие директивные указания Совета и республиканского Уполномоченного по делам русской православной церкви и переписка с местными советскими органами по вопросам церкви (1 января – 31 декабря 1956 г.) // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р. 389. Оп. 2. Спр. 17. 173 арк.
220. Постановления и другие директивные указания Совета, республиканского Уполномоченного по делам русской православной церкви и переписка с местными советскими органами по вопросам церкви (1 января – 31 декабря 1957 г.) // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р. 389. Оп. 2. Спр. 19. 209 арк.
221. Постановления и другие директивные указания Совета и республиканского Уполномоченного по делам русской православной

церкви и переписка с местными советскими органами по вопросам церкви (1 января – 31 декабря 1958 г.) // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р. 389. Оп. 2. Спр. 20. 172 арк.

222. Информации, сведения, справки о религиозной обстановке в районах, о наличии православных церквей и молитвенных домов, переписка с советскими органами о регистрации и снятии с учета общин и другим вопросам. Списки лиц, поступающих и обучающихся в Волинской духовной семинарии (7 января – 28 декабря 1959 г.) // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р. 389. Оп. 2. Спр. 22. 358 арк.
223. Отчет Станиславского епархиального управления и отчет об использовании приходо-расходной сметы в целом по епархии и в разрезе церквей за 1959 год // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р. 389. Оп. 2. Спр. 23. 29 арк.
224. Инструкция Совета по делам русской православной церкви по применению законов и постановлений Правительства СССР, касающихся религиозных культов и переписка с советскими органами о снятии с регистрации религиозных общин (21 ноября – 26 декабря 1960 г.) // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р. 389. Оп. 2. Спр. 24. 245 арк.
225. Информации, сведения о религиозной обстановке и переписка с советскими органами по этому вопросу (9 января – 19 ноября 1960 г.) // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р. 389. Оп. 2. Спр. 26. 327 арк.
226. Информации и справки о религиозной обстановке и переписка с советскими органами о снятии с регистрации общин, сообщение об отказе от сана священника Воробец Ярослава Ивановича (17 января – 18 марта 1961 г.) // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р. 389. Оп. 2. Спр. 31. 306 арк.
227. Переписка с советскими органами о снятии с регистрации религиозных общин (9 марта – 22 мая 1961 г.) // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р. 389. Оп. 2. Спр. 32. 324 арк.

228. Копии отчетов священников, акты проверки церквей и указаний епископа, протоколы соборчиков и другие документы представляемые священниками в епархиальное управление (3 января – 5 декабря 1962 г.) // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р. 389. Оп. 2. Спр. 52. 105 арк.
229. Копии проповедей, отчетов священников, акты проверки церквей и другие документы, представляемые священниками в епархиальное управление (5 февраля – 28 декабря 1964 г.) // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р. 389. Оп. 2. Спр. 55. 202 арк.
230. Информации и справки о религиозной обстановке и переписка с советскими органами (19 мая – 31 декабря 1963 г.) // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р. 389. Оп. 2. Спр. 57. 219 арк.
231. Переписка с Советом, информации о религиозной обстановке, финансовые документы (1 января – 21 марта 1964 г.) // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р. 389. Оп. 2. Спр. 69. 203 арк.
232. Переписка по делам русской православной церкви (16 января – 21 декабря 1964 г.) // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р. 389. Оп. 2. Спр. 69 а). 179 арк.
233. Переписка по делам русской православной церкви (30 декабря 1964 г. – 29 ноября 1965 г.) // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р. 389. Оп. 2. Спр. 69 б). 57 арк.
234. Переписка с Советом и другими организациями, списки недействующих культовых зданий, ориентировка Совета об опыте контроля за выполнением законодательства о культах (31 марта – 10 сентября 1964 г.) // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р. 389. Оп. 2. Спр. 70. 245 арк.
235. Переписка с Советом о снятии с регистрации религиозных обществ, списки религиозных обществ, сведения о финансовой деятельности обществ (10 сентября – 31 декабря 1964 г.) // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р. 389. Оп. 2. Спр. 71. 314 арк.
236. Анализы и обобщения по вопросам прокурорско-следственной работы

- облпрокуратуры в 1959 г. (20 апреля 1959 г. – 7 июня 1960 г.)
// Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р. 584. Оп. 3. Спр. 112. 121 арк.
237. Информационные отчеты Уполномоченных Советов по делам Русской православной церкви и религиозных культов о деятельности монастырей, религиозных культов, духовенства и религиозного актива. Списки монашествующих и вольнонаемных женщин духовного скита Успенской Почаевской Лавры (8 апреля 1952 г. – 2 января 1953 г.)
// Держархів Тернопільської обл. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 2325. 159 арк.
238. Информационные отчеты Уполномоченных по делам православной церкви при Совете Министров СССР и религиозных культов при облисполкоме в обком КП Украины о деятельности церкви и религиозных культов в области (6 апреля 1953 г. – 8 января 1954 г.)
// Держархів Тернопільської обл. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 2521. 119 арк.
239. Протоколы № 11–14 заседаний бюро обкома КП Украины (13 августа – 6 сентября 1954 г.) // Держархів Тернопільської обл. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 2656. 133 арк.
240. Информации, справки, докладные записки работников отдела пропаганды и агитации обкома партии, Уполномоченных Советов по делам Русской православной церкви при Совете Министров СССР и религиозных культов при облисполкоме в обком КП Украины, о деятельности церкви и религиозных культов и мерах по улучшению атеистической работы среди населения (8 января 1954 г. – 5 января 1955 г.) // Держархів Тернопільської обл. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 2678. 136 арк.
241. Планы работы, информации, справки, докладные записки, отчеты работников пропаганды и агитации обкома партии, Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при облисполкоме в обком КП Украины о наличии и деятельности религиозных культов, подготовке и проведении религиозных праздников в районах области, мерах по улучшению атеистического воспитания трудящихся (7 января 1955 г. –

3 января 1956 г.) // Держархів Тернопільської обл. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 2802. 157 арк.

242. Справки, информации, докладные записки, отчеты работников отдела пропаганды и агитации обкома партии, Уполномоченного Совета по делам православной церкви при Совете Министров СССР в обком КП Украины о деятельности церкви и духовенства, проведении религиозных праздников и мерах по улучшению массово-политической работы и атеистической пропаганды среди населения (11 ноября 1955 г. – 10 ноября 1956 г.) // Держархів Тернопільської обл. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 2803. 112 арк.
243. Информации, справки, сведения работников отдела пропаганды и агитации обкома, райкомов партии, Уполномоченных Совета по делам православной церкви при Совете Министров СССР и Совета по делам религиозных культов при облисполкоме о деятельности церкви, религиозных культов и незарегистрированных групп верующих (5 января – 10 ноября 1956 г.) // Держархів Тернопільської обл. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 2911. 72 арк.
244. Информации работников отдела пропаганды и агитации обкома партии, Уполномоченных Советов по делам Русской православной церкви при Совете министров СССР и религиозных культов о состоянии и деятельности церкви, религиозных культов, проведении религиозных праздников (8 января 1957 г. – 25 января 1958 г.) // Держархів Тернопільської обл. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 3022. 180 арк.
245. Информации, докладные записки, отчеты работников отдела пропаганды и агитации обкома партии о состоянии лекционной пропаганды в области, мерах по улучшению атеистической работы среди населения, об итогах 1956–1957 учебного года в сети партийного просвещения и о системе партийного просвещения на 1957–1958 учебный год (29 января – 7 декабря 1957 г.) // Держархів Тернопільської обл. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 3036 а). 58 арк.

246. Информации, справки, докладные записки работников отдела пропаганды и агитации обкома партии, управления КГБ, Уполномоченных Совета по делам Русской православной церкви при Совете Министров СССР и Совета по делам религиозных культов при исполкоме областного совета депутатов трудящихся в обком КП Украины о деятельности церквей, монастырей, религиозных культов и мерах по улучшению научно–атеистической пропаганды и воспитательной работы среди молодежи (9 января 1958 г. – 29 января 1959 г.) // Держархів Тернопільської обл. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 3125. 174 арк.
247. Информации, справки работников отдела пропаганды и агитации обкома партии, управления КГБ, Уполномоченных Советов по делам Русской православной церкви при Совете Министров СССР и по делам религиозных культов при облисполкоме в обком КП Украины о состоянии и деятельности церкви и религиозных культов, мерах по улучшению атеистической пропаганды среди населения (19 января 1959 г. – 8 февраля 1960 г.) // Держархів Тернопільської обл. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 3222. 195 арк.
248. Информации, справки, докладные записки работников отдела пропаганды и агитации обкома КП Украины, горкома партии, Уполномоченных Советов по делам Русской православной церкви при Совете Министров СССР и религиозных культов при облисполкоме, облуправления КГБ в обком КП Украины о деятельности церкви, религиозных культов, монастырей, и мерах по пресечению антисоветской деятельности сектантских групп и униатского духовенства, улучшению атеистического воспитания трудящихся (29 января 1960 г. – 3 февраля 1961 г.) // Держархів Тернопільської обл. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 3325. 184 арк.
249. Информации, справки, отчеты Уполномоченных Советов по делам Русской православной церкви при Совете Министров СССР и

религиозных культов при облисполкоме, облуправления КГБ в обком КП Украины о состоянии и деятельности религиозных культов, духовенства, выполнении законодательства о культах и мерах по снижению их активности (14 января 1961 г. – 8 февраля 1962 г.) // Держархів Тернопільської обл. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 3429. 139 арк.

250. Информации, справки горкома, райкомов партии, Уполномоченных Советов по делам Русской православной церкви при Совете Министров СССР и религиозных культов при облисполкоме в обком КП Украины о мерах улучшения атеистического воспитания трудящихся области (17 марта – 2 октября 1961 г.) // Держархів Тернопільської обл. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 3458. 87 арк.
251. Протоколы № 12–19 заседаний бюро обкома КП Украины (26 июня – 29 декабря 1962 г.) // Держархів Тернопільської обл. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 3523. 161 арк.
252. Информации, справки Уполномоченных Советов по делам Русской православной церкви при Совете Министров СССР и религиозных культов при облисполкоме, облуправления КГБ в обком КП Украины о ходе выполнения законодательства о культах, мерах по пресечению враждебной деятельности иеговистского подполья, усиления атеистической пропаганды среди верующих (28 февраля – 22 октября 1962 г.) // Держархів Тернопільської обл. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 3530. 34 арк.
253. Информации горкома партии, партийных комитетов производственных колхозно-совхозных управлений, промышленно-производственных зон в обком КП Украины о ходе выполнения постановлений ЦК КПСС об усилении атеистического воспитания населения, о фактах грубого администрирования некоторых местных органов власти по отношению к верующим, о проведении «Дня памяти» (18 апреля – 21 августа 1964 г.) // Держархів Тернопільської обл. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 3724. 127 арк.
254. Регистрационное дело о снятии с регистрации римско-католического

- костела с. Королевка Борщевского района за 1960 год // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3239. Оп. 1. Спр. 28. 82 арк.
255. Справки о состоянии религиозных культов в области за 1961 год (28 августа – 9 ноября) // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3239. Оп. 1. Спр. 30. 17 арк.
256. Справки о состоянии религиозных культов в области за 1963 год (2 января – 10 июня) // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3239. Оп. 1. Спр. 37. 20 арк.
257. Переписка с Советом по делам религиозных культов при СМ СССР, облисполкомом и райисполкомами по учету недействующих молитвенных зданий за 1963 год (9 января – 8 октября) // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3239. Оп. 1. Спр. 38. 7 арк.
258. Переписка с Советом по делам религиозных культов при СМ СССР, облисполкомом и райисполкомами по учету недействующих молитвенных зданий за 1964 год (6 марта – 18 декабря) // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3239. Оп. 1. Спр. 41. 13 арк.
259. Справки о состоянии религиозных культов в области за 1965 год // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3239. Оп. 1. Спр. 42. 20 арк.
260. Докладные записки о состоянии и деятельности римско-католических религиозных обществ на территории области за 1955–1960 годы (29 августа 1955 г. – 30 июля 1960 г.) // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3239. Оп. 2. Спр. 29. 26 арк.
261. Доклад о состоянии и деятельности римо-католических костелов в области за 1960 год // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3239. Оп. 2. Спр. 52. 13 арк.
262. Информационный отчет о состоянии и деятельности религиозных культов в области за 1960 год // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3239. Оп. 2. Спр. 53. 55 арк.
263. Информационный отчет о состоянии и деятельности религиозных культов в области за 1961 год // Держархів Тернопільської обл.

Ф. Р. 3239. Оп. 2. Спр. 57. 39 арк.

264. Информационные отчеты о выполнении мероприятий по снижению активности религиозных культов, об итогах проведенного единовременного учета религиозных объединений за 1961 год // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3239. Оп. 2. Спр. 58. 27 арк.
265. Информационный отчет о состоянии и деятельности религиозных культов в области за 1962 год // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3239. Оп. 2. Спр. 62. 41 арк.
266. Информационный отчет о состоянии и деятельности религиозных культов в области за 1963 год // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3239. Оп. 2. Спр. 67. 50 арк.
267. Докладная записка о результатах ликвидации церковной унии за 1956 год // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3240. Оп. 1. Спр. 5. 7 арк.
268. Сведения о православных монастырях и «святых местах» за 1959 год // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3240. Оп. 1. Спр. 7. 6 арк.
269. Справки о ходе выполнения постановления Совета Министров СССР об усилении контроля за выполнением законодательства о культах за 1961 год (3 февраля – 11 ноября) // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3240. Оп. 1. Спр. 31. 49 арк.
270. Информационные отчеты о состоянии и деятельности религиозных общин православной церкви за 1953 год // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3240. Оп. 2. Спр. 19. 47 арк.
271. Выписка из протокола заседания Совета по делам русской православной церкви при Совете Министров СССР от 15 сентября 1954 года «О работе уполномоченного Совета по Тернопольской области» // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3240. Оп. 2. Спр. 22. 10 арк.
272. Информационные отчеты о состоянии и деятельности религиозных общин православной церкви за 1954 год // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3240. Оп. 2. Спр. 23. 42 арк.
273. Информационные отчеты о состоянии и деятельности религиозных

общин православной церкви за 1955 год // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3240. Оп. 2. Спр. 26. 35 арк.

274. Докладная записка о положении и деятельности церкви и духовенства в области за 1955 год // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3240. Оп. 2. Спр. 28. 8 арк.
275. Информационные отчеты о состоянии и деятельности религиозных общин православной церкви за 1956 год // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3240. Оп. 2. Спр. 30. 40 арк.
276. Докладные записки о положении и деятельности духовенства в области за 1956 год (10 января – 29 августа)//Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3240. Оп. 2. Спр. 31. 27 арк.
277. Информационные отчеты о состоянии и деятельности религиозных общин православной церкви за 1957 год // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3240. Оп. 2. Спр. 33. 31 арк.
278. Информационные отчеты о состоянии и деятельности религиозных общин православной церкви за 1958 год // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3240. Оп. 2. Спр. 37. 45 арк.
279. Информационные отчеты о состоянии и деятельности религиозных общин православной церкви за 1959 год // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3240. Оп. 2. Спр. 42. 24 арк.
280. Информационные отчеты о состоянии и деятельности религиозных общин православной церкви за 1960 год // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3240. Оп. 2. Спр. 44. 27 арк.
281. Переписка с Советом по делам церкви при Совете Министров СССР в ОК КПУ о деятельности религиозных общин православной церкви за 1960 год // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3240. Оп. 2. Спр. 45. 20 арк.
282. Отчет о работе Уполномоченного Совета за 1961 год // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3240. Оп. 2. Спр. 47. 28 арк.
283. Справки о положении и деятельности духовенства в области за 1961 год

- // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3240. Оп. 2. Спр. 48. 29 арк.
284. Отчет о работе Уполномоченного Совета за 1962 год // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3240. Оп. 2. Спр. 49. 46 арк.
285. Информационный отчет о состоянии и деятельности религиозных общин православной церкви за 1963 год // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3240. Оп. 2. Спр. 52. 47 арк.
286. Информационный отчет о состоянии и деятельности религиозных общин православной церкви за 1964 год // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3240. Оп. 2. Спр. 54. 45 арк.
287. Справки о положении и деятельности духовенства в области за 1964 год (18 января – 23 декабря) // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3240. Оп. 2. Спр. 55. 62 арк.
288. Мартирологія українських церков: У 4-х т. Т. 2: Українська Католицька Церква: Документи, матеріали, християнський самвидав України / Упорядники О. Зінкевич, Т. Р. Лончина. Торонто; Балтимор: Українське видавництво «Смолоскип» імені Василя Симоненка, 1985. 840 с.
289. Сергійчук В. І. Нескорена церква. Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. К.: Дніпро, 2001. 493 с.
290. Сергійчук В. І. У боротьбі за рідну віру римо-католики України завжди були несхитні. К.: Дніпро, 2001. 228 с.
291. Православие и католичество: от конфронтации к диалогу. Хрестоматия / Сост. Алексей Юдин. (Серия «Диалог»). 2-е изд., испр. и доп. М.: Библейско-богословский институт св. апостола Андрея, 2005. 596 с.
292. Сергійчук В. І. Патріарх Йосиф Сліпий у документах радянських органів державної безпеки. 1939–1987. В двох томах. Том. I. К.: ПП Сергійчук М. І., 2012. 656 с.
293. Сергійчук В. І. Патріарх Йосиф Сліпий у документах радянських органів державної безпеки. 1939–1987. В двох томах. Том. II. К.: ПП Сергійчук М. І., 2012. 480 с.

294. Йосиф Сліпий. Спомини / За редакцією І. Дацька, М. Горячої, видання друге. Львів-Рим: Видавництво УКУ, 2014. 608 с.
295. Шире развернуть научно-атеистическую пропаганду // Правда. 24 июля 1954. № 205 (13138). С. 1.
296. Постановление ЦК КПСС об ошибках в проведении научно-атеистической пропаганды среди населения / Секретарь ЦК КПСС Н. Хрущев // Правда. 11 ноября 1954. № 315 (13248). С. 2.
297. Бондаренко М. Реакційна суть релігійної моралі // Шлях до перемоги. 19 вересня. 1954. № 75 (895). С. 2.
298. Ширше розгорнути науково-атеїстичну пропаганду // Молодь України. 7 серпня 1954. № 157 (7360). С. 1.
299. Бражник І. Реакційна суть релігії // Молодь України. 11 серпня 1954. № 160 (7363). С. 2.
300. Мозговий С. Ширити атеїстичну пропаганду // Молодь України. 2 жовтня 1954. № 196 (7399). С. 2.
301. Возчиков М. Ватікан – знаряддя міжнародної реакції // Молодь України. 22 жовтня 1954. № 210 (7413). С. 3.
302. За дійову атеїстичну пропаганду // Соціалістичне село. 12 вересня 1954. № 74 (857). С. 2.
303. Бражник І. Релігійне пророцтво і наукове передбачення // Радянське село. 24 жовтня 1954. № 87 (942). С. 2.
304. Колоницький П. Марксизм-ленінізм про релігію // Червоні Бережани 26 серпня. 1954. № 69 (1623). С. 2.
305. Виноградова В. Походження і реакційна суть релігії // Червоні Бережани. 24 жовтня 1954. № 94 (1648). С. 2.
306. Наука проти релігії // Радянська Україна. 1954. № 235 (10058). 6 жовтня. С. 2.
307. Підвищувати рівень лекцій для населення // Радянська Україна. 21 жовтня 1954. № 248 (10071). С. 1.

308. Іванов Ю. З нравів слуг Ватиканських // Радянська Україна. 22 жовтня 1954. № 249 (10072). С. 2.
309. Селезньов М. Реакційна суть релігійної моралі // Зірка Перемоги. 7 жовтня 1954. № 81 (916). С. 2.
310. Командричик І. Ширити атеїстичну пропаганду на селі // Прапор Перемоги. 9 вересня 1954. № 72 (809). С. 2.
311. Поліпшити роботу клубів і бібліотек на селі // Колгоспне життя. 5 вересня 1954. № 72 (1488). С. 1.
312. Посилити науково-атеїстичну пропаганду // Колгоспне життя. 14 жовтня. 1954. № 83 (1499). С. 1.
313. Селезньов М. Реакційна суть релігійної моралі // Вільна праця. 19 вересня 1954. № 77 (1146). С. 2.
314. Григорій Рудий Г. Газетна періодика УРСР 1950-х років: особливості формування, функціонування, контент. URL: [http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=3528:gazetna-periodika-ursr-1950-kh-rokiv-osoblivosti-formuvannya-funktsionuvannya-kontent&catid=81&Itemid=415](http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=3528:gazetna-periodika-ursr-1950-kh-rokiv-osoblivosti-formuvannya-funktsionuvannya-kontent) (дата звернення: 10.01.2021 р.).
315. Основи методології та організації наукових досліджень: Навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнктів / За ред. А. Є. Конверського. К: Центр учбової літератури, 2010. 352 с.
316. Философский словарь / [под ред. И. Т. Фролова]. 7-е изд., перераб и доп. М.: Республика, 2001. 719 с.
317. Войналович В. А. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: політологічний дискурс. К.: Світогляд, 2005. 741 с.

РОЗДІЛ 2

ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ ЩОДО РКЦ ТА ГКЦ В ПЕРІОД ЛІБЕРАЛІЗАЦІЇ У 1953–1958 РР.

2.1. Реалізація політики радянської влади в релігійній сфері

Радянський уряд, поставивши за мету викорінення релігії як ворожої ідеології, практично паралізував діяльність РКЦ на території СРСР. Після включення території Західної України та країн Балтії до складу Радянського Союзу, згідно з пактом Молотова-Ріббентропа (1939 р.), частка римо-католиків та греко-католиків на конфесійній карті країни різко зростає. Розпочався процес інтеграції Західної України до складу СРСР, який супроводжувався репресіями щодо віруючих, й був перерваний нацистською окупацією 1941–1944 рр. [1].

Курс на ліквідацію ГКЦ свого апогею досяг на Львівському соборі (8–10 березня 1946 р.), на якому його учасники проголосували за «возз'єднання» з РПЦ. Після Львівського собору органи влади розпочали процес примусового об'єднання громад і духовенства ГКЦ з лояльною до держави РПЦ, одночасно проводячи репресії проти «невозз'єданого» духовенства і віруючих [1, с. 89–129].

Радянська влада розглядала РКЦ і ГКЦ як інституції, що підпорядковувалися та діяли в інтересах ворожого до СРСР закордонного центру. Причиною переслідування католицьких конфесій у Західній Україні була їх виразна національна скерованість, підтримка національної самоідентифікації українців і етнічних поляків, які протистояли політиці радянзації й русифікації громадян на новоприєднаних територіях. Це зумовило посилення репресій проти католиків у період керівництва країною Й. Сталіним [2, с. 164–229].

Упродовж 1945–1952 рр. радянська влада реалізовувала курс на поступове витіснення з країни РКЦ шляхом примусового переселення громадян польської національності на постійне місце проживання в Польщу

у відповідності з Люблінською угодою «Про евакуацію польських громадян з території Української РСР і українського населення з Польщі», підписану урядом УРСР і Польським Комітетом Національного Визволення 9 вересня 1944 р. Під час реалізації цієї акції особлива увага з боку радянських органів влади приділялася скороченню конфесійної мережі РКЦ в УРСР і примусовій репатріації римо-католицького духовенства з метою поступової ліквідації РКЦ на теренах СРСР [3, с. 610].

Безперспективність продовження репресивної політики та необхідність реформ стала очевидною для радянського партійного керівництва після смерті Й. Сталіна (5 березня 1953 р.). 27 березня 1953 р. вийшов указ президії ВР СРСР, згідно з яким передбачалася амністія громадян, ув'язнених на термін до п'яти років. 1 вересня 1953 р. вийшов указ, який надав право Верховному Суду переглядати за поданням генпрокурора рішення «трійок» і «особливої наради» НКВС-НКДБ-МВС-МДБ СРСР, на підставі яких ув'язнили найбільшу кількість громадян із західних областей УРСР. Зазначені укази призвели до того, що в Західну Україну із в'язниць та заслання повернулося 65,5 тис. громадян, зокрема звільнили більшу частину римо-католицького і греко-католицького духовенства. Наприклад, із 344 репресованих греко-католицьких священників на батьківщину повернулося 243 особи [3, с. 436; 4, с. 138]. Більшість звільнених священників, повернувшись додому, відновила свою діяльність, що сприяло зростанню релігійної активності громад і віруючих.

Значною мірою лібералізації в релігійній сфері сприяла боротьба за владу між колишніми соратниками Й. Сталіна. Послаблення тиску на конфесії в областях Західної України було важливим чинником посилення позицій радянської влади. Міністр внутрішніх справ Л. Берія, добре поінформований про ситуацію в радянських республіках, зокрема і в Західній Україні, чи не першим у тодішньому керівництві вважав за доцільне усунути з політичного лексикону слово «бандит», яким, зазвичай, називали учасників українського повстанського руху. Він стверджував, що в УРСР немає «ніяких

бандитів, а є лише націоналістично налаштована частина населення» [5, с. 23]. Він розумів, що причинами боротьби українців з радянською владою були політика русифікації та репресії держави проти громадян, релігійних об'єднань, зокрема РКЦ і ГКЦ. На підставі його доповідної записки від 16 травня 1953 р. про становище в Західній Україні пленум ЦК КПУ (червень 1953 р.) визнав неефективними заходи, які проводило керівництво ЦК КПУ і РМ УРСР в західних областях та засудив поширення в них русифікаційних тенденцій [5, с. 23].

Прикметно, що у червні 1953 р. архієпископи Львівський і Тернопільський П. Панкратій, Станіславський і Коломийський А. Пельвецький, єпископи Дрогобицький і Самбірський М. Мельник та Мукачівський і Ужгородський Іларіон (архієреї епархій, що «возз'єдналися» з РПЦ) звернулися до уповноваженого РСРПЦ Г. Корчового із заявами, у яких повідомляли про факти порушень місцевими органами влади радянського законодавства про релігійні культу. Ієрархи скаржилися на обкладання священників різного виду податками, зокрема на прибуток; примусове підписування державних позик, часто на суми, які перевищували реальні можливості релігійних громад; примусові переселення священників з церковних помешкань, які передавалися громадським установам, в менші за площею, або, навіть, виселення, без надання житлової площі; упереджене ставлення до їхніх дітей, які на «відмінно» склали вступні іспити, але їх не приймали до вишів; у «газетах неправдиво і образливо писали про діяльність духовенства» тощо [6, с. 26; 7, арк. 278–280].

Після проведеної перевірки зазначених скарг Г. Корчовий звернувся із доповідною запискою на ім'я голови РМ УРСР Д. Коротченка, секретаря ЦК КПУ О. Кириченка та голови РСРПЦ Г. Карпова й повідомив про те, що «неправильне ставлення на місцях до духовенства викликає невдоволення віруючих, які становлять значну частину населення західних областей». Г. Корчовий просив дати вказівку працівникам міністерства фінансів УРСР,

місцевим партійним і радянським органам влади вивчити наведені факти зловживань та усунути всі наявні порушення [3, с. 436].

Г. Карпов звернув увагу, що усі скарги подано майже одночасно і висловив припущення, що їх написання спеціально організували співробітники МВС УРСР. Про це він написав секретарю ЦК КПУ О. Кириченку. Такі підозри виникли у нього на підставі розмови Г. Корчового з працівником МВС УРСР Сухоніним після отримання на початку червня 1953 р. першої скарги. Останній, під час телефонної розмови, сказав Г. Корчовому: «Не дивуйтеся, ви скоро ще отримаєте такі заяви і від інших єпископів, і що вони – МВС УРСР за вказівкою свого керівництва будуть писати на основі цих заяв листа до ЦК КПУ» [7, арк. 285]. Сумніви Г. Карпова щодо самостійності єпископів підтвердилися у розмові заступника уповноваженого РСРПЦ Г. Катуніна з єпископом Дрогобицьким і Самбірським М. Мельником, який поцікавився в ієрарха, чому його скарга надійшла із таким запізненням. Єпископ відповів: «Писати такі заяви я не мав наміру ні тоді, тобто в 1951–1952 роках, ні тепер тим більше... І якщо я це зробив, то тільки лише тому, що мені це було порекомендовано» [6, с. 26; 7, арк. 285]. Архієпископ Станіславський і Коломийський А. Пельвецький на запитання уповноваженого, чим пояснити запізніле і різке його реагування на повідомлені у листі факти, відповів, що цього листа він написав за пропозицією «владу-маючих», давши зрозуміти, що це були співробітники держаних органів безпеки [6, с. 27; 7, арк. 285–287].

У травні 1953 р. за ініціативи Л. Берії розпочалися переговори з Й. Сліпим, про які митрополит згодом писав у листі, надісланому до Києва у січні 1961 р. першому секретарю ЦК КПУ М. Підгорному. У листі митрополит Й. Сліпий повідомляв про те, що у травні 1953 р., за наказом Л. Берії, його із Мордовії привезли до Москви, де високопоставлені чиновники з МВС розпочали таємні переговори. Йому запропонували допомогти радянському уряду налагодити взаємовідносини із Ватиканом. Владика погодився за умови, що «...Греко-католицька церква буде даліше

признавана Урядом, що я буду реабілітований і признаний не тільки як митрополит, але і як кардинал.» [4, с. 137]. Окрім того, Й. Сліпому запропонували написати історію Церкви, дозволивши попрацювати з цією метою у Державній бібліотеці ім. В. Леніна. Проте після арешту та розстрілу Л. Берії 26 червня 1953 р. його наступник генерал С. Круглов припинив переговори. Й. Сліпий відмовився зректися сану митрополита ГКЦ в обмін на звільнення і високий сан у РПЦ. Ієрарха повторно засудили до адміністративного заслання в будинок інвалідів у селищі Кузьмінці-Маклаково Красноярського краю, у якому він залишався у статусі напіввільного аж до нового арешту в червні 1958 р. [4, с. 137–138; 8, с. 129–130; 9, с. 15–21].

Діяльність Л. Берії навесні 1953 р., коли він був фактично найвпливовішим державним діячем, історики оцінюють критично. Так, Б. Боцюрків вважав, що Л. Берія намагався здобути підтримку в боротьбі за владу з боку місцевого населення в УРСР та інших неросійських республіках й тому ініціював боротьбу проти русифікації в Західній Україні та проводив переговори з Й. Сліпим про можливу легалізацію ГКЦ [8, с. 129].

Натомість Д. Веденєєв та Ю. Шаповал вважають, що пріоритетом переговорів з Й. Сліпим був намір досягнути компромісу між владою і підпільною ГКЦ, передусім для послаблення опору націоналістичних сил у Західній Україні. Окрім цього, на думку вчених, за допомогою офіційного відновлення ГКЦ керівництво органів державної безпеки планувало «просунути» своїх агентів із середовища греко-католицького духовенства за кордон, зокрема у Ватикан [5, с. 23].

На нашу думку, Л. Берія, намагаючись захопити владу, розумів необхідність значних змін у державі. Тому він ініціював низку заходів, скерованих на лібералізацію суспільно-політичного життя, припинення насильницької русифікації національних меншин, покращення міжнародних відносин тощо. Заходи, проведені ним навесні 1953 р., мали на меті знизити

соціально-економічну, політичну, міжконфесійну напругу в СРСР у цілому та західних областях України зокрема.

Після усунення Л. Берії від влади першим секретарем ЦК КПРС обрано М. Хрущова. Період його керівництва 1953–1964 рр. в історичній науці отримав умовну назву «хрущовська відлига», оскільки його характерними рисами були зменшення масштабів політичних репресій, вибіркова реабілітація й звільнення з ув'язнення більшої частини громадян, засуджених під час сталінського правління, певна лібералізація суспільно-політичного і релігійного життя, значне послаблення державного тиску та ідеологічного контролю над населенням [10, с. 91–96].

Відзначимо, що політику лібералізації суспільно-політичного життя М. Хрущов проводив упродовж часу свого перебування на чолі держави. Проте у сфері державно-церковних відносин виразно простежуються два періоди: лібералізація державної політики у релігійній сфері (від березня 1953 р. – до другої половини 1958 р.) та антирелігійна кампанія (від другої половини 1958 р. – до відставки М. Хрущова на пленумі ЦК КПРС 14 жовтня 1964 р.) [6, с. 25].

Уповноважений РСРПЦ Г. Корчовий у доповідній секретарю ЦК КПУ О. Кириченку про релігійну ситуацію в західних областях УРСР відзначав, що після червневого 1953 р. пленуму партії духовенство і віруючі стали тлумачити державні заходи в релігійній сфері не інакше, як викривлення національної політики, що мало своїм наслідком заборону ГКЦ і масові арешти духовенства. Вони висловлювали впевненість, що незабаром незаконно ув'язнених священників буде звільнено, а причетних до вчинення цих злочинів – покарано [3, с. 437].

На тлі процесів лібералізації, які відбувалися у державі в 1953 р., суттєво збільшилася кількість звернень до радянських органів влади від віруючих з проханнями повернути їм відібране раніше церковне майно, зокрема причтові будинки. Лише впродовж жовтня-грудня 1953 р. уповноважений РСРПЦ у Львівській області А. Вишневський отримав 8

звернень від віруючих з проханнями повернути громадам причтові будинки. Прохання віруючих не задовольнили, оскільки усі ці будинки підлягали націоналізації й, відповідно до радянського законодавства, церковні громади не мали на них жодних прав [11, арк. 32]. Припинення переслідувань та ув'язнень духовенства і віруючих у цей період не означало, що радянська держава відмовилася від стратегічного курсу на ліквідацію релігії. Органи влади, використовуючи діюче законодавство про релігійні культу, й надалі перешкоджали зміцненню економічного та матеріального становища релігійних громад.

Зазначимо, що в західних областях УРСР фіксувався вищий рівень релігійності серед громадян, порівняно з іншими регіонами. У церковних обрядах хрещення, шлюбу та поховання брали участь переважна частина мешканців. Значно вищою була відвідуваність храмів у західних, ніж у східних областях. У Східній Україні церкви відвідували переважно жінки та люди похилого віку. Антирелігійна кампанія на цих теренах розпочалася значно пізніше, ніж на інших територіях СРСР, не мала таких згубних наслідків у суспільній свідомості. Слід також відзначити потужний вплив у Східній Галичині греко-католицької духовної традиції на протипагу православ'ю, представленому діяльністю РПЦ, яка в імперський і радянський періоди співпрацювала з владою. Беручи до уваги ці обставини, органи влади в досліджуваній нами період досить обережно проводили політику обмеження діяльності релігійних громад, зазвичай, не поспішали зачиняти і знімати з реєстрації діючі храми й уважніше та виваженіше ставилися до скарг і прохань віруючих. Лише на території Західної України дозволялося поширювати окремі релігійні видання [6, с. 29–30; 12, с. 223–224]. У цих умовах процеси лібералізації не сприяли зниженню рівня релігійності серед населення та скороченню кількості релігійних об'єднань і громад.

Одночасно зауважимо, що мали місце значні порушення законодавства щодо релігійних громад з боку влади. Лише за перше півріччя 1954 р. до

Г. Корчового надійшло 189 письмових заяв і скарг про зловживання та порушення законів з боку радянських органів влади [13, с. 260–261].

Релігійна активність громадян стала предметом занепокоєння в центральних органах влади. У 1954 р. ЦК КПУ перевірів стан науково-атеїстичної пропаганди в областях, намагаючись у такий спосіб активізувати через партійні органи боротьбу з релігійними об'єднаннями. Визнано занедбаність ідеологічної роботи. Зокрема у доповідній записці зазначалося: «... на Тернопільщині пропаганда природничо-наукових знань та атеїзму ведеться незадовільно. Партійні та радянські органи не приділяють належної уваги цій ділянці роботи, її роль у боротьбі з пережитками капіталізму, релігійними забобонами та пересудами недооцінюється» [13, с. 260]. Подібні висновки за результатами перевірки, проведеної ЦК КПУ, стосувалися усіх областей УРСР.

Підвищена увага до релігійного життя з боку радянського керівництва викликала занепокоєння серед духовенства та віруючих. Вони передбачали новий масштабний наступ влади на релігію в СРСР. Ці побоювання виявилися небезпідставними. 7 липня 1954 р. ЦК КПРС прийняв постанову «Про значні недоліки в науково-атеїстичній пропаганді і заходи її поліпшення», у якій радянське керівництво визначало основні завдання та методи посилення антирелігійної пропаганди для проведення партійного курсу на побудову атеїстичного суспільства. Наголошувалося, що «церква та різні релігійні секти значно пожвавили свою діяльність, зміцнили свої кадри і, гнучко пристосовуючись до сучасних умов, поширюють релігійну ідеологію серед відсталих прошарків населення» [14, с. 502]. Відзначено, що «в результаті активізації діяльності церкви спостерігається збільшення кількості громадян, які дотримуються релігійних свят і відправляють релігійні обряди, відновлюється паломництво до так званих «святих місць», а «релігійні пережитки і забобони, отруюючи свідомість частини радянських людей, заважають їх свідомій і активній участі у будівництві комунізму» [14, с. 503]. Таким чином, у документі констатувалося зростання релігійності

серед громадян як результат діяльності релігійних об'єднань. Одночасно вказувалося на незадовільний стан науково-атеїстичної роботи серед населення.

З метою поширення комуністичної ідеології в суспільстві ЦК КПРС зобов'язав партійні комітети союзних республік, крайкомів і обкомів «розгорнути науково-атеїстичну пропаганду, приділяючи особливу увагу проведенню її серед найбільш відсталого частини населення, що перебуває в полоні релігійних вірувань і забобонів» [14, с. 504]. Необхідно було «рішуче покінчити з пасивністю по відношенню до релігії, викривати реакційну суть релігії і ту шкоду, яку вона завдає, відволікаючи частину громадян нашої країни від свідомої і активної участі у комуністичному будівництві» [14, с. 504–505]. Вважалося, що до науково-атеїстичної пропаганди потрібно залучити кращих партійних і комсомольських пропагандистів, інтелігенцію і наукові сили [14, с. 505]. Постанова спрямовувала радянські органи влади на боротьбу з релігійними переконаннями громадян.

Наслідком постанови стала публікація статті у газеті «Правда» від 24 липня 1954 р. під назвою «Ширше розгорнути науково-атеїстичну пропаганду» [15, с. 1]. Після цієї публікації в радянських друкованих органах (газетах «Молодь України», «Радянська Україна») опубліковано низку статей, у яких наголошувалося на необхідності посилити атеїстичну пропаганду, покращити її зміст і наукове обґрунтування. Підкреслимо, що окремі публікації скеровувалися проти РКЦ і передусім Святого Престолу, зокрема у часописах «Радянська Україна», «Молодь України» [16, с. 1; 17, с. 2; 18, с. 3; 19, с. 2; 20, с. 2; 21, с. 2; 22, с. 1]. У зв'язку з цим активізували свою роботу, скеровану на боротьбу з релігійними конфесіями, профспілкові, комсомольські, культурно-просвітницькі організації. Обласний комітет КПУ Тернопільської області на засіданні від 26 серпня 1954 р. затвердив комплекс заходів з поліпшення науково-атеїстичної пропаганди в області. Серед запланованих заходів основна увага спрямовувалася на підготовку лекторів для науково-атеїстичної пропаганди, організацію та проведення лекцій на

атеїстичну тематику, активне використання кінотеатрів та преси для поширення атеїстичних матеріалів [23, арк. 13; 24, арк. 61–64].

Внаслідок прийнятих рішень у місцевій пресі («Радянське село», «Колгоспне життя», «Прапор Перемоги», «Зірка Перемоги», «Червоні Бережани», «Шлях до перемоги», «Вільна праця», «Соціалістичне село» та інших) значно зросла кількість статей на антирелігійну тематику [25, с. 2; 26, с. 1; 27, с. 2; 28, с. 2; 29, с. 2; 30, с. 2; 31, с. 2; 32, с. 2; 33, с. 2]. У окремих публікаціях навіть висловлювалися пропозиції звільняти з відповідальних та керівних посад громадян, які дотримувалися релігійних переконань. Наприклад, у газеті «Колгоспне життя» від 5 вересня 1954 р. у статті «Поліпшити роботу клубів і бібліотек на селі» наголошувалося: «Клубам і бібліотекам на селі належить значне місце в боротьбі проти таких пережитків капіталізму, як пияцтво та релігійні забобони. Але як цю роботу може провести завідуючий бариським клубом т. Федішин, коли його самого часто можна бачити в п'яному стані. Відвідує церкву завідуюча озерацькою бібліотекою т. Григорчук. Такі особи не можуть далі працювати завідуючими клубами і бібліотеками» [27, с. 1].

У іншому номері газети «Колгоспне життя» від 14 жовтня 1954 р. йшлося про те, що «...одним з найбільш живучих і шкідливих пережитків буржуазної ідеології в свідомості людей є релігійні вірування». Наголошувалося, що «...в селах і установах дуже мало читається лекцій на антирелігійні теми...Але як же можуть вести атеїстичну пропаганду комуністи парторганізації колгоспу імені Ворошилова тт. Дзьоба, Гнитка, коли в їх хатах до цього часу зберігаються ікони, а секретар парторганізації т. Яворощук не робить собі належних висновків. Подібний стан має місце в селах Ріпниці, Зарваниця, Трибухівці і в м. Бучачі». Наприкінці статті містився заклик вести рішучу боротьбу з залишками пережитків капіталізму в свідомості людей [26, с. 1].

У відповідь на посилення антирелігійної пропаганди з боку влади духовенство вдалося до превентивних заходів. Священники стали частіше

виступати з проповідями і тлумаченнями Євангелія для віруючих. Останніх попереджали, що наступним кроком після розгортання науково-атеїстичної пропаганди може стати масове закриття церков [34, арк. 13].

Окремим священникам такими настановами вдалося активізувати діяльність своїх громад. Наприклад, о. Р. Каленюк із с. Воля-Довголуцька Сколівського району Дрогобицької області у своїх проповідях звертався до віруючих не слухати лекції на науково-атеїстичні теми, які, на його думку, скеровувалися проти Церкви. Активна діяльність священника зміцнювала його авторитет серед парафіян, що проявилось у зростанні відвідуваності церкви з боку молоді та дітей, суттєво зросло проведення релігійних обрядів віруючими. Уповноважений РСРПЦ І. Шаповалов зустрівся з єпископом Михайлом і вимагав від нього вжити заходи щодо о. Р. Каленюка. Підставою була відмова священника виконувати розпорядження православного єпископату західних областей УРСР від 28 січня 1950 р. щодо запровадження православної літургійно-обрядової практики у своїй парафії. Повідомлення уповноваженого змусило єпископа перевірити діяльність священника. Після підтвердження фактів, наведених уповноваженим, єпископ Михайло 20 серпня 1954 р. звільнив з парафії о. Р. Каленюка. Йому заборонили відправляти церковні служби у Дрогобицько-Самбірській єпархії [34, арк. 13–15]. Офіційною причиною зняття священника з реєстрації стала його відмова від запровадження православних обрядів у парафії. Однак справжньою передумовою для винесення такого рішення була активна діяльність о. Р. Каленюка, скерована на збереження духовного життя громади, що уповільнювало процес поширення комуністичної ідеології серед громадян.

Чимало священників, побоюючись можливих переслідувань, почали звертатися за поясненнями щодо зміни державної політики у релігійній сфері до місцевих представників влади. Наприклад, уповноваженого РСРПЦ у Дрогобицькій області І. Шаповалова відвідало 27 священників, які висловлювали занепокоєння можливістю в майбутньому масового закриття

церков у зв'язку з посиленням науково-атеїстичної пропаганди. Тому посадовець кожного відвідувача запевняв, що «партія ніколи не ставила і не ставить питання про закриття церков, що стаття 124 Конституції СРСР забезпечує свободу совісті в нашій країні, вона залишається в силі» [34, арк. 13, 17–18]. Проте подібні запевнення уповноваженого не знижували рівень напруги та негативні очікування у священників і віруючих у зв'язку з посиленням антирелігійного наступу.

10 листопада 1954 р. ЦК КПРС ухвалив іншу постанову «Про помилки у проведенні науково-атеїстичної пропаганди серед населення». ЦК КПРС, врахувавши незадоволення громадян посиленням антирелігійної пропаганди, прийняв рішення: «Зобов'язати обкоми, крайкоми КПРС, ЦК компартій союзних республік і всі партійні організації рішуче усунути помилки в атеїстичній пропаганді і надалі ні в якому разі не допускати будь-якого зневажання почуттів віруючих і церковнослужителів, а також адміністративного втручання в діяльність церкви» [14, с. 517]. Наголошувалося, що боротьба проти релігійних забобонів повинна розглядатися «як ідеологічна боротьба наукового, матеріалістичного світогляду проти антинаукового, релігійного світогляду» [14, с. 519]. У постанові радянські керівники, зважаючи на численні скарги від духовенства та віруючих, оголосили, що «партія вважає необхідним проведення глибокої систематичної науково-атеїстичної пропаганди, не допускаючи при цьому, однак, образ релігійних почуттів віруючих, а також служителів культу» [14, с. 520].

На відміну від липневої постанови, постанова ЦК КПРС «Про помилки у проведенні науково-атеїстичної пропаганди серед населення» вже 11 листопада 1954 р. була опублікована в газеті «Правда» [35, с. 2]. Ця постанова підтверджувала свободу віросповідання, сприяла деякому заспокоєнню віруючих та духовенства. Прикладом зміни настроїв громадян став візит до уповноваженого РСРПЦ у Дрогобицькій області І. Шаповалова «возз'єднаних» священників Глицького, Ісайчука, Волянського, які схвально

відгукнулися на рішення ЦК КПРС і запевнили, що тепер усі заспокоїлися щодо майбутнього Церкви. Ще одним свідченням цього є спеціальна інформація уповноваженого РСРПЦ у Тернопільській обл. П. Пруселіса, у якій він відзначав, що частина «возз'єднаного» духовенства, занепокоєна збільшенням кількості публікацій антирелігійного характеру після прийняття постанови від 7 липня 1954 р., «з великою цікавістю та задоволенням» сприйняла постанову ЦК КПРС від 10 листопада поточного року [34, арк. 18–19; 36, арк. 70].

Реакцію римо-католицького духовенства на постанову ЦК КПРС від 10 листопада 1954 р. у спеціальному донесенні керівництву зафіксував уповноважений РСРК у Тернопільській області І. Чирва. У бесіді з уповноваженим на цю тему ксьондз с. Ридодуби Білобожницького району Я. Мацишин заявляв, що «... постанова, підписана І секретарем ЦК КПРС М. С. Хрущовим, – є правильною. Вона захищає нас від образ» [37, арк. 81]. Настоятель костелу м. Підволочиськ Б. Мерецький на запитання уповноваженого, чи знає він про постанову ЦК КПРС «Про значні недоліки в науково-атеїстичній пропаганді і заходи її поліпшення», відповідав: «... Я її прочитав кілька разів і вважаю, що ця постанова хороша, вона об'єктивно оцінює наявність і діяльність релігійних об'єднань в СРСР і забороняє ображати почуття віруючих і духовенства» [37, арк. 82].

Досліджуючи суспільно-політичне та релігійне життя у 1954 р. в СРСР, доволі складно з'ясувати причини таких різких змін у сфері державно-церковних відносин. На сьогоднішній день є чимало гіпотез серед науковців, які стосуються розгляду цієї проблеми. Російський дослідник історії РПЦ В. Ципін, проаналізувавши суспільно-політичну ситуацію в СРСР, ініціатором нового наступу на релігійне життя та автором постанови від 7 липня 1954 р. називає М. Хрущова. Однак, як зазначав дослідник, «... новий натиск на церкву отримав широкий розголос на Заході і критичні коментарі в зарубіжній пресі. Це виявилось зовсім невчасно і підірвало авторитет радянського керівництва, яке докладало особливо енергійних

зусиль по виведенню країни з ізоляції, пом'якшенню холодної війни і запобіганню загрози третьої світової війни. Аргументи супротивників розв'язання нової кампанії боротьби з церквою дійшли до М. Хрущова, і він погодився з ними» [38]. На думку автора, постанова від 10 листопада 1954 р. була вимушеним кроком влади, обумовленим міжнародними обставинами та обуренням світової громадськості.

Інші дослідники, зокрема М. Одинцов, Д. Поспеловський і М. Шкаровський [39, с. 59–61; 49, с. 280; 41, с. 359], розглядали обидві постанови 1954 р. в контексті протистояння в радянському партійному керівництві двох різних точок зору на подальші взаємовідносини між державою та релігійними об'єднаннями. Частина партійних керівників на чолі з М. Хрущовим орієнтувалися на жорстке, силове регулювання державно-церковних відносин, на загальне обмеження діяльності релігійних об'єднань. Зміст їх позицій чітко відображала постанова ЦК КПРС «Про значні недоліки в науково-атеїстичній пропаганді і заходи її поліпшення» від 7 липня 1954 р., в якій містилася вимога посилити антирелігійну боротьбу. Проте їх опоненти в партійно-номенклатурному середовищі на чолі з членами президії ЦК – Г. Маленковим, В. Молотовим, К. Ворошиловим засуджували адміністрування щодо віруючих і релігійних об'єднань та виступали за врегулювання державно-церковних відносин не з позиції ідеологічних постулатів, а з позиції права. Під їх тиском була прийнята друга постанова ЦК КПРС «Про помилки у проведенні науково-атеїстичної пропаганди серед населення» від 10 листопада 1954 р., у якій засуджувалася антирелігійна політика держави.

Саме політична боротьба в радянському керівництві, на думку М. Одинцова, упродовж 1954–1957 рр. стримувала партійно-державний апарат від наступу на релігійні об'єднання [39, с. 59–61]. Таким чином, процеси лібералізації суспільно-політичного життя та наявність у радянських лідерів двох протилежних точок зору щодо державної політики в релігійній сфері, які проявилися у вигляді постанов від 7 липня та 10 листопада 1954 р.,

сприяли активізації діяльності релігійних об'єднань в СРСР упродовж 1954–1957 рр.

Послабленням державного тиску в релігійній сфері спробували скористатися представники офіційно діючої РКЦ та підпільної ГКЦ, які почали звертатися до радянських органів влади з проханнями повернути і зареєструвати культові споруди. Після публікації постанови від 10 листопада 1954 р. до уповноваженого РСРПЦ у Тернопільській області звернулися віруючі сіл Діброви Бережанського району та Сновидів Золото-Потіцького району з проханнями дозволити відкрити і зареєструвати церкви. Звернення віруючих було відхилено. Уповноважений мотивував, що у радіусі двох-трьох км від цих сіл знаходилися діючі офіційно зареєстровані церкви [37, арк. 127]. У березні 1955 р. група віруючих римо-католиків м. Скалата звернулася до уповноваженого РСРК у Тернопільській області із заявою про реєстрацію громади та передачі в її користування міського костелу. Це звернення відхилили через нібито аварійний стан костелу [36, арк. 20].

Постанова від 10 листопада 1954 р. дещо послабила ідеологічний тиск у релігійній сфері. Проте створення штучних перепон реєстрації громад і культових споруд свідчило про застосування адміністративних обмежень щодо віруючих та гальмування активності релігійних об'єднань на території Західної України.

Заяви, задекларовані керівництвом партії після завершення XX з'їзду КПРС про необхідність демократизації суспільства і відновлення соціалістичної законності, сприяли зміцненню в суспільно-політичному житті правових взаємовідносин. У грудні 1956 р. декілька керівних працівників РСРПЦ звернулися в ЦК КПРС з проханням роз'яснити їм лінію партії у ставленні до релігії. У керівництві РСРПЦ виявилися розбіжності з питань практичної реалізації державної політики щодо релігійних об'єднань. Наприклад, старший інспектор Ради В. Спиридонов, один із прихильників «м'якого курсу», наполягав на необхідності виключно ідейної боротьби з «релігійними пережитками», виступав проти продовження «політичної війни

з релігією», адміністрування й насильницьких заходів щодо церкви. Він наголошував на важливості дотримання законних прав громадян, зокрема статті 124 Конституції СРСР, яка гарантувала вільне відправлення релігійних обрядів [10, с. 200–201]. Натомість, завідувач інспекторським відділом І. Іванов, який представляв «жорсткий курс», наполягав на продовженні боротьби з релігією й обмеженні діяльності духовенства. Висловлювався проти розширення видавничої діяльності РПЦ, духовних навчальних закладів тощо. Зокрема І. Іванов наголошував, що «слід давати віддушину», щоб не створювати в суспільстві «нездоровий політичний настрій» [10, с. 201].

Відзначимо, що зміна урядової політики в релігійній сфері позитивно вплинула на становище усіх конфесій, передусім РПЦ. Ще в серпні 1955 р. РСРПЦ скасувала реєстрацію членів виконавчих органів і ревізійних комісій Церков. Також громадам дозволили проводити ремонт храмів. У цей період зросла чисельність активу і обслуговуючого персоналу храмів, суттєво збільшилися їх фінансові надходження, покращився матеріальний стан. Загалом спостерігалось збільшення кількості храмових будівель і духовних осіб. Наприклад, якщо в 1956 р. в УРСР діяло 8540 православних храмів, духовну опіку в яких здійснювало 6030 священників, то в 1957 р. кількість храмів зросла до 8548, а чисельність зареєстрованого духовенства – до 6072 осіб [10, с. 202].

Важливим чинником, який сприяв збереженню впливу РПЦ, стало збільшення кількості слухачів духовних навчальних закладів, громадян, висвячених у духовний сан. У 1957/1958 навчальному році три українські семінарії закінчили 86 випускників, а впродовж 1948–1957 рр. в СРСР було висвячено 3657 священників. Уперше за 5 років кількість православних священників у СРСР не зменшилася, а збільшилася з 11912 – до 11993 осіб [10, с. 202; 42, с. 11].

Упродовж 1953–1956 рр. після звільнення з ув'язнення в Західну Україну повернулися 286 з 344 репресованих греко-католицьких священників. На території Дрогобицької, Львівської, Станіславської,

Тернопільської і Закарпатської областей «невозз'єднані» священники активно проводили богослужіння та виконували інші релігійні обряди для віруючих, намагаючись, наскільки це було можливим у тогочасних умовах, зберегти організаційну структуру та вплив ГКЦ на громадян [43, с. 187–188].

Позитивні зміни відбулися і в становищі РКЦ на території УРСР. Якщо у 1953 р. діяло 168 громад, які обслуговували 53 священники, то в 1957 р. – 170 громад, що об'єднували до 100 тис. віруючих, якими опікувалися 80 священників [7, арк. 432; 44, арк. 305–306].

Зростання релігійної активності в суспільстві не могло залишитися без уваги та протидії з боку радянського партійного керівництва. Від середини 1950-х рр. розпочалася підготовка до потужного наступу на Церкву. Його проявом став збір детальної інформації про прибутки громад, їх основні джерела, особливості внутрішнього життя тощо [6, с. 30].

Значну увагу влада скерувала на посилення атеїстичної пропаганди та ідеологічного контролю над громадянами. З цією метою ЦК КПУ 11 лютого 1956 р. видав постанову «Про доповідну записку відділу пропаганди й агітації ЦК КПУ «Про науково-природничу та атеїстичну пропаганду серед населення республіки». Для її виконання президія правління «Товариства з поширення політичних і наукових знань» 29 лютого 1956 р. прийняла постанову, в якій передбачалося прочитати членами «Товариства...» упродовж року на кожному підприємстві, в колгоспі, МТС і радгоспі не менше 3–4 лекцій на атеїстичні теми. Міністерство культури УРСР у наказі від 5 березня 1956 р. передбачило низку заходів щодо посилення атеїстичної діяльності, а саме: видати упродовж 1956 р. сім методичних розробок та серію плакатів з природничо-наукової тематики на допомогу лекторам-атеїстам; організувати на республіканських і місцевих радіостанціях і телебаченні читання лекцій та проведення бесід на науково-атеїстичні теми; упродовж 1956 р. забезпечити всі клубні установи проекційними ліхтарями і комплектами діапозитивів на науково-атеїстичні теми тощо [6, с. 30–31; 45, арк. 16–17].

У 1957 р. значно посилилася атеїстична робота та антирелігійна пропаганда. У всіх вузах країни введено обов'язковий курс «Основи атеїзму», а в програми з історії, літератури, біології, астрономії та інших предметів для загальноосвітніх шкіл почали включати питання атеїстичного характеру. Також зросла кількість лекцій на атеїстичну тематику, які проводилися на рівні областей. Наприклад, лише за вісім місяців 1957 р. у Львівській області було прочитано 3760 лекцій на науково-природничі та атеїстичні теми, що майже вдвічі більше, ніж у 1956 р., упродовж якого прочитано лише 2065 лекцій [6, с. 32; 46, арк. 67].

У Станіславській області тільки за перше півріччя 1957 р. було прочитано приблизно 3,5 тис. лекцій на науково-атеїстичні теми. А обласна газета «Прикарпатська правда» за 1957 р. надрукувала понад 20 статей на науково-природничі й атеїстичні теми [47, с. 263].

На Тернопільщині станом на 1 жовтня 1957 р. було прочитано 3534 лекції на атеїстичні та природничо-наукові теми і проведено 485 вечорів запитань і відповідей. Лише упродовж вересня-грудня поточного року організовано 42 виїзди бригад кваліфікованих лекторів, які прочитали 358 лекцій на науково-атеїстичні теми в селах області та провели 8 вечорів запитань і відповідей [48, арк. 55–56].

Посилення атеїстичної та антирелігійної пропаганди в 1957 р. значною мірою обумовлено зміцненням становища М. Хрущова після пленуму ЦК КПРС (29 червня 1957 р.), на якому він зумів усунути від влади майже всіх колишніх керівників партії, так звану «антипартійну групу» на чолі з Г. Маленковим, В. Молотовим, Л. Кагановичем і Д. Шепіловим, фактично стати одноосібним керівником держави. Перемога М. Хрущова, який очолював радикально налаштовані проти релігії й Церкви партійно-політичні сили, у внутрішньопартійній боротьбі за владу, означала повернення до «жорсткого курсу» у взаємовідносинах між державою та релігійними об'єднаннями. Дослідники вважають, що серед партійної верхівки панувало

переконання про швидкі перспективи побудови комуністичного суспільства та перемоги комуністичної ідеології [3, с. 83–84].

Загалом у 1957 р. розпочався планомірний наступ на РКЦ і ГКЦ в СРСР у контексті нового антирелігійного курсу КПРС на чолі з М. Хрущовим. Записка відділу пропаганди й агітації ЦК КПУ від 3 серпня 1957 р., підготовлена за результатами липневої перевірки, вказувала, що партійні застереження щодо адміністративного втручання в релігійну сферу були хибно сприйняті й призвели до посилення позицій і впливу Церкви. Записка скеровувала радянські партійні органи до вивчення ситуації і одночасно сигналізувала про зміну урядової політики в сфері державно-церковних відносин [42, с. 13].

Поступове розгортання наступу з боку держави на церковно-релігійне життя відбулося в другій половині 1958 р., а урядові постанови, у яких на законодавчому рівні закріплювалися нові обмеження в діяльності релігійних організацій, датуються жовтнем поточного року. Причиною такого розвитку подій, на думку М. Одинцова, стало те, що до осені 1958 р. в партійному апараті остаточно перемогла позиція прихильників продовження жорсткої лінії у вирішенні церковних питань і бажання реалізувати її у фронтальному наступі на релігійні організації. Стосовно ж РПЦ планувалося «її економічне удушення, правові утиски і організаційне ослаблення» [39, с. 63].

Отже, лібералізація державно-церковних відносин упродовж 1953–1958 рр. відбувалася в умовах загальної демократизації суспільного життя, що обумовлювалося необхідністю реформування країни та подолання міжнародної ізоляції. Амністія засуджених громадян мала своїм наслідком повернення з місць ув'язнення духовенства та сприяла активізації діяльності релігійних громад. Відносини між державою і Церквою регулювалися радянським законодавством, що не виключало адміністративного тиску на віруючих та штучного регулювання кількості зареєстрованих громад і храмових споруд.

2.2. Перешкодження органами радянської влади діяльності РКЦ

У другій половині 1940-х – на початку 1950-х рр. РКЦ зазнала суттєвих втрат. Після масової депортації упродовж 1944–1946 рр.¹ більшої частини громадян польської національності з території УРСР в Польщу суттєво зменшилася конфесійна мережа римо-католицьких громад та храмів.

З числа етнічних поляків, а це – 305226 сімей або 873478 осіб, які проживали у західних областях УРСР (Волинська, Дрогобицька, Львівська, Рівненська, Станіславська, Тернопільська), до 1 серпня 1946 р. в Польщу переселено 272544 сім'ї або 789982 особи. Лише 3271 сімей (13573 особи) відмовилися емігрувати. У цей період з території західних областей України до Польщі евакуйовано 140 костелів, 13 чоловічих та 24 жіночих монастирів, 19 каплиць. Територію УРСР вимушено покинули архієпископ Є. Базяк, 417 священників, 55 ченців та 442 черниці, а також 232 особи обслуговуючого персоналу [3, с. 610, 613–615].

На час завершення репатріації кількість діючих храмів скоротилася вшестеро й становила 165 костелів². За цей же період припинили діяльність усі 43 католицькі монастирі. Частину насельників переселили до Польщі, а інші знайшли притулок у приватних помешканнях. У відповідності з офіційною статистикою лише впродовж 1945 р. в західних областях УРСР кількість римо-католицьких громад зменшилася з 1099 – до 227, відповідно кількість ксьондзів, які надавали їм духовну опіку з 754 – до 135 осіб. У липні 1946 р. кількість ксьондзів складала лише 62 особи [3, с. 616].

Масове виселення етнічних поляків, які, зазвичай, були католиками, підірвало основи РКЦ в УРСР. Репатріація римо-католицьких ієрархів уможливила ліквідацію інституту генеральних вікаріїв й створила умови для

¹ У відповідності з Люблінською угодою «Про евакуацію польських громадян з території Української РСР і українського населення з Польщі», яку підписали уряд УРСР та Польський Комітет Національного Визволення 9 вересня 1944 р., розпочався процес примусової репатріації етнічних поляків з території України в Польщу. Він тривав до 1 серпня 1946 р. Одним із мотивів етнічного обміну населенням між УРСР та Польщею було польсько-українське протистояння [49, с. 306–307].

² На 1 січня 1944 р. функціонували 1007 костелів.

її планомірної ліквідації. Уся відповідальність за релігійне життя віруючих лягла на плечі парафіяльного духовенства³.

Ставлення радянської влади до РКЦ у повоєнний період формувалося у контексті протистояння між СРСР і Святим Престолом. У Ватикані не були зацікавлені в поширенні радянської ідеології на територіях проживання католиків [50, с. 71]. У сфері міжнародної політики інтереси цих суб'єктів також не мали точок дотику. Тому РКЦ розглядалася радянським керівництвом як Церква, яка «за межами Радянського Союзу виступає не тільки як релігійне об'єднання, але і як політична сила, спрямована проти миру, демократії, соціалізму» [51, с. 94].

Попри значне скорочення віруючих РКЦ у 1953 р. нараховувала понад 100 тис. осіб, 168 громад, які обслуговували 53 священники. За кількістю віруючих РКЦ посідала в Україні друге місце після РПЦ [6, с. 48; 7, арк. 432]. Інформацію щодо мережі РКЦ у західних областях УРСР подано у табл. 1.

Політика лібералізації у сфері державно-церковних відносин певною мірою сприяла нормалізації взаємин між органами влади і РКЦ. Важливою складовою цього процесу стала амністія та звільнення з ув'язнення репресованих радянською владою римо-католицьких священників. Лише упродовж 1955–1956 рр. в Україну повернулося 38 ксьондзів, що сприяло активізації релігійної діяльності римо-католицьких громад [3, с. 629–630].

Своє служіння продовжували й римо-католицькі чернечі ордени. Зазвичай, черниці у підпіллі винаймали житло в одному помешканні, працювали на державних підприємствах, забезпечуючи себе коштами для проживання, а вдома дотримувалися способу життя у відповідності до вимог статуту ордену. Найлегше адаптовувалися до радянських умов так звані «безгабітові ордени», члени яких мали право жити серед мирян і не носити чернечий одяг (габіт) [53, с. 155–156].

³ Зовсім інша ситуація склалася в республіках Балтії і Білорусі, де католицизм сповідували представники корінного населення. З огляду на місцеву специфіку органи радянської влади не застосовували методів спрямованих на швидку ліквідацію РКЦ. У Віленській і Пінській дієцезіях вдалося зберегти інститут генеральних вікаріїв [2, с. 224; 52, с. 310].

Підозру у влади викликали «світські організації католиків» – «ружанці» і «терціарії». Існування подібних структур не передбачалося діючим законодавством про релігійні культу. Тому їх вважали агресивними політичними формуваннями під централізованим управлінням Святого Престолу [54, с. 65]. Активно діяли «ружанці» у Дрогобицькій області. Наприклад, у с. Тщенець гурток «ружанців» об'єднав практично усю сільську молодь, на що було вказано секретарю Мостиського райкому партії і голові Мостиського райвиконкому. Завдяки «ружанцям» релігійне життя після арешту ксьондзів не припинилося у селах Стрільковичі (Самбірський район), Тщенець, Баличі, Липники Мостиського району, Нове Місто (Добромільський район) та смт. Нижанковичі (Нижанковицький район). У дні релігійних свят «ружанці» організовували віруючих для відвідування костелів і проведення в них відправ. У власних помешканнях влаштовували зібрання, на яких без священників проводили богослужіння [55, арк. 19–20].

У звіті за перше півріччя 1953 р. уповноважений РСРК в Дрогобицькій області А. Бурік, зауважував, що офіційно зареєстровані громади євангельських християн баптистів і іудейського віросповідання відправляли богослужіння за здоров'я Й. Сталіна в період його хвороби і панахиду після смерті. Іудейська громада Дрогобича під час кожного богослужіння молилися за здоров'я радянського уряду, згадуючи персонально голову РМ СРСР Г. Маленкова. Водночас, на думку уповноваженого, «Римо-католицька церква в даному питанні не реагує» [55, арк. 60]. Фактично А. Бурік звинувачував ксьондзів в політичній неблагонадійності. Подібне ставлення до радянського керівництва і РПЦ з боку римо-католиків було характерним й для інших областей Західної України. На Тернопільщині уповноважений РСРК у звітах повідомляв про зневажливе ставлення у проповідях о. Ю. Адамчика до РПЦ, яку називав «неправдива більшовицька церква» [56, арк. 19]. Отець Я. Мацишин у проповідях засуджував греко-католицьких священників, які перейшли у православ'я, назвавши їх «відступниками від віри, зрадниками Ватикану» [56, арк. 16]. Ксьондз Підволочиська і

Галущинців Б. Мерецький, найавторитетніший серед римо-католицького духовенства області, контактував з підпіллям ГКЦ, закликав віруючих греко-католиків відвідувати костели, а не православні церкви [57, с. 198].

Результатом посиленого контролю за діяльністю релігійних організацій з боку радянської влади стало об'єднання духовенства і віруючих РКЦ та ГКЦ у боротьбі за збереження своїх інституцій. Духовенство намагалися надавати духовну опіку віруючим обох католицьких конфесій, прагнуло охопити якомога більшу кількість людей. У Бориславі після офіційного закриття в 1945–1946 рр. всіх чотирьох римо-католицьких костелів приблизно 2500 віруючих залишилися без приміщення для задоволення духовних потреб. У 1946 р., один із костелів передано православній громаді для подальшого його переобладнання на церкву. На прохання римо-католиків настоятель цього храму «возз'єднаний» священник о. Турянський відправляв богослужіння для них латиною. Значною мірою це сприяло збереженню в місті незареєстрованої римо-католицької громади. Проте кількість віруючих, у відповідності з офіційними даними, скорочувалася й у 1953 р. громада нараховувала приблизно 1500 осіб [55, арк. 110; 58, арк. 61; 23, арк. 33–34].

Загалом, у західних областях УРСР костели стали місцем, де у богослужіннях брали участь католики обох обрядів. Наприклад, у Добромилі не менше 15 греко-католиків приходили на богослужіння до костелу [58, арк. 13]. У Жидачеві понад 120 греко-католиків відвідували костел [59, арк. 43–44]. У захристіях костелів часто проводили душпастирську працю підпільні греко-католицькі священники. Фінансова підтримка від римо-католицького духовенства у вигляді інтенцій, що збиралися в костелах «на Служби Божі», впродовж десятиліть була вагомим джерелом матеріального утримання священників східного обряду. Про стан умов діяльності підпільної ГКЦ, а також позбавлених власної ієрархії латинських католиків України, на Другому Ватиканському Соборі інформував світову спільноту кардинал

Й. Сліпий [60, с. 67–68]. Така співпраця та взаємодопомога між РКЦ і ГКЦ характерна для всього періоду перебування УРСР в складі СРСР.

Загальна кількість офіційно зареєстрованих римо-католицьких громад упродовж 1953–1958 рр. в досліджуваних нами областях була майже незмінною: Дрогобицькій – 16, Львівській – 10 (зареєстровано 1 громаду в 1956 р.), Станіславській – 3, Тернопільській – 8. Таким чином, на території цих областей упродовж 1953–1955 рр. налічувалося 36 громад, упродовж 1956–1958 рр. – 37 громад [55, арк. 18; 61, арк. 91; 62, арк. 5; 63, арк. 3; 64, арк. 69].

Негативно впливала на релігійне життя римо-католиків невідповідність кількості офіційно зареєстрованих громад та священників. 115 громад не мали настоятелів. Лише у 1953 р. РСРК дозволила обслуговувати громади, у яких не було священників, за умов звернення віруючих і згоди уповноважених Ради. Підхід був «диференційованим». Наприклад, ксьондзам в Чернівецькій і Закарпатській областях дозволили відправляти служби в таких громадах без обмежень, а в досліджуваних нами областях до 1955 р. – лише раз на рік [7, арк. 358, 432]. Проте навіть така періодичність богослужінь сприяла збереженню громад як церковних одиниць.

У Дрогобицькій області 16 зареєстрованих римо-католицьких громад об'єднували приблизно 25 тис. віруючих. Усі громади мали храмові споруди – це 10 костелів, у яких богослужіння проводили шість ксьондзів (Я. Бобер у Самборі, О. Калужевський у с. Лановичах та Ф. Смолень у с. Бісковичах Самбірського району; М. Видницький у с. Мишлятичах Крукеницького району; А. Скробач в м. Мостиська; Сумряк, а згодом Ю. Цеслик у Добромилі). У інших чотирьох костелах міст Жидачів, Стрий та селах Пнікут Крукеницького і Чуква Самбірського районів богослужіння відбувалося раз на рік [55, арк. 18–19]. Костели, які мали настоятелів, ставали центрами релігійного життя, куди з навколишніх сіл і містечок прямували віруючі. У Добромилі, де було 300 віруючих, о. Ю. Цеслик надавав духовну опіку римо-католиками, які проживали у с. Нове Місто та м. Хирів. Сумарно його костел

відвідували майже 800 віруючих, зокрема й греко-католики [58, арк. 13]. Інформацію щодо римо-католицьких громад на території Дрогобицької області подано у дод. А.

Подібна ситуація спостерігалася у Львівській області, де 9 зареєстрованих громад РКЦ обслуговували 5 ксьондзів. Загальна кількість віруючих у цих громадах складала приблизно 6, 5 тис. осіб⁴ [61, арк. 91, 99]. Усі громади мали костели, проте лише у чотирьох богослужіння проводилися згідно з релігійними канонами (Львів – кафедральний костел Успіння Пресвятої Діви Марії (оо. В. Керніцький і К. Ящемський); Золочів (о. Я. Ценський); смт. Поморяни (о. С. Костиловський); смт. Щирець (о. Г. Завада). Два-три рази на рік літургію відправляли в 5-ти костелах – св. Антонія Падевського і св. Марії Магдалини у Львові, містах Бібрка, Городок та с. Дунаїв Поморянського району. Отець В. Керніцький обслуговував костели в містах Львів, Бібрка і Городок, а о. С. Костиловський – у с. Дунаїв Поморянського району [61, арк. 99; 65, арк. 128]. Інформацію щодо римо-католицьких громад на території Львівської області подано у дод. Б.

Уповноважені РСРК не поспішали виправляти ситуацію. Швидше навпаки – створювали штучні перешкоди для реєстрації священників. Красномовним є випадок з о. І. Хвірутом, який до 1952 р., згідно з реєстрацією, проводив богослужіння у храмі св. Антонія м. Львова. Однак був відсторонений уповноваженим від обов'язків у костелі нібито через відсутність міської прописки. Лише після указу президії ВР СРСР від 27 березня 1953 р., яким передбачалася амністія громадян, ув'язнених на

⁴ На наш погляд, офіційна статистика потребує уточнення. У відповідності з даними уповноваженого на території області проживало понад 20 тис. громадян польської національності. Переважна більшість з них були віруючими. Етнічні поляки в основному мешкали у Львові та його околицях і відвідували офіційно зареєстровані храми. Також костели Львова відвідували віруючі, які проживали в населених пунктах Винниківського, Куликівського, Брюховицького, Пустомитівського, Новояричівського, Івано-Франківського та інших районів. Костел у Золочеві обслуговував віруючих міста і Золочівського району, а також з населених пунктів сусідніх Заболотцівського, Олеського, Підкамінського районів. Костели міст Бібрка, Городок, смт. Поморяни, Щирець та с. Дунаїв Поморянського району відвідували від 50 – до 150 осіб віруючих [65, арк. 234–235]. Беручи до уваги чисельність громадян польської національності, які проживали на Львівщині, доцільно припустити, що в офіційних звітах М. Дріль, називаючи цифру 6,5 тис. римо-католиків, майже втричі занижував їх справжню кількість.

термін до п'яти років, о. І. Хвіруту обміняли паспорт й прописали у Львові. Повернувся до костелу о. Ігнатій у червні 1953 р. в якості настоятеля завдяки власній наполегливості [65, арк. 133, 215].

Навіть у Станіславській області, де було офіційно зареєстровано лише 3 римо-католицькі громади, не реєстрували священників. У Станіславі настоятелем костелу був о. Я. Павіліаніс. Його парафія об'єднувала не менше 1500 осіб. Громадою у смт. Букачівці (приблизно 100 осіб) опікувався ксьондз Ю. Сліпко. Костел у Болехові (громада нараховувала приблизно 100 віруючих) настоятеля не мав. Лише 1956 р. о. Я. Павіліаніс отримав дозвіл уповноваженого РСРК А. Романова періодично відправляти літургію для болехівської громади [63, арк. 3–4]. Інформацію щодо римо-католицьких громад на території Станіславської області подано у дод. В.

Не усі парафії мали священників й у Тернопільській області, де 8 зареєстрованих римо-католицьких громад обслуговували 6 ксьондзів. Загалом у цих громадах налічувалося 2361 віруючих. Постійно діючі костели знаходилися у Білобожницькому районі – с. Хом'яківка (о. К. Фейшакер), с. Ридодуби (о. Я. Мацишин); Борщівському районі – м. Борщів (о. Ю. Адамчик) та с. Королівка (о. С. Вичисаний); м. Підволочиськ (о. Б. Мерецький); Скала-Подільському районі – с. Лосяч (о. К. Галицький). Віруючі с. Галушинці Скалатського району та у Кременці за відсутності настоятелів переважно проводили відправи в костелах самотійно [64, арк. 69; 66, арк. 63]. Інформацію щодо римо-католицьких громад на території Тернопільської області подано у дод. Г.

Активно допомагали духовенству в організації та керівництві громадами костельні ради, в обов'язки яких входили своєчасне сплачування державі податків, утримання в належному стані приміщень храму та його облаштування для відзначення релігійних свят тощо [67, с. 74]. Слід зазначити, що відсутність достатньої кількості священників для надання духовної опіки віруючим була важким фізичним і моральним навантаженням на зареєстроване духовенство. На Тернопільщині отці Б. Мерецький і

Ю. Адамчик обслуговували маже 2 тис. віруючих з Хмельницької області, які приїжджали у костели Підволочиська і Борщова [68, арк. 11, 46].

Також священники опікувалися не лише зареєстрованими громадами, але й виїжджали у ті, які уповноважені не реєстрували. Наприклад, у Дрогобицькій області окрім 16 зареєстрованих функціонувало ще 9 незареєстрованих громад, які об'єднували майже 5 тис. римо-католиків (м. Миколаїв Миколаївського району – 300 осіб; с. Меденичі Меденицького району – 800 осіб; с. Волоща Меденицького району – 100 осіб; с. Болозів Добромільського району – 200 осіб; с. Крукеничі Крукеницького району – 250 осіб; с. Нижанковичі Нижанковицького району – 400 осіб; с. Стара Сіль Старосамбірського району – 100 осіб; м. Борислав – приблизно 2 тис. осіб і м. Дрогобич – 800 осіб) [58, арк. 61]. Віддаленість цих парафій від зареєстрованих священників утруднювала душпастирський зв'язок між духовенством і вірянами. Тому в особливих випадках римо-католики зверталися до священників інших конфесій. Наприклад, віруючі с. Волоща у разі смерті близьких запрошували «возз'єднаного» священника здійснити обряд поховання.

Римо-католицькі священники не лише служили у храмах, але активно спілкувалися з віруючими неформально, відвідували сім'ї за місцем проживання [64, арк. 59]. Почасті віруючі проживали на значній відстані від найближчого костелу або в сусідній області. Обласні уповноважені РСРК таку опіку віруючих трактували як підступність ксьондзів, скеровану на зміцнення свого авторитету і поширення релігійної омани. Проте така оцінка була суб'єктивною, оскільки римо-католицькі священники традиційно мали обов'язок відвідувати віруючих, які за станом здоров'я не могли перебувати на богослужінні.

Зазначимо, що більшість духовних отців були особами поважного віку. Наприклад, у Тернопільській області отцям С. Вичисаному виповнилося 74 р., К. Галицькому – 73 р., Ю. Адамчику – 60 р., К. Фейшакеру – 57 р., Б. Мерецькому – 50 р., Я. Мацишину – 42 р. [64, арк. 59]. Переважно

старшого віку були ксьондзи в інших західноукраїнських областях. Тим не менше вони ретельно виконували душпастирські обов'язки.

Беручи до уваги незначні статки своїх парафіян, римо-католицьке духовенство переважно безкоштовно здійснювало обряди вінчання, хрещення і поховання. Частина українців, особливо переселенці з Польщі, почали відвідувати костели або звертатися до ксьондзів для відправлення релігійних обрядів. Про це свідчить скарга на о. Б. Мерецького, яка надійшла до уповноваженого РСРК в Тернопільській області від православного священника м. Скалата о. Грицяя [64, арк. 60].

Зазначимо, що римо-католицьке духовенство намагалося вести свою діяльність у правовому полі радянської держави. У 1953 р. майже повністю припинилася підпільна діяльність військових підрозділів ОУН-УПА й громадяни польської національності, що залишилися в УРСР, почали відкрито заявляти про свою національну і конфесійну належність, звертатися до органів влади з питань задоволення релігійних потреб [64, арк. 74]. З цією метою отці Б. Мерецький і К. Галицький у вересні 1953 р. рекомендували громадам сіл Старого Скалату, Скала-Подільської і Полупанівки (Тернопільська область, Скалатський район) звернутися до уповноваженого РСРК І. Чирви з проханням дозволити їм проводити релігійні відправи. З'ясувавши, що звернення ініційовано священниками, уповноважений РСРК відмовив віруючим [64, арк. 75]. Упродовж 1954 р. уповноваженому І. Чирві надійшло ще три заяви з проханням офіційно зареєструвати костели в Скалаті, Теробовлі і Шумську. В умовах дії постанови ЦК КПРС від 7 липня 1954 р., яка закликала посилити науково-атеїстичну пропаганду серед населення, подібні звернення свідчили про неефективність роботи уповноваженого. Тому І. Чирва звернувся з таємним листом до секретаря Скалатського райкому КПУ, в якому просив провести відповідну роботу серед підписантів заяви, з тим, щоб вони відкликали свої підписи. В разі такого розвитку подій уповноважений міг відмовити в проханні віруючим, не виносячи дане питання на розгляд облвиконкому та РСРК при РМ СРСР.

Відмову передати костел громаді отримали й віруючі Шумська, оскільки храм використовувався як районний будинок культури [37, арк. 88, 106–107].

У першому півріччі 1954 р. намагалися зареєструвати громаду й запросити священника віруючі с. Радохінці Нижанковицького району Дрогобицької області. Перевірка виявила причетність до цієї ініціативи голови сільської ради Й. Вавра, який був костельним старостою і фактичним керівником гуртка «ружанців». За таке «сумісництво» його звільнили з посади [58, арк. 51–52].

З подібними проханнями до уповноваженого зверталися римо-католики Стрия. У костел містечка приїжджали віруючі з Дрогобича, Борислава і навколишніх сіл, розташованих в радіусі 10–15 км, с. Чуква Самбірського району, с. Пнікут Крукеницького району і Жидачів. У бесідах з віруючими уповноважений А. Бурік обіцяв узгодити з уповноваженим РСРК питання про переведення до їхніх громад ксьондзів з інших областей УРСР, однак цього питання він так і не вирішив [58, арк. 26, 56–57].

Наприкінці 1953 р. на Львівщині помер настоятеля костелу містечка Щирець о. Г. Завада. Після його смерті віруючі мали намір запросити о. Я. Рабара, який проживав у м. Долина Станіславської області. Мати свого настоятеля бажали також віруючі костелу св. Марії Магдалини у Львові, про що вони домовилися з о. А. Дзяканом, настоятелем храму в Янушах Віленської області Литовської РСР [11, арк. 19, 86–87]. Проте в обох випадках уповноважений РСРК відмовився реєструвати священників. У відповідності з розпорядженням уповноваженого РСРК при РМ УРСР П. Вільхового, громаду костелу св. Марії Магдалини дозволили періодично обслуговувати о. В. Керніцькому. Натомість громада у Щирці залишилася без настоятеля [11, арк. 116–117].

Органи місцевої та центральної влади часто зловживали своїми повноваженнями у взаємовідносинах з релігійними об'єднаннями, зокрема з РКЦ. У архівних документах зафіксовано окремі випадки, які свідчать про приниження релігійних почуттів віруючих. Наприклад, на Львівщині голова

Щирецького виконкому районної ради Г. Чорненький надав дозвіл промислового комбінату розібрати цегляну огорожу довкола діючого місцевого костелу, а цеглу використати на будівництво фундаменту підприємства. Лише після колективної скарги віруючих в облвиконком це розпорядження скасували. Ділянку розібраного паркану довжиною в 2,5 м віруючі відновили. У іншому випадку, виконком Івано-Франківської районної ради 17 березня 1954 р. прийняв рішенням продати дерев'яний костел у с. Суховоля приватній особі для спорудження власного будинку. Взявши до уваги скаргу віруючих, голова облвиконкому С. Стефаник визнав неправомірним рішення районної ради й порекомендував його голові Г. Рубану використати приміщення костелу для культурних потреб, переобладнавши цю будівлю [11, арк. 126–127].

Попри прийняття постанови від 10 листопада 1954 р., яка підтверджувала свободу віросповідання, представники радянської влади продовжували попередній курс обмеження діяльності римо-католицьких громад. 16 листопада 1954 р. до уповноваженого РСРК з проханням дозволити переобладнати сторожку на місцевому кладовищі на молитовний дім звернулися віруючі Теревовлі (Тернопільська область). Уповноважений РСРК не зареєстрував громаду, оскільки вважав, що кількість віруючих була завищеною, а приміщення не вважалось релігійною спорудою. Щодо віруючих, які організували збір підписів, відкрили прокурорське провадження за звинуваченням в незаконному зборі підписів [37, арк. 107].

Загалом взаємини держави з Церквою у 1954 р. характеризувалися двозначністю, відображеною у двох протилежних за змістом постановках ЦК КПРС від 7 липня і 10 листопада поточного року. Більшість звернень про реєстрацію громад, священників, відкриття костелів не підтримували органи виконавчої влади. Спостерігалось суттєве скорочення відвідуваності костелів. Особливо помітно це було під час святкування Різдва Христового 25 грудня 1954 р. Наприклад, у костелі Самбора в ранковій літургії взяло участь приблизно 1700 осіб, що становило п'яту частину віруючих. Власне

самбірська громада нараховувала майже 4 тис. вірних. Окрім них, костел відвідували жителі сіл Чуква і Стрілковичі, у яких проживало ще майже 3500 римо-католиків [14, с. 502–507; 23, арк. 2–4]. Випадки задоволення скарг віруючих⁵ були винятком, а ніж правилом. Після прийняття постанови від 10 листопада 1954 р. партійні і державні функціонери дотримувалися її вимог і підтримували лише ті зміни в діяльності релігійних громад, які були прописані в документах. Послаблення атеїстичного тиску наприкінці року відобразилося у звітності уповноважених РСРК, які показали кількість незареєстрованих громад (Дрогобицька область) та втричі зростання кількості римо-католиків у Львівській області у порівнянні з 1953 р.

Деякі позитивні зміни у становищі РКЦ на території Західної України відбулися в 1955 р., коли усі офіційно зареєстровані ксьондзи отримали від РСРК дозвіл обслуговувати в межах області діючі парафії, які не мали священників [44, арк. 300]. Керівництво РСРК дозволило реєструвати настоятелями костелів звільнених з ув'язнення священників за умови отримання ними паспорта та прописки за місцем проживання [3, с. 630]. Послаблення державного тиску на РКЦ, а також звільнення з ув'язнення більшої частини репресованого духовенства, сприяло збільшенню кількості зареєстрованих священників.

Упродовж 1955 р. в Дрогобицьку область з ув'язнення повернулося 10 священників. У першому півріччі 1955 р. зареєстровано на колишніх парафіях у Самбірському районі трьох священників – Є. Салетника (м. Мостиська), І. Вайду (с. Чуква) і А. Горбацика (с. Стрілковичі) [23, арк. 56, 61]. До кінця 1955 р. на свої парафії повернулися з ув'язнення й отримали реєстрацію ще сім ксьондзів: М. Зайка (м. Самбір), З. Дзядзяк (с. Тщенець), А. Чубик (с. Липники), С. Дзядик (с. Баличі) у Мостиському районі; Д. Чешик⁶ (м. Добромилі), І. Шателя (с. Нове Місто) у

⁵ Римо-католики с. Чуква Самбірського району Дрогобицької області мали конфлікт із заступником голови райвиконкому. Після втручання уповноваженого РСРК віруючі отримали змогу й надалі проводити в храмі богослужіння та здійснювати релігійні обряди за відсутності ксьондза [23, арк. 44–45].

⁶ о. Д. Чешик став настоятелем громади у Добромилі, оскільки духовну обслугу його колишньої парафії в с. Лановичі Самбірського району здійснював о. О. Калужевський.

Добромилівському районі; С. Цешанівський (с. Міженець) у Нижанківському районі [23, арк. 77–80; 69, арк. 19–20, 71]. Таким чином, усі 16 римо-католицьких громад у Дрогобицькій області отримали духовних наставників.

Процес повернення священників з ув'язнення мав місце у Львівській області, куди упродовж 1955 р. повернулися отці З. Галунович та Л. Северин. Вони були зареєстровані настоятелями костелів св. Марії Магдалини у Львові (о. З. Галунович) та смт. Щирець (о. Л. Северин). Також на прохання римо-католиків настоятелем костелу м. Бібрка уповноважений М. Дріль зареєстрував о. Я. Рабара, який до свого ув'язнення був священником у Закарпатській області [70, арк. 12–13]. Таким чином, 9 римо-католицьких громад Львівщини обслуговувало вже 8 священників.

На Тернопільщині проблему відсутності священників уповноважений І. Чирва вирішив, керуючись рішенням РСРК при РМ СРСР від січня 1955 р. про проведення богослужіння в зареєстрованих костелах, у яких не було постійного священника. Запросивши на зустріч оо Я. Мацишина, Б. Мерецького і Ю. Адамчика він запропонував їм обслуговувати також костели у Кременці, Галушинцях Скалатського і Лосячі Скала-Подільського районів [68, арк. 59–64]. Усі вісім римо-католицьких громади області отримали священників.

Зростання чисельності ксьондзів сприяло пожвавленню релігійного життя римо-католиків. Переважно це проявилось в збільшенні відвідуваності костелів та виконанні релігійних обрядів. Також у документах фіксуємо заяви віруючих про реєстрацію громад і передачу храмів. Упродовж 1955 р. до уповноваженого РСРК у Дрогобицькій області надійшли три заяви від віруючих римо-католиків з проханнями про відновлення діяльності двох храмів та сільської каплички. В усіх випадках уповноважений не знайшов підстав для задоволення заявлених вимог. Зокрема, у Ходорові віруючі не змогли створити костельної двадцятки і тому не мали юридичних прав

претендувати на приміщення храму⁷ [69, арк. 52]. Однак за наявності підписів уповноважений мав підстави не задовольняти прохання віруючих. Заяви з сіл Радохінці (Нижанковицький район) і Гусаків (Крукеницький район) підписали відповідно 250 і 350 віруючих. Проте на відстані в 7 км і 5 км від вказаних населених пунктів знаходилися діючі костели, де віруючі, на переконання чиновників, мали отримувати духовну опіку [69, арк. 52].

Упродовж 1955–1956 рр. до уповноваженого РСРК у Львівській області надійшло декілька заяв від римо-католиків з проханнями зареєструвати храми. Винятком із загальної практики жорсткого обмеження релігійного життя римо-католиків була реєстрація у 1956 р. громади і костелу в с. Новосілки Красненського району. Костел оподатковувався райфінвідділом й у державних документах його фіксували як серед діючих, так і недіючих. У зв'язку з діяльністю громади, яка налічувала 353 особи, та на тлі виправлення «помилки у проведенні науково-атеїстичної пропаганди» РСРК при РМ СРСР дозволила зареєструвати громаду [70, арк. 11–12; 71, арк. 211]. Відтак, у 1956 р. кількість офіційно діючих громад в області зростає до 10 [62, арк. 5]. Інші подібні заяви від віруючих, зокрема про реєстрацію костелів Матері Божої Остробрамської та св. Мартина у Львові, було відхилено на підставі того, що перший використовувався як книжковий склад, а другий був зайнятий військовою частиною [62, арк. 5–6].

На Тернопільщині в березні 1955 р. група віруючих римо-католиків м. Скалата звернулася із заявою до уповноваженого РСРК зареєструвати громаду і передати у користування міський костел. Однак в проханні віруючим відмовили, оскільки споруду визнали аварійною [68, арк. 20].

Право священників здійснювати пастирські обов'язки в парафіях інших областей, зазвичай, уповноважені РСРК відхиляли. У 1956 р. А. Бурік «переконав» стрийську громаду не запрошувати ксьондза з Львівської області, скористатися послугами о. А. Горбацика, настоятеля костелу в

⁷ Насправді, чисельність римо-католиків у місті була значно вищою, однак остерегаючись можливих утисків, громадяни утримувалися від підписів на офіційних документах.

с. Стрільковичі Самбірського району [69, арк. 104–105]. Натомість прохання віруючих сіл Мишлятичі і Пнікут Крукеницького району⁸ дозволити настоятелю костелу в с. Баличі о. С. Дзядеку обслуговувати їхні громади, переїхавши на постійне місце проживання у с. Мишлятичі, уповноважений РСРК задовольнив [69, арк. 154, 158–159].

Прискіпливо уповноважені ставилися й до особи кожного священника, беручи до уваги його громадянську позицію, політичні уподобання, професійну підготовку. У серпні 1956 р. достроково звільнені з ув'язнення ксьондзи К. Лендзьон і М. Карась прибули в Дрогобицьку область. З огляду на попередню активну парафіяльну діяльність, А. Бурік вважав недоцільним повертати о. М. Карася на попереднє місце служіння – настоятелем костелу Стрия. Натомість пропонував призначити на парафію о. К. Лендзьона, а о. М. Карася зареєструвати третім священником громади у Самборі [69, арк. 179–181].

Відслідковували уповноважені РСРК в областях й ініціаторів звернень, посилюючи тиск на лідерів громад або духовенство. Детальна характеристика священників, аналіз змісту їх діяльності, особистісних якостей присутня у багатьох документах. Тому особливо активних священників не реєстрували або зволікали з реєстрацією, переміщували у віддалені парафії, ревних віруючих позбавляли посад тощо. Так, у 1956 р. до уповноваженого РСРК М. Дріля звернулися римо-католики Львова з проханнями зареєструвати костели Матері Божої Остробрамської та св. Мартина. Звернення були відхилені на підставі того, що перший костел використовувався як книжковий склад, а другий був зайнятий військовою частиною. Оскільки упродовж майже шести років уповноважений не отримував від віруючих заяв про реєстрацію костелів, він вирішив з'ясувати особу ініціатора звернень. За результатами перевірки виявили, що заяви віруючих були ініційовані звільненим з ув'язнення у березні 1956 р. о. Квятковським, який намагався створити в місті нові римо-католицькі

⁸ У травні 1956 р. помер о. М. Видницький, парафіяльний священник у цих селах.

громади і відновити функціонування костелів. Антирадянська, з точки зору уповноваженого РСРК, діяльність священника була взята до уваги і йому відмовили в реєстрації другим священником костелу св. Антонія. Очевидно, що особа о. Квятковського привернула увагу органів державної безпеки. З аналізу архівних матеріалів відомо, що о. Квятковського «за антирадянську діяльність вислано на заслання у віддалені регіони СРСР» [62, арк. 5–6].

Зазначимо, що в ці роки радянська влада шукали шляхи до порозуміння зі Святим Престолом. Підтвердженням цих спроб є запрошення в грудні 1955 р. в СРСР абата Редінга. Під час візиту він мав зустріч з першим заступником голови РМ та членом президії ЦК КПРС А. Микояном. Під час розмови з яким абат підкреслив, що його місії не має офіційного характеру, однак верховні ієрархи Церкви поінформовані про візит. Він мав на меті вивчення релігійної ситуації в СРСР та пошук можливостей налагодження взаємовідносин між Святим Престолом та Кремлем [50, с. 66–67]. Запрошення абата Редінга в СРСР і його розмова з А. Микояном свідчили про серйозність намірів радянського керівництва налагодити діалог з Ватиканом і спробувати досягнути компромісу у взаємовідносинах. Проте у Ватикані остерігалися вступати в офіційний діалог з радянським керівництвом.

Революційні події в Угорщині (23 жовтня – 10 листопада 1956 р.) негативно вплинули на перспективи розвитку стосунків між СРСР та Ватиканом. Криза комуністичних режимів у країнах соціалістичного табору, поклали край відкритості щодо «Римської церкви». Тому впродовж 1954–1958 рр. будь-які спроби СРСР встановити відносини зі Святим Престолом останній відхилив [50, с. 69–70].

Безкомпромісна позиція Ватикану у взаємовідносинах з СРСР значною мірою вплинула на ставлення радянського керівництва до РКЦ. Зокрема, влада уважно стежила за тим, щоб римо-католицьке духовенство в УРСР не змогло відновити ієрархічної структури і не підтримувало зв'язків зі Святим Престолом. У 1956р., згідно з даними уповноваженого РСРК П. Вільхового,

окремими групами римо-католицьких священників керували єпископи, які знаходилися в Латвійській, Естонській і Литовській республіках, а також окремі «старші» ксьондзи або колишні монахи, котрі неофіційно здійснювали керівництво ксьондзами.

Значний вплив на римо-католиків в УРСР мала також «Варшавська курія» (Архиспархія РКЦ з центром у Варшаві). Мали місце активні контакти і обмін інформацією між католицьким духовенством і віруючими обох країн. Каналами її надходження були листування, туристичні поїздки, відвідування рідних та знайомих, поширення польської преси [72, арк. 73–74].

Політика лібералізації безперечно активізувала діяльність римо-католицьких громад в УРСР. Цьому процесу сприяла амністія та реєстрація звільнених з ув'язнення священників, що уможливило їхнє повернення до парафіяльних обов'язків. Якщо в 1953 р. в Україні налічувалося 53 зареєстрованих ксьондзи, то в 1957 р. – 80 [44, арк. 306]. У досліджуваних нами областях їх кількість зросла з 20 осіб у 1953 р. – до 37 у 1957 р. Найбільш вагомі зміни відбулися на Дрогобиччині, де кількість зареєстрованого духовенства зросла майже удвічі.

Позитивні тенденції, які з'явилися в релігійному житті країни впродовж 1953–1957 рр., викликали занепокоєння радянського керівництва. У 1957 р. після пленуму ЦК КПРС розпочався планомірний наступ на РКЦ у контексті рішень партії. У доповідній записці уповноваженого РСРК П. Вільхового від 29 серпня 1957 р. «Про активізацію Римо-католицької церкви в Українській РСР» діяльність РКЦ на території республіки піддана жорсткій критиці. На думку уповноваженого, дозвіл ксьондзам відвідувати громади, у яких не було священника, призвів до небажаних для влади наслідків. «...Таке становище, безперечно, оживило діяльність колишніх гуртків «ружанців» і активу церковників, які почали порушувати питання про постійне обслуговування їхніх костелів, про повернення віруючим недіючих костельних будівель, про відновлення реєстрації знятих з реєстрації

католицьких громад, відроджуються старі форми і методи релігійної пропаганди серед населення» [73, с. 133–135].

Оскільки активність релігійних громад пов'язувалася з діяльністю священників, органи влади чинили тиск саме на них. Таку діяльність проводили не лише обласні уповноважені РСРК, але й співробітники органів держбезпеки. Духовенству і громадянам польської національності настійно рекомендували виїхати на постійне місце проживання у Польщу. У травні 1957 р. ксьондз Самбора М. Карась і представники костельної ради звернулися до уповноваженого РСРК А. Буріка з проханням вплинути на співробітників управління КДБ у Самборі, які вимагали від священника виїхати в Польщу або Східну Україну. Представники костельної ради попередили посадовця, що у випадку бездіяльності з його боку, вони будуть звертатися зі скаргою від 3 тис. віруючих римо-католицької громади Самбора до радянського уряду. А. Бурік пояснив віруючим, що його повноваження не поширюється на співробітників КДБ та порадив звертатися до обласного управління МВС, прокуратури і з'ясувати законність дій працівників комітету державної безпеки [74, арк. 92–93].

Кампанія з переселення римо-католиків у Польщу призвела до значних змін у становищі РКЦ в усіх досліджуваних нами областях. Кількість зареєстрованих римо-католицьких громад залишалася незмінною, проте значно скоротилася чисельність віруючих. На 1 січня 1957 р. зареєстровані римо-католицькі громади Дрогобиччини налічували 25 тис. віруючих. Проте на 1 липня поточного року кількість віруючих зменшилася до 13–15 тис. [74, арк. 148]. Наприкінці року кількість римо-католиків становила 10480 осіб у зареєстрованих громадах. Загалом упродовж 1957 р. з Дрогобицької області виїхало 12–15 тис. осіб, а залишилося 12–13 тис. віруючих римо-католицької конфесії [59, арк. 26–27, 30].

Громадян польської національності, які залишилися проживати на території області, продовжували залишатися об'єктом уваги органів радянської влади. У звіті керівництву уповноважений РСРК А. Бурік

стверджував, що впродовж 1957–1958 рр. більша частина цих громадян повинна виїхати в Польщу [74, арк. 148–149].

Суттєве зменшення чисельності віруючих супроводжувалося скороченням кількості ксьондзів, які проживали на території області. Якщо на початку 1957 р. на Дрогобиччині проживало 17 римо-католицьких священників, то в результаті примусового переселення впродовж першого півріччя 1957 р. в Польщу виїхало 5 ксьондзів: о. І. Вайда (с. Чуква), о. Ф. Смолень (с. Бісковичі) Самбірського району; о. А. Чубик (с. Липники), о. З. Дзядзяк (с. Тщенець) Мостиського району; о. Д. Чешик (м. Добромиль). Відповідно костели в цих населених пунктах припинили своє функціонування [74, арк. 148–149]. До 30 жовтня 1958 р. Україну покинуло ще 7 священників – оо. Я. Бобер, А. Горбацик, С. Дзядик, М. Зайка, О. Калужевський, А. Скробач, Ю. Цеслик. Новий уповноважений РСРК Ф. Муковоз у доповідній записці секретарю Дрогобицького обкому КПУ В. Дружиніну звітував, що після від'їзду 12 священників в області залишилися діючими лише 6 костелів, духовну опіку яким надавали 5 ксьондзів. Діючі костели, в яких були ксьондзи, знаходилися в Добромилі і с. Нове Місто Добромильського району (о. І. Шателя), с. Міженець Нижанковицького району (о. С. Цешановський), м. Мостиська (о. Є. Салетник), Самборі (о. М. Карась) і Стрию (о. К. Лендзьон). [59, арк. 119, 122]. Зазначимо, що звернення костельних «двадцятки», священників до уповноважено РСРК з вимогою захистити права віруючих не мали позитивних наслідків. Навпаки під час прийомів уповноважений сам рекомендував ксьондзам виїжджати в Польщу [74, арк. 155, 169–173].

Курс на локалізацію діяльності РКЦ реалізовувався в усіх можливих напрямках. Отцю К. Лендзьону уповноважений РСРК заборонив приїздити до римо-католиків Жидачева, мотивуючи, що «проведення служб в костелі з участю ксьондза активізує уніатів». Римо-католикам рекомендували відвідувати костел у Стрию [59, арк. 43–44]. Також обмежено кількість виїздів о. І. Шателі в громаду Добромиля [59, арк. 35].

Значне зменшення чисельності римо-католицького духовенства і віруючих уможливило скорочення релігійної мережі РКЦ на Дрогобиччині. Рішенням Самбірського райвиконкому костели у селах Чуква та Бісковичі передали на баланс шкіл для подальшого їх переобладнання під фізкультурні зали. Костел у с. Тщенець Мостиського району був тимчасово переданий заготівельній базі під склад [59, арк. 123].

Уповноважений РСРК Ф. Муковоз планував до кінця 1958 р. поставити питання перед РСРК про зняття з реєстрації недіючі релігійні громади, а костели переобладнати під господарські приміщення і заклади культури [59, арк. 123]. Посадовець очікував подальшого скорочення римо-католиків в області внаслідок їх переселення в Польщу. Проте виносити питання про зняття з реєстрації громад і закриття костелів вважав передчасним [59, арк. 30–31]. Зауважимо, що зняти з реєстрації недіючі релігійні громади уповноваженому тоді так і не вдалося, оскільки для цього він не мав достатніх юридичних підстав.

У 1957 р. на Львівщині кількість римо-католиків зменшилася майже у три рази і складала 7040 осіб [62, арк. 4; 75, арк. 2]. У опрацьованих архівних документах зафіксовано рекомендації уповноваженого РСРК М. Дріля римо-католицьким священникам виїхати на постійне місце проживання в Польщу. У 1956 р. з області емігрувало 2713 осіб, а в 1957 р., впродовж 7 місяців, – 2686 етнічних поляків [76, арк. 66].

Упродовж року відбулося зменшення кількості зареєстрованих священників. Так, в лютому уповноважений зняв з реєстрації настоятеля костелу м. Бібрка о. Я. Рабара, оскільки останній під час реєстрації нібито приховав, що раніше був греко-католицьким священником⁹. Також М. Дріль відмовив у проханні зареєструвати настоятелем костелу с. Дунаїв Поморянського району о. В. Ольшевського, оскільки ксьондз не мав місцевої

⁹ Отець Я. Рабар до свого ув'язнення служив греко-католицьким священником на Закарпатті. У 1955 р. був зареєстрованим настоятелем костелу у м. Бібрка Львівської області [77, арк. 80–82]. М. Дріль знав про конфесійну належність священника і навіть отримав розпорядження від П. Вільхового зняти о. Я. Рабара з реєстрації. Проте взявши до уваги рекомендації співробітників КДБ, які проводили спостереження за священником, цього не зробив [70, арк. 82].

прописки [62, арк. 160]. У 1958 р. на Львівщині костели функціонували в усіх 10 громадах, проте регулярні богослужіння проводилися лише в 6 храмах. У костелах міст Бібрка і Городок та селах Дунаїв Поморянського і Новосілки Красненського районів відправи відбувалися декілька разів на рік. Внаслідок еміграції та за відсутності священників загальна кількість віруючих у цих громадах зменшилася до 6850 осіб [75, арк. 1–2]. Упродовж 1958 р. з області в Польщу виїхало ще 1273 особи [78, арк. 26].

Наприкінці 1958 р. «за порушення радянського законодавства про релігійні культури» уповноважений РСРК зняв з реєстрації настоятеля кафедрального костелу м. Львів о. В. Керницького, функції якого були передані о. Л. Северину. В грудні того ж року помер настоятель костелу в смт. Поморяни о. С. Костиловський [75, арк. 116; 78, арк. 32]. Відтак кількість римо-католицьких священників скоротилася до п'яти осіб.

У 1957–1958 рр. кількість віруючих у трьох громадах Станіславської області була незначною: у Станіславі – приблизно 1000 осіб і Болахові – приблизно 100 осіб (духовну опіку громад здійснював о. Я. Павліаніс); Букачівцях – приблизно 50 осіб (опікувався громадою о. Ю. Сліпка) [79, арк. 6]. Нові громади уповноважений РСРК А. Романов знаходив підстави не реєструвати¹⁰.

За таких обставин навіть незначний відтік віруючих з громади мав для неї згубні наслідки. Еміграція римо-католиків з Букачівців призвела до скорочення цієї нечисельної громади (залишилося 37 осіб). Її ліквідація відбулася в кілька етапів. Спочатку уповноважений РСРК І. Візіренко¹¹ відсторонив о. Ю. Сліпка від опіки над громадою й сприяв його виїзду в Польщу. Одночасно спонукав членів костельної ради відмовитися від членства у цьому виконавчому органі, що уможливило її розпуск [55, арк. 64–73; 79, арк. 4]. 23 травня 1958 р. Букачівський райвиконком з огляду на відсутність «польського ксьондза», костельної ради та «належної кількості

¹⁰ У першому півріччі 1957 р. римо-католики м. Коломия звернулися з проханням зареєструвати їх громаду і передати у користування міський костел. Однак, не бажаючи розширювати мережу діючих римо-католицьких храмів на Станіславщині, уповноважений відхилив заяву [61, арк. 2; 79, арк. 8].

¹¹ І. Візіренко в червні 1957 р. змінив на цій посаді А. Романова.

віруючих і відмови в діяльності костельного комітету», прийняв рішення передати костел районному відділу освіти для його переобладнання під спортзал. [55, арк. 64]. Також він ініціював зняття з реєстрації букачівської громади. 1 жовтня 1958 р. РСРК при РМ СРСР винесла рішення про припинення її діяльності [55, арк. 83]. Отже, наприкінці 1958 р. в Станіславській області залишилося лише дві зареєстровані громади, які обслуговував о. Я. Павліаніс.

Динаміка зменшення кількості римо-католиків упродовж 1956–1957 рр. була характерною для Тернопільської області. У 1956 р. нараховувалося 2127 віруючих, а на 1 липня 1957 р. документах зафіксовано лише 1758 осіб. Серед них чоловіків – 595, жінок – 1163, молоді до 25 р. – 275 осіб. [66, арк. 63; 68, арк. 55]. Уповноважений РСРК звертав увагу на відвідуваність костелів, яка за перше півріччя 1957 р. склала 25767 осіб, з них молодих людей – 1928 осіб [66, арк. 63].

Характерно, що жоден із ксьондзів в області не мав наміру виїхати в Польщу, мотивуючи, як ксьондз Хом'яківського костелу К. Фейшакер, своїм віком і тривалим служінням у парафіях [66, арк. 63]. Новий уповноважений РСРК П. Чазов, який у 1957 р. змінив на цій посаді І. Чирву, ретельно вивчав релігійну ситуацію в області. Під час перевірки, проведеної у 1958 р. з'ясувалося, що крім 8 зареєстрованих громад римо-католиків, в області функціонувало ще 8 незареєстрованих громад: с. Семаківці Білобожницького району (53 особи), м. Збараж (62 особи), с. Дорофіївка Підволочиського району (69 осіб); с. Полупанівка (52 особи), м. Скалат (23 особи) і с. Старий Скалат (98 осіб) Скалатського району, м. Тернопіль (63 особи), смт. Шумськ (11 осіб). Загалом – 431 особа [66, арк. 177–178; 80, арк. 110].

У Полупанівці, Старому Скалаті і Дорофіївці нелегальні відправи впродовж 1950-х рр. проводив о. Б. Мерецький. У 1958 р. це стало підставою для зняття священника з реєстрації [66, арк. 113, 116–117].

Зазначимо, що в листопаді 1958 р. Ватикан спробував відновити ієрархічну структуру РКЦ в УРСР, призначивши настоятеля громади

м. Жмеринка Вінницької області о. В. Ольшевського титулярним єпископом й апостольським адміністратором Києва і всієї України. Документ про призначення надіслано звичайною поштою, яка перевірялася на кордоні. Відтак о. В. Ольшевського заарештували і депортували в Польщу. Власне єпископ дізнався про причину депортації з УРСР лише за три роки [3, с. 631; 53, с. 160]. Після невдалого призначення о. В. Ольшевського апостольським адміністратором Святий Престол тривалий час не робив спроб відновити в УРСР католицьку церковну ієрархію.

Упродовж 1958 р. процес скорочення кількості офіційно зареєстрованих римо-католицьких громад і священників суттєво посилювався. Якщо на 1 січня поточного року в УРСР нараховувалося 170 громад, у яких налічувалося 89600 віруючих, духовну опіку яким надавали 72 ксьондзи, то до кінця року кількість зареєстрованих громад скоротилася до 167, а священників – на 16 осіб [72, арк. 60; 81, арк. 156]. Найбільше скорочення кількості зареєстрованих священників відбулося у західних областях УРСР. Загальна кількість зареєстрованих ксьондзів, які залишилися у своїх парафіях в областях була такою: Дрогобицька – 5, Львівська – 5, Станіславська – 1, Тернопільська – 4. Загалом у цих областях 15 ксьондзів надавали духовну опіку 36 громадам [59, арк. 119; 78, арк. 32; 80, арк. 122; 82, арк. 2].

Отже, політика лібералізації суспільно-політичного життя в СРСР, яку упродовж 1953–1958 рр. проводила радянська влада, сприяла релігійній активності РКЦ у досліджуваних нами областях. Ці процеси відбувалися завдяки звільненню з ув'язнення римо-католицьких священників та їх реєстрації органами влади, що уможливило їхню душпастирську діяльність. Посилилася адміністративна відповідальність за порушення радянських законів та нормативних актів, які регулювали сферу державно-церковних відносин. З метою послаблення впливу РКЦ на території СРСР органами влади було прийнято рішення про поступове переселення громадян польської національності в Польщу. За результатами цих заходів відбулося значне скорочення конфесійної мережі РКЦ на території західних областей України.

2.3. Активізація підпільної діяльності ГКЦ

Після остаточного приєднання західних областей України до складу УРСР на завершальному етапі Другої світової війни радянська влада взяла курс на ліквідацію ГКЦ в СРСР. Органи державної безпеки у співпраці з православною ієрархією і так званою «ініціативною групою» організували і провели 8–10 березня 1946 р. у Львові собор, на якому присутні греко-католицькі священники оголосили про «саморозпуск» ГКЦ та об'єднання її парафій і духовенства з РПЦ [83, с. 337–452]. Проте частина греко-католицького духовенства, не прийнявши це рішення, перейшла в підпілля. Розпочався катакомбний період в історії ГКЦ.

Внаслідок масштабних репресій до 1950 р. ув'язнено ієрархів ГКЦ, припинили функціонування усі п'ять греко-католицьких єпархій і дві апостольські адміністрації. 3040 парафій, 2959 храмів, 195 монастирів і чернечих осередків ліквідовано або передано РПЦ. Близько третини священників (1241 особа) перейшли у православ'я. Орієнтовно 15 % священників емігрували, а майже половина отців розпочали підпільне служіння. З 590 священників, які відмовилися перейти в православ'я, 344 отці зазнали репресій [3, с. 426; 4, с. 135]. Інформацію щодо мережі поширення греко-католицизму в західних областях УРСР подано у табл. 3.

Примусове «возз'єднання» ГКЦ з РПЦ призвело до конфлікту між духовенством та віруючих. Здебільшого віряни йшли за «своїми» священниками. У парафіях, де священники відмовилися перейти в православ'я і згодом були заарештовані, парафіяни переважно зберігали вірність колишнім парохам. Вони відмовлялися приймати православних священників навіть під загрозою закриття церкви. Показова ситуація склалася у Золочівському районі Львівської області, де чотиритисячне населення сіл Вороняки і Зозулі ігнорувало «возз'єднану» Церкву в м. Золочів, надаючи перевагу підпільним відправам греко-католицьких отців та костелу [78, арк. 21–22].

Вакантні парафії стали осередками підпільної ГКЦ. Віруючі збиралися в храмах самотійно, без участі священників й проводили богослужіння [8, с. 126–127]. Віруючі за власні кошти ремонтували та утримували в належному стані приміщення храмів, сплачували податки, тому уповноважений РСРПЦ не мав юридичних підстав для їх закриття [47, с. 186; 84, арк. 228–231]. Наприклад, на Станіславщині таку опозиційність до православ'я проявляла переважна кількість віруючих у Болехівському, Отинійському, Тлумацькому, Більшівцівському і Яремчанському районах, де були незареєстровані церкви [85, арк. 202].

Підпільним священникам віруючі допомагали матеріально, забезпечували безоплатним житлом і харчуванням. Підтримували духовенство «церковні свічкові братства»¹², які на кошти громади купували віск і виготовляли свічки. Братства проводили організаційну роботу з метою залучення більшої кількості людей до підпільних відправ [86, арк. 3–4].

У кожній з досліджуваних областей діяли незареєстровані громади, які підпільно обслуговували греко-католицьке духовенство. Найбільше таких громад на початку 1953 р. було зафіксовано у Львівській області – майже¹³ 50 незареєстрованих громад й 30 греко-католицьких священників, 75 ченців і 170 черниць [70, арк. 330; 84, арк. 228; 87, с. 195]. Така ж кількість незареєстрованих громад (50) фіксувалася уповноваженим РСРПЦ А. Козенком у Станіславській області. Впродовж 1953–1954 рр. кількість «невоз'єднаних» священників в області, внаслідок амністії ув'язнених, збільшилася з 30 – до 40 осіб [88, арк. 12, 75; 89, арк. 181].

Уповноважені Дрогобицької і Тернопільської областей на подавали у звітах інформації про незареєстровані громади. Проте проживання на

¹²11 червня 1954 р. архієпископ Львівський і Тернопільський Панкратій розпорядився ліквідувати «свічкові братства», оскільки їх діяльність не передбачалася положенням про управління РПЦ. Обслуговування храмів покладалося на членів церковних рад і ревізійних комісій [86, арк. 3–4]. Попри офіційну заборону, братства й надалі продовжували підпільно підтримувати підпільних священників.

¹³ Число громад було орієнтовним, оскільки самі обласні уповноважені не знали точної кількості «невоз'єднаних» громад, а також сумнівалися в їхньому статусі, очікуючи заяв на реєстрацію.

території областей греко-католицького духовенства дає підстави стверджувати про наявність таких громад. У 1953 р. в Дрогобицькій області проживали лише три греко-католицькі священники – отці І. Цегелик, Р. Калинюк, Ключик [55, арк. 80]. На початку 1953 р. на Тернопільщині проживали лише п'ять греко-католицьких священників: оо. Я. Мартинюк, В. Глуховецький, Савчук, Фармига, Ю. Юрик. Упродовж року їх кількість зросла до 17 осіб й залишалася незмінною впродовж 1954 р. [64, арк. 27; 90, арк. 151].

Слід розуміти умовність цих даних, оскільки існував феномен «мандруючого підпільного духовенства». З метою уникнення арешту значна частина священників вимушено покинула свої парафії та переїхала в інший район або й область. Частина священників влаштувалися на роботу, проте продовжували таємно виконувати свої духовні обов'язки [91, с. 300].

Вони не мали постійного графіку підпільних відправ, які, як правило, відбувалися в помешканнях віруючих або незареєстрованих церквах [37, арк. 40; 92, с. 141].

Політика лібералізації в СРСР викликала в більшості греко-католиків сподівання, що влада змінить своє ставлення до ГКЦ і дозволить її легалізацію. Ці очікування посилювалися на тлі згортання масових репресій, амністії та реабілітації сотень тисяч ув'язнених, серед яких було чимало греко-католицьких священників [3, с. 435–436]. У 1953 р. в документах зафіксовано перші офіційні звернення від греко-католицького духовенства та мирян з проханнями дозволити відкрити церкви й проводити богослужіння «невоз'єднаним» священникам. З такою заявою на ім'я голови РМ СРСР Г. Маленкова звернувся о. Р. Криницький (с. Пліхів Бережанського району Тернопільської області). Роз'яснення обласного уповноваженого РСРПЦ, що дозвіл можна отримати лише за умови «возз'єднання» з РПЦ, священник категорично відкинув й заявив, що «не бажає возз'єднуватися, бо є греко-католицьким священником і залишиться ним до кінця свого життя, єпископу він скаже теж саме» [92, арк. 27].

На Львівщині з подібною заявою до ВР УРСР звернувся о. П. Лящук із с. Дуб'є Заболотцівського району Львівської області, у якій вказав, що «... він та його парафіяни залишилися непохитними у відданості греко-католицькій вірі українського обряду». Віруючі с. Нем'яч Підкамінського району звернулися до обласного прокурора із заявою, у якій, посилаючись на радянське законодавство, просили відкрити в їхньому селі церкву та дозволити відправляти служби «невозз'єднаному» о. Бутринському [93, с. 143–144].

Підпільна діяльність греко-католицького духовенства була важливим стримуючим чинником інтеграції віруючих у православ'я. Незареєстровані громади свідчили про системність духовної опіки з боку підпільного духовенства. Наприклад, перевірка незареєстрованих церков уповноваженим РСРПЦ у Станіславській області виявила регулярні богослужіння у храмах сіл Драгомирчани, Радча і Іваніківка Лисецького, Бортники і Церківна (Отинійський район), Станківці (Болехівський район) та низки інших [89, арк. 181]. На Львівщині більшість «невозз'єднаних» громад було зосереджено у Великомоствівському й Підкамінському районах, в яких підпільно правили служби оо. Гончар і С. Пасіка. Згодом о. Гончара заарештували. Отець С. Пасіка переїхав в інший район, проте й надалі опікувався 5 «невозз'єднаними» громадами Великомоствівського району [86, арк. 20].

Очевидно, що небезпека ув'язнення спонукала о. С. Пасіку приймати міри перестороги і він не завжди міг прибути до віруючих. Відчували віруючі й посилення контролю з боку представників виконавчих органів, які приїздили у села. Попри те, що о. С. Пасіка стримував громади від реєстрації, в другій половині 1954 р., віруючі сіл Туринка, Боянець, Реклинець і Ванів звернулися до уповноваженого РСРПЦ з проханням зареєструвати церкви й дозволити богослужіння «возз'єднаним» священникам [86, арк. 20]. Прикметно, що о. С. Пасіка відмовився переходити у православ'я, надаючи перевагу співслужінню з римо-католиками [11, арк. 286–287; 86, арк. 20].

Обласні уповноважені вважали реєстрацію громад можливістю контролю їх діяльності. Впродовж 1953 р. до уповноваженого РСРПЦ у Львівській області А. Вишневського та єпархіальне управління з проханням зареєструвати громади й призначити «возз'єднаних» священників звернулися віруючі 30 «невозз'єднаних» громад. На початку 1954 р. уповноважений, бажаючи зменшити вплив підпільних священників на ці громади, за підтримки Львівського обкому КПУ навіть подав на розгляд РСРПЦ при РМ СРСР документи для їх реєстрації [11, арк. 38–40]. Проте РСРПЦ при РМ СРСР відхилила поданий А. Вишневським список. У листі до Г. Корчового від 3 лютого 1954 р. заступник голови Ради С. Белишев роз'яснив, що реєстрацію таких громад необхідно здійснюватися в кожному випадку окремо на підставі обґрунтованих висновків обласного уповноваженого, погоджених з уповноваженим РСРПЦ в Україні та обласним керівництвом за наявності письмового звернення віруючих з проханням про реєстрацію храму і згоди єпископа на призначення священника [3, с. 439]. Таким чином, керівництво РСРПЦ блокувало реєстрацію тих громад, віруючі яких мали намір лише формально «возз'єднатися» з РПЦ, але залишитися де-факто греко-католиками.

Реєстрацію громад, як інструмент контролю над ними, підтримував уповноважений РСРПЦ у Станіславській області А. Козенко. Впродовж 1953 р. до нього звернулося віруючі 17 громад про реєстрацію церков й богослужіння в них «возз'єднаним» священникам [88, арк. 12, 75]. А. Козенко вважав, що «в окремих випадках за згодою обласного керівництва можна і потрібно реєструвати окремі невозз'єднані до цих пір громади, особливо по Болехівському, Вигодському і Тлумацькому районах, щоб паралізувати в цих районах вплив уніатів, відірвати населення від цих впливів» [94, арк. 2].

У 1954 р. в уповноваженого П. Бібіка¹⁴ нагромадилося 20 таких звернень, з них 10 надійшло від віруючих Болахівського району¹⁵. Беручи до уваги вимоги республіканського і союзного керівництва уповноважений відхилив сім заяв й на розгляд РСРПЦ при РМ СРСР надіслав матеріали для реєстрації лише 3 громад [89, арк. 182–183].

На тлі розпоряджень центрального керівництва про ліквідацію уніатства обласні уповноважені РСРПЦ відчували неефективність використовуваних ними засобів. Наприклад, уповноважений РСРПЦ П. Бібік у 1954 р. заборонив членам церковних рад, у яких були ключі від храмів, відкривати їх для проведення нелегальних відправ. Також він повідомив про нелегальні богослужіння в незареєстрованих церквах голів райвиконкомів і секретарів райкомів КПУ. На районне партійно-державне керівництво покладался контроль за цими храмами [89, арк. 181]. На Тернопільщині уповноважений РСРПЦ П. Пруселіс звернувся в райфінвідділи з пропозицією встановити податок на прибуток для греко-католицьких священників [37, арк. 40]. Проте райфінвідділи жодних даних про прибутки греко-католицького духовенства не мали.

Заборона греко-католицьким священникам здійснювати відправи і треби не мала законодавчого обґрунтування. Тому, звітуючи про роботу за перше півріччя 1954 р., П. Бібік просив керівництво надати інструкцію щодо переліку заходів, які можна застосовувати до греко-католицьких священників і громад. А також роз'яснити, як реагувати на порушення ними заборони проводити в «невоз'єднаних» храмах богослужіння [89, арк. 199]. Однак в умовах політичної нестабільності в державі, зумовленої боротьбою за владу між партійними угрупованнями, керівництво РСРПЦ займало вичікувальну позицію. У листі до П. Бібіка від 25 січня 1955 р. за підписом заступника голови РСРПЦ при РМ СРСР С. Белишева повідомлялося, що відповіді на

¹⁴ П. Бібік у 1954 р. замінив уповноваженого РСРПЦ Станіславської області А. Козенка на цій посаді.

¹⁵ До 1950 р. тут діяв Гошівський монастир, ченці якого мали значний вплив на віруючих. Тому у попередні роки громади не зверталися з подібними заявами.

поставлені запитання будуть надані лише на інструктивній нараді уповноважених, яку планувалося провести в Києві в лютому 1955 р. [3, с. 439].

Попри комплекс заходів з боку радянських органів влади та ієрархів РПЦ, спрямованих на викорінення греко-католицизму, інтеграція «возз'єднаного» духовенства у православ'я відбувалася повільно. У доповідній записці від 26 травня 1953 р. на ім'я секретаря Львівського обкому КПУ З. Сердюка уповноважений РСРПЦ А. Вишневський констатував, що більша частина священників лише формально перейшла в православ'я й опиралася введенню православної обрядовості у своїх церквах. Він вказував, що «... на даний час в області є немало церков, де по суті не зроблено ні одного кроку, спрямованого на введення православного обряду, за тим виключенням, що священники в цих церквах у своїх молитвах перестали згадувати Папу Римського» [61, арк. 114–115]. Причин «саботування православного обряду», на думку А. Вишневського, полягали у ліберальному ставленні православних ієрархів до колишніх греко-католицьких священників та відсутність контролю з боку єпархіальних управлінь [61, арк. 115]. Вважаючи, що «введення православного обряду мало не тільки внутрішньо церковне значення, але й не мале політичне значення», зокрема у сільській місцевості, він наполягав на пришвидшенні введення православної обрядовості у «возз'єднаних» храмах Львівщини [61, арк. 115]. Проте у РСРПЦ при РМ СРСР існувало переконання про «недоречне завзяття по введенню православних внутрішньо церковних порядків в колишніх греко-католицьких церквах», яке могло призвести до зростання релігійної активності віруючих [65, арк. 243, 251].

Вжити більш рішучих заходів до священників низки сіл Стрийського, Судово-Вишнянського, Боринського районів, які відмовлялися від введення православного обряду вимагав від єпископа Дрогобицького і Самбірського Михайла Мельника уповноважений РСРПЦ Дрогобиччини [55, арк. 81–82]. Судження єпископа: «В нашій області ще не все так погано, а унію

ліквідуємо поступово», вказувало на помірковане ставлення до православизації та небажання застосовувати насильницькі методи запровадження православної обрядовості. Йому доводилося зважати на потужний вплив римо-католицького духовенства у Дрогобицькій області, яке підтримувало греко-католиків і опікувалося польсько-українськими сім'ями. Мабуть, тому після смерті в листопаді 1953 р. «возз'єднаного» священника Волянського єпископ Михайло на парафію м. Мостиська призначав аж трьох священників. Проте всі вони відмовилися її прийняти, пояснивши, що римо-католицькі ксьондзи їм заважатимуть працювати й створять складні життєві умови [55, арк. 82, 95–96].

Під тиском уповноваженого єпископ Михайло у другій половині 1953 р. скликав нараду благочинних, на якій було обговорено виконання настанов «Послання єпископів» до духовенства західних областей України¹⁶ з питання ліквідації греко-католицьких обрядів у церквах. Благочинним доручили вивчити свої парафії і доповісти про результати єпископу. Проте благочинні Добромільського і Сколівського районів оо. В. Голод та І. Щербанюк відмовилися виконувати розпорядження єпископа й згодом були звільнені зі своїх посад [55, арк. 95].

Вкоріненість греко-католицької духовної традиції серед віруючих була на стільки сильною, що православні священники, в основному з Волині, пристосовувалися до запитів своїх парафіян. Окремі з них навіть одягом намагалися бути схожими на греко-католицьких. Вони одягали червоні пояси, закриті білі комірці, католицькі сутани та інше. Більше того, вони проводили богослужіння за греко-католицькою духовною традицією.

¹⁶На початку 1947 р. оприлюднено «Спільне Послання трьох наших Владик», яке підписали архієпископ Львівський і Тернопільський Макарій, єпископ Станіславський і Коломийський Антоній, єпископ Самбірський і Дрогобицький Михаїл. Послання вперше поставило питання про уніфікацію відправ «возз'єднаного» і православного духовенства. Наказувалося «возз'єднаним» згадувати під час богослужінь патріарха Московського і всієї Русі Алексія, митрополита Київського і Галицького Патріаршого екзарха всієї України Іоана, архієпископа Львівського і Тернопільського Макарія та місцевого єпископа [47, с. 352].

Архиєпископ Львівський і Тернопільський П. Панкратій, проаналізувавши становище з введенням православ'я у своїй єпархії, визнав, що «у нього склалося таке враження, що не уніати возз'єдналися з православною церквою, а навпаки, староправославні священники возз'єднуються з уніатами» [61, арк. 122].

Подолання релігійної активності греко-католиків спонукало органи влади до застосування низки різновекторних заходів. У серпні 1954 р. керівництво КДБ СРСР взяло під свій контроль розробку агентурної справи «Хрестоносці», метою якої було виявлення активних греко-католицьких священників та нелегальних каналів зв'язку між ув'язненим духовенством й тими священнослужителями, які залишалися на волі [95, с. 47–51].

Інший план дій передбачав популяризацію православ'я серед «возз'єданого» духовенства, практичне ознайомлення з богослужбовою практикою. У жовтні 1954 р. групи священників на чолі з архиєпископом Станіславським і Коломийським А. Пельвецьким і благочинним з Тернопільської області К. Добрянським відвідали Київ, Москву і Ленінград. Після повернення, впродовж 30 листопада – 16 грудня, архиєпископ Антоній організував «кущові» зібрання духовенства Станіславської єпархії, на яких учасники розповідали про перебіг поїздки і свої враження від побаченого. Як відзначав уповноважений П. Бібік, учасники нарад – священники і благочинні, зверталися з проханнями надати їм копії щоденника екскурсії, щоб вони могли його прочитати в своїх парафіях віруючим. Уповноважений вважав, що подібні екскурсії доцільно проводити й надалі [86, арк. 28; 89, арк. 196–197].

З метою створення й координації конкретного плану дій і відповідних заходів, спрямованих на боротьбу з підпільною Церквою, регулярно проводилися наради уповноважених РСРПЦ. Наприклад, на засіданні РСРПЦ при РМ СРСР від 15 вересня 1954 р., заслухавши доповідь уповноваженого в Тернопільській області П. Пруселіса, керівники Ради зауважили, що він досить повільно виконував їх розпорядження на практиці, недостатньо вів

нагляд за діяльністю греко-католицького духовенства. Його зобов'язали виправити вищевказані «недоліки» в роботі та більше уваги приділяти вивченню діяльності ГКЦ на Тернопільщині [11, арк. 1–2].

Проте постанова ЦК КПРС «Про помилки у проведенні науково-атеїстичної пропаганди серед населення» від 10 листопада 1954 р., дещо послабила адміністративний тиск на віруючих. Греко-католики її положення трактували як дозвіл вільно проводити богослужіння всім релігійним об'єднанням і віруванням [96, арк. 34].

Необхідно відзначити, що значно активізувалася підпільна діяльність ГКЦ у 1955–1956 рр. завдяки звільненню з ув'язнення більшої частини репресованого греко-католицького духовенства. Загалом станом на грудень 1956 р. на території західних областей України проживали 426 греко-католицьких священників, з них 282 особи повернулися з ув'язнення. Так, у Львівській області із 158 «невозз'єднаних» священників 130 осіб повернулися з місць ув'язнення; у Станіславській з 84 – 29 осіб; Дрогобицькій з 30 – 15 осіб; Тернопільській з 35 – 18 осіб; Закарпатській з 119 – 90 осіб [45, арк. 293–294; 69, арк. 184–188].

У досліджуваних нами областях наприкінці 1956 р. проживало 307 греко-католицьких священників. Чисельність підпільного духовенства постійно змінювалася. У ці роки тривав процес повернення на батьківщину звільнених з ув'язнення священників і, навпаки, мали місце випадки повторних арештів. Відомі окремі випадки переходу в РПЦ¹⁷ прибулих з ув'язнення отців. Мали місце факти повернення до ГКЦ¹⁸ офіційно «возз'єднаних» отців [45, арк. 294; 47, с. 294].

¹⁷ Відомості про перехід у РПЦ амністованих греко-католицьких священників уповноважені РСРПЦ подавали в 1955 – 1956 рр. в Дрогобицькій області – 3 священники, у Станіславській – 6 осіб [69, арк. 13; 97, арк. 4, 51, 33; 98, с. 89].

¹⁸ Наприклад, у 1956 р. в Станіславській області о. Ю. Таранюк повідомив єпархіальне управління, що має намір забирати свою заяву про «возз'єднання». Відмовився від «возз'єднання» і о. П. Томчук, який після позбавлення реєстрації проводив відправи вдома [98, арк. 172].

Зміцненню духовних та організаційних засад ГКЦ, відновленню її структури сприяло також повернення на батьківщину єпископів І. Лятишевського (у 1955 р. до Станіслава) і М. Чарнецького (у 1956 р. до Львова)¹⁹ [1, с. 130–131; 99, с. 118].

XX з'їзд КПРС (14–25 лютого 1956 р.), на якому піддано критиці державну політику Й. Сталіна, визнано системні порушення конституційних прав громадян, лише посилив суспільні очікування позитивних змін. Серед греко-католиків активно поширювали чутки про відновлення діяльності ГКЦ й реабілітацію митрополита Й. Сліпого [70, арк. 166–167]. Священники ініціювали створення груп віруючих, які зверталися в органи влади про реєстрацію греко-католицьких громад та повернення храмів. У Стрию чисельність такої групи сягнула 100 осіб, а в селах – від 3 до 30 осіб, передусім з людей старшого віку та колишніх членів церковних братств [69, арк. 190–192]. Наприклад, о. В. Максимець організував віруючих с. Луковиця Горішня Сколівського району, які подали уповноваженому РСРПЦ заяву про відкриття в селі греко-католицької церкви. Також він переконував «возз'єднаних» священників повернутися до ГКЦ [5001. Оп. 29. Спр. 42, арк. 191]. Колишній капітулярний вікарій Львівської архієпархії о. М. Хмільовський в с. Мшана Івано-Франківського району організував у власному помешканні підпільну церкву й «згрупував довкола себе осіб із числа уніатів, вороже налаштованих проти Радянської влади» [99, с. 118]. На Дрогобиччині богослужіння у своїй квартирі проводив 80-річний о. І. Цегелик й ніяким чином не реагував на заборони органів влади [69 арк. 119].

Значне занепокоєння партійних функціонерів викликала й діяльність оо. В. Грицяя²⁰ і К. Стисловського²¹. Отець В. Грицай згуртував навколо себе підпільних священників і монахів, через яких підтримував зв'язок з

¹⁹ На Закарпаття у 1956 р. повернулися єпископ О. Хіра та капітулярний вікарій єпархії о. М. Мураній [1, с. 130–131].

²⁰Свого часу о. В. Грицай обіймав посаду особистого секретаря митрополита А. Шептицького.

²¹ Отець К. Стисловський – колишній архіваріус греко-католицької консисторії.

митрополитом Й. Сліпим, єпископом М. Чарнецьким та іншими ув'язненими, допомагав їм матеріально. Отець К. Стисловський на прохання римо-католицьких священників проводив богослужіння для віруючих римо-католиків вдома і частину зібраних коштів передавав о. В. Грицаю на потреби ув'язненого духовенства. Обласне партійне керівництво вважало небажаним подальше зростання чисельності підпільного духовенства. Тому перший секретар Львівського обкому КПУ М. Лазуренко просив ЦК КПУ обмежити повернення греко-католицького духовенства в область [99, с. 118–119].

На Тернопільщині зростає кількість звернень від віруючих з вимогами повернути їм відібрані греко-католицькі храми. Найбільшу наполегливість проявили віруючі Тернополя, Збаража, с. Заздрість Струсівського району [68, арк. 21; 100, арк. 2]. У Тернополі заяву з проханням повернути Успенську церкву греко-католикам, передану РПЦ у 1946 р., не побоялися підписати 671 особи [101, арк. 16–17]. Звернення громад Збаража і Заздрості уповноважений РСРПЦ пов'язував з діяльністю оо. о. Задорожного і В. Тернопільського [102, арк. 2–3].

Очевидно, що процес десталінізації та амністія ув'язнених стали тими важливими чинниками, які у 1956 р. уможливили проведення неприхованих богослужінь підпільним духовенством. На Львівщині «в останній час деякі із них прямо дійшли до наглості і ледь не перейшли на легальне становище», – повідомляв обласний уповноважений РСРПЦ [70, арк. 162]. Відверту активність греко-католиків він фіксував у Бродівському, Буському, Великомоствіському, Заболотцівському, Краковецькому, Лопатинському, Несторівському, Новомилятинському, Новояричівському, Олеському, Підкамінському і Сокальському районах. Не вдаючись до конспіративних мір проводили богослужіння в церквах оо. Чепіль (с. Стара Скварява Несторівського району), С. Пасіка (с. Туринка Великомоствіського), В. Теленько (селах Чаниж і Топорів Буського району), Гриник (с. Селисько і с. Хоросно Пустомитівського району). Вони не брали до уваги неодноразові

попередження уповноваженого й працівників місцевих органів влади. Віруючі вимагали офіційної письмової заборони, оскільки планували оскаржити рішення перед радянським керівництвом у Москві [70, арк. 30–32, 162–163]. Зрозуміло, що А. Вишневський не міг надати такої письмової заборони, оскільки юридично вона суперечила чинному законодавству про релігійні культу.

У Тернополі оо. В. Величковський і М. Лемішко мали намір провести велелюдну демонстрацію в перший день Пасхи 1956 р. Планували, одягнувши священницькі ризи, разом з віруючими піти до Успенської церкви й «вигнати» з неї «возз'єднаного» священника о. Мельника. Лише втручання працівників КДБ та загроза відкриття кримінальної справи змусили їх відмовитися від своїх планів [101, арк. 16–17].

Вихід на напівлегальне становище греко-католиків призвів до посилення критики РПЦ і загалом радянського режиму у проповідях духовенства. Практично в усіх звітах обласні уповноважені РСРПЦ вказують на антирадянську риторику підпільних священників. Зафіксовано випадки відкритих закликів до непокори владі. Наприклад, на Станіславщині о. І. Дідух (с. Ворохта Яремчанського району) під час богослужіння закликав віруючих повторити угорський варіант «звільнення від совітів» [103, арк. 4].

Вивчення широкого кола документів дозволяють говорити про активізацію діяльності монаших чинів. Наприклад, у Львові на вул. Куйбишева 12 а (сучасна вул. І. Огієнка) діяв підпільний монастир сестер св. Йосифа Обручника Пречистої Діви Марії. Крім сестер «Йосифіток», підпільні богослужіння в будинку проводили також отці Є. Смаль, М. Колтун, М. Лемішко, Білінський, М. Залізник та інші [104, с. 35–36]. У цьому ж будинку знаходився монастир сестер милосердя св. Вікентія на чолі з ігуменею А. Поппе. У Львівській області діяли й інші згромадження: редемптористів під керівництвом о. В. Величковського; василіан, якими керували оо. В. Градюк, І. Готра, М. Шепітько; студитів під керівництвом о. Н. Дейнеги та монахинь-василіанок під керівництвом

ігумень І. Філевич, В. Слободян, В. Левицької; служебниць під керівництвом ігумені М. Дубик [73, с. 343–352].

У поле зору виконавчих органів Станіславщини потрапила діяльність монахинь у с. Богородчани Жовтневого району. Окрім посередництва між «невозз'єднаними» священниками і віруючими, організаційної (пошуки приміщення для богослужіння тощо) і роз'яснювальної роботи серед населення, монахині хрестили дітей і навіть одягали ризи та проводили богослужіння [105, арк. 156]. Їхня активність на стільки дратувала уповноваженого РСРПЦ, що П. Бібік пропонував керівництву «бродячих» монахинь «вивезти і поселити в будинки для перестарілих» [97, с. 91].

Попри повернення значної кількості греко-католицьких священників з ув'язнення, гостро відчувалася нестача духовенства для надання духовної опіки віруючим. З метою належної підготовки кандидатів на висвячення згідно з розпорядженням єпископа М. Чарнецького монахи-редемптористи придбали будинок у с. Зимна Вода, в якому облаштували підпільну духовну семінарію й проводили навчання. За неповних три роки своєї діяльності владиці М. Чарнецькому²² вдалося висвятити понад 50 священників [53, с. 497–498].

У 1956 р. владики прийняв важливе рішення, яким дозволялося «возз'єднаним» священникам після відбуття належної покути повернутися під його юрисдикцію. Вони й надалі служили в храмах і офіційно вважалися «православними» [53, с. 482]. Завдяки рішенню владики М. Чарнецького до ГКЦ повернулися 280–300 «возз'єднаних» священників, а це сприяло збереженню мережі греко-католицьких громад і храмів [4, с. 138].

Важливу роль в активізації руху за відновлення ГКЦ на Станіславщині відігравав єпископ І. Лятишевський, який став «духовним наставником» ініціативної групи, яку очолював о. А. Казновський²³. «Невозз'єднане»

²² М. Чарнецький помер 2 квітня 1959 р. у Львові.

²³ У 1956 р. члени групи, більшість з яких складала віруючі с. Дора Яремчанського району, на чолі з о. А. Казновським звернулися до уповноваженого РСРК А. Романова з проханням зареєструвати їх як громаду «українських католиків». Радянське законодавство

духовенство, крім владик М. Чарнецького та І. Лятишевського, також очолювали каноніки Л. Куницький, С. Рудь, А. Зафійовський і оо. В. Величковський, В. Фіголь, І. Чорняк, В. Максимець, С. Сампара [73, с. 285].

Й. Сліпий, перебуваючи на спецпоселенні в с. Кузьмінці-Маклаково Красноярського краю, продовжував керувати ГКЦ. Митрополит через довірених осіб передавав листи й послання для духовенства та віруючих, які відіграли важливу роль у боротьбі греко-католиків за свою Церкву [106, с. 26].

Зазначимо, що значну моральну підтримку греко-католикам надавав Ватикан. Українська секція Радіо Ватикану, у 1953 р. – тричі, а від 25 січня 1966 р. щодня транслювала новини, літургії, проповіді [57, с. 132; 107, с. 126]. 15 травня 1956 р. папа Пій XII надіслав лист духовенству й віруючим ГКЦ, в якому висловлював свою підтримку²⁴ [50, с. 64]. Завдяки розгалуженій системі підпільної комунікації зміст листа папи став відомим серед греко-католиків.

Активізація діяльності греко-католицького духовенства призвела до посилення антагонізму між «возз'єднаним» і підпільним духовенством. Їхні відносини розвивалися у площині несприйняття конформізму перших останніми. Окремі «возз'єднані» священники відкрито висловлювали своє незадоволення підпільною діяльністю греко-католицького духовенства, відсутністю рішучих дій щодо її припинення з боку радянських органів влади. Вони повідомляли місцеві органи влади про підпільні богослужіння, виконання треб, за які священники отримували плату і не сплачували податків [98, арк. 33]. «Возз'єднані» священники намагалися протидіяти

про релігійні культу дозволяло реєстрацію. Проте, керуючись політичною доцільністю, уповноважений прохання віруючих відхилив, мотивуючи «добровільним возз'єднанням» ГКЦ з РПЦ. Тому скерував віруючих до уповноваженого РСРПЦ [97, с. 91–92; 98, арк. 185–186].

²⁴ Цей лист у Москві сприйняли як втручання у внутрішні справи СРСР. Римська курія висловила «здивування» на реакцію радянського керівництва, оскільки послання не містило агресивних намірів щодо влади.

впливу підпільних отців на віруючих, зокрема й заручившись підтримкою уповноважених РСРПЦ. Такі випадки зафіксовано на Тернопільщині. Так, благочинний Скалата Л. Акімов повідомляв уповноваженому РСРПЦ про наміри віруючих зняти його з парафії, оскільки вони надавали перевагу підпільним служінням о. Ю. Юрика [75, арк. 14]. Мали місце й відкриті погрози на адресу «невоз'єднаних» отців. Наприклад, священник с. Довге Стрийського району Дрогобицької області попередив о. В. Максимця та інших підпільних священників, що заявить на них у державні органи влади, якщо вони відвідуватимуть його парафію [69, арк. 120–121]. Проте, на думку обласного уповноваженого РСРПЦ більшість «возз'єданого» духовенства не мала наміру вступати у відкриту конфронтацію з підпільними священниками [69, арк. 121–122].

Наприкінці 1954 р. на Станіславщині зароджується протестний рух у середовищі підпільного духовенства. Невдоволення політикою Святого Престолу, який намагався встановити контакти з РПЦ, конформізмом підпільних священників, вимушених влаштовуватися на роботу, контактувати з «возз'єднаними» тощо породило серед віруючих феномен «покутництва» [11, арк. 45–46; 97, с. 88; 108, с. 133; 109, с. 49]. Попри те, що паломництво до джерела мешканців Середнього, а згодом й інших населених пунктів області і навіть сусідніх областей, сприяло збереженню греко-католицької традиції, насправді «середнянське диво» порушувало моноліт підпілля.

Активізація греко-католицького духовенства, на думку обласних уповноважених РСРПЦ, набирала загрозливих форм. Вони звертали увагу республіканського і союзного керівництва на відсутність дієвих засобів ліквідації греко-католицького підпілля. Попередження, заборони відправ, контрольні перевірки на місцях тощо втратили свою ефективність [66, арк. 7; 71, арк. 168; 105, арк. 147].

Вимоги уповноважених застосувати систему оподаткування обласні фінансові органи так і не спромоглися навіть за наявності списків греко-

католицьких священників. Називалися головні причини – відсутність підтверджуючих фінансових документів про отримання прибутків та постійного місця проживання [105, арк. 147; 110, арк. 65]. Вважаючи, що «цей рух може прийняти більш широкі і більш загрозливі розміри», уповноважений РСРПЦ Львівської області пропонував узгодити з Генеральною прокуратурою питання про можливість застосування до підпільного духовенства кримінального покарання, а також одночасно через патріархію змусити єпископів і «возз'єднане» духовенство активніше боротися з греко-католиками [70, арк. 169].

У інформації про становище Церкви в західних областях УРСР від 6 серпня 1956 р., надісланій ЦК КПУ, голова РСРПЦ при РМ СРСР Г. Карпов зазначав, що відсутність в радянському законодавстві кримінальної відповідальності сприяє ігноруванню рішень Львівського собору з боку колишнього греко-католицького духовенства. У документі прозвучала критика на адресу керівництва РПЦ в Україні в особі митрополита Київського і Галицького Іоанна та архієпископа Станіславського Антонія Пельвецького, які не проводили роботи серед «невозз'єданого» духовенства, мотивуючи, що «по суті уніатська церква була ліквідована судово-адміністративним шляхом» [45, арк. 203–204]. Г. Карпов вважав, що для ефективної боротьби з ГКЦ недостатньо лише заходів з боку РПЦ, тому пропонував об'єднати зусилля РПЦ, РСРПЦ, КДБ та певною мірою місцевих партійних і радянських органів. Одночасно наголошував про необхідність врахування планів радянського керівництва щодо Ватикану, оскільки ліквідація ГКЦ викликала свого часу негативний міжнародний резонанс [45, арк. 204].

За дорученням заступника голови РМ СРСР М. Первухіна під головуванням Г. Карпова в серпні того року в Києві була проведена нарада уповноважених РСРПЦ Закарпатської, Львівської, Дрогобицької, Станіславської, Тернопільської і Чернівецької областей за участю представників вищих партійних органів республіки й КДБ. Розроблені на

наradі заходи склали основу планів з «остаточного викорінення залишків уніатства» й ознаменували початок нового етапу боротьби радянської влади з ГКЦ [3, с. 447].

На початку вересня 1956 р. секретар ЦК КПУ М. Підгорний звернувся з листом до Президії ЦК КПРС, в якому просив видати указ про призупинення подальшого повернення в західні області України звільнених з ув'язнення та заслання активних діячів українського національного руху й греко-католицьких священників, а також створити комісію при Президії ВР СРСР для перегляду особових справ «активних керівників, терористів та інших крупних злочинців ОУН-івського та уніатського підпілля, які були передчасно і необґрунтовано звільнені від відповідальності» [6, с. 44].

9 листопада 1956 р. Президія ВР УРСР прийняла указ «Про заборону колишнім керівникам і активним учасникам українського націоналістичного підпілля, які були засуджені і відбували покарання, повертатися в західні області Української РСР». Зазначалося, що особи, які самовільно повертатимуться в ці області, підлягатимуть згідно з вироком суду заслання на строк до п'яти років [111, с. 55].

На підставі постанови були позбавлені прописки у Львові оо. В. Рудка та Г. Мисак. Цей прецедент змусив інших священників шукати постійне місце проживання за межами міста. Зазначимо, що без прописки вони не могли працевлаштуватися²⁵. А особа, яка не працювала впродовж трьох

²⁵Звільненим з ув'язнення греко-католицьким священникам було досить складно влаштуватися на державну роботу, тому більшість не працювали, про що свідчать звіти обласних уповноважених РСРПЦ. Однак окремим вдалося це зробити ще в 1953 р. На Тернопільщині о. С. Колтунюк влаштувався бухгалтером районної ошадної каси, о. О. Гадзевич – бухгалтером у дитячому садку Бережан, о. М. Кисіль – столяром в с. Ягільниця Чортківського району [57, с. 128; 64, арк. 32]. Траплялися випадки, коли священникам вдавалося під час працевлаштування приховати свій духовний сан. Справа в тім, що «невоз'єднаний» священник міг влаштуватися лише на низькооплачувану роботу, а його діти мали проблеми зі вступом до вищих навчальних закладів. Тому, наприклад, о. В. Сеньківський, звільнений комісією ВР СРСР зі зняттям судимості в 1956 р., працевлаштовуючись на роботу в львівську лікарню, у біографії написав, що працював вчителем, правда, вказавши судимість. А згодом, під час переходу на роботу в іншу установу, не згадав про «темні плями» автобіографії [114, с. 275–276]. Крім труднощів з працевлаштуванням, священникам було важко отримати дозвіл на проживання в областях Західної України. Труднощів з пропискою не виникало, коли

місяців, оголошувалася «дармоїдом». Виконавчі органи влади мали право затримати такого громадянина й притягнути до кримінальної відповідальності [112, с. 10–11]. Акції цілеспрямованого виселення греко-католицьких священників за межі області мали місце на Станіславщині, про що свідчать скарги на дії міліціонерів до радянських органів влади, зокрема на ім'я голови РМ СРСР М. Булганіна [113, арк. 148–150]. Насамперед позбавити міської прописки намагалися непрацюючих священників. Уникнути адміністративних мір священники могли лише за умови переходу в РПЦ.

Відтепер увага уповноважених і архиєреїв західних областей України була зосереджена на виконанні рішення РСРПЦ від 26 жовтня 1957 р. Було посилено антиуніатську і антиватиканську пропаганду, активізовано діяльність товариства «Знання» та місцевих лекторіїв тощо. Сільським радам рекомендувалося брати на зберігання ключі від храмів за умови відсутності незадоволення з боку віруючих. Проте на Станіславщині така рекомендація мала наказовий характер для низки сіл Болахівського, Отинійського, Тлумацького, Більшівцівського і Яремчанського районів [116, арк. 185, 205]. Проведення богослужінь підпільними отцями в зареєстрованих храмах також одразу присікалося [74, арк. 114].

Застосування жорсткого адміністрування спонукало греко-католиків до посилення конспіративних заходів. Релігійне життя не припинилося, але відправи відбувалися в невідомих для уповноважених РСРПЦ місцях. Впродовж 1958 р. у Станіславській області підпільні богослужіння в незареєстрованих церквах не проводилися [85, арк. 202]. У 1957–1958 рр. священникам інкримінували, зазвичай, проведення підпільної душпастирської діяльності, антирадянської пропаганди, розпалювання міжрелігійної ворожнечі. У ці роки оо. в Львівській області засудили Г. Будзінського, о. С. Яворського, В. Теленька; Дрогобицькій – А. Поточняка, З. Бандровича; Станіславській – оо. Г. Балагурака, І. Дідуха, Я. Сірецького,

комісія, яка скасовувала судимості, встановлювала їх безпідставність. Наприклад, о. Є. Пелех, повернувшись до Львова в серпні 1956 р., одразу отримав прописку і згодом влаштувався на роботу бухгалтером [115, с. 20–21].

А. Казновського, М. Косила; Тернопільській – о. В. Тернопільського та інших [118, с. 369; 119, с. 5]. Значні терміни покарання і позбавлення права проживати в західних областях України стали серйозним попередженням для греко-католицьких священників, які помітно знизили свою активність [47, с. 302; 120, арк. 161].

У попередні роки обласні уповноважені РСРПЦ вказували на слабку інтеграцію колишніх греко-католиків у православ'я, лояльне ставлення єпископів до греко-католицької обрядової практики. Особливо гостра критика лунала на адресу архієпископа Дрогобицького і Самбірського Антонія Пельвецького²⁶. Керуючи єпархіями, він надавав перевагу співпраці з «возз'єднаним» духовенством. Православні священники звертали увагу уповноваженого РСРПЦ, що на ключові посади в єпархії і в найкращі парафії владика призначав виключно колишніх греко-католиків. Вони вважали, що «в єпархії тільки вівіска змінилась, а дії всі залишились уніатські» [113, арк. 18].

Подальші рішення владика Григорій спрямовувалися на зміцнення православ'я. Він видав низку розпоряджень, які містили практичні рекомендації щодо запровадження православного обряду, й узяв під свій особистий контроль порядок їх виконання. Владика вимагав від благочинних письмових звітів проведених заходів. Введення системного контролю спонукало духовенство до своєчасного виконання цих розпоряджень [74, арк. 132–133]. Іншою новацією єпископа Г. Закаляка було заснування у першій половині 1957 р. посади обласного благочинного. Головними його обов'язками були перевірка діяльності всіх благочинних і парафіяльних священників з питань виконання 16 пунктів синодальної постанови 1949 р.²⁷,

²⁶ 9 жовтня 1955 р. в Києві помер єпископ Дрогобицької і Самбірської єпархії М. Мельник. Від 19 жовтня 1955 р. до 27 вересня 1956 р. тимчасово керуючим Дрогобицькою і Самбірською єпархії РПЦ було призначено архієпископа Станіславського і Коломийського А. Пельвецького.

²⁷ 12 грудня 1949 р. Священний Синод РПЦ видав постанову, яка, зокрема, передбачала: пропущення із Символу Віри «filioque»; усунення догматів Непорочного Зачаття і Чистилища; введення літургійних молитов за ієрархів РПЦ; заміна греко-католицького антимінса православним; звертання до віруючих під час літургії: «і вас усіх православних

ревізія церковного майна та культових предметів на відповідність вимогам статуту РПЦ [74, арк. 143; 121, с. 69–70].

Робота благочинного К. Добрянського, який зустрічався з усіма «невозз'єднаними» священників і намагався переконати їх «возз'єднатися» з РПЦ не мала успіху. Вони відмовилися від пропозицій благочинного [122, арк. 27–28]. Невдоволення А. Вишневського діяльністю єпархіального керівництва цілком поділяв уповноважений РСРПЦ у Тернопільській області. В інформаційному звіті за друге півріччя 1958 р. він написав, що «проти таких невозз'єднаних уніатів потрібна не Біблія, а меч караючий» [80, арк. 160]. Така оцінка була викликана приїздом в область колишнього ігумена редemptористів о. Шепітки, який організував навколо себе групу підпільних священників й намагалися повернути до ГКЦ «возз'єднаних» з РПЦ отців [80, арк. 159].

Наприкінці липня 1958 р. під керівництвом уповноваженого РСРПЦ при РМ УРСР Г. Пінчука була проведена наради уповноважених західних областей України, на якій розглядалося питання «Становище православної церкви в західних і Закарпатській областях УРСР в зв'язку з ліквідацією залишків унії». Республіканське керівництво темпи ліквідації греко-католицького підпілля вважало повільними. Згідно з даними Г. Пінчука, у західних областях України проживали 393 греко-католицьких священники, а також значна кількість монахів з ліквідованих монастирів: у Львівській області – 140, Тернопільській – 40, Станіславській – 70, Дрогобицькій – 23, Закарпатській – 120 [123, арк. 53–58]. Ставилось питання, що така чисельність підпільного кліру та умовність переходу у православ'я «возз'єднаних» загрожує самовідновленням частини «уніатської церкви» і вимагає застосування жорстких заходів.

Таким чином, важливу роль у процесі зміцнення підпільної діяльності ГКЦ мали амністія та реабілітація більшої частини репресованого в роки

християн»; заборону ікон св. Йосафата, інших католицьких святих і портретів єпископів ГКЦ.

сталінського правління греко-католицького духовенства. Повернувшись на батьківщину, священники відновили пастирське служіння й розпочали процес організаційного відновлення церковних структур та інституцій, а також сприяли зростанню числа підпільно діючих громад і храмів.

Підпільне духовенство уповільнювало процес опрацювання віруючих й до 1956 р. ставило за мету домогтися офіційного відновлення ГКЦ. Прийняття низки постанов ЦК КПРС, ЦК КПУ у другій половині 1956–1957 рр. сприяло координації дій РСРПЦ, КДБ, РПЦ з метою ліквідації «залишків уніатства». Застосування кримінальної відповідальності та адміністративних заходів до підпільних священників, посилення атеїстичної пропаганди послабило активність греко-католицького підпілля, проте не свідчило про зменшення впливу ГКЦ на віруючих.

Сфера державно-церковних відносин упродовж 1953–1958 рр. формувалася в умовах загальної демократизації суспільного життя, що обумовлювалося необхідністю реформування країни та подолання міжнародної ізоляції. Оголошення амністії мало своїм наслідком повернення з місць ув'язнення духовенства та сприяло активізації діяльності релігійних громад.

Зміцненню духовних та організаційних засад ГКЦ, відновленню її структури сприяло повернення на батьківщину у 1955–1956 рр. більшої частини репресованого греко-католицького духовенства, а також єпископів І. Лятишевського і М. Чарнецького. Формування комплексу заходів, спрямованих на викорінення греко-католицизму в західних областях України упродовж 1957–1958 рр. уможливили посилення антиуніатської і антиватиканської пропаганди, притягнення до кримінальної відповідальності священників, позбавлення їх прописки, виселення за межі областей. Священникам інкримінували проведення підпільної душпастирської діяльності, антирадянської пропаганди, розпалювання міжрелігійної ворожнечі тощо. Відповідно, застосування жорсткого адміністрування спонукало греко-католиків до посилення конспіративних заходів.

Список використаних джерел до другого розділу

1. Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939–1950) / переклад з англійської Наталії Кочан, за редакцією Олега Турія. Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2005. 268 с.
2. Бистрицька Е. В. Східна політика Ватикану в контексті відносин Святого Престолу з Росією та СРСР (1878–1964 рр.): Монографія. Тернопіль: Підручники і посібники, 2009. 416 с.
3. Войналович В. А. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: політологічний дискурс. К.: Світогляд, 2005. 741 с.
4. Марчук В. В. Українська греко-католицька церква. Історичний нарис / Прикарпатський університет імені Василя Стефаника. Івано-Франківськ: «Плай», 2001. 164 с.
5. Веденєєв Д., Шаповал Ю. «Чи був Лаврентій Берія українським націоналістом?» // Дзеркало тижня. 7–13 липня 2001. С. 23.
6. Моренчук А. А. Церковно-релігійне життя в Україні в 1953–1964 роках (на матеріалах західних областей): монографія. Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2009. 196 с.
7. Вопросы научно-атеистической пропаганды. Вопросы вероисповедания, церкви, молитвенные дома / вопросы Уполномоченного Совета по делам религиозных культов и православной церкви по УССР (5 января – 24 декабря 1953 г.) // ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 2741. 450 арк.
8. Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква в катакомбах (1946–1989) // Ковчег: збірник статей з церковної історії / [ред.: Я. Грицак, Б. Гудзяк]. Львів: Інститут історії церкви, 1993. Ч. 1. С. 123–164.
9. Зуляк І. С. Перебування митрополита Йосифа Сліпого у Маклаківському будинку інвалідів (серпень 1953 р. – 18 червня 1958 р.) // Проблеми національно-патріотичного виховання: історичний та психолого-педагогічний аспекти: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної

- конференції (м. Тернопіль, Україна, 23 лютого 2017 року) / Укладачі: В. С. Мисик, І. Ф. Янюк, Т. Г. Дідух, О. А. Ревуцька. Тернопіль: ТОКІШПО, 2017. С. 15–21.
10. Баран В. К. Україна: новітня історія (1945–1991 рр.). Львів: Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України, 2003. 670 с.
 11. Документи Уполномоченных Советов по делам Русской православной церкви и религиозных культов при Совете Министров СССР по Львовской области / выписки из протоколов заседаний Совета при Совете Министров СССР, переписка, докладные записки, планы работы, отчеты и др. / (8 января – 27 декабря 1954 г.) // Держархів Львівської обл. Ф. Р. 1332. Оп. 2. Спр. 22. 305 арк.
 12. Бондарчук П. М. Релігійність населення України у 40–80-х роках ХХ ст.: соціокультурні впливи, особливості, тенденції змін. К.: Інститут історії України НАН України, 2009. 382 с.
 13. Пащенко В. О. Православ'я у новітній історії України. Частина перша. П.: Полтава, 1997. 356 с.
 14. КПСС. Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях съездов, конференций и пленумов ЦК. 1898–1971. Изд. 8-е, доп. и испр. М.: Политиздат, 1971. / Т. 6. 1941–1954. 527 с.
 15. Шире развернуть научно-атеистическую пропаганду // Правда. 24 июля 1954. С. 1.
 16. Ширше розгорнути науково-атеїстичну пропаганду // Молодь України. 7 серпня 1954. С. 1.
 17. Бражник І. Реакційна суть релігії // Молодь України. 11 серпня 1954. С. 2.
 18. Возчиков М. Ватікан – знаряддя міжнародної реакції // Молодь України. 22 жовтня 1954. С. 3.
 19. Мозговий С. Ширити атеїстичну пропаганду // Молодь України. 2 жовтня 1954. С. 2.
 20. Іванов Ю. 3 нравів слуг Ватіканських // Радянська Україна. 22 жовтня 1954. С. 2.

21. Наука проти релігії // Радянська Україна. 6 жовтня 1954. С. 2.
22. Підвищувати рівень лекцій для населення // Радянська Україна. 21 жовтня 1954. С. 1.
23. Докладные записки, отчеты Уполномоченного Совета по делам Русской православной церкви и по делам религиозных культов при Совете Министров СССР (10 января – 10 декабря 1955 г.) // Держархів Львівської обл. Ф. П. 5001. Оп. 25. Спр. 59. 82 арк.
24. Протоколы № 11–14 заседаний бюро обкома КП Украины (13 августа – 6 сентября 1954 г.) // Держархів Тернопільської обл. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 2656. 133 арк.
25. Бражник І. Релігійне пророцтво і наукове передбачення // Радянське село. 24 жовтня 1954. С. 2.
26. Посилити науково-атеїстичну пропаганду // Колгоспне життя. 14 жовтня 1954. С. 1.
27. Командричик І. Ширити атеїстичну пропаганду на селі // Прапор Перемоги. 9 вересня 1954. С. 2.
28. Селезньов М. Реакційна суть релігійної моралі // Зірка Перемоги. 7 жовтня 1954. С. 2.
29. Колоницький П. Марксизм-ленінізм про релігію // Червоні Бережани. 26 серпня 1954. С. 2.
30. Виноградова В. Походження і реакційна суть релігії // Червоні Бережани. 24 жовтня 1954. С. 2.
31. Бондаренко М. Реакційна суть релігійної моралі // Шлях до перемоги. 19 вересня 1954. С. 2.
32. Селезньов М. Реакційна суть релігійної моралі // Вільна праця. 19 вересня 1954. С. 2.
33. За дійову атеїстичну пропаганду // Соціалістичне село. 12 вересня 1954. С. 2.
34. Докладные записки, отчеты Уполномоченного Совета по делам Русской православной церкви и по делам религиозных культов при Совете

- Министров СССР (10 января – 10 декабря 1955 г.) // Держархів Львівської обл. Ф. П. 5001. Оп. 25. Спр. 59. 82 арк.
35. Постановление ЦК КПСС об ошибках в проведении научно-атеистической пропаганды среди населения / Секретарь ЦК КПСС Н. Хрущев // Правда. 11 ноября 1954. С. 2.
36. Справки, информации, докладные записки, отчеты работников отдела пропаганды и агитации обкома партии, Уполномоченного Совета по делам православной церкви при Совете Министров СССР в обком КП Украины о деятельности церкви и духовенства, проведении религиозных праздников и мерах по улучшению массово-политической работы и атеистической пропаганды среди населения (11 ноября 1955 г. – 10 ноября 1956 г.) // Держархів Тернопільської обл. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 2803. 112 арк.
37. Информации, справки, докладные записки работников отдела пропаганды и агитации обкома партии, Уполномоченных Советов по делам Русской православной церкви при Совете Министров СССР и религиозных культов при облисполкоме в обком КП Украины, о деятельности церкви и религиозных культов и мерах по улучшению атеистической работы среди населения (8 января 1954 г. – 5 января 1955 г.) // Держархів Тернопільської обл. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 2678. 136 арк.
38. Цыпин В. История Русской Церкви. 1917–1997. М.: Издательство Спасо-Преображенского Валаамского монастыря, 1997. 831 с. URL: https://azbyka.ru/otechnik/Vladislav_Tsyпин/istorija-ruskoj-tserkvi-1917-1997/8 (дата звернення: 05.02.2021 р.).
39. Одинцов М. И. Вероисповедная политика советского государства в 1939–1958 гг. / Власть и церковь в СССР и странах Восточной Европы. 1939–1958. (Дискуссионные аспекты). М., 2003. С. 7–68.
40. Поспеловский Д. В. Тоталитаризм и вероисповедание. М.: Библейско-богословский институт, 2003. 660 с.
41. Шкаровский М. В. Русская Православная Церковь при Сталине и

Хрущеве (Государственно-церковные отношения в СССР в 1939–1964 годах). Изд. 3-е, доп. М.: Издательство Крутицкого подворья, 2005. 424 с.

42. Релігійна політика в Україні у 1960-х – 1980-х роках і сучасна практика міжконфесійних відносин / П. М. Бондарчук, В. М. Даниленко, В. О. Крупина, О. Н. Кубальський; відп. ред. В. М. Даниленко. К.: Інститут історії України НАН України, 2010. 210 с.
43. Андрущенко В. П. Політична історія України ХХ століття: У 6-ти т. Т. 6. Від тоталітаризму до демократії, 1945–2002. К.: Генеза, 2003. 694 с.
44. Справки отделов ЦК КПУ, информации обкомов КПУ, Уполномоченного Совета по делам русской православной церкви при СМ СССР по УССР и Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при СМ СССР по УССР – о церквях, о религиозных праздниках, сектантских религиозных общинах и другим вопросам (8 января – 21 декабря 1957 г.) // ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 4494. 366 арк.
45. Копия исходящего письма в ЦК КПСС, справки отделов ЦК КПУ, информации обкомов КПУ, Совета по делам русской православной церкви при СМ УССР, Уполномоченного Совета по делам русской православной церкви при СМ СССР по УССР, и Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при СМ СССР по УССР – о церквях, о религиозных праздниках, сектантских религиозных общинах (23 января – 10 декабря 1956 г.) // ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 4263. 300 арк.
46. Проект инструкции по применению законов и постановлений Правительства СССР, касающихся религиозных культов и копии решений облисполкома (1 апреля – 27 декабря 1961 г.) // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р. 388. Оп. 2. Спр. 92. 69 арк.
47. Стоцький Я. В. Держава і релігії в західних областях України: конфесійні трансформації в контексті державної політики 1944–1964 років: [Монографія]. К.: ФАДА, ЛТД, 2008. 510 с.

48. Информации, докладные записки, отчеты работников отдела пропаганды и агитации обкома партии о состоянии лекционной пропаганды в области, мерах по улучшению атеистической работы среди населения, об итогах 1956–1957 учебного года в сети партийного просвещения и о системе партийного просвещения на 1957–1958 учебный год (29 января – 7 декабря 1957 г.) // Держархів Тернопільської обл. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 3036 а. 58 арк.
49. Калакура О. Я. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у ХХ столітті. К.: Знання України, 2007. 508 с.
50. Горбач С. І. Деякі аспекти відносин між Ватиканом та СРСР після другої світової війни (1945–1953) // Український історичний журнал. 1998. № 6. С. 68–76.
51. Сергійчук В. І. У боротьбі за рідну віру римо-католики України завжди були несхитні. К.: Дніпро, 2001. 228 с.
52. Байдич В. Г. Римо-католицизм у контексті розвитку державно-церковних стосунків в СРСР (1920–1960-ті рр.) // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. Київ: Інститут історії України НАН України, 2008. Випуск 36. С. 294–315.
53. Історія релігії в Україні: У 10-ти Т. / Редкол. А. М. Колодний (голова) та інші. Т. 4: Католицизм // За ред. П. Л. Яроцького. К.: Український центр духовної культури, 2001. 598 с.
54. Гура О. А. Політика радянської влади щодо Римо-католицької церкви в другій половині 40-их – першій половині 50-х років ХХ століття // Історична пам'ять. Науковий збірник. 2009. № 1. С. 60–68.
55. Материали о снятии с регистрации религиозного общества римо-католического вероисповедания в с. Букачивцы (7 сентября 1946 г. – 22 января 1959 г.) // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р. 388. Оп. 2. Спр. 56. 86 арк.
56. Докладные записки о состоянии и деятельности римско-католических религиозных обществ на территории области за 1955–1960 годы (29

августа 1955 г. – 30 июля 1960 г.) // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3239. Оп. 2. Спр. 29. 26 арк.

57. Стоцький Я. В. Українська Греко-Католицька Церква і релігійне становище Тернопільщини (1946–1989). Тернопіль: Підручники і посібники, 2003. 432 с.
58. Докладные записки, информационные отчеты о работе уполномоченного по делам Русской православной церкви при Совете Министров СССР и уполномоченного по религиозным культурам (13 января – 10 декабря 1954 г.) // Держархів Львівської обл. Ф. П. 5001. Оп. 22. Спр. 61. 101 арк.
59. Информации Уполномоченного Совета по делам Русской православной церкви при Совете Министров СССР по УССР (2 января – 19 декабря 1958 г.) // Держархів Львівської обл. Ф. П. 5001. Оп. 33. Спр. 54. 130 арк.
60. Осадчий В. Католицька церква в Україні: історичний нарис. Луцьк: «Luceorgia Books», 2001. 112 с.
61. Справки обкома партии по проверке писем и заявлений, направленных в ЦК КПСС и ЦК Компартии Украины на работников районных газет, докладные записки в обком партии Уполномоченного Совета по делам русской православной церкви по религиозной обстановке в области и др. (13 января – 30 декабря 1953 г.) // Держархів Львівської обл. Ф. П. 3. Оп. 4. Спр. 802. 171 арк.
62. Документы Уполномоченных Советов по делам религиозных культов и Русской православной церкви при Совете Министров СССР по Львовской области / информация о заграничной деятельности православной церкви, записки, доклады, отчеты, информационные письма и др. / (январь 1956 г. – декабрь 1957 г.) // Держархів Львівської обл. Ф. Р. 1332. Оп. 2. Спр. 25. 335 арк.
63. Полугодовой статистический отчет о зарегистрированных религиозных обществах, сведения о религиозных обществах и количестве членов в них (26 июня – 2 июля 1956 г.) // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р. 388. Оп. 2. Спр. 86. 4 арк.

64. Информационные отчеты Уполномоченных по делам православной церкви при Совете Министров СССР и религиозных культов при облисполкоме в обком КП Украины о деятельности церкви и религиозных культов в области (6 апреля 1953 г. – 8 января 1954 г.) // Держархів Тернопільської обл. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 2521. 119 арк.
65. Документы Уполномоченных Советов по делам Русской православной церкви и религиозных культов при Совете Министров СССР по Львовской области / циркуляры, переписка, информационные записки, отчеты и др. / (26 ноября 1952 г. – 11 декабря 1953 г.) // Держархів Львівської обл. Ф. Р. 1332. Оп. 2. Спр. 21. 308 арк.
66. Информации работников отдела пропаганды и агитации обкома партии, Уполномоченных Советов по делам Русской православной церкви при Совете министров СССР и религиозных культов о состоянии и деятельности церкви, религиозных культов, проведении религиозных праздников (8 января 1957 г. – 25 января 1958 г.) // Держархів Тернопільської обл. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 3022. 180 арк.
67. Стоцький Я. В. Римо-Католицька Церква в західних областях України під тиском влади у хрущовський період // Схід. 2008. № 5 (89). С. 73–78.
68. Планы работы, информации, справки, докладные записки, отчеты работников пропаганды и агитации обкома партии, Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при облисполкоме в обком КП Украины о наличии и деятельности религиозных культов, подготовке и проведении религиозных праздников в районах области, мерах по улучшению атеистического воспитания трудящихся (7 января 1955 г. – 3 января 1956 г.) // Держархів Тернопільської обл. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 2802. 157 арк.
69. Информации уполномоченного по делам Русской православной церкви при Совете Министров СССР, Украинской ССР (11 января – 31 октября 1956 г.) // Держархів Львівської обл. Ф. П. 5001. Оп. 29. Спр. 42. 230 арк.
70. Документы Уполномоченных Советов по делам Русской православной

церкви и религиозных культов при Совете Министров СССР по Львовской области / протокол заседания Уполномоченных по делам религиозных культов Одесской, Харьковской, Запорожской и др. областей; доклад, информационные письма, записки и др. / (2 января – 24 декабря 1956 г.) // Держархів Львівської обл. Ф. Р. 1332. Оп. 2. Спр. 24. 347 арк.

71. Справки, спец донесения прокурора области управления Министерства юстиции секретариату обкома партии о выполнении органами прокуратуры постановлений бюро обкома по фактам нарушений социалистической законности, злоупотребления работниками управления главного архитектора, полит донесения отдела военизированной охраны Львовской железной дороги о политико-моральном состоянии и партийно-политической работе в подразделениях охраны, информации уполномоченного по религиозным культурам при облисполкоме о состоянии и деятельности религиозных культов на территории области (7 января – 27 декабря 1955 г.) // Держархів Львівської обл. Ф. П. 3. Оп. 5. Спр. 249. 215 арк.
72. Копия письма в ЦК КПСС, справки отдела пропаганды и агитации ЦК КПУ, информации, письма обкомов КПУ, Уполномоченного Совета по делам русской православной церкви при СМ СССР по УССР и Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при СМ СССР по УССР – о церквях, о религиозных праздниках, сектантских религиозных общинах и другим вопросам (21 февраля – 20 декабря 1958 г.) // ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 4704. 425 арк.
73. Сергійчук В. І. Патріарх Йосиф Сліпий у документах радянських органів державної безпеки. 1939–1987. В двох томах. Том. II. К. : ПП Сергійчук М. І., 2012. 480 с.
74. Переписка с Советом, информации о религиозной обстановке, финансовые документы (1 января – 21 марта 1964 г.) // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р. 389. Оп. 2. Спр. 69. 203 арк.

75. Документы Уполномоченных Советов по делам Русской православной церкви и религиозных культов при Совете Министров СССР по Львовской области / переписка, информационные записки, отчеты и др. (январь 1957 г. – декабрь 1958 г.) // Держархів Львівської обл. Ф. Р. 1332. Оп. 2. Спр. 26. 274 арк.
76. Справки, информации работников обкома партии, управления КГБ, уполномоченного по делам религиозных культов секретариату о критических замечаниях, поступивших в адрес обкома партии, нарушении соцзаконности в колхозах, работе с кадрами, развитии некоторых отраслей промышленности, охране государственной тайны, состоянии религиозных культов, патронированные детей-сирот, рассмотрения заявлений трудящихся и др. (19 февраля – 28 декабря 1958 г.) // Держархів Львівської обл. Ф. П. 3. Оп. 6. Спр. 262. 154 арк.
77. Копия исходящего письма в ЦК КПСС, информации, постановления, горкомов, обкомов КПУ и других организаций – по вопросам работы культуртов, идеологической работы; об участниках VI Всемирного фестиваля молодежи и студентов в г. Москве и проведении IV конгресса в г. Киеве; вопросы научно-атеистической пропаганды (7 января – 15 ноября 1957 г.) // ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 4608. 146 арк.
78. Документы Уполномоченных Советов по делам Русской православной церкви и религиозных культов при Совете Министров СССР по Львовской области / переписка, информационные записки, письма и др. / (5 января – 21 декабря 1959 г.) // Держархів Львівської обл. Ф. Р. 1332. Оп. 2. Спр. 27. 295 арк.
79. Полугодовые отчеты о религиозных общинах по области и переписка с Советом по делам культов при СМ СССР по учету за 1958 год // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р. 388. Оп. 2. Спр. 88. 11 арк.
80. Информации, справки, докладные записки работников отдела пропаганды и агитации обкома партии, управления КГБ, Уполномоченных Совета по делам Русской православной церкви при Совете Министров СССР и

Совета по делам религиозных культов при исполкоме областного совета депутатов трудящихся в обком КП Украины о деятельности церквей, монастырей, религиозных культов и мерах по улучшению научно-атеистической пропаганды и воспитательной работы среди молодежи (9 января 1958 г. – 29 января 1959 г.) // Держархів Тернопільської обл. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 3125. 174 арк.

81. Копия письма в ЦК КПСС, справки отдела пропаганды и агитации ЦК КПУ, информации и письма обкомов КПУ, Уполномоченного Совета по делам русской православной церкви при СМ СССР по УССР и Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при СМ СССР по УССР – о церквях, о религиозных праздниках, о закрытии монастыря в УССР и другим вопросам (13 января – 31 декабря 1959 г.) // ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 4927. 328 арк.
82. Полугодовые отчеты о состоянии религиозных общин по области и акт передачи дел за 1959 г. // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р. 388. Оп. 2. Спр. 89. 17 арк.
83. Бабенко Л. Радянські органи державної безпеки в системі взаємовідносин держави і православної церкви в Україні (1918 – середина 1050-х рр.). Полтава: ТОВ «АСМІ», 2014. 549 с.
84. Постановления и другие директивные указания Совета и республиканского Уполномоченного по делам русской православной церкви и переписка с местными советскими органами по вопросам церкви (1 января – 31 декабря 1958 г.) // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р. 389. Оп. 2. Спр. 20. 172 арк.
85. Информационные отчеты Уполномоченных Совета по Луганской-Станиславской областям за 1958 год // ЦДАВОВУ України. Ф. Р. 4648. Оп. 3. Спр. 212. 251 арк. Том № 3.
86. Отчет Станиславского епархиального управления и отчет об использовании прихода-расходной сметы в целом по епархии и в разрезе церквей за 1959 год // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р.

389. Оп. 2. Спр. 23. 29 арк.
87. Кияк С. Р. Ідентичність українського католицизму: генезис, проблеми, перспективи: Монографія. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2006. 632 с.
88. Информационные отчеты за 1953 год // ЦДАВОВУ України. Ф. Р. 4648. Оп. 3. Спр. 127. 80 арк.
89. Информационные отчеты Уполномоченных Совета по Полтавской-Сумской областям за 1954 год // ЦДАВОВУ України. Ф. Р. 4648. Оп. 3. Спр. 149. 230 арк. Том № 4.
90. Информационные отчеты Уполномоченных Советов по делам Русской православной церкви и религиозных культов о деятельности монастырей, религиозных культов, духовенства и религиозного актива. Списки монашествующих и вольнонаемных женщин духовного скита Успенской Почаевской Лавры (8 апреля 1952 г. – 2 января 1953 г.) // Держархів Тернопільської обл. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 2325. 159 арк.
91. Літопис Голготи України: Т. 2.: Репресована церква / редакційна колегія: Ю. Борець та інші. Дрогобич: «Відродження», 1994. 528 с.
92. Постановления и другие директивные указания Совета, республиканского Уполномоченного по делам русской православной церкви и переписка с местными советскими органами по вопросам церкви (1 января – 31 декабря 1957 г.) // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р. 389. Оп. 2. Спр. 19. 209 арк.
93. Пащенко В. О. Греко-католики в Україні: від 40-х років ХХ століття до наших днів. П.: Полтава, 2002. 616 с.
94. Информационные отчеты Уполномоченных Совета по Станиславской-Херсонской областям за 1953 год // ЦДАВОВУ України. Ф. Р. 4648. Оп. 3. Спр. 132. 191 арк. Том № 5.
95. Сергійчук В. І. Патріарх Йосиф Сліпий у документах радянських органів державної безпеки. 1939–1987. В двох томах. Том. I. К.: ПП Сергійчук М. І., 2012. 656 с.
96. Информационные отчеты Уполномоченных Совета по Станиславской-

Херсонской областям за 1955 год // ЦДАВОВУ України. Ф. Р. 4648. Оп. 3. Спр. 170. 257 арк. Том № 4.

97. Андрухів І. О. Релігійне життя на Прикарпатті: 1944–1990 роки. Історико-правовий аналіз. Івано-Франківськ: Обласна друкарня, 2004. 344 с.
98. Информации и докладные записки о положении и деятельности бывших униатских церквей и духовенства в Закарпатской, Дрогобычской, Львовской, Станиславской, Тернопольской и Черновицкой областях за 1955–1956 годы // ЦДАВОВУ України. Ф. Р. 4648. Оп. 3. Спр. 175. 260 арк.
99. Сергійчук В. І. Греко-католицька церква в 1944–1973 рр. // Український історичний журнал. 1999. № 1. С. 118–131.
100. Докладная записка о результатах ликвидации церковной унии за 1956 год // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3240. Оп. 1. Спр. 5. 7 арк.
101. Справки о ходе выполнения постановления Совета Министров СССР об усилении контроля за выполнением законодательства о культах за 1961 год (3 февраля – 11 ноября) // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3240. Оп. 1. Спр. 31. 49 арк.
102. Информационные отчеты о состоянии и деятельности религиозных общин православной церкви за 1956 год // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3240. Оп. 2. Спр. 30. 40 арк.
103. Справки отдела пропаганды и агитации ЦК КПУ, письма, информации обкомов КПУ, Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при СМ УССР и других организаций – по вопросам научно-атеистической пропаганды (2 января – 7 декабря 1959 г.) // ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 5028. 333 арк.
104. Інтерв'ю з п. Марією Левків від 12. 07. 1997, м. Львів. Інтерв'юер: Лідія Купчик // АІЩ, П-1-1-693.4, с. 35–36.
105. Информационные отчеты Уполномоченных Совета по Ровенской–Тернопольской областям за 1956 год // ЦДАВОВУ України. Ф. Р. 4648. Оп. 3. Спр. 186. 259 арк. Том № 4.

106. Хома І. Шляхами каторги Блаженнішого Йосифа Сліпого. Рим: [б. в.], 1987. 44 с.
107. Шкраб'юк П. В. Монаший Чин Отців Василіян у національному житті України. Львів: ВВП «Місіонер», 2005. 439 с.
108. Пащенко В. О. Уніати-покутники: Міфи та факти віровчення і діяльності // Краєзнавство. 2001. № 1–4. С. 131–142.
109. Пащенко В. О. Гнат Солтис. Сторінки ненаписаної біографії // Людина і світ. 2002. № 3. С. 47–54.
110. Информации, справки, сведения работников отдела пропаганды и агитации обкома, райкомов партии, Уполномоченных Совета по делам православной церкви при Совете Министров СССР и Совета по делам религиозных культов при облисполкоме о деятельности церкви, религиозных культов и незарегистрированных групп верующих (5 января – 10 ноября 1956 г.) // Держархів Тернопільської обл. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 2911. 72 арк.
111. Місінкевич Л. Л. Державна політика радянської влади на Україні щодо реабілітації громадян у західних областях у 1950-х рр. // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». Херсон, 2013. Випуск 5. Том 1. С. 52–57.
112. Інтерв'ю з вл. Филимоном Курчабою ЧНІ, від 2. 06. 1993, с. Великосілки. Інтерв'юер : Стефанія Смолюк // АПЦ, П-1-1-142, с. 10–11.
113. Постановления и другие директивные указания Совета и республиканского Уполномоченного по делам русской православной церкви и переписка с местными советскими органами по вопросам церкви (1 января – 31 декабря 1956 г.) // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р. 389. Оп. 2. Спр. 17. 173 арк.
114. Гуркіна С. Дві долі: греко-католицьке духовенство і радянська влада // Схід / Захід. 2008. Випуск 11–12. Спеціальне видання. С. 265–282.
115. Інтерв'ю з о. Євгеном Пелехом від 26. 05. 1993, м. Львів. Інтерв'юер :

Стефанія Смолюк // АПЦ, П-1-1-148, с. 20–21.

116. Информационные отчеты Уполномоченных Совета по Одесской–Сумской областям за 1957 год // ЦДАВОВУ України. Ф. Р. 4648. Оп. 3. Спр. 200. 248 арк. Том № 3.
117. Літургія підпільної церкви. Збірник. За редакцією Івана Говери. Спомини. Статті. Інтерв'ю. Фотоматеріали. Тернопіль: Джура, 2014. 208 с.
118. Йосиф Сліпий. Спомини / За редакцією І. Дацька, М. Горячої, видання друге. Львів-Рим: Видавництво УКУ, 2014. 608 с.
119. Арсенич П. Священнича родина Сірецьких // Нова зоря. 2002. Ч. 12. С. 5.
120. Докладные записки прокуратуры области секретариату обкома о выполнении постановлений ЦК КПСС, ЦК Компартии Украины органами прокуратуры по борьбе с преступностью и нарушениями законности, преступностью среди несовершеннолетних и другие (12 января – 7 декабря 1961 г.) // Держархів Львівської обл. Ф. П. 3. Оп. 8. Спр. 266. 208 арк.
121. Дідух Т. Г. Становище Греко-католицької церкви на території Дрогобицької області в період лібералізації у 1953–1958 рр. // Наукові записки. Серія «Історичне релігієзнавство». Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2013. Вип. 8. С. 61–74.
122. Справки о состоянии религиозных культов в области за 1963 год (2 января – 10 июня) // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3239. Оп. 1. Спр. 37. 20 арк.
123. Информации, докладные записки и справки, представляемые в высшие правительственные и партийные органы УССР, о положении и деятельности религиозных организаций в республике (30 января – 2 марта 1959 г.) // ЦДАВОВУ України. Ф. Р. 4648. Оп. 3. Спр. 208. 99 арк.

РОЗДІЛ 3

РИМО-КАТОЛИЦЬКА І ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА КОНФЕСІЇ В УМОВАХ АНТИРЕЛІГІЙНОЇ КАМПАНІЇ У 1958–1964 РР.

3.1. Особливості антирелігійної політики радянської влади

Наприкінці 50-х – першій половині 60-х рр. ХХ ст. відбулися значні зміни в суспільно-політичному та духовному житті СРСР. У цей час проводилася масштабна антирелігійна кампанія з боку радянського партійного керівництва проти всіх релігійних об'єднань та інституцій, яка супроводжувалася численними порушеннями права громадян на свободу совісті й віросповідання. До розгортання антирелігійної кампанії радянське партійне керівництво, на думку релігієзнавця В. Єленського, спонукало прагнення побудувати комуністичне суспільство в СРСР, у якому відповідно до панівної ідеології не залишалося місця для релігії. Тому влада розглядала релігію як небезпечний пережиток капіталізму, а її носії, особливо проповідники, вважалися політично неблагонадійними і розцінювалися як перешкода на шляху суспільного прогресу [1, с. 22–25].

На думку С. Жилюка, саме домінування комуністичної ідеології в СРСР, під впливом якої партійно-державне керівництво розглядало релігію як реакційне та ідеологічно вороже явище, було основною причиною наступу влади на релігійні організації [2, с. 53].

Політика КПРС і радянської влади щодо релігії і Церкви юридично закріплювалася низкою законодавчих й нормативно-правових актів, які визначали й регулювали принципи діяльності релігійних організацій, їх взаємини з органами влади, трудові відносини, майновий і правовий статус духовенства, умови освіти і виховання дітей віруючих сімей тощо. Окрім цього, самостійну частину складали правові акти, у відповідності з якими забезпечувався контроль за дотриманням законодавства про релігійні культури, а також закони, що регулювали суспільні відносини в цій сфері [2, с. 52–53].

Офіційним початком антирелігійної кампанії стала постанова ЦК КПРС «Про записку відділу пропаганди й агітації ЦК КПРС по союзних республіках «Про недоліки науково-атеїстичної пропаганди» від 4 жовтня 1958 р. У ній релігія розглядалася як реакційне явище, яке світова буржуазія використовувала в боротьбі проти соціалізму. ЦК КПРС закликав посилити атеїстичну пропаганду з метою «подолання релігійних пережитків у свідомості, поведінці та побуті людей» [3, с. 84; 4, арк. 100].

Окрім цього, партійне керівництво розкритикувало діяльність РСРПЦ та РСРК, зокрема їх звинуватили у не виконанні своїх функцій, примиренстві з релігією, недостатнім контролем за діяльністю релігійних об'єднань і духовенства, несвоєчасному поданні інформації партійним і радянським органам влади «про діяльність служителів церкви, релігійних сект і громад» [5, с. 64; 3, с. 84]. У відповіді на цю критику уповноважений РСРПЦ в Україні Г. Пінчук визнав, що «контроль за діяльністю духовенства в цілому по республіці ще слабкий» [3, с. 84]. Таким чином, зазначена постанова була офіційним підґрунтям для подальшого обмеження діяльності релігійних об'єднань.

Під час антирелігійної кампанії влада значну увагу скеровувала на обмеження та поступове скорочення економічної бази, на яку спиралися церкви. У відповідності із вказівкою ЦК КПРС від 16 жовтня 1958 р. РМ СРСР прийняла антицерковні постанови № 1159 «Про монастирі в СРСР» та № 1160 «Про податкове обкладення прибутків підприємств єпархіальних управлінь, а також прибутків монастирів», скеровані фактично проти РПЦ. Перша постанова зобов'язувала РМ союзних республік упродовж шести місяців вивчити і надати свої пропозиції щодо скорочення кількості діючих монастирів. Передбачалося значно зменшити розміри земельних ділянок, які перебували в користуванні монастирів, а також заборонялося використання у них найманої праці. Згідно з другою постановою, встановлювалися підвищені ставки податку на земельні ділянки монастирів, вводився податок

на прибутки підприємств єпархіальних управлінь і монастирів, скасовувалися пільги в оподаткуванні будівель і земельної ренти [6, с. 208; 7, с. 107].

На виконання вказаних постанов РМ УРСР 1 листопада 1958 р. прийняла відповідні постанови № 1549 та 1550. Так, сума державного податку, який православні монастирі в УРСР сплачували державі за користування земельними ділянками, збільшилася до 2,8 тис. крб. за 1 га щороку. Практичні результати збільшення податкового навантаження на монастирі виявилися суттєвими, оскільки храми відмовлялися від більшої частини своїх земельних наділів. З 357 га, які знаходилися в користуванні усіх монастирів в УРСР, залишилося лише 60 га, фактично. Негативним явищем для монастирів була заборона приймати туди осіб, яким не виповнилося 30 років. Власне, це сприяло закриттю тих храмів, у яких проживали в основному монахи поважного віку, оскільки їм було важко самотійно доглядати за монастирями [6, с. 208–209; 7, с. 107]. У той же час за результатами підвищення ставки податку на прибуток на свічки, які вироблялися церковними майстернями і складали одне з найважливіших джерел прибутків РПЦ, значно зменшилися фінансові надходження православних громад. Крім цього, суттєво зросло податкове навантаження на РПЦ. Наприклад, якщо у попередні роки річний податок складав суму в розмірі понад 1 млн крб., то в 1959 р. – 70 млн. крб. Внаслідок різкого скорочення прибутків, багато парафій, в основному сільських, відмовлялися від утримання церковних хорів, ремонту храмів, зменшувати заробітну плату священникам. Збільшилися розміри податків з духовенства. У 1959 р. – вдвічі, 1960 р. – втричі і 1961 р. – вчетверо [6, с. 209; 8, с. 14]. Урядові постанови суттєво ускладнили фінансово-економічне становище монастирів та храмів і сприяли їх поступовому закриттю.

Влада забороняє добродійну діяльність Церкви, яка сприяла зростанню її авторитету серед населення. Прибутковим податком на рівні зі священниками були обкладені й особи, що обслуговували богослужіння (органісти, регенти, хористи та інші), викладачі духовних закладів (раніше

вони платили податок як службовці та робітники державних підприємств). Незаконним джерелом прибутків Церкви органи влади визнали навіть традиційне колядування під час релігійних свят [9, с. 54; 10, с. 70].

Ще одним сегментом боротьби влади з релігійними об'єднаннями була протидія паломництву віруючих до святих місць. З метою викорінення цього явища ЦК КПРС 28 листопада 1958 р. прийняв спеціальну постанову «Про заходи щодо припинення паломництва до так званих «святих місць» [3, с. 84]. У ній ЦК КПРС зобов'язував виконавчі комітети депутатів місцевих рад посилити боротьбу проти «незаконних» дій духовенства й активу віруючих, доручивши уповноваженим РСРПЦ і РСРК при РМ СРСР надати священнослужителям відповідні роз'яснення і вимагати від керівників релігійних центрів та об'єднань неухильно виконувати радянські закони, а також вжити заходи щодо організаторів паломництва [3, с. 84–85].

Новий курс радянської влади в релігійній сфері остаточно оформився після XXI з'їзду ЦК КПРС (27 січня – 5 лютого 1959 р.). У доповіді «Контрольні цифри розвитку народного господарства СРСР на 1959–1965 роки» М. Хрущов заявив про «повну й остаточну перемогу соціалізму в СРСР» і початок періоду «розгорнутого будівництва комуністичного суспільства» [11, с. 12, 107; 12, с. 537]. На його думку, для переходу до комунізму була необхідна не тільки розвинута матеріально-технічна база, але й високий рівень свідомості громадян. Наголошувалося, що комунізм несумісний з релігією, а висока релігійність радянських людей не мала соціальних коренів і зумовлювалася незадовільною антирелігійною пропагандою, пасивністю партії в цьому питанні та надмірними свободами, наданими державою релігійним конфесіям [11, с. 55; 12, с. 537].

Відповідні завдання партійним організаціям, які випливали з рішень XXI з'їзду КПРС, сформульовано у постанові ЦК КПРС «Про припинення культової діяльності поза межами храмів» і постанові ЦК КПУ «Про недоліки науково-атеїстичної пропаганди і заходи щодо її поліпшення» від 12 лютого 1959 р. [2, с. 53–54; 3, с. 85]. У них містилися розпорядження, що

значно звужували сферу діяльності релігійних об'єднань, а також вимагали від партійних працівників посилення антирелігійної пропаганди й активізації боротьби з проявами релігійної активності громадян [2, с. 53–54].

Під час реалізації партійних і урядових рішень щодо релігійних організацій, РСРПЦ і РСРК та їх уповноважені на місцях, координували свою діяльність з КДБ та брали до уваги рекомендації його співробітників. У нових суспільно-політичних умовах їх завдання та функції значно розширено [3, с. 85–86]. Зокрема, уповноважений РСРК при РМ УРСР К. Полонник вимагав від обласних уповноважених встановити контроль за кожною релігійною громадою і кожним служителем культу, оперативно і гостро реагувати на будь-яке порушення законодавства про культури й залучити до цієї роботи партійно-радянський актив; вміло застосувати вимоги радянського законодавства й всіляко сприяти ефективності антирелігійної пропаганди на місцях [3, с. 86].

У січні 1959 р. голова РСРК при РМ СРСР А. Пузін затвердив і розіслав для виконання «Основні завдання і план роботи Ради у справах релігійних культів і її уповноважених у республіках, краях і областях на 1959 рік» [13, арк. 51]. У ньому повідомлялося про те, що основними завданнями Ради та її уповноважених на місцях було проведення заходів, скерованих на припинення порушень законів і постанов уряду з боку релігійних організацій. Відтак, на обласних уповноважених покладалося завдання максимального обмеження роботи духовенства серед жінок, дітей та юнацтва, сприяти ліквідації місць паломництва («святих місць») [13, арк. 52–53; 14, с. 269–270].

З метою реалізації рішення радянського керівництва щодо припинення паломництва віруючих до святих місць, місцеві органи влади розгорнули кампанію з ліквідації релігійних об'єктів, до яких здійснювалися прощі. Наприклад, на Тернопільщині у цей час знаходилися три святих місця: в урочищі «Божа гора» поблизу с. Малі Бережці Кременецького району, яким опікувалося духовенство РПЦ, дві каплички і джерело на «Божій горі», поблизу с. Полупанівка Скалатського і капличка з джерелом поблизу

с. Зарваниця Золотниківського районів, які відвідували греко-католики [15, арк. 38–39].

У лютому поточного року уповноважений РСРПЦ У. Краглік написав спеціальну доповідну записку завідувачу відділом пропаганди та агітації Тернопільського обкому КПУ, у якій рекомендував для боротьби зі святими місцями вжити низку заходів: Кременецькому, Почаївському, Підволочиському, Скалатському, Гримайлівському, Золотниківському, Струсівському, Терехівському райкомам КПУ провести «роботу» серед населення, яке проживало біля «святих місць» і на зборах колгоспників винести постанову про заборону паломництва до вказаних місць; доручити райкомам партії, на території яких розташовувалися «святі місця», продумати заходи їх господарського використання; доручити начальнику обласного управління КДБ В. Золотоверхому і начальнику обласного відділу МВС М. Коломацькому взяти на облік «бродячих уніатів», які проводили богослужіння і застосувати щодо них репресивні заходи; уповноваженим РСРПЦ і РСРК заборонити духовенству брати участь у цих зібраннях і відправленні богослужінь; закрити каплиці в селі Полупанівка та на «Божій Горі» [16, арк. 3–4].

Отримавши згоду обласного керівництва, уповноважені РСРПЦ У. Краглік і РСРК П. Чазов розпорядилися зачинити каплички на «Божій горі» поблизу с. Полупанівка Скалатського і капличку поблизу с. Зарваниця Золотниківського районів, а ключі від них віддати головам місцевих сільських рад. Також уповноважені зобов'язали архиєпископа Г. Палладія видати розпорядження православному духовенству про їх ліквідацію. Зазначимо, що керівництво Кременецького, Скалатського і Золотниківського райвиконкомів, а також Великобережецька, Полупанівська і Зарваницька сільські ради, жодних рішень про закриття святих місць не приймало й взагалі намагалося уникнути винесення спеціальних рішень щодо місць паломництва [15, арк. 40–41]. Відтак, до с. Зарваниця греко-католицькі священники й надалі організовували прощі. З метою остаточного припинення

паломництва з боку віруючих до каплиці і джерела, Золотниківський райвиконком провів «широку роз'яснювальну роботу» з місцевими жителями, у липні 1960 р. каплицю зруйнували, що призвело до поступового скорочення кількості паломників [16, арк. 11–12].

Ліквідація святих місць та інших релігійних об'єктів перетворилася на чергову кампанію, що супроводжувалася грубими порушеннями радянського законодавства щодо діяльності Церкви, приниженням релігійних почуттів віруючих. Наприклад, на Львівщині²⁸ секретар Меденицького районного комітету комсомолу Харченко з відома першого секретаря райкому КПУ Руля в ніч на 23 травня 1960 р. з групою комсомольців у кількості 20 осіб на двох вантажних автомобілях їздили селами району та зруйнували більше десятка придорожніх хрестів та інших сакральних пам'яток. Інший випадок трапився у с. Мишлятичі Мостиського району, де місцеве партійне керівництво намагалось переобладнати помешкання священника – церковний будинок на сільську школу. Приводом була тимчасова відсутність священника впродовж чотирьох місяців. Лише спротив з боку віруючих завадив цьому безчинству. Ці інциденти 24 липня 1960 р. розглянув на засіданні обласний комітет КПУ, який гостро розкритикував порушення законодавства про релігійні культу, оскільки вони набули резонансу й викликали значне незадоволення діями влади з боку віруючих [13, арк. 231–232].

Антирелігійні постанови радянської влади сприяли значному посиленню атеїстичної пропаганди. Наприклад, упродовж 1959 р. в Львівській області проведено 56 семінарів на тему посилення науково-атеїстичної пропаганди, у яких приймали участь приблизно 3 тис. лекторів. Щороку зростала кількість лекцій на науково-атеїстичні теми. Так, у 1956 р. прочитано 4517 лекцій, у 1957 р. – 11012, у 1958 р. – 13094, у 1959 р. – аж 19820 лекцій [17, арк. 20]. Значні зусилля влада скеровувала на скорочення

²⁸Указом Президії ВР УРСР від 21 травня 1959 р. ліквідовано Дрогобицьку область, а її територію включено до складу Львівської області. Це була остання велика зміна адміністративно-територіального поділу України на обласному рівні, у результаті якого відбулися суттєві трансформації в конфесійній мережі Львівщини, оскільки значно зросла кількість діючих громад і храмів на території області.

мережі діючих релігійних громад і храмів. Якщо у 1955 р. в УРСР зняли з реєстрації 18 громад, у 1956 р. – 17, у 1957 р. – 10, у 1958 р. – 64, то в 1959 р. – 262 [3, с. 86]. Спостерігалось поступове обмеження прав віруючих і релігійних об'єднань на території країни, суттєве скорочення мережі діючих громад і храмів.

У 1960 р. тиск на релігійні об'єднання з боку влади значно посилювався. 9 січня поточного року ЦК КПРС прийняв постанову «Про завдання партійної пропаганди в сучасних умовах», у якій відзначалося, що головним недоліком партійної пропаганди залишалася її відірваність від життя, від «практики будівництва комунізму» [18, с. 491–494]. Окремих партійних і радянських керівників звинувачували у тому, що вони не приділяли достатньої уваги вихованню громадян у комуністичному дусі, а також не вели належної боротьби з проявами антирадянської ідеології. ЦК КПРС вимагав від партійних організацій «посилити керівництво ідеологічною роботою і в першу чергу її вирішальною ділянкою – партійною пропагандою» [18, с. 496, 510].

13 січня 1960 р. ЦК КПРС прийняв чергову постанову «Про заходи з ліквідації порушень духовенством радянського законодавства про культу». У документі містилася вимога до місцевих органів влади «активізувати боротьбу з порушниками законодавства про культу», зокрема пропонувалося найактивніших притягувати до кримінальної відповідальності, а офіційно незареєстровані храми, в яких вони проводили відправи, закривати й використовувати для господарських потреб» [19, с. 222].

З метою виконання розпоряджень радянського керівництва ЦК КПУ постановою від 21 березня 1960 р. орієнтував місцеві партійно-державні органи влади на посилення контролю за дотриманням діючого законодавства про релігійні культу з боку духовенства та віруючих [3, с. 87]. Практичним результатом виконання зазначених постанов стало посилення адміністративних обмежень щодо релігійних об'єднань з боку влади. Розпочався процес масового вилучення в громад парафіяльних будинків,

автомобілів, придбаних без дозволу уповноважених, тим самим значно погіршувалося економічне становище громад [17, арк. 42–43; 20].

Підкреслимо, що у 1960 р. для посилення боротьби з релігійними об'єднаннями відбулися кадрові зміни в РСРПЦ при РМ СРСР. Постановою РМ СРСР від 21 лютого з посади голови РСРПЦ звільнено Г. Карпова, а новим головою Ради став В. Куроедова. Упродовж року відбулася зміна уповноважених у Закарпатській, Станіславській і Тернопільській областях. Характерно, що уповноважений РСРПЦ при РМ УРСР Г. Пінчук наполягав також на зміні уповноваженого Ради у Львівській області А. Вишневського, який, на думку республіканського уповноваженого, «слабо здійснював контроль за діяльністю церковників і релігійних общин» [20; 21, арк. 24–26].

У 1961 р. антирелігійна кампанія значно активізувалася, оскільки практично завершився процес внесення змін у нормативно-правову базу, що регулювали державно-церковні відносини. З метою уніфікації та систематизації діючого законодавства про релігійні культу РСРК і РСРПЦ при РМ СРСР розробили й затвердили 16 березня «Інструкцію щодо застосування законодавства про культу». Документ попередньо розглянула і схвалила президія ЦК КПРС [3, с. 115; 22, с. 3]. Загалом, майже чверть століття інструкція регулювала сферу державно-церковних відносин в СРСР, а її положеннями у своїй практичній діяльності, яка стосувалася релігійного життя, керувалися всі державні органи влади та посадові особи [3, с. 115].

Інструкцією, крім уже діючих нормативно-правових актів, вводилися нові положення, скеровані на посилення контролю за діяльністю релігійних об'єднань. Так, управління господарськими і фінансовими справами релігійних громад переходило до виконавчих органів, повністю підконтрольних місцевим органам влади. Священники позбавлялися права впливати на їх діяльність, функції в громадах обмежувалися винятково богослужбовими питаннями. Виключення складали лише відправи, які проводилися для важкохворих та осіб, що знаходилися при смерті, а також на цвинтарях і в крематоріях. Без дозволу уповноважених заборонялося

проводити релігійні з'їзди, наради, відкривати духовні навчальні заклади і видавати релігійну літературу [22, с. 3–16]. Таким чином, положення цієї інструкції значно обмежували права релігійних об'єднань і духовенства, погіршували їх матеріальне становище, призводили до зменшення впливу релігії на громадян.

Одночасно з вказаною інструкцією, РМ СРСР 16 березня 1961 р. ухвалила постанову № 263 «Про посилення контролю за виконанням законодавства про культури». 29 квітня поточного року вказані положення відповідною постановою № 590 продублювала РМ УРСР. У постанові містилися вказівки щодо подальшого послаблення економічного становища Церкви, скорочення мережі діючих релігійних громад і храмів, зменшення чисельності зареєстрованого духовенства та духовних навчальних закладів, повне припинення паломництва до святих місць тощо. На місцеві органи влади покладался контроль за дотриманням духовенством і релігійними громадами діючого законодавства про релігійні культури. Для виконання поставлених РМ СРСР завдань в областях, при міських і районних виконкомах створювалися комісії сприяння уповноваженим РСРПЦ і РСРК, в обов'язки яких входив контроль за дотриманням радянського законодавства про релігійні культури з боку духовенства і віруючих [3, с. 118; 6, с. 216].

Відзначимо, що на Станіславщині ще у вересні 1960 р. в районах почали створюватися групи сприяння уповноваженим в кількості 7–9 осіб, з числа представників райкомів партії, секретарів райкомів комсомолу, завідувачів районних відділів освіти та інші державні службовці. Їх очолювали заступники або секретарі райвиконкомів. Головним завданням груп сприяння був контроль за дотриманням діючого законодавства про релігійні культури з боку духовенства і віруючих з метою обмеження їх релігійної активності [23, арк. 215].

Наприкінці 1961 р. комісії сприяння уповноваженим перейменували на комісії громадського контролю за виконанням законодавства про культури.

Зміна правового статусу сприяла розширенню їх повноважень та більшій ефективності роботи. Чисельний склад комісій (груп) залежав від кількості храмів у конкретній місцевості. Так, до комісій входило від 7 – до 15 осіб, а до груп – 3–5 осіб. Комісії здійснювали нагляд за релігійним життям на місцях, виявляли факти порушень з боку духовенства і віруючих законодавства про релігійні культу й інформували про них місцеве партійне керівництво та уповноважених, а ті у свою чергу «вживали відповідні заходи», здебільшого адміністративного характеру: штрафи, попередження і зняття священників з реєстрації [24, с. 312–315].

Важливою складовою політики щодо релігійних об'єднань у цей час було посилення тиску на їх керівні органи, щоб вони «з власної ініціативи приймали рішення, що обмежували релігійну активність» [25, с. 25]. Успішним прикладом такої стратегії влади став архиєрейський собор РПЦ, який відбувся 18 липня 1961 р. в Троїце-Сергієвій лаврі. На ньому православна ієрархія затвердила організаційні зміни в житті громад, у відповідності з якими духовенство «виявилось усунутим не тільки від керування парафіями, але юридично – і від самих парафій» [25, с. 26].

Упродовж 1960 р. в УРСР ліквідовано 747 молитовних будинків, 1961 р. – 997, 1962 р. – 1144. Найбільше число молитовних будинків закрито у Львівській, Івано-Франківській і Тернопільській областях. Упродовж 1960–1962 рр. знято з обліку 719 храмів. У той же час у державі не відкрили жодного нового храму. Складною була ситуація і з православним духовенством, оскільки в 1960–1961 рр. чисельність зареєстрованих священників у СРСР скоротилася на 1432 особи. Крім природнього відходу отців, цьому процесу сприяли жорсткі адміністративні заходи з боку влади, зокрема скорочення кількості діючих духовних семінарій і значне зменшення кількості семінаристів [6, с. 214–215; 26, с. 283].

Критичною склалася ситуація з православними монастирями в УРСР, оскільки впродовж 1959–1962 рр. влада ліквідувала 31 монастир із 40

існуючих, у тому числі Києво-Печерську лавру, чоловічий скит Почаївської лаври в Тернопільській області та інші [27, с. 299].

Широкого застосування в цей період набула практика вилучення культових будівель у громад, які, на думку органів влади, сприяли збереженню й популяризації релігійної традиції, зокрема внесених до списків архітектурних та історичних пам'яток. Цьому процесу сприяло прийняття РМ УРСР у 1961 р. двох постанов: «Про деякі факти марнотратства і надання допомоги церковникам у відбудові та реєстрації діючих церков, як пам'ятників архітектури на території республіки» (9 травня 1961 р.) та «Про виключення зі списків пам'ятників архітектури УРСР об'єктів, які не мають визначеної цінності» (14 червня 1961 р.). 24 серпня 1963 р. РМ УРСР ухвалила постанову «Про впорядкування справи обліку та охорони пам'ятників архітектури на території УРСР». Після вступу в дію цих постанов відбулася перереєстрація пам'яток культури, зокрема, усіх культових споруд. Внаслідок перереєстрації впродовж 1961–1963 рр. з державного реєстру пам'яток архітектури необгрунтовано вилучено 742 об'єкти, переважно культового призначення. Загалом, в УРСР наприкінці 1964 р. ліквідовано 701 «типову культову споруду», з яких 543 становили римо-католицькі храми [27, с. 300; 28, с. 303].

Для боротьби з релігійними об'єднаннями влада внесла зміни в Кримінальний кодекс УРСР. 27 липня 1961 р. ВР УРСР затвердила нову 209 статтю кримінального кодексу УРСР про «Посягання на особистість і права громадян під приводом виконання релігійних обрядів чи іншим приводом» [29, арк. 37]. Зауважимо, що за її порушення передбачалося покарання у вигляді позбавлення волі терміном до п'яти років. Ця стаття допускала доволі широке трактування «порушень» діючого законодавства про релігійні культу і часто застосовувалася проти духовенства та віруючих ГКЦ. Наприклад, на підставі статті 209 (частина 1), засуджено підпільного священника М. Косила із с. Дора Яремчанського району [30, арк. 57].

Президія ВР УРСР в постанові від 12 червня 1961 р. «Про посилення боротьби з особами, які ухиляються від суспільно-корисної праці і ведуть антигромадський паразитичний спосіб життя» в першому пункті якої визначила положення щодо осіб, які очолювали заборонені релігійні об'єднання. Наприклад, на підставі звинувачення в дармоїдстві до кримінальної відповідальності притягнуто підпільного священника і главу «покутників» П. Солтис [10, с. 74; 30, арк. 56].

Підкреслимо, що значну роль під час антирелігійної кампанії в СРСР відіграв XXII з'їзд ЦК КПРС (17–31 жовтня 1961 р.), на якому М. Хрущов заявив про вступ СРСР в період розгорнутого будівництва комунізму. У доповіді перед делегатами з'їзду він наголосив на тому, що для побудови комуністичного суспільства необхідно звільнити громадян від «вантажу минулого», зокрема «релігійних упереджень і забобонів, які все ще заважають окремим радянським людям повністю проявити свої творчі сили» [31, с. 51, 123]. З метою реалізації зазначеної мети влада наполягала на необхідності побудови продуманої системи науково-атеїстичного виховання, яка «охоплювала б всі верстви і групи населення, запобігала розповсюдженню релігійних поглядів, особливо серед дітей і підлітків» [31, с. 123–124]. Боротьба з «забобонами і упередженнями» розглядалася як складова частина роботи з комуністичного виховання, у якому не залишалося місця для «фантастичних видумок релігії про надприродні сили» [32, с. 315–319].

ЦК КПУ вимагав від місцевих органів влади, правоохоронних органів, обласних уповноважених РСРПЦ і РСРК рішуче посилити контроль за дотриманням з боку духовенства і віруючих норм діючого законодавства про релігійні культу. До активних священників і віруючих застосовувалися репресії. Зокрема упродовж 1961–1964 рр. в СРСР за релігійними мотивами засуджено 1234 особи [4, с. 89; 33, с. 50–51]. Для повного подолання впливу релігії на суспільство влада значну увагу приділяла вихованню молоді в дусі атеїзму. На XIV з'їзді ВЛКСМ (16–20 квітня 1962 р.) зазначалося, що

«свобода совісті не поширюється на дітей, і ніякі батьки не мають права калічити своє дитя духовно». У журналі «Радянське право» це положення законодавчо обґрунтовувалося. Зокрема, держава монополізувала право позбавлення батьків прав на дітей, «так як вони державою і даровані» [33, с. 51].

Зауважимо, що контроль над релігійним життям громадян особливо посилювався під час великих релігійних свят – Різдво, Великдень та інших. Влада забороняла брати участь у святкових урочистостях учнівській і студентській молоді. У свята учнів зобов'язували відвідувати школу, проводити суботники або збір макулатури, організовувалися «Зірниці» – ігри на військову тематику, які проводилися на природі. На Різдво і Великдень учителі чергували біля церков, проводилися комсомольські рейди для виявлення там учнів [34, с. 43].

У 1962 р. їх перевели на «тверді оклади» і ввели квитанційні книги, у які вносилися дані про усі проведені священниками релігійні обряди: хрещення, вінчання, поховання. Податки з прибутків духовенства зросли майже до 80 %. Крім фінансового контролю, введення квитанційного обліку, що дало можливість партійним органам виявляти факти виконання громадянами релігійних обрядів і проводити відповідну «індивідуальну роботу» з метою їх «відриву від релігії». Також за священнослужителями закріплювали лише по одній парафії. Відтак, більшість релігійних громад опинилася без настоятелів. В УРСР за відсутності священників та з інших причин щоденні богослужіння проводилися лише у 39 парафіях, два-три рази на тиждень – у 87, у неділю та на релігійні свята – у 1202, а у 821 парафії не проводилися взагалі. Громади, у яких не було священників, вважалися «недіючими», що давало уповноваженим формальні підстави для зняття їх з реєстрації. Загалом упродовж 1960–1964 рр., в результаті антирелігійної кампанії, кількість православних громад в УРСР зменшилася з 7460 – до 4565, а священників – на 1428 осіб, що значно послабило вплив РПЦ у суспільстві [3, с. 93; 27, с. 300–302, 308].

Від посилення адміністративних і репресивних заходів з боку держави постраждали усі конфесії. Лише у 1962 р. зняли з реєстрації 1263 релігійні громади різних віросповідань. Часто цей процес супроводжувався порушеннями прав духовенства і віруючих, що об'єктивно призводило до активного спротиву, численних протестів і скарг з їх боку до вищих партійних та державних інстанцій. На осінь 1962 р. протистояння між місцевими органами влади та духовенством і віруючими ще більше загострилося. Наприклад, РСРПЦ повідомляла ЦК КПРС, що лише за 9 місяців 1962 р. надійшло 2660 письмових заяв і скарг від віруючих на факти грубих порушень та адміністрування з боку місцевих органів влади стосовно релігійних об'єднань. Крім цього, уповноважених РСРПЦ з подібними скаргами особисто відвідали 2162 особи [3, с. 89–90; 27, с. 303].

Зростання соціальної напруги в суспільстві, яка проявлялася у вигляді масових скарг і протестів з боку духовенства та віруючих на захист своїх релігійних переконань, а також фактичне вичерпання «законних» підстав для зняття з реєстрації і закриття храмів, змусили радянське партійно-державне керівництво зменшити адміністративний тиск на конфесії. Влада зосередилася на інших методах антирелігійної боротьби, зокрема посилила атеїстичну пропаганду. Наприклад, у 1962 р. лише на Тернопільщині, у відповідності із даними «Товариства з розповсюдження політичних і наукових знань», прочитано 97640 лекцій, з них – 12190 на науково-атеїстичні теми. Окрім цього, на засіданні секретаріату Тернопільського обкому КПУ 27 липня 1962 р. створено обласну раду з атеїстичного виховання трудівників. До її складу увійшло 22 впливових обласних чиновники на чолі з завідувачем відділу пропаганди і агітації обкому КПУ В. Кулішем. Мета діяльності ради полягала в координації діяльності ідеологічних організацій і закладів в області, які проводили антирелігійну роботу для кращого використання всіх засобів, скерованих на формування матеріалістичного світогляду, узагальнення і поширення досвіду науково-атеїстичної пропаганди серед населення. Одночасно ради з атеїстичного виховання сформовано при усіх

райкомах партії і вони налічували близько 5 тис. осіб [35, арк. 33–34; 36, арк. 2].

На Львівщині у 1963 р. в системі політичної освіти навчалось 293 тис. осіб, з яких 15611 вивчали науковий атеїзм. Упродовж року в області прочитано 14322 лекції на науково-атеїстичні теми [14, с. 282; 37, арк. 7–10].

У 1964р. в Івано-Франківській області працювало 98 гуртків, 42 теоретичні семінари, міські, районні та обласні школи з вивчення наукового атеїзму, в яких навчалось 2625 осіб. Антирелігійною пропагандою займалися понад 1000 лекторів-атеїстів [14, с. 290].

Варто наголосити на тому що в боротьбі з релігійними об'єднаннями влада активно використовувала пресу, зокрема періодичні видання на антирелігійну тематику. Упродовж 1960–1964 рр. публікувався журнал «Войовничий атеїст», продовженням якого у 1965 р. став журнал «Людина і світ», з листопада 1962 р. – до липня 1968 р. не видавався «Журнал московської патріархії» [10, с. 80].

Важливим аспектом антирелігійної кампанії стала боротьба влади з впливом релігійної традиції та обрядовості на суспільство. У лютому 1962 р. на Всесоюзній конференції з науково-атеїстичної пропаганди для подолання впливу релігійної традиції на громадян, партійні ідеологи вважали, що «релігійні обряди і традиції слід витіснити новими святами і ритуалами для задоволення естетичних і емоційних потреб віруючих» [33, с. 51–52]. 25 серпня 1962 р. відповідне рішення прийняло бюро ЦК КПРС. Після цього влада почала активно вводити нові державні свята, обряди, урочисті ритуали укладання громадянського шлюбу, реєстрації народження дітей і вручення паспортів підліткам, громадянські панахиди, за допомогою яких планувалося відвернути віруючих від виконання релігійних обрядів і відвідування храмів [33, с. 52].

Підкреслимо, що питання заміни релігійних обрядів і церемоній на штучно генеровані світські розглядалися на пленумах ЦК КПРС (18–21 червня 1963 р.) і ЦК КПУ (липень 1963 р.). За результатами прийнятих ними

рішень в УРСР на державному рівні почали впроваджувати нові «масові народні свята та традиції». Перелік нових свят та ритуалів був доволі значний: звіздини на честь народження дітей, комсомольсько-молодіжні весілля, громадські панахиди та дні пам'яті померлих, дні серпа і молота, комуністичної праці, міста, врожаю, весни, зими, механізатора тощо. Значно урочистіше почали відзначатися радянські державні свята, Новий рік тощо [10, с. 80–83]. Характерно, що більшість людей продовжувала дотримуватися релігійної обрядової традиції. Наприклад, у 1962 р. в м. Станіслав (з 9 листопада 1962 р. – м. Івано-Франківськ) за новим обрядом відбулися 32 «комсомольські весілля». У той же час лише офіційно взяли церковний шлюб 33 пари громадян, а переважна більшість молодих людей виконувала релігійні обряди таємно. Як слушно зазначав І. Андрухів, «не стільки завдяки своїй привабливості, скільки небажанням, особливо молодих людей, мати справу з партійно-комсомольськими організаціями за місцем праці чи навчання» [19, с. 244].

Новий етап антирелігійної кампанії наступив наприкінці 1963 – на початку 1964 рр., коли радянське керівництво нарешті зрозуміло, що адміністративно-репресивними методами релігію здолати неможливо. У зв'язку з цим 2 січня 1964 р. ЦК КПРС видав постанову «Про заходи щодо посилення атеїстичного виховання населення». У документі містилися конкретні завдання, зміст яких полягав у переведенні атеїстичної пропаганди на більш «цивілізований» рівень. Планувалося створити при Академії суспільних наук ЦК КПРС Інститут наукового атеїзму, котрий мав координувати наукову роботу в галузі атеїзму, яку проводили усі вищі навчальні заклади. В університетах та педінститутах з нового 1964–1965 н. р. на історичному і філософському факультетах для частини студентів запровадили спеціалізацію «Науковий атеїзм». У вищих навчальних закладах педагогічного, медичного і сільськогосподарського профілю запровадили обов'язковий курс «Основи наукового атеїзму», після вивчення якого

студенти складали іспит, а в усіх інших – викладання факультативного курсу [19, с. 257–258].

Співробітники місцевих партійно-державних органів влади та КДБ знали про масове незадоволення громадян політикою влади. У доповідній записці керівництву (лютий 1964 р.) начальник 5-го управління КДБ СРСР, полковник Ф. Бобков подав аналіз негативних наслідків антирелігійної кампанії. Також 19 березня 1964 р. керівництво РСРПЦ при РМ СРСР доповідало ЦК КПРС про загальне незадоволення духовенства державною політикою в релігійній сфері. 14 травня 1964 р. ЦК КПУ прийняв постанову «Про факти грубого адміністрування окремих місцевих органів влади у ставленні до віруючих», у котрій розкритикував факти порушень права громадян на свободу совісті [3, с. 92–94; 33, с. 55–56].

14 жовтня 1964 р., після усунення М. Хрущова від керівництва країною та приходу до влади Л. Брежнєва, повністю завершилася антирелігійна кампанія. Нове керівництво СРСР відмовилося від радикальних та відкритих форм і методів боротьби з релігійними об'єднаннями, але «...завдання атеїзації суспільства шляхом поступового витіснення релігійних інституцій з громадського життя країни й надалі залишалось незмінним» [3, с. 97].

Таким чином, у другій половині 1958 р. в СРСР розпочалася масштабна антирелігійна кампанія, яка тривала до кінця 1964 р. і завершилася лише після відставки М. Хрущова. Метою кампанії було утвердження комуністичної ідеології як панівної в суспільстві. Під час кампанії головні зусилля влада скеровувала на боротьбу із зовнішніми проявами релігійності: ліквідацію релігійних об'єднань, закриття діючих храмів, скорочення кількості виконання релігійних обрядів віруючими тощо. Попри всі зусилля з боку влади витіснити релігію з свідомості та духовного життя громадян повністю не вдалося, що й призвело до поступового згортання антирелігійної кампанії.

3.2. Обмеження функціонування РКЦ

Курс ЦК КПРС на побудову комуністичного суспільства вплинув негативним чином на становище римо-католицьких громад. Наприкінці 1950-х – першій половині 1960-х рр. становище РКЦ погіршилося внаслідок антирелігійної кампанії, оскільки у боротьбі з римо-католиками органи влади використовували адміністративні заходи, скеровані на скорочення кількості діючих релігійних громад і священників.

На початку 1958 р. в УРСР налічувалося 170 громад РКЦ, духовну обслугу яким надавали 72 ксьондзи. На 1959 р. залишилося лише 155 діючих громад, які обслуговували 51 офіційно зареєстрований священник. Загальна кількість віруючих римо-католиків в УРСР становила приблизно 100 тис. осіб [38, арк. 60; 39, арк. 156, 282–286]. Результатом антирелігійних заходів радянської влади стало значне зменшення кількості діючих римо-католицьких громад і ксьондзів. Інформацію щодо мережі РКЦ у західних областях УРСР подано у табл. 2.

Для римо-католицьких священників введено обмеження на кількість відвідувань тих громад, які не мали настоятеля, до одного разу на три-чотири місяці. За допомогою цього заходу влада прагнула зменшити відвідуваність діючих костелів і кількість виконуваних у них релігійних обрядів. Загалом «боротьбу за звуження сфер впливу католицької церкви» органи влади розглядали в першу чергу як «боротьбу за скорочення інституту католицьких священників» [10, с. 105; 28, с. 298].

Проводилася політика ізоляції римо-католицького кліру від Святого Престолу. Наприклад, у відповідності із заходами уповноваженого РСРК при РМ УРСР на 1959 р. йшлося про розпорядження до римо-католицьких священників, у якому зазначалося, що «в разі отримання ними якихось вказівок Ватикану (через кардинала Вишенського чи єпископат, що знаходився в Прибалтиці, чи інших осіб-туристів і т. п.), вони повинні про всі ці розпорядження й листи негайно повідомити Уповноваженого Ради та

виконувати їх лише після дозволу останнього» [3, с. 634–635]. За невиконання цього розпорядження священникам загрожувало зняття з реєстрації і переслідування з боку КДБ.

Незважаючи на значні зусилля, радянська влада не змогла повністю перешкодити зв'язкам римо-католицьких ксьондзів зі Святим Престолом. Наприкінці 1950-х рр. в УРСР, у відповідності із даними заступника начальника IV управління КДБ при РМ СРСР, діяв законспірований центр РКЦ, що складався з чотирьох ксьондзів, які підтримували постійні зв'язки з Ватиканом [40, с. 58].

У боротьбі з РКЦ радянська влада значну увагу приділяла зменшенню впливу церкви на віруючих, передусім молодь. У поточному році, врахувавши, що у деяких костелах священників під час богослужінь обслуговували школярі і молоді люди, уповноважений РСРК при РМ УРСР П. Вільховий зобов'язав усіх обласних уповноважених РСРК заборонити духовенству і керівництву римо-католицьких громад залучати дітей і молодь для обслуговування храмів. Окрім цього, ксьондзам заборонялося проводити окрему виховну роботу з дітьми, молоддю і жінками, зокрема залучати неповнолітніх до відвідування храмів і виконання релігійних обрядів [39, арк. 181; 41, с. 146].

Значне скорочення кількості офіційно зареєстрованих римо-католицьких храмів і священників призвело до того, віруючі католики опинилися без духовної опіки і були змушені відвідувати діючі костели, у яких ще залишилися настоятелі. Відтак, значно зросла кількість проведених ксьондзами релігійних обрядів, зокрема сповідей. Наприклад, настоятель кафедрального костелу Львова о. Л. Северин розпочинав свою роботу щодня з 6 год. ранку і завершував о 20 год. При цьому відправа богослужіння тривала лише дві години, решту часу він сповідав віруючих, яких було так багато, що священник стверджував: «Я вже з ніг валюся від цих сповідей» [17, арк. 26]. Подібна ситуація спостерігалася практично в усіх діючих костелах Західної України.

У відповідності з указом президії ВР УРСР № 111 від 21 травня 1959 р. Дрогобицьку область ліквідували, а її територію включили до складу Львівської області. Ці адміністративні зміни вплинули на звітну документацію, зокрема у сфері діяльності релігійних організацій на Львівщині. На 1 червня поточного року у Львівській області діяли 24 офіційно зареєстровані римо-католицькі громади, духовну обслугу яким надавали лише 7 ксьондзів. Підкреслимо, що у цих 24 громадах діючими були 18 костелів, але лише в 6 богослужіння проводилися регулярно. Постійно діючі костели, духовну обслугу яких за місцем проживання здійснювали ксьондзи, знаходилися у Львові – кафедральний костел Успіння Пресвятої Діви Марії (ксьондзи К. Ящемський і Л. Северин), св. Антонія Падевського (ксьондз І. Хвірут) і св. Марії Магдалини (ксьондз З. Галуневич); м. Золочів (ксьондз Я. Ценський); м. Мостиська (ксьондз Є. Салетник); с. Нове Місто Добромільського району (ксьондз І. Шателя). А в костелах міст Бібрка, Городок, Доброміль, Жидачів, Самбір, Стрий, смт. Поморяни Золочівського, смт. Щирець Пустомитівського та селах Дунаїв Золочівського, Лановичі Самбірського, Міженець Нижанковицького, Новосілки Глинянського районів у зв'язку з відсутністю священників богослужіння та релігійні обряди для віруючих проводили зазначені ксьондзи лише декілька разів на рік. Натомість у 6 римо-католицьких громадах, розташованих у селах Баличі, Липники, Мишлятичі, Пнікут, Тщенець Мостиського і Стрільковичі Самбірського районів, за відсутності священників, костели не діяли. Загальна кількість віруючих у цих громадах, на підставі аналізу офіційних даних складала приблизно 13 тис. осіб [13, арк. 205–207, 288].

Таким чином, спостерігалася значна диспропорція в кількості зареєстрованих громад і діючих священників, оскільки лише 6 громад мали настоятелів. Тому віруючі громад, у яких не було священника, неодноразово зверталися до влади з проханнями запросити для обслуговування їх парафій ксьондзів з інших регіонів СРСР, зокрема країн Балтії. З метою не допущення

зростання чисельності римо-католицького духовенства на території області, керівництво РСРК при РМ СРСР дозволило офіційно зареєстрованим ксьондзам декілька разів на рік відвідувати громади, у яких не було постійно діючого священника і проводити у костелах богослужіння та виконувати релігійні обряди для віруючих. У той же час влада продовжувала реалізовувати курс на поступове скорочення кількості офіційно зареєстрованих громад РКЦ. На підставі рішення РСРК при РМ СРСР від 9 квітня 1959 р. знято з реєстрації громади сіл Чуква та Бісковичі Самбірського району як такі, що «розпалися» [13, арк. 207].

Уповноважений РСРК М. Дріль планував зняти з реєстрації громади сіл Баличі, Липники Мостиського та Стрільковичі Самбірського районів. Формальними підставами для прийняття такого рішення, на його думку, була незначна кількість віруючих у цих громадах і труднощі, пов'язані із посиленням податкового навантаження на релігійні об'єднання з боку держави [42, арк. 74–75].

Зауважимо, що за інформацією уповноваженого, у 24 діючих римо-католицьких громадах налічувалося приблизно 13 тис. віруючих. На наш погляд, офіційна статистика потребує уточнення, адже у відповідності з даними всесоюзного перепису населення на 1 грудня 1959 р. у Львівській області проживало 57979 осіб польської національності. Більшість цих громадян була римо-католиками. Очевидно М. Дріль свідомо занижував правдиву кількість віруючих у зареєстрованих громадах з метою створення формальних підстав для подальшого їх зняття з реєстрації [13, арк. 288; 17, арк. 8].

Характерним прикладом застосування адміністративних обмежень щодо римо-католиків Львівщини був факт відмови у реєстрації настоятелем громади м. Самбір ксьондзу С. Кашубі. У жовтні 1959 р. на прохання віруючих священник переїхав на постійне місце проживання до місті та отримав у співробітників міліції приписку. Керуючись вказівкою керівництва

РСРК при РМ УРСР, М. Дріль відмовився зареєструвати його настоятелем римо-католицької громади Самбора [42, арк. 73–74].

Відзначимо, що в поточному році органи влади посилили тиск на активних католицьких священників і віруючих, які допускали порушення радянського законодавства про релігійні культу. Так, знятий з реєстрації настоятель громади м. Бібрка о. Я. Рабар продовжував підпільно обслуговувати віруючих. За це Бібрський районний суд засудив його до примусових робіт терміном на один рік. У 1959 р., окрім зазначеного священника, до примусових робіт терміном на один рік Щирецький районний суд засудив жительку м. Львів І. Красуцьку за те, що вона катехизувала дітей віруючих у смт. Щирець [13, арк. 289].

У 1960 р. на Львівщині кількість офіційно зареєстрованих громад РКЦ, у порівнянні з попереднім роком, не змінилася, їх було 24. Загальна кількість віруючих у цих громадах становила приблизно 13 тис. осіб, духовну опіку яким надавали 7 священників [17, арк. 175–178].

У поточному році М. Дріль скеровував зусилля на виконання положень постанови ЦК КПРС від 13 січня 1960 р. «Про заходи з ліквідації порушень духовенством радянського законодавства про культу». За результатами адміністративних обмежень з боку уповноваженого і місцевих органів влади кількість виїздів зареєстрованих священників у громади, в яких не було настоятеля, скоротилася вдвічі, до 1–2 разів на рік. Окрім цього, з метою зменшення релігійної активності римо-католиків Львова, М. Дріль відсторонив від обслуговування кафедрального костелу Успіння Пресвятої Діви Марії о. Л. Северина, залишивши його настоятелем храму в смт. Щирець Пустомитівського району. Новим настоятелем кафедрального костелу уповноважений зареєстрував о. З. Галуневича, залишивши його при цьому обслуговувати і храм св. Марії Магдалини. У зв'язку із поважним віком (73 роки) і станом здоров'я отець не міг повноцінно обслуговувати обидва костели, тому щоденні богослужіння священник проводив у кафедральному костелі, а в храмі св. Марії Магдалини лише в суботу ввечері

і в неділю вранці, і то не завжди. Таким чином, значно скоротилася кількість проведених богослужінь у храмі св. Марії Магдалини, оскільки священник фізично не міг регулярно надавати духовну опіку всім своїм парафіянам. Тому віруючі стверджували, що «юридично костел Марії Магдалини ніхто не закривав, а практично він закритий тому, що по суті ксьондза немає» [17, арк. 55–56, 183]. Подібними методами М. Дріль намагався зменшити відвідуваність у діючих храмах з метою їх подальшого зняття з реєстрації.

На 1 липня 1959 р. на Станіславщині залишилося лише дві офіційно зареєстровані римо-католицькі громади у містах Станіслав і Болехів, які обслуговував о. Я. Павіліаніс. Потрібно відзначити, що під загрозою зняття з реєстрації перебувала громада м. Болехів. Так, ще 30 травня 1958 р. уповноважений РСРК І. Візіренко влаштував перевірку діяльності цієї громади і з'ясував, що внаслідок виїзду віруючих польської національності в Польщу на постійне місце проживання, у складі костельної «двадцятки» бракувало 7 осіб. Виявивши цей факт, уповноважений зобов'язав громаду доповнити склад костельної ради. Костельну раду і ревізійну комісію переобрали, проте І. Візіренко «вирішив», що переобрання відбулося з порушеннями. На підставі цього уповноважений спільно з головою виконкому Болехівської районної ради 22–23 серпня провів повторну перевірку громади. Використавши відмову членів костельної ради від участі у виборах, а також те, що майже половина віруючих, які регулярно відвідували костел, була греко-католиками, І. Візіренко «вирішив», що римо-католицька громада м. Болехів не була чинною [43, арк. 55–57; 44, арк. 2].

На підставі відсутності в громади м. Болехів ксьондза і формального розпаду костельної «двадцятки», у відповідності із поданням облвиконкому уповноважений звернувся до РСРК при РМ СРСР з проханням зняти громаду з реєстрації. Розгляд цього питання в різних державних інстанціях тривав майже рік. Упродовж цього часу костел був зачинений. Лише 19 грудня 1959 р. РСРК при РМ СРСР затвердила рішення Станіславського облвиконкому від 7 жовтня 1959 р. про зняття з реєстрації римо-католицької громади

м. Болехів і передачу приміщення костелу Болехівській середній школі № 1 для подальшого переобладнання під спортивний зал [30, арк. 39; 43, арк. 85].

На території області залишився лише один діючий костел у м. Станіслав, який обслуговував о. Я. Павліаніс. Відзначимо, що новий уповноважений РСРК при Станіславському облвиконкомі І. Рубан, який 8 серпня 1959 р. змінив на цій посаді І. Візіренка, прагнув припинити його діяльність. З цією метою він ретельно проаналізував стан громади м. Станіслав і з'ясував, що регулярно відвідували костел в основному греко-католики (приблизно 50–80 осіб), а римо-католиків налічувалося лише 20–30 осіб переважно літнього віку. Окрім цього, виконавчий орган громади більше року діяв не в повному складі, оскільки віруючі, під тиском влади, відмовлялися від обрання, за що о. Я. Павліаніс неодноразово отримував від уповноваженого попередження. Кожного разу отець обіцяв поповнити його, але, у зв'язку з діями влади, так і не зміг цього зробити [30, арк. 38–39; 44, арк. 11].

Зауважимо, що костел Пресвятої Діви Марії в м. Станіслав, як історична пам'ятка, перебував у занедбаному стані, а міська влада і не планувала проводити його ремонт. На початку 1959 р. віруючі вирішили відремонтувати костел за власний рахунок і розпочали збір коштів серед членів громади (зібрали понад 3 тис. крб.). Дізнавшись про це, уповноважений звинуватив о. Я. Павліаніса в порушенні радянського законодавства про релігійні культи і зняв його з реєстрації. Окрім цього, діяльністю священника зацікавилися співробітники КДБ. Позивач вимагав стягнути з громади 442301 крб. 99 коп., тобто повну вартість майбутнього капітального ремонту. Суд, який відбувся 19 лютого 1960 р., не задовольнив клопотання позивача, а тільки оштрафував ксьондза Я. Павліаніса на 3 тис. крб. 21 червня 1960 р. за погодженням з РСРК при РМ УРСР останню діючу римо-католицьку громаду в м. Станіслав зняли з реєстрації, незважаючи на те, що на території області проживало понад 3 тис. громадян польської національності [45, с. 96–97].

Наприкінці 1960 р. в Станіславській області вже не було офіційно зареєстрованих римо-католицьких громад. Підкреслимо, що знятий уповноваженим з реєстрації о. Я. Павліаніс продовжував підпільно проводити богослужіння та виконувати релігійні обряди у помешканнях віруючих як римо-католиків, так і греко-католиків. Дізнавшись про це, І. Рубан викликав ксьондза на прийом і попередив, що в разі продовження священницької діяльності його притягнуть до кримінальної відповідальності. Тому, щоб уникнути репресій з боку влади, о. Я. Павліаніс виїхав за межі області [46, арк. 12]. Після від'їзду священника РКЦ на Станіславщині майже тридцять років перебувала у підпіллі.

У 1959 р. в Тернопільській області проживало 1555 римо-католиків, з яких чоловіків було 513 осіб (33 %) і жінок 1042 особи (67 %); молоді до 25 років – 196 осіб (12,6 %). Ці дані свідчать про різке скорочення чисельності католиків на території області. Адже тільки впродовж 1958 р. з Тернопільської області вибула 171 особа, з яких переїхали до Польщі 122 особи, померли 32 особи, виїхали на роботу 10 осіб, поступили на службу в армію 6 осіб і виїхала на навчання 1 особа. Всього упродовж 1955–1958 рр. вибуло з області 825 римо-католиків [47, арк. 123–124].

У поточному році на Тернопільщині продовжували діяти 8 офіційно зареєстрованих римо-католицьких костелів, які обслуговували 4 ксьондзи. Я. Мацишин проживав у м. Кременець, обслуговував 3 костели: Кременецький, Підволочиський і Галущинецький; Ю. Адамчик проживав у м. Борщів, обслуговував 2 костели: у Борщові і Лосячі; К. Фейшакер проживав у с. Хом'яківка, обслуговував 2 костели: Хом'яківський і Ридодубівський; С. Вичисаний проживав у с. Королівка, обслуговував Королівський костел. Зазначимо, що знятий 11 лютого 1958 р. з реєстрації Підволочиський і Галущинецький ксьондз Б. Мерецький й надалі проживав у Підволочиську, проте даних про його діяльність уповноважений РСРК П. Чазов не мав [47, арк. 122].

На 1 січня 1960 р. в Тернопільській області і надалі діяло 8 зареєстрованих римо-католицьких громад, проте внаслідок адміністративно-територіальної реформи відбулися деякі зміни у їх назвах та місцезнаходженні. У цілому розташування громад та чисельність віруючих була такою: у м. Борщів – 137 осіб; с. Королівка Борщівського району – 98 осіб; с. Лосяч Борщівського району – 117 осіб; м. Кременець – 206 осіб; м. Підволочиськ – 210 осіб; с. Галущинці Скалатського району – 256 осіб; с. Косів (село Хом'яківка внаслідок адміністративно-територіальної реформи увійшло до складу Косівської сільської ради як хутір – примітка автора) Чортківського району – 197 осіб; с. Ридодуби Чортківського району – 332 особи. Загальна кількість усіх віруючих складала 1553 особи [48, арк. 4].

Упродовж року значні зміни відбулися серед римо-католицьких громад і духовенства. Керуючись урядовими постановами, уповноважений РСРК використовував будь-які обставини, які дозволяли обмежити діяльність РКЦ. Оскільки померли настоятелі костелу в с. Королівка Борщівського району ксьондз С. Вичисаний (28 грудня 1959 р.), а 12 квітня 1960 р. – К. Фейшакер, який обслуговував Хом'яківський і Ридодубівський костели, названі храми, крім Ридодубівського костелу, були закриті.

1 лютого 1960 р. П. Чазов і заступник голови виконкому Тернопільської обласної ради В. Голий звернулися до голови виконкому Борщівської районної ради з проханням провести інвентаризацію костелу в с. Королівка. У зверненні вони повідомили про намір винести питання перед РСРК при РМ СРСР про закриття цього костелу з таких причин: відсутності ксьондза, незначної чисельності католиків в селі, близьке розташування Королівки від іншого діючого римо-католицького костелу в м. Борщів (ця «близькість» становила 11 кілометрів – примітка автора). Також вони висловили побажання, щоб Борщівський райвиконком виніс відповідне рішення про зняття з реєстрації Королівського костелу на підставі вказаних причин і звернувся в облвиконком для затвердження цього рішення [17, арк. 64–65].

Після його затвердження Борщівським райвиконкомом і Тернопільським облвиконкомом РСРК при РМ СРСР 28 червня 1960 р. зняла з реєстрації римо-католицьку громаду в с. Королівка, а її костел перейшов у підзвітність Борщівському райвиконкому [17, арк. 79].

Подібна ситуація склалася із костелом у с. Косів, який також зняли з реєстрації у 1960 р. У цьому випадку, після ретельної перевірки громади, уповноважений виявив, що загальна кількість дорослих віруючих у с. Косів і сусідньому с. Ромашівка, які відвідували костел, складала лише 69 осіб, а в складі костельної «двадцятки» залишилося тільки 4 особи. Врахувавши, що за 4 кілометри від с. Косів знаходився діючий костел в с. Ридодуби, П. Чазов вирішив не давати дозволу проводити відправи у Косівському костелі жодному ксьондзу, а також попередив усіх чотирьох членів «двадцятки», що він буде ініціювати питання про зняття костелу з реєстрації. Для швидшого вирішення справи П. Чазов звернувся до голів Чортківського райвиконкому та Косівської сільради, щоб вони, «натиснувши» на членів костельної «двадцятки», змусили їх подати вказану заяву. Крім цього, уповноважений вирішив не передавати Ридодубівський костел для обслуговування іншому ксьондзу до того часу, доки не отримає від членів костельної ради зазначеної заяви [49, арк. 9–11].

У результаті дій уповноваженого 13 серпня 1960 р. рішенням облвиконкому знято з реєстрації костел в с. Косів Чортківського району на підставі «саморозпаду» релігійної громади і «відмови двадцятки» сплачувати в майбутньому податки за костел [50, арк. 88].

Священники піклувалися про віруючих, намагалися обслужити якомога більшу кількість людей. Незважаючи на поважний вік і слабке здоров'я, настоятель Борщівського, Лосяцького і Ридодубівського костелів о. Ю. Адамчик проводив активну релігійну діяльність. Його костел у Борщові відвідувала значна кількість віруючих з Хмельницької області, а також з інших районів (Теребовлянського, Буцацького, Золото-Потіцького) Тернопільської області. Крім цього, священник співпрацював з ксьондзами

Львівської області, де раніше (у 1924–1928 і 1931–1934 рр.) працював настоятелем [48, арк. 7].

Настоятель Кременецького, Підволочиського і Галушинецького костелів о. Я. Мацишин старався протидіяти процесу опрацювання віруючих греко-католиків, зокрема закликав їх не відвідувати православні церкви. Він говорив: «Краще помолитися у своїй квартирі, в кутку, аніж іти в православну церкву». Греко-католицьких священників, які перейшли у православ'я, ксьондз називав відступниками від віри. Однак при цьому пунктуально виконував усі рекомендації уповноваженого [48, арк. 8]. Тому в П. Чазова не було офіційного приводу притягнути священника до відповідальності.

У той же час о. Б. Мерецький після свого зняття з реєстрації у 1958 р. не звертався з проханням про надання йому костелу для обслуговування. Його квартиру у смт. Підволочиськ регулярно відвідували віруючі римо-католики. Окрім цього, він був тісно пов'язаний з ксьондзами Львова і Одеси, а також з греко-католицькими священниками, яким давав поради відносно відправлення богослужінь для громадян польської національності і греко-католиків, які перейшли у православ'я, він називав зрадниками католицизму. Щоб зменшити активність о. Б. Мерецького у Підволочиській громаді, уповноважений за порадою співробітників КДБ запропонував ксьондзу взяти на обслуговування Кременецький костел, переїхавши туди на постійне місце проживання. Однак він, не бажаючи покидати Підволочиськ, у розмові з П. Чазовим сказав: «Я знаю по інших областях уже три випадки, коли ксьондза в одному місці знімали з реєстрації, а в іншому місці не приписувала міліція. Віра йде на згасання, і рано чи пізно костели закриють. Так, якщо я залишусь у Підволочиську, я буду спокійним за житло: я там приписаний і живу у комунальній квартирі. А якщо я переїду в Кременець і мене там не припишуть на проживання, тоді куди я подінусь». На це уповноважений відповів, що міліція підпорядкована облвиконкому і

приписка «в наших руках». Однак слова П. Чазова не переконали о. Б. Мерецького, і він більше до нього на прийом не з'являвся [51, арк. 3–5].

На нашу думку, о. Б. Мерецький відмовлявся переїжджати у Кременець не через те, що непокоївся за міську приписку, а тому, що не бажав залишати віруючих у Підволочиську. Підтвердженням цьому є факт зняття у 1961 р. з посади голови виконавчого органу громади РКЦ м. Підволочиськ громадянина Д. Сольського за те, що він дозволяв о. Б. Мерецькому таємно проводити служби в костелі [52, арк. 21]. Цю інформацію уповноважений отримав від місцевих органів влади та комісії сприяння уповноваженим. Безумовно, це свідчить про посилення нагляду з боку влади в цей період часу за римо-католиками.

На кінець 1960 р. в Тернопільській області залишилося тільки 6 діючих римо-католицьких костелів, в яких нараховувалося 1258 осіб віруючих, а саме: у м. Борщів – 137 осіб; с. Лосяч Борщівського району – 117 осіб; м. Кременець – 206 осіб; м. Підволочиськ – 210 осіб; с. Галушинці Скалатського району – 256 осіб; с. Ридодуби Чортківського району – 332 особи. Ці костели обслуговували лише два ксьондзи: о. Ю. Адамчик (Борщівський, Лосяцький, Ридодубівський) і о. Я. Мацишин (Кременецький, Підволочиський, Галушинецький) [51, арк. 2].

Окрім цих 6 офіційно зареєстрованих римо-католицьких громад, в області знаходилося ще 9 незареєстрованих із загальною кількістю віруючих 722 особи. Розташування та кількість членів у цих громадах було таким: у Скалаті – 300; Полупанівці та Старому Скалаті Скалатського району – 100; Косові Чортківського району – 69; Тернополі – 63; Дорофіївці Підволочиського району – 60; Семаківцях Чортківського району – 55; Королівці Борщівського району – 44; Збаражі – 20; Шумську – 11 віруючих римо-католиків [51, арк. 2–3]. Загалом в області нараховувалося 1980 віруючих РКЦ.

Зростання кількості незареєстрованих громад пояснюється тим, що костели були зняті з реєстрації разом з релігійною громадою. Тому, коли

уповноважений зменшував кількість офіційно зареєстрованих римо-католицьких громад, одночасно зростала кількість незареєстрованих. П. Чазов у звіті керівництву визнав, що «скорочення за 1960 р. на 296 осіб чисельності офіційно зареєстрованих віруючих римо-католиків відбулося за рахунок закриття костелів у селах Королівка і Косів. Тому ці 296 католиків не перестали бути віруючими, а просто ще не визначилися, які костели надалі будуть відвідувати» [48, арк. 4].

Підкреслимо, що римо-католицькі священники в УРСР, завдяки тісним контактам з католицьким духовенством і віруючими, які проживали в Польщі, Угорщині, країнах Балтії, уважно спостерігали за міжнародною ситуацією у світі, зокрема були поінформовані про діяльність та розпорядження Ватикану, які стосувалися як політичного життя, так і змін у богослужбовій практиці. Наприклад, з 1 січня 1961 р. Ватикан, з метою зменшення фізичного навантаження на віруючих, дозволив спростити та скоротити час проведення богослужінь. Ця ухвала Святого Престолу ксьондзами практично одразу почали реалізовувати на практиці, що значною мірою сприяло збереженню доволі високої відвідуваності костелів з боку віруючих і кількості проведених ними релігійних обрядів [53, арк. 181].

Також у цей період продовжувалася співпраця між римо-католицьким та греко-католицьким духовенством, зокрема греко-католицькі священники регулярно сповідалися і причащалися у римо-католицьких. Наприклад, упродовж 1960 р., за неповними даними уповноваженого РСРК, кафедральний костел у м. Львів відвідувало понад 30 греко-католицьких священників, котрим ксьондз К. Ящемський уділяв таїнства сповіді і причастя. Крім цього, ксьондзи забезпечували греко-католицьких священників миром і іншими релігійними предметами, допомагали інтенціями [54, арк. 177].

Активна діяльність римо-католицького духовенства не влаштовувала радянське партійно-державне керівництво. Тому у 1960 р. в УРСР спостерігалось посилення адміністративного тиску з боку держави на РКЦ,

зокрема було закрито 20 костелів і відповідно знято з реєстрації 20 релігійних громад. Таким чином, наприкінці року залишилося 133 офіційно діючі громади, духовну обслугу яким надавали лише 48 ксьондзів. Попри значне скорочення числа діючих громад і храмів партійне керівництво вимагало від обласних уповноважених РСРК і надалі у своїй діяльності «використовувати всі законні можливості для обмеження сфери впливу католицького духовенства, скорочення сітки католицьких громад» [28, с. 300–301].

З метою обмеження доступу римо-католикам в УРСР до інформації про діяльність РКЦ на Заході, керівництво РСРК при РМ УРСР домовилося із органами влади в Польщі, щоб вони подали інструкції польським газетам «Жиче Варшави», «Глос праці», «Штандарт Молодих», які можна було виписувати в УРСР, не друкувати церковну хроніку, не повідомляти про вказівки Папи Римського і кардинала С. Вишенського. Крім цього, виконуючи розпорядження партійного керівництва, які стосувалися обмеження діяльності РКЦ в Україні, зокрема скорочення чисельності діючих в республіці ксьондзів, уповноважений РСРК запропонував закрити римо-католицьку духовну семінарію в Литві, оскільки саме її випускники в основному призначалися на парафії в УРСР [10, с. 106]. У наступні роки заходи з боку влади, скеровані проти РКЦ, лише посилювалися.

На початку 1961 р. у Львівській області діяло 24 офіційно зареєстровані римо-католицькі громади, духовну обслугу яким надавали 7 ксьондзів [53, арк. 175; 55, арк. 107].

У поточному році віруючі громади м. Самбір двічі зверталися до влади з проханням запросити для постійного обслуговування їх парафії о. Я. Павіліаніса. Уповноважений М. Дріль, отримавши дозвіл від керівництва РСРК при РМ УРСР, зареєстрував о. Я. Павіліаніса настоятелем Самбірського костелу. У результаті цього кількість офіційно зареєстрованих ксьондзів в області зросла до 8 осіб [54, арк. 30]. Зауважимо, що незважаючи на вказану поступку віруючим з боку влади, адміністративний тиск на РКЦ впродовж року зростав.

На 1 січня 1962 р. у Львівській області проживало вже 8 офіційно зареєстрованих римо-католицьких священників, однак кількість діючих громад зменшилася до 23, оскільки у другому півріччі 1961 р. уповноважений зняв з реєстрації громаду в с. Стрілковичі Самбірського району. Крім цього, на початку 1962 р. М. Дріль, на підставі подання Мостиського райвиконкому, зняв з реєстрації римо-католицькі громади у селах Баличі, Мишлятичі, Тщенець як такі, що «самі розпалися». Загальна кількість віруючих у цих громадах у відповідності з офіційними даними складала приблизно 12 тис. осіб, з яких регулярно під час великих релігійних свят відвідувало костели приблизно 8,5 тис. осіб [54, арк. 28–36, 102–103]. За національністю майже 90 % віруючих, які відвідували діючі костели, були поляки, а 10 % – українці греко-католики [54, арк. 171].

Обласний уповноважений РСРК розглядав питання «законного» зняття з реєстрації римо-католицьких громад також у м. Львів (костел св. Марії Магдалини), м. Городок, смт. Поморяни Золочівського, с. Новосілки Глинянського і с. Липники Мостиського районів. Окрім цього, за порушення законодавства про релігійні культури і місіонерську роботу серед віруючих, М. Дріль зняв з реєстрації виконавчий комітет і ревізійну комісію громади м. Самбір та висловив попередження виконавчому комітету костелу св. Антонія Падевського в м. Львів [54, арк. 102–103].

У першому півріччі 1962 р. М. Дріль відсторонив від постійного обслуговування костелу св. Марії Магдалини в м. Львів о. З. Галуновича. Таким чином, він намагався створити формальні підстави для подальшого зняття з реєстрації даного храму [54, арк. 107–108].

Зазначимо, що у боротьбі з РКЦ влада значну увагу приділяла зменшенню впливу церкви на молодь, зокрема школярів. У поточному році новий уповноважений РСРК у Львівській області М. Савічев з метою припинення відвідування дітьми шкільного віку діючих костелів через партійні інстанції залучив комсомол, в обов'язки працівників якого ввійшло стеження за храмами і фіксація дітей, які їх відвідували. Згодом через батьків

і шкільних вчителів дітей змушували припинити відвідування храмів. Такі заходи були проведені у всіх населених пунктах області, в яких знаходилися діючі костели [54, арк. 176].

Підкреслимо, що керівництво костельної ради м. Мостиська за підтримки о. Є. Салетника неодноразово зверталось до вищих радянських органів влади зі скаргами «наклепницького характеру», в яких повідомляли про численні порушення їх прав та тиск з боку місцевих органів влади. Однак практичним результатом їх звернень стало те, що 23 серпня 1962 р. уповноважений М. Савічев зняв з реєстрації терміном на два місяці о. Є. Салетника і розпустив костельну раду [54, арк. 178–179].

Знятий з реєстрації о. В. Керніцький офіційно працював сторожем на одному із заводів м. Львова. У той же час він таємно проводив богослужіння та виконував треби для віруючих у кафедральному костелі Успіння Пресвятої Діви Марії і костелі св. Антонія Падевського. Дізнавшись про це, уповноважений М. Савічев попередив керівників вказаних релігійних громад і ксьондзів, що вони можуть понести відповідальність за «незаконні дії» священника в їх костелах. Після цього попередження о. В. Керніцький, щоб уникнути репресій з боку влади, значно зменшив свою релігійну активність [54, арк. 177–180].

На початку 1963 р. у Львівській області діяло лише 16 офіційно зареєстрованих римо-католицьких громад, оскільки в другому півріччі 1962 р. уповноважений РСРК за поданням місцевих органів влади зняв з реєстрації громади св. Марії Магдалини у м. Львів, м. Бібрка, селах Липники Мостиського і Лановичі Дрогобицького районів. Духовну опіку діючим громадам і надалі надавало 8 ксьондзів. Підкреслимо, що з 16 офіційно зареєстрованих громад лише в 7 богослужіння проводилися регулярно у відповідності з релігійними канонами. Постійно діючі костели, духовну обслугу яких за місцем проживання здійснювали ксьондзи, знаходилися у м. Львові – кафедральний костел Успіння Пресвятої Діви Марії (ксьондзи К. Ящемський і З. Галуневич), св. Антонія Падевського (ксьондз І. Хвірут);

м. Золочів (ксьондз Я. Ценський); м. Самбір (ксьондз Я. Павліаніс); м. Мостиська (ксьондз Є. Салетник); смт. Щирець Пустомитівського району (ксьондз Л. Северин); с. Нове Місто Добромільського району (ксьондз І. Шателя). А в костелах міст Доброміль, Жидачів, Стрий з дозволу уповноваженого богослужіння проводилися лише два рази на рік – Різдво і Пасху. Натомість у 6 громадах, розташованих у м. Городок, селах Дунаїв Перемишлянського, Міженець Старосамбірського, Пнікут Мостиського, Новосілки та смт. Поморяни Золочівського районів, у 1963 р. богослужіння не проводилися тому, що М. Савічев вважав їх «затухаючими» і не давав дозволу зареєстрованим ксьондзам проводити в них відправи [56, арк. 12–16].

Упродовж поточного року, виконуючи розпорядження партійно-державного керівництва щодо скорочення кількості офіційно-зареєстрованих римо-католицьких громад на Львівщині, М. Савічев зняв з реєстрації громади у м. Жидачів, селах Міженець Старосамбірського і Новосілки Золочівського районів. У результаті дій уповноваженого в області залишилося лише 13 діючих римо-католицьких громад [56, арк. 110].

У 1964 р. у Львівській області знаходилося 13 зареєстрованих римо-католицьких громад, з яких лише в 7 були настоятелі. Постійно діючі костели, духовну обслугу яких за місцем проживання здійснювали ксьондзи, знаходилися у м. Львові – кафедральний костел Успіння Пресвятої Діви Марії (ксьондзи К. Ящемський і З. Галунович), костел св. Антонія Падевського (ксьондз І. Хвірут); м. Золочеві (ксьондз Я. Ценський); м. Самборі (ксьондз Я. Павліаніс); м. Мостиська (ксьондз Є. Салетник); смт. Щирець Пустомитівського району (ксьондз Л. Северин); с. Нове Місто Добромільського району (ксьондз І. Шателя). Натомість у 6 римо-католицьких громадах (м. Доброміль, м. Городок, м. Стрий, смт. Поморяни Золочівського району, с. Дунаїв Перемишлянського району, с. Пнікут Мостиського району), у яких не було священника, віруючі самостійно збиралися в храмах і проводили богослужіння [57, арк. 64–68].

Зазначимо, що внаслідок значного зменшення кількості діючих громад, офіційно зареєстровані ксьондзи докладали значних зусиль для збереження впливу Церкви на віруючих, зокрема у своїй діяльності використовували літургійні зміни, прийняті на II Ватиканському соборі. Наприклад, настоятель костелу в смт. Щирець Пустомитівського району, ксьондз Л. Северин, отримавши з Польщі новий молитовник з внесеними літургійними змінами, проводив за ним богослужіння [57, арк. 64–67].

5 травня 1964 р. за порушення радянського законодавства про релігійні культу, зокрема за активну співпрацю з греко-католицьким духовенством і віруючими, М. Савічев зняв з реєстрації терміном на один місяць настоятеля кафедрального костелу Успіння Пресвятої Діви Марії у м. Львові о. З. Галуновича, а виконавчий орган громади отримав попередження. Також уповноважений продовжував шукати «законні» підстави для зняття з реєстрації інших діючих римо-католицьких громад [57, арк. 47].

На Тернопільщині упродовж 1960 р. відбулися деякі зміни в кількісному складі громад у результаті скорочення чисельності віруючих РКЦ. На 1 січня 1961 р., у відповідності з офіційною статистикою, у 6 зареєстрованих римо-католицьких громадах налічувалося 1257 католиків, з яких чоловіків було 441 особа (35 %), жінок – 816 осіб (65 %), молоді віком до 25 років – 112 осіб (9 %) [48, арк. 4].

Служби у костелах, де проживали ксьондзи (м. Кременець і м. Борщів), проводилися, зазвичай, не менше двох разів у тиждень, а в костелах сіл Ридодуби, Лосяч, Галушинці і смт. Підволочиськ – по одному разу в місяць, причому в ці дні присутніми була лише половина від загальної кількості віруючих [55, арк. 5]. Відзначимо, що переважна більшість членів громад збиралася в костелах під час великих свят.

У 1961 р. в документах зафіксовано два звернення від віруючих РКЦ про реєстрацію їх громад до керівництва СРСР. Громадянин П. Попілера з с. Полупанівки Скалатського району звернувся до М. Хрущова з проханням відкрити костел у селі. Однак йому відмовлено на підставі того, що поблизу

села знаходився діючий костел. Тому відкриття храму в с. Полупанівка органи влади вважали недоцільним. У лютому 1961 р. до ЦК КПУ звернулася група віруючих римо-католиків з с. Косів Чортківського району з проханням відкрити костел у їхньому селі. У цьому випадку прохання відхилили у зв'язку з невеликою чисельністю віруючих та відсутністю у громади села «двадцятки» виконавчого органу. Для задоволення своїх релігійних потреб віруючим рекомендували відвідувати найближчий Ридодубівський костел [58, арк. 21].

Підкреслимо, що упродовж 1961–1963 рр. на Тернопільщині кількість громад РКЦ залишалася незмінною – їх було 6. Проте кількісний склад віруючих у них невпинно скорочувався. На 1 січня 1961 р. в області проживало 1230 осіб, на 1 січня 1962 р. – 1200 осіб, а на 1 січня 1963 р. чисельність віруючих складала 1030 осіб, що на 200 віруючих (16 %) менше у порівнянні з 1961 р. [36, арк. 4–5].

У 1962 р. з 1030 осіб віруючих в 6 зареєстрованих римо-католицьких громадах області чоловіків було 266 осіб (24 %), жінок – 764 особи (76 %); молоді до 25 років – 52 особи (2,5 %). За національним складом віруючі римо-католики були в основному поляками. Так, з 1030 осіб усіх віруючих поляків було 998 осіб, а українців – 32 особи (3 %). Зазначимо, що більшість віруючих українців були людьми поважного віку й раніше належали до ГКЦ [36, арк. 5–6].

Незважаючи на значне скорочення чисельності віруючих, відвідуваність ними костелів залишалася доволі високою. Наприклад, відвідали костели в 1961 р. – 32900 осіб, у тому числі молоді – 1144 особи (3,6 %), а в 1962 р. – приблизно 26 тис. осіб, з яких молоді – 600 осіб (2,2 %) [36, арк. 5–6]. Наведені дані свідчать про те, що віруючі відвідували костели і здійснювали релігійні обряди доволі часто. Також костели Тернопільщини регулярно відвідували римо-католики з Хмельницької області. Так, у 1962 р. відвідали костели у Борщові 1500 осіб і Підволочиську – 400 осіб віруючих римо-католиків з Хмельниччини [36, арк. 7].

Новий уповноважений РСРК у Тернопільській області С. Коваленко звертав увагу свого керівництва на те, що о. Ю. Адамчик неодноразово проводив зустрічі з віруючими українцями у м. Борщів, селах Лосяч та Ридодуби і закликав їх відвідувати костели. Серед віруючих, яких він обслуговував, українців було 30 осіб. Сам ксьондз відкрито заявляв, що «якби йому дозволила місцева влада обслуговувати православних, то знайшлось би багато бажаючих прийняти католицьку віру» [36, арк. 8]. При цьому уповноважений зазначав, що саме у цих населених пунктах православні церкви не діяли. Тому для зменшення впливу католицького духовенства на віруючих С. Коваленко вважав за доцільне і надалі скорочувати кількість офіційно зареєстрованих римо-католицьких громад, особливо у тих населених пунктах, де православні церкви були закриті [36, арк. 9].

Отже, на 1 січня 1963 р. на Тернопільщині знаходилося 6 офіційно зареєстрованих римо-католицьких громад з такою кількістю віруючих: у м. Борщів – 130 осіб; с. Лосяч Борщівського району – 110 осіб; с. Ридодуби Чортківського району – 160 осіб; м. Кременець – 200 осіб; смт. Підволочиськ – 200 осіб; с. Галущинці Підволочиського району – 230 осіб. Загальна кількість усіх віруючих становила 1030 осіб [59, арк. 8–9].

Ці громади до 1963 р. обслуговували два ксьондзи: отці Я. Мацишин і Ю. Адамчик. Після смерті о. Ю. Адамчика (у червні 1963 р.) на 6 римо-католицьких громад залишився лише один римо-католицький священник – о. Я. Мацишин. Оскільки він не міг самостійно здійснювати богослужіння в усіх костелах, значно зменшилася кількість проведених літургій. Постійно проводилися богослужіння тільки в костелі м. Кременець, де проживав ксьондз, а в Борщівському і Галушинецькому храмах служби проводилися раз в один або два місяці. Зменшення релігійної активності віруючих через відсутність достатньої кількості священників дозволило С. Коваленку приступити до скорочення кількості діючих громад і костелів. У першу чергу перед загрозою закриття опинилися громади сіл Лосяч Борщівського та

Ридодуби Чортківського районів, які залишилися без священника після смерті о. Ю. Адамчика [60, арк. 13–14].

Під приводом аварійного стану костел в смт. Підволочиськ вилучили в громади. Упродовж 1963 р. віруючі Підволочиської громади неодноразово зверталися до ВР СРСР, РМ СРСР і РСРК з проханням дозволити їм провести капітальний ремонт вилученого місцевими органами влади храму і проводити в ньому богослужіння. Однак їм відмовлено на підставі того, що костел перебував в аварійному стані і підлягав знесенню у зв'язку з реконструкцією районного центру. Віруючим рекомендували відвідувати храм у с. Галушинці Підволочиського району [60, арк. 13–14, 36].

Зважаючи на численні прохання віруючих, РСРК погодилася з висновками С. Коваленка про необхідність вилучення костелу в громади, але рекомендувала утриматися від його знесення. Тоді до голови РСРК О. Пузіна з проханням дозволити знести костел і побудувати на його місці районний будинок культури звернувся заступник керівника виконкому Тернопільської обласної ради А. Дебелий. Римо-католицькій громаді смт. Підволочиськ пропонували інші незайняті костели, а також їм надавалася можливість підшукати молитовне приміщення на правах оренди в приватному будинку [61, арк. 11–12]. Лише після звернення А. Дебелого Рада це прохання задовольнила.

Використавши сприятливу ситуацію, уповноважений у звіті керівництву за 1963 р. пропонував: «Враховуючи те, що у всіх 6 римо-католицьких громадах нараховується тільки біля 1200 віруючих, і маючи на увазі, що є тільки один ксьондз, який уже обслуговує три костели, в той час коли в РПЦ, як правило, дозволяється обслуговувати священнику тільки одну церкву, доцільно в 1964 р. вирішити питання про зняття з реєстрації римо-католицьких громад в селах Лосяч Борщівського, Ридодуби Чортківського районів і смт. Підволочиськ, попередньо звичайно ж необхідно провести пояснювальну і виховну роботу серед віруючих» [60, арк. 17].

Ще одним храмом, який спробували закрити місцеві органами влади, став Борщівський костел. Ініціювала це питання комсомольська організація Борщівського технікуму механізації сільського господарства, яка звернулася з листом від 24 вересня 1963 р. на адресу обласного керівництва з проханням передати Борщівський костел у розпорядження технікуму для переобладнання і використання його як спортивного залу [62, арк. 3].

Уповноважений С. Коваленко, відповідаючи на цей лист керівникові комсомольської організації, у проханні відмовив, пояснивши, що формальних підстав для закриття храму немає, оскільки римо-католицька громада м. Борщів складалася зі 150 осіб віруючих, у відповідності з радянським законодавством про релігійні культу для реєстрації громади потрібно було лише 20 осіб, які досягнули 18 років, крім того, на великі релігійні свята костел відвідувало 300–400 осіб віруючих, для яких періодично проводив відправи в храмі о. Я. Мацишин. Уповноважений порадив комсомольцям технікуму «під керівництвом партійної організації посилити роботу серед віруючих польської національності по відриву їх від релігії, і тоді може бути вирішене питання про використання будівлі костелу для інших цілей» [62, арк. 7]. Таким чином, С. Коваленко заохочував подальшу антирелігійну діяльність місцевих комсомольських і партійних органів влади, спрямовану на закриття костелу та зняття з реєстрації громади м. Борщів.

На 1 лютого 1965 р. на Тернопільщині зареєстровано 6 римо-католицьких громад з кількістю віруючих біля 1000 осіб, які знаходилися в таких населених пунктах: м. Борщів, м. Кременець, смт. Підволочиськ і селах Галущинці Підволочиського, Лосяч Борщівського і Ридодуби Чортківського районів. У цих громадах регулярно проводилися відправи лише в Кременецькому костелі, де проживав єдиний зареєстрований у Тернопільській області ксьондз о. Я. Мацишин. У костелах Борщова і Галущинців богослужіння проводилося один-два рази в місяць. Для Підволочиської громади богослужіння не проводилися, оскільки будівлю

костелу вилучено Підволочиським райвиконкомом на підставі її аварійного стану, вона підлягала знесенню, а на її місці планувалося збудувати будинок культури [63, арк. 1].

Після закриття костелу в м. Підволочиськ С. Коваленко упродовж 1963–1964 рр. ставив питання перед місцевими органами влади про посилення антирелігійної пропаганди і проведення індивідуальної роботи з віруючими для того, щоб зняти вказану громаду з реєстрації. Також ним проводилася робота з громадами сіл Ридодуби Чортківського і Лосяч Борщівського районів з метою зняття їх з реєстрації на підставі тривалої відсутності ксьондза [63, арк. 2]. Отже, ці три костели опинилися під загрозою закриття, а їх громади мали бути зняті з реєстрації на підставі тривалої відсутності в них священника.

Загалом, у результаті антирелігійної кампанії в УРСР на 1964 р. залишилося лише 100 офіційно зареєстрованих громад РКЦ у 8 областях, у яких налічувалося приблизно 60500 віруючих [10, с. 131; 28, с. 296]. З них у Львівській області працювали тільки 13 громад, у Тернопільській – 6, а в Івано-Франківській області внаслідок тиску з боку влади не залишилося жодної діючої римо-католицької громади [57, арк. 64–68; 63, арк. 1].

Таким чином, внаслідок антирелігійної кампанії, яку проводило вище радянське державно-партійне керівництво на чолі з М. Хрущовим упродовж 1958–1964 рр., відбулося значне скорочення конфесійної мережі РКЦ на теренах західних областей УРСР. Тиск з боку держави на РКЦ у цей період призвів не тільки до значних матеріальних втрат Церкви, а й певного послаблення впливу римо-католицького духовенства на віруючих через масштабний адміністративний тиск та посилення атеїстичної пропаганди. Проте завдяки сильній релігійності і згуртованості навколо духовенства римо-католикам вдалося вистояти в умовах переслідувань, відстояти хоча б частково мережу діючих громад і надалі працювати над збереженням своєї конфесії в умовах радянської тоталітарної системи.

3.3. Переслідування ГКЦ

Антирелігійна політика радянської влади наприкінці 50-х рр. ХХ ст. призвела до значного погіршення становища ГКЦ на території СРСР. Співробітники органів державної безпеки з метою ліквідації греко-католицького підпілля розробили план оперативно-слідчих заходів, затверджених 22 грудня 1958 р. заступником голови КДБ УРСР М. Морозом. Реалізація цього плану зумовила значне посилення тиску з боку співробітників КДБ і органів місцевої влади не лише на представників духовенства, але й на членів їх родин. Наприклад, під час неодноразових допитів активних священників і віруючих співробітники КДБ «попереджали», що в разі продовження пастирського служіння їх буде притягнуто до кримінальної відповідальності [64, с. 7, 339–364].

Одночасно продовжувалися арешти окремих активних «невозз'єднаних» священників. Зокрема, 4 грудня 1958 р. співробітники КДБ в Станіславській області заарештували організатора руху покутників о. Г. Солтиса. 19 березня 1959 р. Войнилівський районний суд за звинуваченням у «бродяжництві» засудив його на 5 років заслання з обов'язковим працевлаштуванням та заборонаю впродовж 5 років після відбуття покарання повертатися в Україну [64, с. 363; 65, арк. 47].

У січні 1959 р. КДБ заарештувало греко-католицького священника о. П. Василика. 14 квітня 1959 р. у відповідності з ухвалою суду його на підставі ст. 7, Ч. 1 КК УРСР засуджено на 5 років ув'язнення [66, арк. 21–26; 67, с. 376]. Застосовуючи репресії проти найактивніших греко-католицьких священників, радянська влада намагалася залякати духовенство і віруючих ГКЦ, змусити їх відмовитися від служіння підпільній Церкві.

Характерно, що хоча посилення репресій і призвело до зменшення релігійної активності греко-католиків у боротьбі за офіційне відновлення та легалізацію ГКЦ. Підтвердженням цьому є інформаційний звіт уповноваженого РСРПЦ при РМ УРСР Г. Пінчука, у якому повідомлялося

про те, що на 1959 р. у Дрогобицькій області проживали 23 греко-католицькі священники, Закарпатській – 108, Львівській – 104, Станіславській – 70 і Тернопільській – 40 осіб, а також ще більше монахів з ліквідованих владою монастирів [68, арк. 4]. Інформацію щодо мережі поширення греко-католицизму у західних областях УРСР подано у табл. 4.

У звіті уповноважений акцентував увагу керівництва на обрядовій проблемі, вважаючи, що збереження греко-католицьких обрядів «возз'єднаними» священниками гальмує процес їх опрацювання: «Частина духовенства греко-католицької церкви возз'єдналася з православ'ям формально і до цих пір не хоче прийняти в своїх парафіях православний обряд» [68, арк. 5]. Претензії голова РСРПЦ у цьому зв'язку мав до православних єпископів. Він повідомляв, що «Деякі православні єпископи, особливо Львівський Палладій потакає в цьому уніатам; так, наприклад, останній служить в соборі Юри, але залишилися по старому реліквії католицької церкви: фани – знамена колишніх братств, сидячі місця для молитов і т. д. Та що говорити про «фани», лавки і про інше, якщо Палладій проявив себе в більш важливих питаннях як реакційний архієрей, провокував виступи монахів проти заходів уряду по скороченню монастирів, з котрими погодився і православний патріарх Алексій» [68, арк. 5]. Тому Г. Пінчук пропонував керівництву РСРПЦ звернутися до патріарха Алексія з пропозицією усунути архієпископа Г. Палладія від церковної діяльності [68, арк. 5]. Уповноважений також вказував на те, що у Станіславській і Закарпатській областях частина офіційно «возз'єданого» духовенства та віруючих з «допущення» єпископів залишалася прихильниками греко-католицької духовної традиції.

Одночасно Г. Пінчук піддавав критиці роботу обласних уповноважених РСРПЦ в Західній Україні П. Бібіка, А. Шерстюка, А. Вишневського і У. Крагліка, які «не надавали цьому значення» (зміні обряду – примітка автора) [68, арк. 5]. Він пропонував змінити вказаних обласних уповноважених на більш компетентних, надаючи значну допомогу останнім

[68, арк. 5–6]. Отже, у звіті Г. Пінчук визнавав, що, незважаючи на проведені заходи, з боку радянської влади та підконтрольної їй РПЦ, вплив греко-католицької духовної традиції на території Західної України залишався значним.

Відзначимо, що в боротьбі з ГКЦ радянська влада значну роль відводила РПЦ, зокрема на неї покладалася робота з оправославлення офіційно «возз'єднаного» духовенства та віруючих. 10 квітня 1959 р. в Москві відбулося засідання РСРПЦ, на якому ухвалено постанову про посилення роботи для «...ліквідації залишків унії в західних і Закарпатській областях України». У постанові передбачалося доручити Г. Карпову «рекомендувати патріарху вжити заходів для активізації діяльності єпископів і всього духовенства в західних і Закарпатській областях України в боротьбі за ліквідацію залишків унії» [69, арк. 159–160].

РСРПЦ пропонувала через патріархію реалізувати комплекс заходів, скерованих проти ГКЦ. Передбачалося, що православні єпископи у західних областях УРСР проводитимуть ротацію священнослужителів, які тривалий час працювали в одній парафії – в інші села та райони. Духовенству рекомендували у проповідях виступати проти Ватикану як «ворога православ'я і натхненника холодної війни», друкувати в світських періодичних виданнях і «Православному віснику» статті з критикою унії тощо. Одночасно органи влади на місцях мали боротися з підпільною діяльністю греко-католиків. Наприклад, проти найактивніших з них мали відкривати кримінальні провадження та передавати їх до суду, виселяти за межі районів, областей [4, арк. 10–14; 69, арк. 160–162].

Підкреслимо, що, попри посилення репресій, мали місце факти звільнення з ув'язнення в судовому порядку репресованих священників. Так, о. Г. Будзінського, якого в 1957 р. засудили до 10 років ув'язнення, після подання скарги генеральному прокурору СРСР у 1959 р. звільнено. Священник активно займався душпастирською та правозахисною діяльністю, писав листи, протести й звернення до радянських органів влади на захист

ГКЦ [67, с. 327]. Зауважимо, що випадки звільнення з ув'язнення репресованих священників у цей час були поодинокими і в цілому не сприяли покращенню важкого становища, у якому перебувала ГКЦ.

На квітень 1959 р. у Львівській області проживало 102 греко-католицьких священники, 69 монахів та 160 монахинь. Також через поважний вік, погіршення стану здоров'я, під тиском з боку влади та інших причин вони припиняли активну священницьку діяльність. Тому уповноваженому РСРПЦ було досить важко відслідковувати динаміку змін їх кількісного складу. Окрім цього, в результаті приєднання території, ліквідованої указом президії ВР УРСР від 21 травня 1959 р. Дрогобицької області чисельність греко-католицьких священників на Львівщині у поточному році зросла і склала приблизно 130 осіб [53, арк. 160; 70, арк. 1].

2 квітня 1959 р. у Львові помер єпископ М. Чарнецький. Після смерті владики кандидатом на єпископа та керівником Львівської архієпархії призначено о. В. Величковського. Однак лише 4 лютого 1963 р. в Москві митрополит ГКЦ Й. Сліпий перед від'їздом до Ватикану таємно висвятив його єпископом Луцьким і призначив своїм місцєблюстителем у Львові [14, с. 294–295; 67, с. 303, 321].

Характерно, що греко-католицькі священники й надалі продовжували виконувати свої пастирські обов'язки, незважаючи на можливі репресії з боку влади. Активною підпільною діяльністю займалися владики В. Величковський, вікарний єпископ А. Зафійовський, канонік С. Рудь, отці Г. Богун, М. Вінницький, В. Грицай (ієромонах), Є. Котик, Ф. Курчаба (ігумен), Г. Мисак, С. Ратич, Є. Смаль (ієромонах), А. Цегельський, монахи-редемптористи В. Стернюк, Куцах, Якимович та інші священнослужителі. Наприклад, о. В. Стернюк у 1958 р. неодноразово відвідував с. Міжгір'я Перемишлянського району (у 2003 р. село перейменували на Унів – примітка автора), у якому мешкали отці студити й проводив підпільні богослужіння у помешканнях віруючих. У Львівській області також мешкало чимало монахів

василіан, які активно займалися священницькою діяльністю [64, с. 373–376, 396; 69, арк. 218].

З метою припинення підпільної діяльності ГКЦ, співробітники КДБ провели арешти найбільш активних священників, а 19 осіб позбавили прописки на території Львівської області. Зазначимо, що через загрозу репресій з боку влади, а також інших причин, упродовж 1953–1959 рр. близько 50 звільнених з ув'язнення отців «возз'єдналися» з РПЦ [70, арк. 3].

У результаті репресивних та адміністративних заходів з боку влади, у відповідності з даними начальника УКДБ у Львівській області В. Шевченка, у 1959 р. підпільна активність греко-католицького духовенства, порівняно з попередніми роками, значно знизилася. Значно зменшили свою пастирську активність вікарний єпископ А. Зафійовський і о. С. Ратич. Також співробітники КДБ змусили о. С. Рудя, одного з найавторитетніших священників в області, виїхати зі Львова і поселитися у родичів у с. Павлів Радохівського району. Влада продовжувала пильно стежити за діяльністю «невозз'єднаних» священників [64, с. 395–399].

У 1959 р. на Станіславщині проживало приблизно 70 греко-католицьких священників. З них активну діяльність здійснювали владика І. Слезюк та отці М. Матійців у м. Станіслав, Р. Бахталовський у м. Коломия, В. Мандрусяк і З. Кисилевський на території Отинійського і Тлумацького районів, Б. Городиський у м. Болехів, З. Калинюк у селах Церковна і Станківці, а також монахи-василіани з ліквідованого владою Гошівського монастиря О. Дуда у с. Гошів, П. Розкип у с. Гериня, Й. Янтух у селах Липа і Лужки Болехівського району [65, арк. 147–157; 71, арк. 12–13; 72, арк. 108]. У Тлумацькому, Отинійському і Болехівському районах діяло 6 офіційно незареєстрованих церков, віруючі котрих відмовилися від «возз'єднання» з РПЦ. Оскільки ключі від цих храмів знаходилися в місцевих органах влади, які перешкоджали «невозз'єднаним» священникам проводити в них богослужіння, церкви фактично не діяли [72, арк. 115].

У звіті керівництву уповноважений РСРПЦ П. Бібік відзначив, що в 1959 р. активність греко-католицького духовенства, у порівнянні з попередніми роками, суттєво зменшилася. Причиною цього було те, що радянські органи влади змусили багатьох греко-католицьких священників написати розписки, що вони надалі не будуть проводити підпільної священницької діяльності, а окремих отців виселили за межі області [65, арк. 235–236].

Характерно, що в боротьбі з ГКЦ радянські органи влади використовували різноманітні, а деколи і протизаконні методи. Наприклад, у 1956 р. в с. Лолин Долинського району повернувся з ув'язнення греко-католицький священник о. Р. Литвин. Після повернення отець проводив активну душпастирську діяльність у селах Лолин і Підліски. У 1959 р. священника звинуватили у спробі дати хабара співробітнику міліції й ув'язнили [65, арк. 165].

Загалом, на думку П. Бібіка, внаслідок репресій проти найактивніших греко-католицьких священників у поточному році підпільна діяльність греко-католиків в області майже припинилася. Виключення становили села Гошів, Гериня і Липа Болехівського району, в яких іноді підпільно проводили богослужіння монахи О. Дуда, П. Розкип і Й. Янтух, які, проте, перестали відкрито з'являтися у цих селах і їх місце проживання було уповноваженому невідоме. Значну священницьку активність проявляли лише отці З. Кисилевський та І. Плав'юк у Тлумацькому, В. Комаринський у Городенківському, М. Сулятицький у Яблунівському районах. Отець З. Калинюк переселився до своїх родичів у с. Нижня Лукавиця Стрийського району Львівської області і більше в села Церковна і Станківці не приїжджав, а Б. Городиський, хоч і залишився проживати у м. Болехів, значної релігійної активності не проявляв, обмежившись проведенням відправ лише в себе вдома [19, с. 203–204; 65, арк. 148, 157]. Отже, лише застосувавши адміністративний тиск і репресії, радянська влада змогла тимчасово

обмежити релігійну активність греко-католицького духовенства і віруючих на Станіславщині.

На відміну від архієпископа Львівсько-Тернопільського Г. Палладія, активну боротьбу з ГКЦ проводив єпископ Станіславський і Коломийський Йосиф Савраш. У звіті Патріархії про стан Станіславської єпархії за 1959 р. він ввів окремий розділ «Католицька акція», у якому проаналізував діяльність греко-католицького духовенства. У відповідності з даними єпископа, у 17 благочиннях єпархії з 30 греко-католики активності майже не проявляли. У 8 благочиннях діяльність підпільного духовенства була незначною, і тільки в 5 благочиннях (Болехівському, Отинійському, Тлумацькому, Надвірнянському, Яремчанському) в основному зосереджувалися й проявляли найбільшу активність греко-католицькі священники. Особливо активно і організовано проводили підпільну роботу греко-католицькі монахи у Болехівському (села Гошів, Гериня і Липа), Отинійському (села Королівка, Лісна Тарновиця, Гостів, Пужники, Озеряни, Бортники), Тлумацькому (села Надорожна і Гринівці) та Тисменицькому (с. Клубівці) благочиннях. Користуючись підтримкою місцевого населення, вони старалися регулярно проводити богослужіння і задовольняти релігійні потреби віруючих. Також єпископ відзначав, що в містах Станіслав і Коломия проживала найбільша кількість греко-католицьких священників і знаходилися основні організаційні центри, які підтримували зв'язок з районами, але їх діяльність була законспірованою [71, арк. 10–11].

З метою пришвидшення процесу введення православної обрядовості в храмах, а також перевірки діяльності «возз'єднаних» священників безпосередньо в їх парафіях, єпископ Й. Савраш упродовж жовтня-листопада 1959 р. відвідав 25 церков у різних частинах єпархії. Під час перевірки він з'ясував, що багато офіційно «возз'єднаних» священників лише формально перейшли у православ'я і продовжували залишатися прихильниками греко-католицької духовної традиції. З кожним із таких священників єпископ проводив бесіду, під час якої вимагав дотримуватися православної духовної

традиції, а у випадку, якщо вони цього не зроблять, погрожував вжити адміністративних заходів впливу [71, арк. 11–12].

Для боротьби з ГКЦ Й. Савраш організував місіонерський комітет, який включав авторитетних і досвідчених священників для спільного обговорення плану роботи, скерованої на утвердження православ'я та боротьбу з впливом греко-католицької духовної традиції на «возз'єднане» духовенство. З метою контролю і спостереження за діяльністю духовенства єпархії єпископ призначив єпархіального візитатора, якому доручив систематично перевіряти діяльність священників на парафіях і контролювати процес введення православної обрядовості в храмах [71, арк. 20–21].

Проте діяльність єпископа Й. Савраша не вплинула на частину греко-католицьких священників. Власне він відзначав, що владика І. Слезюк та отці М. Матійців у м. Станіслав, Р. Бахталовський у м. Коломия, Б. Городиський, О. Дуда, П. Розкип і Й. Янтух у Болехівському районі і З. Кисилевський у Тлумацькому і Отинійському районах, не тільки не припиняли своєї місіонерської роботи з віруючими, але й намагалися переконати «возз'єднаних» священників повернутися до ГКЦ [71, арк. 12–13].

У 1959 р. на Тернопільщині проживало приблизно 40 греко-католицьких священників. Поточного року в результаті антирелігійної кампанії радянські органи влади посилили контроль за дотриманням законодавства про релігійні культури серед населення. 21 березня 1959 р. обласне керівництво КПУ отримало довідку «Про факти протизаконної діяльності церковників і сектантів в Тернопільській області», підготовлену підполковником КДБ І. Ступаком. Наприклад, у с. Буцнів Микулинецького району греко-католицькі монахи в будинку громадянина Бабяка облаштували підпільну церкву і проводили у ній відправи. У с. Гаї Великі цього ж району підпільний священник М. Кордуба в помешканнях віруючих таємно проводив богослужіння. У довідці також зазначалося, що голови місцевих сільських рад жодних заходів для протидії греко-католикам не застосовували [68, арк. 4; 73, арк. 15–16].

Зростання релігійної активності греко-католиків підтверджує інформація «Про деякі факти релігійних настроїв серед населення Тернопільської області», яку 13 травня 1959 р. виконуючий обов'язки начальника управління КДБ у Тернопільській області І. Ступак надіслав секретарю Тернопільського обкому КПУ Г. Шевчуку. У документі повідомлялося, що в с. Осівці Бучацького району віруюча У. Сидор спільно з о. П. Василюком упродовж 1957–1958 рр. проводили серед віруючих активну роботу з метою навернення їх з православ'я в ГКЦ. У її будинку регулярно проводилися підпільні богослужіння. Місцеві радянські органи влади жодних заходів для протидії підпільній діяльності греко-католиків не проводили [73, арк. 51].

У 1960 р. на території Львівської області проживало приблизно 130 греко-католицьких священників. Переважна більшість з них не проявляла активної пастирської діяльності у зв'язку з поважним віком та тиском з боку влади. Активну священницьку діяльність здійснювало приблизно 20 отців. Вони періодично проводили підпільні богослужіння у помешканнях віруючих, виконували для них треби, одночасно боролися проти зміцнення православної духовної традиції на Львівщині [53, арк. 160].

Окремі підпільні священники для обслуговування віруючих греко-католиків навіть виїжджали за межі Західної України. Наприклад, о. М. Лемішко їздив аж у Кемеровську область Росії, де проводив обряд хрещення дітей віруючих греко-католиків, які перебували там на засланні. Крім цього, він навіть повторно провів обряд хрещення старших дітей, охрещених православними священниками [53, арк. 161].

Підкреслимо, що наявність підпільного духовенства і його значний вплив на віруючих сприяли збереженню греко-католицької обрядової традиції та інтер'єру в багатьох зареєстрованих храмах Львівщини. Настоятелі, офіційно «возз'єднані» священники, не бажаючи вводити православні обряди у своїх церквах, стверджували, що проти опрацювання храмів виступали парафіяни [17, арк. 156–157].

Уповноважений вважав, що основною причиною збереження значного впливу ГКЦ на Львівщині було те, що впродовж 1953–1960 рр. до кримінальної відповідальності притягнули лише о. В. Теленька. У відповідності зі статтею 111 КК УРСР священника засудили до примусових робіт терміном на один рік. У той же час, як зазначав А. Вишневський, цей випадок став серйозним попередженням для греко-католицьких священників, які одразу помітно знизили свою активність. Тому для зменшення релігійної активності греко-католиків він пропонував заарештувати і засудити 1–2 греко-католицьких священників [14, с. 302; 17, арк. 161]. А. Вишневський у документі фактично визнав, що єдиним ефективним засобом у боротьбі радянської влади з ГКЦ були репресії.

У 1960 р. на території Станіславської області і надалі проживало біля 70 греко-католицьких священників. З них, за даними уповноваженого, близько 35 осіб активно виконували душпастирський обов'язок для віруючих у 34 населених пунктах області. Найбільшу активність проявляли отці З. Кисилевський (Тлумацький район), В. Комаринський (Отинійський район), Б. Городиський, О. Дуда і В. Максимець з м. Моршин Стрийського району Львівської області (Болехівський район) [19, с. 223; 23, арк. 211–212; 74, арк. 104].

З метою подолання впливу греко-католицької духовної традиції на офіційно «возз'єднане» духовенство Станіславської єпархії, на початку 1960 р. уповноважений П. Бібик домовився з єпископом Й. Саврашем показово покарати двох-трьох «возз'єднаних» священників, які не виконували розпорядження єпископа щодо проведення богослужінь за православними канонами. У квітні поточного року уповноважений дізнався, що два офіційно «возз'єднані» священники (о. В. Руденський з м. Снятин і о. Т. Любінець з с. Чернів Бурштинського району), які до того ж займали посади благочинних, проводили релігійні обряди за греко-католицькими канонами. У церквах, які вони обслуговували, виявлено греко-католицькі ікони. 28 квітня поточного року за вказані порушення єпископ заборонив обом священникам проводити

богослужіння у Станіславській єпархії, а П. Бібік зняв їх з реєстрації [75, арк. 132–133]. Зняття вказаних священників з реєстрації, за невиконання розпоряджень єпископа щодо переходу на православні канони, змусило інших священників більш активно вводити православну обрядовість у храмах.

Упродовж року за невиконання розпоряджень єпископа стосовно опрацювання храмів та боротьби з ГКЦ, переведено в інші парафії з попередження про заборону надалі проводити служби в церквах таких священників: о. Костюка з смт. Ланчин в с. Красне, о. Дорика з м. Станіслав у смт. Тлумач, о. Бондурака з с. Дорогів у с. Туру, о. Клинчука з смт. Рожнятів у Бурштинський район, о. Клиновського з смт. Лисець в смт. Ланчин. Благочинного колишнього Кутського району Латочинського за те, що не проводив заходів з ліквідації греко-католицької обрядовості в храмах його благочиння, зняли з посади та перевели священником у село. Також за недостатню активність у боротьбі з ГКЦ отримали попередження від уповноваженого та єпископа благочинні Іванчук (Тисменицький район), К. Михайлиха (м. Коломия), Борса (м. Косів), Марчук (м. Галич), священники Вербовий з с. Рожнів, Могильницький з смт. Кути і Ключевський з с. Бабинопілля Косівського району (у 1993 р. село перейменували на Акрешори – Т. Д.), Голядин з с. Деліїв Більшівцівського району [54, арк. 260–261].

Аналіз архівних матеріалів свідчить про те, що антикатолицька діяльність єпископа Й. Савраша не була однозначною. Очевидно, що діяв він під тиском обставин, переводячи парафії в православний обряд. Так, у 1960 р. він провів дві наради благочинних, на яких розглядалося питання про ліквідацію греко-католицької обрядової традиції в храмах. Проте пізніше єпископ наголошував благочинним, щоб «вони не спішили втілювати ці вказівки в життя» [72, арк. 113]. При відвіданні церкви в м. Тисмениця, де настоятелем був благочинний Іванчук, уповноважений зауважив священнику, що в православній церкві до цих пір знаходиться греко-католицький

релігійний інвентар. На це о. Іванчук відповів, що «єпископ Йосиф сказав не спішити». Коли настоятель собору в м. Станіслав о. Дорик прибрав католицькі предмети, «Йосиф його облаяв, сказавши при цьому, що він собор перетворив в сарай» [72, арк. 113–114].

Проаналізувавши діяльність єпископа Й. Савраша, яка стосувалася боротьби з ГКЦ у Станіславській єпархії, старший інспектор РСРПЦ А. Пашкін і заступник уповноваженого РСРПЦ М. Гладаревський, які проводили перевірку діяльності уповноваженого РСРПЦ у Станіславській області П. Бібіка (1. 11. 1960 р.), у доповідній записці своєму безпосередньому керівникові В. Куроєдову зазначали, що «...судячи по таким діям Йосифа можна стверджувати, що як був він єзуїт-уніат таким він і залишився, тільки пристосувався до православної церкви, але діяльність його уніатська» [72, арк. 120].

За результатами проведеної перевірки та звинувачень з боку працівників РСРПЦ в тому, що єпископ Й. Савраш «саботував» процес опрацювання «возз'єднаних» громад і храмів та не боровся з впливом ГКЦ на території єпархії, патріарх Алексій направив у Станіславську область спеціальну комісію на чолі з архієпископом Мукачівським і Ужгородським Варлаамом. Комісія мала вивчити та проаналізувати діяльність «возз'єданого» духовенства щодо утвердження православ'я і введення православної обрядової традиції в церквах, а також перевірити роботу місцевого єпископа, скеровану на зміцнення РПЦ та боротьбу з ГКЦ на території Станіславської єпархії. Під час перевірки члени комісії відвідали 16 церков в Отинійському, Глумацькому, Болехівському, Лисецькому, Тисменицькому і Калуському районах, у громадах яких спостерігалася найбільша активність греко-католиків. 16 січня 1961 р. в приміщенні єпархіального управління відбулося засідання цієї комісії, на якому, крім її членів, були присутні єпископ Й. Савраш і 19 благочинних єпархії. Під час засідання архієпископ Варлаам та інші члени комісії схвально оцінили діяльність єпископа та загалом духовенства Станіславської єпархії,

спрямовану на зміцнення позицій РПЦ, спростувавши звинувачення чиновників з РСРПЦ, комісія в цілому висловила повну підтримку єпископу Йосифу і посприяла тому, що він залишився на своїй посаді [54, арк. 71–78].

На 1 січня 1960 р. в Тернопільській області проживав 31 греко-католицький священник. З них активно проводили для віруючих богослужіння 15 осіб, а решта священників у зв'язку з поважним віком і наглядом за ними з боку органів влади виконували душпастирські обов'язки лише у власних помешканнях [73, арк. 178–180].

Основним недоліком у вирішенні «уніатської» проблеми, на думку уповноваженого, було те, що архієпископ Львівсько-Тернопільський Г. Палладій «вів неправильну лінію» з цього питання. Він посилено агітував греко-католицьких священників переходити до РПЦ й використовував проблему підпільного духовенства не для того, щоб вирішити її, а «спекулював цим питанням і посилено укріплював православ'я». Також У. Краглік був незадоволений тим, що архієпископ призначив 12 «невозз'єднаним» священникам пенсію [63, арк. 8–9]. У цьому випадку твердження про неправомірне нарахування пенсії священникам не зовсім коректне, оскільки вони формально «возз'єдналися» з РПЦ, але згодом з різних причин відмовилися від «возз'єднання». Архієпископ Г. Палладій все ж призначив їм пенсії для зміцнення свого авторитету серед «возз'єданого» духовенства.

У. Краглік був переконаний, що «Палладій уніатської проблеми не вирішить, він не хоче цією справою займатися». Він вважав, що цю справу мали вирішити місцеві радянські органи влади. Уповноважений пропонував заборонити проведення релігійної пропаганди поза церквою, а греко-католицьких священників, які у помешканнях віруючих проводили підпільні богослужіння і виконували треби, штрафувати. Також У. Краглік рекомендував «невозз'єднаних» священників виселити із західних областей України в адміністративному порядку та домогтися через патріархію припинення виплати пенсій їм та їхнім сім'ям [63, арк. 9].

Крім священнослужителів, значний опір переведенню в православ'я офіційно «возз'єднаних» церков здійснювали й сільські громади. Лише після особистого втручання У. Крагліка введено православну обрядовість у церквах сіл Дичків В. Бірківського і Петрики Микулинецького районів [76, арк. 11–12]. Незважаючи на зусилля уповноваженого і місцевих органів влади, процес переходу «возз'єднаних» з РПЦ храмів на православні канони проходив дуже повільно, оскільки більшість священників і віруючих залишалася прихильниками греко-католицької духовної традиції.

Становище ГКЦ на Тернопільщині значною мірою розкрито у доповідній записці «Про ворожу діяльність не возз'єданого уніатського духовенства», підготовленій уповноваженим У. Крагліком за № 16 від 26 грудня 1960 р. на ім'я секретаря Тернопільського обкому КПУ Г. Шевчука і голови Тернопільського облвиконкому В. Лисенка. У ній повідомлялося про те, що на кінець 1960 р. на Тернопільщині проживало 34 греко-католицьких священники, з яких лише 6 працювали у державних установах, але усі вони підпільно проводили богослужіння. У. Краглік відзначав, що «Частина із них – 29 чоловік уніати – фанатики активно ведуть підпільно-підривну діяльність проти радянської влади, контактуючи свої чорні справи з католиками і націоналістами. Підпільні католики, уніати є агентурою Ватикану в західних областях. Питання це на місцях недооцінюється, а варто мати на увазі, що це питання не релігійне, а швидше політичне» [77, арк. 13–19]. Поряд з цим він висловлював особисту позицію з цього питання. «Мені здається, що потрібно цим агентам Ватикану створити нестерпні умови, щоб вони або кинули богослужіння, або потрібно їх притягувати до кримінальної відповідальності за розпалювання релігійного дурману» [77, арк. 19].

У. Краглік рекомендував для посилення боротьби з ГКЦ на території Тернопільської області провести наступні заходи: «1. Виявити в кожному районі, селі скільки є уніатських священників, монахів, монахинь, якщо вони не працевлаштовані, потрібно працевлаштувати, якщо хворі, пристарілі – прилаштувати в будинках для пристарілих. Із тих, котрі будуть

продовжувати проводити богослужіння, взяти підписки, і якщо після підписки будуть продовжувати богослужіння, судити за проведення релігійної пропаганди поза церквою. 2. Провести семінар з головами комісій сприяння, створених при райвиконкомах, для ознайомлення їх з діяльністю уніатів. 3. По лінії обласного відділення Товариства з розповсюдження політичних і наукових знань прочитати ряд лекцій на тему: а) Боротьба українського народу проти Берестейської унії; б) Ватикан – злісний ворог СРСР» [77, арк. 19–20].

Важливе місце в діяльності греко-католиків на Тернопільщині займало м. Тернопіль. Підтвердженням цього є довідка «Про діяльність уніатів в м. Тернополі за період з січня місяця 1958 р. по 10 грудня 1960 року», підготовлена виконувачем обов'язки начальника УКДБ у Тернопільській області І. Ступаком 15 грудня 1960 р. У ній повідомлялося про те, що в означений період часу спостерігалось зростання активності греко-католицьких священників і монахинь у діяльності, скерованій на відновлення ГКЦ. Вони проводили підпільні богослужіння в помешканнях віруючих за греко-католицькою традицією, організовували збір підписів до радянських органів влади з проханнями дозволити відкрити і офіційно зареєструвати греко-католицькі церкви, розповсюджували серед віруючих пастирські послання від митрополита Й. Сліпого. На 10 грудня 1960 р. в Тернополі проживало 6 греко-католицьких священників. Окрім них, часто навідувалися до Тернополя і проводили в місті богослужіння священники-монахи о. В. Величковський і о. В. Чепіль, які проживали у Львові. Значну підтримку священникам надавали черниці, які організовували у власних помешканнях зібрання віруючих, для яких священники проводили підпільні богослужіння. Загалом у місті проживало 13 черниць з різних згромаджень і чинів [50, арк. 107–113].

У 1960 р. за наполяганням РСРПЦ, Московською патріархією усунуто з посади від управління Львівсько-Тернопільською єпархією архієпископа Г. Палладія. Причиною став його «опір» процесу ліквідації православних

монастирів на Тернопільщині. Окрім цього, замість боротьби з ГКЦ, він намагався зміцнювати РПЦ, а це викликало значне незадоволення радянської влади. Після архієпископа Г. Палладія новим главою Львівсько-Тернопільської єпархії став єпископ Григорій Закаляк [21, арк. 18].

З метою посилення тиску на релігійні об'єднання наприкінці 1960 р. радянська влада змінила уповноважених РСРПЦ при облвиконкомах у Закарпатській і Станіславській областях. Також Г. Пінчук наполягав на зміні уповноваженого у Львівській області А. Вишневського, який, на його думку, «слабо здійснював контроль за діяльністю церковників і релігійних общин» [21, арк. 24–26]. У результаті прохань Г. Пінчука до партійного керівництва в 1961 р. змінено уповноважених РСРПЦ у Львівській і Тернопільській областях, що «не відповідали займаним посадам» [78, арк. 38].

У 1961 р. в Західній Україні проживало 368 «невозз'єднаних» священників і діяло 87 офіційно незареєстрованих релігійних груп греко-католиків. Так, у Львівській області проживало 158 священників, 421 представник греко-католицького чернецтва і 41 група віруючих, Станіславській – 60 священників, 88 монахів та монахинь і 44 групи віруючих, Тернопільській – 41 священник, Закарпатській – 109 священників [49, арк. 85; 78, арк. 37; 79, арк. 3]. Більшість греко-католицького духовенства продовжувала таємно надавати духовну опіку віруючим. Щоб уникнути переслідувань з боку влади за свою підпільну діяльність, греко-католицькі священники опиралися на групи монахів, які склалися в середньому з 2–3 членів монаших орденів василіан, редemptористів, студитів та інших, котрі виступали посередниками між духовенством і віруючими [78, арк. 37].

Відзначимо, що в цей час радянське партійне керівництво ще розраховувало переконати Й. Сліпого піти на компроміс із владою, тому в грудні 1960 р. митрополита привезли до Києва, де з ним розпочалися переговори. Під час переговорів Й. Сліпому запропонували працювати в Академії наук УРСР й виступати у своїх працях проти Папи Римського,

однак митрополит відмовився від цих пропозицій. За це в жовтні 1961 р. його відправили на заслання до Мордовії. 27 вересня 1962 р. судова колегія Верховного Суду УРСР ухвалила визнати митрополита «особливо небезпечним рецидивістом та визначити йому для відбування покарання виправно-трудова колонія особливого режиму (або лагвідділення особливого режиму)» [64, с. 406–407; 67, с. 221–223, 386–390]. Таким чином, непохитна вірність Й. Сліпого, ГКЦ та Ватикану призвела до значного погіршення його становища і подальших переслідувань з боку влади.

Для боротьби з релігійними об'єднаннями радянська влада внесла зміни в діюче законодавство. Зокрема, 27 липня 1961 р. ВР УРСР затвердила нову 209 статтю КК УРСР про «Посягання на особистість і права громадян під приводом виконання релігійних обрядів чи іншим приводом» [29, арк. 37]. Вказана стаття допускала доволі широке трактування порушень діючого законодавства про релігійні культури і часто застосовувалася проти духовенства і віруючих ГКЦ. Так, у 1961 р. за цією статтею засуджено «невоз'єданого» священника о. М. Косила із с. Дора Яремчанського району. У 1962 р. вдруге заарештували о. Г. Солтиса, який після дострокового звільнення з ув'язнення в 1961 р. нелегально проживав у м. Стрий Львівської області. 2 жовтня 1962 р. Львівський обласний суд на відкритому засіданні у м. Броди засудив о. Г. Солтиса на 7 років ув'язнення [30, арк. 56–57; 80, с. 51]. Отже, для боротьби з впливом ГКЦ на віруючих радянська влада продовжувала застосовувати вибіркові репресії проти найактивніших греко-католиків.

У Львівській області, за уточненою інформацією нового уповноваженого РСРПЦ М. Вінниченка, у 1961 р. проживало 158 греко-католицьких священників, більшість з яких знаходилася на утриманні в своїх дітей або інших родичів. Також в області проживав 421 представник греко-католицького чернецтва. Зауважимо, що за його даними, більшість греко-католицького духовенства «припинила» підпільну душпастирську діяльність і працювала на державних підприємствах. Вважаємо, що інформація

уповноваженого про припинення офіційно працюючими священниками підпільного служіння ГКЦ не відповідала дійсності і мала на меті приховати реальний стан справ в області [49, арк. 85].

Окрім цього, уповноважений з'ясував, що підпільну діяльність греко-католиків «інспірували» владика В. Величковський і отці Ф. Курчаба, В. Стернюк, М. Шепітько, М. Лемішко, П. Лящук, В. Теленько, Кубай, Прихидько, Савчин, Тимчук та інші. У підпільній діяльності священники опиралися на групи монахинь орденів василіан, студиток, служебниць, сестер милосердя св. Вікентія. Також на території області діяло ще 22 таких групи. Підкреслимо, що уповноважений планував вжити заходів для примусового розселення цих монаших спільнот [49, арк. 86; 54, арк. 1–2].

У цей час в результаті антирелігійної кампанії на території Львівської області масово закривалися та знімалися з реєстрації офіційно «возз'єднані» з РПЦ храми. Цією ситуацією скористалося греко-католицьке духовенство, яке значно активізувало свою діяльність у громадах, в яких були закриті храми. Греко-католицькі священники активно проводили богослужіння в помешканнях віруючих у смт. Підкамінь та селах Кутище і Батьків Бродівського, с. Митулин Глинянського, с. Желдець Кам'янка-Бузького, м. Червоноград Забузького районів та інших населених пунктах області [49, арк. 86; 54, арк. 2].

Зазначимо, що частина греко-католицького духовенства, зокрема отці М. Шепітько, Тимчук, Зарицький, Борис, не мала постійного місця проживання. Такі священники постійно переїжджали і надавали духовну опіку не тільки віруючим Львівщини, а й інших областей [49, арк. 86–87].

З метою подолання впливу греко-католицької духовної традиції на віруючих, влада змусила єпархіальне управління РПЦ прискорити запровадження в офіційно «возз'єднаних» церквах Львівської області православних канонів, а їх інтер'єр переобладнувати відповідно православній духовній традиції. На 20 грудня 1961 р. на Львівщині 819 офіційно зареєстрованих церков були оправавлені, у той же час ще в 311 храмах у

результаті тиску з боку влади богослужіння не проводилися [54, арк. 3; 81, арк. 64].

Характерно, що попри офіційне запровадження в храмах православної обрядовості та богослужбової практики, частина офіційно «возз'єднаного» духовенства залишилася вірною греко-католицькій духовній традиції, зокрема отці Т. Бемко, Насурський, Ортинський. У зв'язку з поважним віком вони перебували на пенсії і проводили релігійні обряди за греко-католицькими канонами. Через це єпископ Григорій позбавив їх пенсії [54, арк. 3].

На 1962 р. на Львівщині проживало 148 греко-католицьких священників і приблизно 400 осіб чернецтва [82, арк. 36; 83, арк. 24]. У поточному році, у відповідності із даними М. Вінниченка, значну релігійну активність проявляли греко-католицькі монахині, яких в області проживало близько 250 осіб. Вони активно допомагали віруючим, зокрема надавали їм не лише духовну, а й матеріальну підтримку. Наприклад, в лікарні Залізничного району м. Львів працювало 25 монахинь, котрі проживали в одному помешканні, фактично перетворивши його на підпільний монастир [83, арк. 25; 84, арк. 23]. Таким чином, незважаючи на значні зусилля з боку радянської влади та православної ієрархії, греко-католицьке духовенство і віруючі продовжували боротьбу за збереження ГКЦ.

У відповідності із даними нового уповноваженого РСРПЦ О. Атаманюка, на території Станіславської області в 1961 р. знаходилося 34 греко-католицькі церкви та налічувалося 58 «невозз'єднаних» священників, 88 монахів і монахинь, які проживали у містах Станіслав і Коломия, Богородчанському, Болехівському, Войнилівському, Городенківському, Долинському, Калуському, Ланчинському, Отинійському і Тлумацькому районах. З числа греко-католицьких священників лише 12 осіб працювали на державних підприємствах і 60 осіб з монаших чинів були працевлаштовані [54, арк. 266; 85, с. 384].

Вважаємо, що більша частина греко-католицького духовенства заробляла на життя проведенням підпільних богослужінь і виконанням треб для віруючих. Частину греко-католицьких священників поважного віку передали під розписку на відповідальність родичам. Як відзначав О. Атаманюк, «це дало певні позитивні результати». Однак приблизно 10 осіб, незважаючи на розписки, продовжували підпільно проводити богослужіння в помешканнях віруючих. Найбільшу душпастирську активність виявляли владика І. Слезюк та отці І. Вальницький у м. Станіслав, З. Кисилевський у м. Тлумач, Борса, Б. Городиський, О. Дуда, П. Розкип у Болехівському і В. Комаринський в Отинійському районах та інші. Окрім місцевих священників, з Львівської області приїжджали і проводили богослужіння для віруючих отці З. Колиняк із м. Моршин у Болехівському районі та Стержок із м. Стрий у с. Радча Лисецького району [54, арк. 266–267; 83, арк. 290–294].

Упродовж поточного року влада закрила 24 греко-католицькі церкви, віруючі яких відмовилися від «возз'єднання» з РПЦ і в котрих періодично проводило літургії «невозз'єднане» духовенство [86, арк. 64].

Для посилення боротьби з ГКЦ О. Атаманюк запланував упродовж 1961 р. провести семінари для працівників радянських органів влади, на яких передбачалося пояснити присутнім особливості радянського законодавства про релігійні культури і заходи, скеровані на боротьбу «з рештками уніатства». Також з допомогою комісії сприяння та єпархіального управління детально ознайомитися з діяльністю греко-католиків, зібрати дані про місця проживання греко-католицького духовенства й передати цю інформацію співробітникам КДБ, щоб вони вжили відповідні заходи для «припинення їх ворожої діяльності». Окрім цього, звернутися до партійних органів і товариства з розповсюдження політичних і наукових знань з проханням посилити серед населення антирелігійну пропаганду, особливо про «ворожу» діяльність ГКЦ і Ватикану [54, арк. 18–22].

У бесідах з О. Атаманюком вони завжди посилалися на труднощі в з'ясуванні прізвищ підпільних священників, місць їх діяльності і змісту богослужінь. Як приклад, уповноважений вказував випадок, коли «невозз'єднаний» священник о. Соловей в с. Новиця Калуського району на Великдень в 1959 р. проводив відправу в каплиці, поруч з ним у церкві проводив богослужіння «возз'єднаний» священник о. Стрийський. На запитання О. Атаманюка, чому священник не вжив заходів для припинення нелегального богослужіння, о. Стрийський відповів, що «...він теж людина, треба ж з чогось йому жити» [54, арк. 266].

Для протидії підпільній діяльності греко-католицького духовенства О. Атаманюк вважав за доцільне проводити ротацію офіційно зареєстрованого духовенства, змінюючи «возз'єднаних» священників на православних. Він пропонував переводити священників із Станіславської області у Чернівецьку, а з Чернівецької – у Станіславську, а в місцях активної діяльності греко-католиків призначати на навколишні парафії кадрових православних священників [54, арк. 265–267].

У 1961 р. єпископ Й. Савраш значно посилив боротьбу з впливом греко-католицької духовної та обрядової традиції на офіційно «возз'єднане» духовенство Станіславської єпархії. Упродовж року він за відмову вводити православну обрядовість у церквах зняв з парафій і позбавив права проводити релігійні обряди на території Станіславської єпархії благочинних Калуського о. Стрийського і Городенківського о. О. Буц-Бодревича та отців М. Березюка, Біневича, Метрипулу. Також за невиконання його розпорядження усунути з церков греко-католицькі релігійні предмети, відправлено на пенсію священників А. Лакусту та Ільницького, а отців Болехівського, Бондурака, Климчука і Панчишина перевели в інші парафії [51, арк. 90–91]. Безумовно, основною причиною активної діяльності вказаного єпископа, скерованою на оправавлення «возз'єднаних» громад і храмів, був тиск з боку органів радянської влади.

Наприкінці 1961 – початку 1962 рр. на території Станіславської області, у відповідності із даними уповноваженого РСРК І. Рубана, діяли 51 священник і 75 представників чернецтва, а також 44 офіційно незареєстровані групи греко-католиків, до складу яких входило 859 осіб. Як слушно відзначав І. Андрухів, багато греко-католиків не потрапили до списку уповноваженого [19, с. 236–237]. Зауважимо, що активна діяльність греко-католицького духовенства на Станіславщині підірвала авторитет «возз'єднаних» священників серед віруючих. Тому в 1962 р. зростає кількість звернень в єпархіальне управління від «возз'єднаних» священників з повідомленнями про діяльність в їх парафіях греко-католиків. Настоятель церкви в с. Тисів Болехівського району о. Є. Болехівський у вересні 1962 р. повідомляв єпархіальне управління, що в с. Бубнище періодично з 1958 р. проводив богослужіння «невозз'єднаний» священник о. Є. Антонович. За інформацією о. Є. Болехівського, о. Є. Антонович а також о. П. Розкип з с. Гериня упродовж 1962 р. значно активізували свою діяльність і проводили богослужіння та релігійні обряди для віруючих не лише в громадах, які відмовилися від «возз'єднання», але і в тих, які офіційно «возз'єдналися» та не мали постійно діючого священника. Наприклад, о. Є. Антонович надавав духовну опіку віруючим у селах Козаківка, Бубнище, Сукіль, Танява і періодично у м. Болехів [51, арк. 6, 18].

Аналогічна ситуація склалася в населених пунктах на території Войнилівського, Калуського, Тисменицького, Тлумацького, Отинійського районів. За незадовільне виконання розпоряджень щодо введення православної обрядовості в храмах і небажання боротися з підпільним греко-католицьким духовенством єпископ Йосиф упродовж 1962 р. зняв з посад благочинних Болехівського – М. Петріва, Гвіздецького – І. Березюка, Отинійського – Л. Глицького і Тлумацького – Р. Дорика [Ф. Р. 389. Оп. 2. Спр. 52, арк. 20–23, 56].

Підкреслимо, що в серпні 1962 р. співробітники КДБ заарештували підпільного єпископа І. Слезюка та о. С. Лукача, які, за даними

уповноваженого, очолювали ГКЦ на Станіславщині. На відкритому судовому засіданні, яке відбулося 22–23 жовтня 1962 р., їх звинуватили в «злочинній антинародній діяльності» і за статтею 209 Ч. 2 КК УРСР засудили до 5 років ув'язнення із заборонаю терміном на 5 років після відбуття покарання повертатися в область [19, с. 249; 84, арк. 23]. Очевидно, що справжньою причиною ув'язнення священнослужителів була їх активна підпільна пастирська діяльність. Також за допомогою цього кримінального процесу влада прагнула залякати греко-католицьке духовенство, змусити його зменшити релігійну активність.

У 1961 р. в Тернопільській області проживало 35 греко-католицьких священників, з яких 6 працювали на державних підприємствах, 15 були особами поважного віку і перебували на утриманні рідних, а 14 активно проводили богослужіння і виконували треби для віруючих. З метою ефективнішої боротьби з ГКЦ уповноважений РСРПЦ У. Краглік зосередив свою увагу не тільки на процесі переведення в православ'я церков, а й на спостереженні за духовенством, яке перейшло у православ'я, але не проводило богослужіння за православними канонами, і боротьбі з греко-католицькими священниками, які «бродили» селами Тернопільщини [54, арк. 2].

У першому півріччі 1961 р. новий уповноважений РСРПЦ М. Коломацький виконував рішення ЦК КПУ та бюро Тернопільського обкому КПУ від 4. 02. 1961 р. «Про заходи з ліквідації порушень духовенством радянського законодавства про культури і покращення атеїстичного виховання трудівників області». У рамках проведеної роботи значне місце займали заходи, скеровані на боротьбу з ГКЦ. На 1 квітня 1961 р. уповноваженим знято з реєстрації церковні ради в селах Острів Микулинецького і Великий Глибочок Великоглибочецького районів за відкритий опір переведенню в православ'я їх церков [87, арк. 59–64].

Щоб змусити єпархіальне управління до більш активних дій у процесі ліквідації греко-католицької обрядової традиції серед офіційно

«возз'єднаного» з РПЦ духовенства, уповноважений наполіг на зміні обласного благочинного. 1 березня 1961 р. замість К. Добрянського новим обласним благочинним призначено колишнього благочинного Козівського району Й. Гроховського. Варто відзначити, що недовіра М. Коломацького до колишнього обласного благочинного виявилася небезпідставною. Прибувши на нову парафію у м. Теремовля, К. Добрянський почав проводити богослужіння за греко-католицькими канонами [88, арк. 79–85].

У результаті посилення контролю з боку влади за діяльністю «возз'єднаного» духовенства впродовж 1961 – початку 1962 рр. за порушення радянського законодавства про релігійні культу уповноважений зняв з реєстрації 34 священники. Серед них отців В. Чижа з с. Сидорів Гусятинського і Г. Мандзеватого з с. Старий Скалат Заложцівського районів за проведення богослужінь за греко-католицькими канонами. Також 27 священників отримали попередження за дрібні порушення [89, арк. 26; 90, арк. 17].

Наприкінці 1961 р., у відповідності з даними М. Коломацького, в Тернопільській області проживав 41 греко-католицький священник. Найактивніше проводили богослужіння в помешканнях віруючих і здійснювали місіонерську роботу отці І. Мацієвич з с. Конюхи Козівського, В. Курилас з с. Острів Микулинецького, І. Лютак з с. Капустинці та М. Когут з с. Горішня Вигнанка Чортківського районів [79, арк. 3–4].

Окрім священників, активну підпільну діяльність здійснювали представники чернечих згромаджень. 29 листопада 1961 р. у с. Буцнів Микулинецького району співробітники КДБ заарештували греко-католицьку монахиню ордену студитів Моніку (Ребрину) за організацію гуртка школярів, яких вона навчала Закону Божого [88, арк. 74].

У 1962 р. уповноважений зняв з реєстрації о. Галабурду з с. Лосяч Борщівського району за те, що отець таємно хрестив дітей у власному помешканні за греко-католицькими канонами [79, арк. 7].

Зауважимо, що у доповіді керівництву М. Коломацький, аналізуючи порушення радянського законодавства про культу, впродовж 1961–1962 рр. констатував, що місцеві радянські органи влади здійснювали недостатній контроль за діяльністю духовенства. На його думку, органи прокуратури області мали б притягнути до відповідальності найактивніших греко-католицьких священників, а саме: о. Лопушинського з Гусятинського, о. І. Мацієвича з Козівського, о. В. Яструбецького з Товстенського районів, які підпільно проводили богослужіння в недіючих і закритих церквах. Особливе занепокоєння в уповноваженого викликала діяльність греко-католицького священника о. І. Мацієвича з с. Конюхи Козівського району, який проводив богослужіння в офіційно недіючій сільській церкві. Священник знаходився на напівлегальному становищі без постійного місця проживання. М. Коломацький неодноразово звертався з питанням притягнення його до кримінальної відповідальності в прокуратуру Тернопільської області, однак її співробітники змушені були визнати, що в діях о. І. Мацієвича «не вбачають кримінально-карного діяння» [89, арк. 27; 90, арк. 13]. З метою обмеження пастирської діяльності священника в серпні 1962 р. органи радянської влади передали приміщення церкви у с. Конюхи сільській середній школі для подальшого переобладнання під спортивний зал, а громаді для задоволення релігійних потреб, надали інше приміщення [91, арк. 41].

У 1963 р. в Західній Україні проживало приблизно 400 греко-католицьких священників і понад 600 монахів та монахинь. У Львівській області – 138 священників і приблизно 400 осіб чернецтва, Івано-Франківській (9 листопада 1962 р. м. Станіслав перейменовано на Івано-Франківськ – примітка автора) – 55 священників і 105 осіб чернецтва, Тернопільській – 46 священників [58, арк. 74; 92, с. 179; 93, арк. 27]. Вважаємо, що дані про чисельність греко-католицького духовенства на території Західної України доволі умовні, оскільки уповноваженим було складно відслідковувати динаміку змін його кількісного складу. Крім цього,

вони могли свідомо занижувати справжню кількість греко-католицьких священників, щоб продемонструвати «свої успіхи» в антирелігійній роботі.

Зазначимо, що у період понтифікату Папи Івана XXIII (1958–1963 рр.) поліпшилися радянсько-ватиканські відносини та встановилися безпосередні політичні контакти між керівництвом СРСР і Ватикану, який намагався досягнути компромісу з радянською владою. Важливу роль у процесі нормалізації відносин між Кремлем і Святим Престолом відіграла карибська криза (22–28 жовтня 1962 р.), під час якої папська дипломатія приймала активну посередницьку участь та сприяла врегулюванню взаємин між американським та радянським урядами. У відповідь на миротворчу діяльність Папи Римського, М. Хрущов запросив до Москви близького товариша американського президента Д. Кеннеді журналіста Н. Казенса, який фактично став неофіційним дипломатичним посередником у переговорах між США, Ватиканом та СРСР. Під час приватної зустрічі, яка відбулася 14 грудня 1962 р., М. Хрущов і Н. Казенс обговорили низку важливих питань, що стосувалися врегулювання американо-радянських відносин та можливості налагодження постійних дипломатичних контактів між Ватиканом і СРСР, але лише за умови покращення релігійної ситуації в СРСР. Окрім цього, від імені Папи Івана XXIII Н. Казенс попросив М. Хрущова звільнити з ув'язнення Й. Сліпого та дозволити йому виїхати до Ватикану. Папа брав на себе зобов'язання, що звільнення митрополита та обставини його вісімнадцятирічного ув'язнення не використовуватимуться в антирадянській пропаганді [67, с. 507–550; 94, с. 362–365].

За результатами цих переговорів, у відповідності до розпорядження М. Хрущова президія ВР СРСР 12 січня 1963 р. ухвалила постанову про звільнення Й. Сліпого та «дозволила» йому виїхати до Риму. 26 січня поточного року владику звільнили й відправили до Москви, де з ним зустрівся посланець Папи Івана XXIII о. Й. Віллебрандс, який супроводжував митрополита у поїзді до Ватикану [64, с. 447; 67, с. 227–228, 550–554]. Вважаємо, що звільнення з ув'язнення митрополита Й. Сліпого було виявом

пошани з боку М. Хрущова до Папи Івана XXIII за його важливу роль у мирному вирішенні карибської кризи та нормалізації відносин зі США. Важливим чинником, який сприяв звільненню Й. Сліпого, на думку о. Б. Гудзяка, було те, що партійне керівництво більше не вважало 70-річного хворого митрополита загрозою для радянської влади й розраховувало на те, що він після звільнення з ув'язнення спокійно доживатиме віку в Римі [95, с. 11]. Однак такі розрахунки радянської влади виявилися помилковими, оскільки митрополит, опинившись на волі, активно сприяв відновленню та зміцненню ГКЦ за кордоном.

Характерно, що звільнення з ув'язнення в СРСР і переїзд до Ватикану митрополита Й. Сліпого сприяло значній активізації діяльності підпільного духовенства. Наприклад, під час похорону капітулярного вікарія Львівської архієпархії о. М. Хмільовського у м. Львові зібралося приблизно 600 греко-католиків. Священники відкрито, за греко-католицькою традицією, провели похорон [93, арк. 28].

У 1963 р. на території західних областей України ввечері, напередодні Різдва, значного поширення набув відновлений греко-католицький звичай запалювати свічку на могилах покійних родичів. На думку уповноваженого РСРПЦ в Івано-Франківській області О. Атаманюка, «це явище можна розцінювати з одного боку впливом ще діючих нелегально уніатів, котрі в зв'язку з Ватиканським Собором розповсюджували різні чутки про відновлення в Радянському Союзі діяльності уніатської церкви і з другого боку як протест, інспірований служителями культу православної церкви, серед котрих 163 особи колишні уніати, проти різких обмежень їх діяльності і скорочення церковної сітки» [96, арк. 17]. Отже, завдяки сприятливій міжнародній ситуації та підтримці з боку Святого Престолу у поточному році спостерігалось значне зростання релігійної активності греко-католиків в західних областях УРСР.

У 1963 р. на Львівщині проживало 138 греко-католицьких священників і приблизно 400 осіб чернецтва. Також у поточному році мали місце факти

навернення «возз'єднаних» з РПЦ священників до ГКЦ. Уповноважений дізнався, що зняті ним з реєстрації за порушення радянського законодавства про релігійні культу священники Грицай і Чолій відкрито перейшли до ГКЦ [82, арк. 36–38].

У вересні 1963 р. в Львівській області співробітники КДБ виявили молодіжну націоналістичну групу в кількості чотирьох осіб, яку організував греко-католицький монах о. М. Вінницький. У членів групи вилучили чотири одиниці вогнепальної зброї, боєприпаси і значну кількість націоналістичної літератури. За антирадянську діяльність о. М. Вінницького засудили на 3,5 роки ув'язнення та 5 років заслання після відбуття покарання [97, с. 132; 98, арк. 69–70].

У цьому ж році для зниження релігійної активності ГКЦ, влада застосувала репресії щодо окремих активних греко-католиків. Так, у Львівській області засудили підпільних студентів теології М. Скраля і В. Пальчинського за звинуваченням у виготовленні і розповсюдженні релігійних предметів, а також проведенні «нелегальної діяльності». Під час обшуку в них вилучено приблизно 45 тис. фотокопій образів та ікон, фотолистівки, хрестики, образи і молитовники [37, арк. 76; 93, арк. 28–29; 97, с. 133].

У 1963 р. органами влади виявлено факти, які підтверджували, що греко-католики підтримували тісний зв'язок із закордоном, оскільки на митниці затримували багато релігійної літератури, виданої для греко-католиків у Ватикані. Наприклад, на КПП м. Мостиська Львівської області прикордонники у громадянки Доманасевич, яка поверталася із Польщі, вилучили біля 3 тис. хрестиків і образків, багато релігійних листівок, призначених для греко-католиків [93, арк. 29].

На поточний рік в Івано-Франківській області проживало 55 греко-католицьких священників і 105 черниць. З числа священників лише 14 осіб працювали на державних підприємствах, а з 105 черниць – лише 51, з яких 35 проживали в м. Івано-Франківську. За інформацією О. Атаманюка, на

території області діяло 44 офіційно незареєстровані групи віруючих греко-католиків, у яких налічувалося 859 осіб [58, арк. 74; 92, с. 179].

У звіті Івано-Франківського єпархіального управління за 1963 р. в розділі «Католицька акція» єпископ Й. Савраш відзначав, що на території області в результаті репресій радянської влади щодо греко-католицького духовенства, зокрема ув'язнення підпільного єпископа І. Слезюка, відбулося суттєве зниження активності «невозз'єднаних» священників. Так, о. Й. Гірняк, який після ув'язнення єпископа став його замісником в Івано-Франківську, і о. Р. Винничук продовжили надавати духовну опіку віруючим у місті та навколишніх селах, однак їх діяльність була законспірованою, а посередниками між віруючими і духовенством стали монахині. Також значну активність проявляли такі греко-католицькі священники, як: о. Б. Городиський у м. Болехів, о. О. Дуда і псаломщик Борис у с. Гошів, о. Є. Антонович на території Долинського району, зокрема у м. Долина, о. О. Шуровський у с. Креховичі Рожнятівського району та отці В. Бартко, З. Кисилевський, М. Матійців. Окрім місцевих священників, в Івано-Франківську область з Львівської приїжджали і проводили богослужіння для віруючих отці Р. Калинюк, Малярчук та інші, прізвища яких єпископу Йосифу і уповноваженому були невідомі, оскільки вони проводили свою душпастирську діяльність таємно [43, арк. 4; 92, с. 180].

Важливими осередками релігійного життя греко-католиків були м. Коломия, де проживало багато священників і монахів на чолі з о. Р. Бахталовським та с. Дора і смт. Яремче Богородчанського району, в яких значну активність проявляли монахи-студити, котрих очолювали отці П. Чучман і М. Дернюк. Загалом греко-католицькі священники продовжували діяти на всій території області, особливо в тих населених пунктах, де не було «возз'єднаних» священників, але через загрозу репресій з боку влади їх діяльність була законспірованою [43, арк. 4, 56].

Зазначимо, що 3 грудня 1963 р. за активну підпільну священницьку діяльність заарештовано і притягнуто до кримінальної відповідальності

о. З. Кисилевського, який проживав у с. Слобода Городенківського району. Під час слідства встановлено, що священник активно проводив богослужіння та виконував релігійні обряди для віруючих на території Коломийського і Городенківського районів, переконував їх дотримуватися греко-католицької духовної традиції й обіцяв, що після завершення II Ватиканського собору ГКЦ в СРСР відновить функціонування. 24 грудня 1963 р. Коломийський міський суд за статтею 209 КК УРСР засудив о. З. Кисилевського до 3 років ув'язнення і 5 років заслання після відбуття покарання [99, арк. 1–2].

У 1964 р. на території західних областей УРСР проживало приблизно 400 греко-католицьких священників і біля 700 осіб монаших чинів різних згромаджень. У Львівській області проживало 138 греко-католицьких священників і приблизно 400 осіб чернецтва, Івано-Франківській – 58 священників та приблизно 100 монахів і монахинь, Тернопільській – 40 священників [91, арк. 6; 100, арк. 11].

Значно активізувалася діяльність греко-католиків після II Ватиканського собору і призначення митрополита Й. Сліпого кардиналом РКЦ. Упродовж 1964 р. греко-католики поширювали інформацію про те, що він очолив ГКЦ у світі, а також чутки, що повернеться в СРСР і очолить Українську Церкву. Внаслідок такої агітації у 1964 р. були випадки навернення в лоно ГКЦ окремих «возз'єднаних» з РПЦ священників. Наприклад, перейшов у ГКЦ колишній настоятель церкви у м. Дрогобич о. Бубняк. Радянським органам влади стало відомо, що у Львівській та Івано-Франківській областях частина священників «із колишніх уніатів, раніше прийнявши православ'я, дали таємні клятви уніатам про своє відречення від православ'я, але залишилися на православних парафіях» [57, арк. 31; 100, арк. 12].

2 липня 1964 р. єпископ В. Величковський висвятив як свого коад'ютора ієромонаха о. В. Стернюка титулярним єпископом Перемишля. Цим кроком владика прагнув зберегти правонаступність церковної ієрархії ГКЦ в СРСР на випадок свого арешту [101, с. 12].

Загалом у 1964 р. на Львівщині проживало 138 греко-католицьких священників і понад 400 монахів та монахинь. У цей час, за даними уповноваженого, активізації підпільної діяльності греко-католиків сприяв вступ у дію надзвичайних прав, які давали можливість священникам проводити релігійні обряди де завгодно і за будь-яких обставин. Наприклад, священник мав право обвінчати віруючих навіть перебуваючи з ними на вулиці [37, арк. 67; 57, арк. 30].

М. Вінниченко повідомляв своє безпосереднє керівництво про активну підпільну діяльність отців Бубняка у м. Дрогобич, О. Оришкевича в смт. Олесько Бродівського району, Приходька у Золочівському, Ласька в Кам'янка-Бузькому, Топорівського в Городоцькому районах та інших. Окремі підпільні священники навіть проводили богослужіння в офіційно знятих з реєстрації церквах. Наприклад, о. Приходько неодноразово проводив відправи у закритій владою церкві с. Митулин Золочівського району. Уповноважений звинувачував місцеві органи влади в бездіяльності щодо «порушень» радянського законодавства з боку греко-католицького духовенства [37, арк. 72–74]. Отже, наведена уповноваженим інформація підтверджує, що навіть значний адміністративний тиск з боку влади та вибіркові репресії не могли припинити релігійної активності греко-католиків.

На 1964 р., у відповідності із даними уповноваженого РСРПЦ О. Атаманюка, на Івано-Франківщині проживало 58 греко-католицьких священників, з яких 39 осіб повернулися в область з місць ув'язнення, і лише 19 не притягувалися до кримінальної відповідальності. З них лише 23 особи працювали на різних державних підприємствах, а 35 офіційно не працювали [102, арк. 191–192; 103, арк. 46]. З числа «невоз'єднаних» священників, за інформацією О. Атаманюка, найбільшу активність проявляли Р. Бахталовський, М. Дернюк і М. Матійців. Також виконували богослужіння і надавали релігійні треби для віруючих отці С. Баслядинський, Б. Городиський, Й. Гірняк, І. Головай, Т. Галькевич, М. Данилович, І. Демушка, Т. Ільницький, Й. Петраш, А. Сирецький, Я. Сояк,

Ю. Тарантюк, П. Шешурак. Інформація про підпільну релігійну діяльність решти священнослужителів до уповноваженого упродовж тривалого часу не надходила [102, арк. 158; 104, арк. 124]. Вважаємо, що активну релігійну діяльність на території області проводила переважна більшість греко-католицьких священників, однак, завдяки конспірації, даних про неї радянські органи влади і сам уповноважений отримували дуже мало, що сприяло збереженню впливу ГКЦ на віруючих.

Окрім священників, на Івано-Франківщині проживало приблизно 100 греко-католицьких монахів та монахинь. У Івано-Франківську мешкало 45 монахинь, з яких 12 належали – до василіан, 18 – сестер-служебниць, 6 – сестер-мироносиць, 9 – до ордену «Вікентія і Павла». З числа цих монахинь 15 осіб працювали в державних установах, а решта знаходилися на утриманні рідних [102, арк. 158, 191].

Як відзначав у звіті уповноважений, радянські органи влади пильно стежили за підпільною діяльністю греко-католицького духовенства і монахинь: «...Вся ця категорія осіб відома і знаходиться в полі зору громадськості і сусідів» [102, арк. 191].

Підкреслимо, що на 1964 р. радянська влада вилучила у віруючих ключі від 78 церков, громади яких після поточного року відмовлялися від «возз'єднання» з РПЦ. Причиною цього було те, що в попередні роки у більшості цих церков греко-католицькі священники таємно, зазвичай, у нічний час проводили богослужіння. Сільські комісії сприяння уповноваженим мали контролювати ці храми і не дозволяти підпільним священникам проводити в них богослужіння [102, арк. 195].

Радянські органи влади, використавши новий адміністративно-територіальний устрій, за яким відбулося укрупнення районів на території області до 8, змусили єпископа Й. Савраша аналогічно зменшити і кількість благочинній єпархії з 26 – до 8. Одночасно за «сприяння» працівників КДБ усі 8 благочинній очолили священники, які боролися проти греко-католиків

[102, арк. 196]. Таким чином, радянська влада за допомогою лояльних православних священників посилювала свій тиск на ГКЦ.

Відзначимо, що, на думку уповноваженого, єпископ Й.Савраш, після «...відповідних роз'яснень, даних йому в 1961 р. в Раді /Москва/ і Уповноваженим Ради в Києві різко змінив своє ставлення і робив все необхідне для ліквідації залишків унії і дотримання законодавства про культу» [102, арк. 196]. У відповідності до розпорядження єпископа, з усіх церков вилучалися греко-католицькі релігійні і богослужбові предмети, перероблялися внутрішній інтер'єр храмів, престоли, кіоти і фани, замінялися богослужбові книги, а в тих, які залишалися, у них заклеювалися згадки про унію і греко-католицьких ієрархів [102, арк. 196].

У поточному році в Івано-Франківську створено склад, куди з кожної діючої церкви завозився на зберігання вилучений з користування греко-католицький релігійний інвентар, а в одному із приміщень недіючої церкви в передмісті зберігалися великогабаритні церковні предмети: сповідальниці, церковні кіоти, великі фігури, братські свічки та інші предмети. Єпископ Й. Савраш затвердив порядок, за яким усі священники кожних три місяці надсилали в єпархію детальну інформацію про діяльність «невозз'єднаних» священників. За невиконання цих вказівок і співпрацю з греко-католиками, архиєрей усунув від богослужінь 5 священників і приблизно 30 осіб покарав (оголосив догани або відсторонив від служб на термін до 3 місяців) [102, арк. 197].

О. Атаманюк відзначав, що «Вказані дії, проведені єпархією, в поєднанні з роботою комісій при райвиконкомах, сприяють не тільки ліквідації залишків унії, а і взагалі зниженню релігійності серед населення» [102, арк. 197].

У зв'язку з проведенням Другого Ватиканського собору в 1964 р. у документах зафіксовано зростання активності покутників на Івано-Франківщині. Оскільки у листопаді поточного року III-я Другого Ватиканського собору не прийняла очікуваного покутниками рішення про

відновлення діяльності ГКЦ в УРСРі, її лідери розпочали проводити пропаганду проти Папи Павла VI. Вони переконували своїх прихильників «...не ходити в церкву, так як це є диявольське гніздо. Папа – це антихрист, православна церква теж від антихристів. Церковних таїнств приймати не можна» [105, арк. 3].

Окрім цього, осіб, які не належали до їх релігійного об'єднання, покутники називали «антихристами». З ними не можна було розмовляти і взагалі рекомендувалося уникати зустрічей. Також покутники вірили, що наближається час Страшного Суду, буде кінець світу, тому вони відмовлялися посилати своїх дітей до школи, не дозволяли їм читати книги, забороняли хворим звертатися за допомогою до лікарів, а переконували ходити лікуватися «святою водою» на Середнянську гору [105, арк. 3–4].

На 1 січня 1963 р., за даними уповноваженого РСРПЦ М. Коломацького, на Тернопільщині проживало 46 греко-католицьких священників, з яких найбільшу активність проявляло 12 осіб. Відзначимо, що в лютому 1963 р. новим уповноваженим РСРПЦ став М. Радченко [51, арк. 2]. Упродовж 1963–1964 рр. на території області проживало понад 40 греко-католицьких священників, з яких значну активність проявляло 8 осіб [51, арк. 2; 91, арк. 6].

«Невозз'єднане» духовенство активно проводило душпастирську діяльність, намагаючись охопити якомога більшу кількість віруючих. Так, упродовж травня-серпня 1964 р. у церквах сіл Вівся, Слов'ятин, Теляче (з 1964 р. – с. Мирне – примітка автора), Поручин Бережанського району проводив богослужіння о. В. Яструбецький. І хоча представникам місцевих органів влади було відомо про візити священника, вони не тільки жодних заходів проти нього не проводили, але й не повідомляли про його діяльність своє керівництво. У той же час, коли священник приїздив у села Підволочиського і Збарзького районів, місцеві органи влади не дозволяли йому проводити в церквах богослужіння. Активну роботу також проводили

о. І. Мацієвич у с. Конюхи Бережанського і о. Жаркий в смт. Ланівці Борщівського районів [43, арк. 35].

З метою залякування прихильників ГКЦ, органи радянської влади вибірково застосовували репресії проти найактивніших греко-католиків. Прикладом таких репресій стало засудження в 1964 р. жительки с. Осівці Бучацького району У. Сидор за звинуваченням у спекуляціях та порушенні нею радянського законодавства про релігійні культу [106, арк. 28].

У 1964 р. із 288 офіційно зареєстрованих священників РПЦ приблизно 200 осіб були колишні греко-католицькі священники, значна частина з яких, за даними уповноваженого, продовжувала залишатися прихильниками ГКЦ. Однією з причин такого стану справ, на думку М Радченка, було те, що з боку єпархіального управління жодних рішучих дій з ліквідації греко-католицької обрядовості в храмах не проводилося і реакція з боку управління була лише в тих випадках, коли факти наявності греко-католицького впливу фіксувалися радянськими органами влади і то не завжди. У цьому контексті уповноважений вважав не випадковим, що колишній греко-католицький священник, єпископ Г. Закаляк під різними приводами ухилявся затвердити обласним благочинним православного священника Г. Насальського, який, перебуваючи на посаді благочинного Борщівського району, проводив значну роботу з виявлення і ліквідації греко-католицької обрядової традиції в храмах свого благочиння [107, с. 127; 108, арк. 8–10].

У зв'язку з активною діяльністю о. Г. Насальського з впровадження православ'я на території Львівсько-Тернопільської єпархії, в грудні 1964 р. його помешкання в Тернополі відвідав благочинний з Підволочиського району о. Р. Воробкевич і в бесіді з дружиною священника заявив, що «Нехай ваш чоловік не дуже старанно діє на користь православної церкви, а то, якщо пройдуть зміни в політиці, то йому буде біда» [108, арк. 10]. Зі слів священника уповноважений зробив висновок, що колишні греко-католицькі священники у своїй практичній діяльності продовжували орієнтуватися «на Захід» та виступали за збереження греко-католицької духовної традиції.

М Радченко вважав, що офіційно «возз'єднані» з РПЦ священники тісно контактували з підпільним греко-католицьким духовенством, надіючись на відновлення ГКЦ в СРСР [108, арк. 10].

Таким чином, в результаті антирелігійної політики радянської влади, яка супроводжувалася вибірковими репресіями проти найактивніших представників духовенства і віруючих, відбулося зниження релігійної активності ГКЦ в західних областях УРСР. Важливе місце в боротьбі з підпільною Церквою відігравала підконтрольна радянській владі РПЦ, метою якої було «оправославлення» офіційно «возз'єднаних» греко-католиків.

Взаємини між радянською владою і Церквою формально закріплювалися законодавчими й нормативно-правовими актами, які систематично обмежували права релігійних об'єднань. Зокрема, погіршували економічне становище громад, зменшували розміри земельних ділянок, які перебували в користуванні монастирів, забороняли використання у них найманої праці, підвищували ставки податків на земельні ділянки монастирів тощо.

Однак зростання соціальної напруги в суспільстві, яка проявлялася у вигляді масових скарг і протестів з боку духовенства та віруючих на захист своїх релігійних переконань, а також фактичне вичерпання «законних» підстав для зняття з реєстрації і закриття храмів, змусили радянське керівництво зменшити адміністративний тиск на конфесії.

Римо-католицьке духовенство в УРСР, завдяки тісним контактам з католицьким духовенством і віруючими, які проживали в Польщі, Угорщині, країнах Балтії, було поінформоване про діяльність та розпорядження Ватикану, які стосувалися як політичного життя, так і змін у богослужбовій практиці.

Антирелігійна політика радянської влади призвела до значного погіршення становища ГКЦ в УРСР і СРСР. Співробітники КДБ і органів місцевої влади з метою ліквідації греко-католицького підпілля посилювали тиск не лише на представників духовенства, але й на членів їх родин.

Посилення репресій призвело до зменшення релігійної активності греко-католиків у боротьбі за офіційне відновлення та легалізацію ГКЦ, однак навіть найжорсткіші заходи з боку влади не змогли примусити їх відмовитися від своїх релігійних переконань, вплив греко-католицької духовної традиції на території Західної України залишався значним.

Греко-католицькі священники й надалі продовжували виконувати свої пастирські обов'язки, незважаючи на репресії з боку влади. У цей час спостерігалася активна співпраця між римо-католицьким та греко-католицьким духовенством, що дало змогу відстояти хоча б частково мережу діючих громад і надалі працювати над збереження конфесії в умовах радянської тоталітарної системи.

Список використаних джерел до третього розділу

1. Єленський В. Є. Сувора «відлига». Замітки про антицерковну кампанію кінця 50-х – початку 60-х років // Людина і світ. 1990. № 6. С. 20–25.
2. Жилюк С. І. Формування радянського антицерковного законодавства у 60–70-х рр. ХХ ст. // Наукові записки. Серія «Історичне релігієзнавство». Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2009. Випуск 1. С. 51–62.
3. Войналович В. А. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: політологічний дискурс. К.: Світогляд, 2005. 741 с.
4. Справки отдела пропаганды и агитации ЦК КПУ, письма, информации обкомов КПУ, Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при СМ УССР и других организаций – по вопросам научно-атеистической пропаганды (2 января – 7 декабря 1959 г.) // ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 5028. 333 арк.
5. Одинцов М. И. Вероисповедная политика советского государства в 1939–1958 гг. / Власть и церковь в СССР и странах Восточной Европы. 1939–1958. (Дискуссионные аспекты). М., 2003. С. 7–68.
6. Баран В. К. Україна: новітня історія (1945–1991 рр.). Львів: Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України, 2003. 670 с.
7. Киричевський П. Господарська діяльність православних монастирів на західноукраїнських землях у 40-х – 60-х рр. ХХ ст. // Краєзнавство: науковий журнал. 2013. № 1. С. 103–109.
8. Релігійна політика в Україні у 1960-х – 1980-х роках і сучасна практика міжконфесійних відносин / П. М. Бондарчук, В. М. Даниленко, В. О. Крупина, О. Н. Кубальський; відп. ред. В. М. Даниленко. К.: Інститут історії України НАН України, 2010. 210 с.
9. Бондарчук П. М. Релігійність населення України у 40–80-х роках ХХ ст.: соціокультурні впливи, особливості, тенденції змін. К.: Інститут історії України НАН України, 2009. 382 с.

10. Моренчук А. А. Церковно-релігійне життя в Україні в 1953–1964 роках (на матеріалах західних областей): монографія. Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2009. 196 с.
11. Внеочередной XXI съезд Коммунистической Партии Советского Союза. 27 января – 5 февраля 1959 года. Стенографический отчет. Том. 1. М.: Госполитиздат, 1959. 592 с.
12. Історія релігій в Україні: навчальний посібник / А. М. Колодний, П. Л. Яроцький, Б. О. Лобовик та інші; За редакцією А. М. Колодного, П. Л. Яроцького. К. : Товариство «Знання», ККО, 1999. 735 с.
13. Документы Уполномоченных Советов по делам Русской православной церкви и религиозных культов при Совете Министров СССР по Львовской области / переписка, информационные записки, письма и др. / (5 января – 21 декабря 1959 г.) // Держархів Львівської обл. Ф. Р. 1332. Оп. 2. Спр. 27. 295 арк.
14. Стоцький Я. В. Держава і релігії в західних областях України: конфесійні трансформації в контексті державної політики 1944–1964 років: [Монографія]. К.: ФАДА, ЛТД, 2008. 510 с.
15. Информации, справки работников отдела пропаганды и агитации обкома партии, управления КГБ, Уполномоченных Советов по делам Русской православной церкви при Совете Министров СССР и по делам религиозных культов при облисполкоме в обком КП Украины о состоянии и деятельности церкви и религиозных культов, мерах по улучшению атеистической пропаганды среди населения (19 января 1959 г. – 8 февраля 1960 г.) // Держархів Тернопільської обл. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 3222. 195 арк.
16. Сведения о православных монастырях и «святых местах» за 1959 год//Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3240. Оп. 1. Спр. 7. 6 арк.
17. Документы Уполномоченных Советов по делам Русской православной церкви и религиозных культов при Совете Министров СССР по Львовской области / постановления и доклад, краткая характеристика

- состояния и деятельности римско-католической церкви во Львовской области, информационные записки и отчеты и др. / (январь 1959 г. – декабрь 1960 г.) // Держархів Львівської обл. Ф. Р. 1332. Оп. 2. Спр. 28. 223 арк.
18. КПСС. Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898–1986). Изд. 9-е, доп. и испр. М.: Издательство политической литературы / Т. 9: 1956–1960. 1986. 574 с.
 19. Андрухів І. О. Політика радянської влади у сфері релігії та конфесійне життя на Прикарпатті в 40–80-х роках ХХ століття. Історико-правовий аналіз. Івано-Франківськ: «Лілея-НВ», 2006. 432 с.
 20. Цыпин В. История Русской Церкви. 1917–1997. М.: Издательство Спасо-Преображенского Валаамского монастыря, 1997. 831 с. URL: https://azbyka.ru/otechnik/Vladislav_Tsypin/istorija-russkoj-tserkvi-1917-1997/8 (дата звернення: 05.02.2021 р.).
 21. Информационные отчеты за 1960 год // ЦДАВОВУ України. Ф. Р. 4648. Оп. 3. Спр. 239. 36 арк.
 22. Инструкция по применению законодательства о культурах / [составитель К. Королев]. М.: Политиздат, 1961. 26 с.
 23. Инструкция Совета по делам русской православной церкви по применению законов и постановлений Правительства СССР, касающихся религиозных культов и переписка с советскими органами о снятии с регистрации религиозных общин (21 ноября – 26 декабря 1960 г.) // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р. 389. Оп. 2. Спр. 24. 245 арк.
 24. Пашенко В. О. Комісії громадського контролю за виконанням законодавства про культури як інструмент нагляду за віруючими України в першій половині 1960-х рр. // Наукові записки ТНПУ імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. Тернопіль, 2005. Випуск 2. С. 311–319.
 25. Єленський В. Є. Суворя «відлига». Замітки про антицерковну кампанію кінця 50-х – початку 60-х років // Людина і світ. 1990. № 7. С. 24–28.

26. Поспеловский Д. В. Тоталитаризм и вероисповедание. М.: Библейско-богословский институт, 2003. 660 с.
27. Тевікова О. В. Форми та методи антирелігійної боротьби в Україні (1953–1964 рр.) // Вісник Київського міжнародного університету. Серія «Міжнародні відносини». К.: КиМУ, 2009. Випуск 8. С. 292–311.
28. Байдич В. Г. Антирелігійна кампанія радянської влади у 1958–1964 рр. і Римо-католицька церква в Україні // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені Івана Федоровича Кураса НАН України. К.: Лисенко М. М., 2010. Т. 2. С. 295–309.
29. Проект инструкции по применению законов и постановлений Правительства СССР, касающихся религиозных культов и копии решений облисполкома (1 апреля – 27 декабря 1961 г.) // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р. 388. Оп. 2. Спр. 92. 69 арк.
30. Статистический отчет за 1962 год о работе уполномоченного Совета по делам религиозных культов и переписка (2 января – 8 декабря 1962 г.) // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р. 388. Оп. 2. Спр. 93. 95 арк.
31. XXII съезд Коммунистической Партии Советского Союза. 17–31 октября 1961 года. Стенографический отчет. Том. 1. М.: Политиздат, 1962. 608 с.
32. XXII съезд Коммунистической Партии Советского Союза. 17–31 октября 1961 года. Стенографический отчет. Том. 3. М.: Политиздат, 1962. 592 с.
33. Шкаровский М. В. Русская Православная Церковь в 1958–1964 годах // Вопросы истории. 1999. № 2. С. 42–58.
34. Боднар Г. «До церкви забороняли ходити лише тим, хто не хотів іти»: релігійне життя мігрантів із західноукраїнських сіл у Львові в 1960–1980-х рр. // Галицька митрополія 1303–1807–2007: Статті і матеріали / Редакційна колегія: З. Білик, В. Гаюк, Я. Дашкевич та ін. Львів, 2008. С. 42–46.
35. Протоколы № 12–19 заседаний бюро обкома КП Украины (26 июня – 29 декабря 1962 г.) // Держархів Тернопільської обл. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 3523. 161 арк.

36. Информационный отчет о состоянии и деятельности религиозных культов в области за 1962 год // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3239. Оп. 2. Спр. 62. 41 арк.
37. Документы Уполномоченного Совета по делам Русской православной церкви при Совете Министров СССР по Львовской области / переписка, информационные записки и отчеты, планы работы и др. (январь 1963 г. – декабрь 1964 г.) // Держархів Львівської обл. Ф. Р. 1332. Оп. 2. Спр. 34. 188 арк.
38. Копия письма в ЦК КПСС, справки отдела пропаганды и агитации ЦК КПУ, информации, письма обкомов КПУ, Уполномоченного Совета по делам русской православной церкви при СМ СССР по УССР и Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при СМ СССР по УССР – о церквях, о религиозных праздниках, сектантских религиозных общинах и другим вопросам (21 февраля – 20 декабря 1958 г.) // ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 4704. 425 арк.
39. Копия письма в ЦК КПСС, справки отдела пропаганды и агитации ЦК КПУ, информации и письма обкомов КПУ, Уполномоченного Совета по делам русской православной церкви при СМ СССР по УССР и Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при СМ СССР по УССР – о церквях, о религиозных праздниках, о закрытии монастыря в УССР и другим вопросам (13 января – 31 декабря 1959 г.) // ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 4927. 328 арк.
40. Бажан О. Г., Данилюк Ю. З. Випробування вірою. Боротьба за реалізацію прав і свобод віруючих в Україні в другій половині 1950-х–1980-ті рр. К.: Інститут історії України НАН України, 2000. 332 с.
41. Сергійчук В. І. У боротьбі за рідну віру римо-католики України завжди були несхитні. К.: Дніпро, 2001. 228 с.
42. Письма учебных заведений в обком партии об оказании помощи в укреплении материально-технической базы, информационные записки уполномоченного Совета по религии о состоянии и деятельности

религиозных культов, докладные записки обллита о фактах разглашения военных и государственных тайн в печати и др. (6 января – 27 декабря 1960 г.) // Держархів Львівської обл. Ф. П. 3. Оп. 8. Спр. 120. 116 арк.

43. Копии проповедей, отчетов священников, акты проверки церквей и другие документы, представляемые священниками в епархиальное управление (5 февраля – 28 декабря 1964 г.) // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р. 389. Оп. 2. Спр. 55. 202 арк.
44. Полугодовые отчеты о состоянии религиозных общин по области и акт передачи дел за 1959 г. // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р. 388. Оп. 2. Спр. 89. 17 арк.
45. Андрухів І. О. Ліквідація релігійних громад та монастирів Римокатолицької церкви на теренах Станіславської області в 1944–1960 рр. // Схід. 2008. № 4 (88). С. 93–97.
46. Статистический отчет о зарегистрированных религиозных обществах и служителях культа на 1 января 1961 г. и переписка по отчету (30 декабря 1960 г. – 16 декабря 1961 г.) // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р. 388. Оп. 2. Спр. 91. 54 арк.
47. Информации, справки, докладные записки работников отдела пропаганды и агитации обкома партии, управления КГБ, Уполномоченных Совета по делам Русской православной церкви при Совете Министров СССР и Совета по делам религиозных культов при исполкоме областного совета депутатов трудящихся в обком КП Украины о деятельности церквей, монастырей, религиозных культов и мерах по улучшению научно-атеистической пропаганды и воспитательной работы среди молодежи (9 января 1958 г. – 29 января 1959 г.) // Держархів Тернопільської обл. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 3125. 174 арк.
48. Информационный отчет о состоянии и деятельности религиозных культов в области за 1960 год // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3239. Оп. 2. Спр. 53. 55 арк.
49. Документы Уполномоченного Совета по делам Русской православной

церкви при Совете Министров СССР по Львовской области / постановления Совета при СМ СССР, переписка, докладные информационные записки и отчеты / (17 декабря 1960 г. – 19 декабря 1961 г.) // Держархів Львівської обл. Ф. Р. 1332. Оп. 2. Спр. 29. 131 арк.

50. Информации, справки, докладные записки работников отдела пропаганды и агитации обкома КП Украины, горкома партии, Уполномоченных Советов по делам Русской православной церкви при Совете Министров СССР и религиозных культов при облисполкоме, облуправления КГБ в обком КП Украины о деятельности церкви, религиозных культов, монастырей, и мерах по пресечению антисоветской деятельности сектантских групп и униатского духовенства, улучшению атеистического воспитания трудящихся (29 января 1960 г. – 3 февраля 1961 г.) // Держархів Тернопільської обл. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 3325. 184 арк.
51. Доклад о состоянии и деятельности римо-католических костелов в области за 1960 год // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3239. Оп. 2. Спр. 52. 13 арк.
52. Информационные отчеты о выполнении мероприятий по снижению активности религиозных культов, об итогах проведенного единовременного учета религиозных объединений за 1961 год // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3239. Оп. 2. Спр. 58. 27 арк.
53. Докладные записки прокуратуры области секретариату обкома о выполнении постановлений ЦК КПСС, ЦК Компартии Украины органами прокуратуры по борьбе с преступностью и нарушениями законности, преступностью среди несовершеннолетних и другие (12 января – 7 декабря 1961 г.) // Держархів Львівської обл. Ф. П. 3. Оп. 8. Спр. 266. 208 арк.
54. Документы Уполномоченных Советов по делам Русской православной церкви и религиозных культов при Совете Министров СССР по Львовской области / переписка, информационные записки, доклады,

сообщения, отчеты и др. (3 января – 27 декабря 1962 г.) // Держархів Львівської обл. Ф. Р. 1332. Оп. 2. Спр. 31. 233 арк.

55. Информационные отчеты о состоянии и деятельности религиозных общин православной церкви за 1956 год // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3240. Оп. 2. Спр. 30. 40 арк.
56. Информационные отчеты о состоянии и деятельности религиозных общин православной церкви за 1957 год // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3240. Оп. 2. Спр. 33. 31 арк.
57. Информационные отчеты, докладные записки Уполномоченного Совета по делам православной церкви в обком Компартии Украины о религиозной обстановке в области, деятельности нелегальных религиозных сект, фактах нарушений Советского законодательства о культах (11 января – 31 декабря 1965 г.) // Держархів Львівської обл. Ф. П. 3. Оп. 9. Спр. 85. 133 арк.
58. Информационный отчет о состоянии и деятельности религиозных культов в области за 1961 год // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3239. Оп. 2. Спр. 57. 39 арк.
59. Справки о состоянии религиозных культов в области за 1963 год (2 января – 10 июня) // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3239. Оп. 1. Спр. 37. 20 арк.
60. Информационный отчет о состоянии и деятельности религиозных культов в области за 1963 год // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3239. Оп. 2. Спр. 67. 50 арк.
61. Переписка с Советом по делам религиозных культов при СМ СССР, облисполкомом и райисполкомами по учету недействующих молитвенных зданий за 1964 год (6 марта – 18 декабря) // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3239. Оп. 1. Спр. 41. 13 арк.
62. Переписка с Советом по делам религиозных культов при СМ СССР, облисполкомом и райисполкомами по учету недействующих молитвенных зданий за 1963 год (9 января – 8 октября) // Держархів

- Тернопільської обл. Ф. Р. 3239. Оп. 1. Спр. 38. 7 арк.
63. Справки о состоянии религиозных культов в области за 1965 год // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3239. Оп. 1. Спр. 42. 20 арк.
64. Сергійчук В. І. Патріарх Йосиф Сліпий у документах радянських органів державної безпеки. 1939–1987. В двох томах. Том. I. К. : ПП Сергійчук М. І., 2012. 656 с.
65. Информации, сведения, справки о религиозной обстановке в районах, о наличии православных церквей и молитвенных домов, переписка с советскими органами о регистрации и снятии с учета общин и другим вопросам. Списки лиц, поступающих и обучающихся в Волинской духовной семинарии (7 января – 28 декабря 1959 г.) // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р. 389. Оп. 2. Спр. 22. 358 арк.
66. Анализы и обобщения по вопросам прокурорско-следственной работы облпрокуратуры в 1959 г. (20 апреля 1959 г. – 7 июня 1960 г.) // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р. 584. Оп. 3. Спр. 112. 121 арк.
67. Йосиф Сліпий. Спомини / За редакцією І. Дацька, М. Горячої, видання друге. Львів-Рим: Видавництво УКУ, 2014. 608 с.
68. Информационный отчет за 1959 год // ЦДАВОВУ України. Ф. Р. 4648. Оп. 3. Спр. 223. 40 арк.
69. Документы Уполномоченных Советов по делам Русской православной церкви и религиозных культов при Совете Министров СССР по Львовской области /переписка, информационные записки, письма и др./ (5 января – 21 декабря 1959 г.)//Держархів Львівської обл. Ф. Р. 1332. Оп. 2. Спр. 27. 295 арк.
70. Информации обкома партии в ЦК КП Украины о выполнении постановлений ЦК КПСС, ЦК КП Украины о недостатках в научно-атеистической пропаганде, партийном руководстве рабселькоровским движением, безответственном отношении к подготовке телепередач, повышении партийной принципиальности в деятельности редакций газет и журналов, подготовке руководителей кружков художественной

самодетельности, развитии педагогической науки, школ-интернатов, об обмене делегациями приграничных областей СССР и ПНР, улучшении работы Общества по распределению политических и научных знаний и др. (2 января – 31 декабря 1959 г.) // Держархів Львівської обл. Ф. П. 3. Оп. 6. Спр. 417. 225 арк.

71. Документы Уполномоченных Советов по делам Русской православной церкви и религиозных культов при Совете Министров СССР по Львовской области /переписка, докладные информационные записки, отчеты и др./ (январь 1954 г. – декабрь 1955 г.) // Держархів Львівської обл. Ф. Р. 1332. Оп. 2. Спр. 23. 306 арк.
72. Информационные отчеты Уполномоченных Совета по Крымской – Тернопольской областям за 1959 год // ЦДАВОВУ України. Ф. Р. 4648. Оп. 3. Спр. 225. 166 арк. Том № 2.
73. Информации, справки работников отдела пропаганды и агитации обкома партии, управления КГБ, Уполномоченных Советов по делам Русской православной церкви при Совете Министров СССР и по делам религиозных культов при облисполкоме в обком КП Украины о состоянии и деятельности церкви и религиозных культов, мерах по улучшению атеистической пропаганды среди населения (19 января 1959 г. – 8 февраля 1960 г.) // Держархів Тернопільської обл. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 3222. 195 арк.
74. Докладные записки о результатах проверки работы Уполномоченных Совета по Львовской, Сумской, Станиславской, Тернопольской, Черновицкой областям. Постановления Совета по отчетным докладам Уполномоченных по Львовской, Луганской, Тернопольской областям, доклад // ЦДАВОВУ України. Ф. Р. 4648. Оп. 3. Спр. 253. 154 арк.
75. Информации, сведения о религиозной обстановке и переписка с советскими органами по этому вопросу (9 января – 19 ноября 1960 г.) // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р. 389. Оп. 2. Спр. 26. 327 арк.
76. Информационные отчеты о состоянии и деятельности религиозных

общин православной церкви за 1960 год // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3240. Оп. 2. Спр. 44. 27 арк.

77. Переписка с Советом по делам церкви при Совете Министров СССР в ОК КПУ о деятельности религиозных общин православной церкви за 1960 год // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3240. Оп. 2. Спр. 45. 20 арк.
78. Информационный отчет за 1961 год // ЦДАВОВУ України. Ф. Р. 4648. Оп. 3. Спр. 257. 45 арк.
79. Отчет о работе Уполномоченного Совета за 1961 год // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3240. Оп. 2. Спр. 47. 28 арк.
80. Пащенко В. О. Гнат Солтис. Сторінки ненаписаної біографії // Людина і світ. 2002. № 3. С. 47–54.
81. Информации, справки, докладные записки учреждений, органов и организаций, обществ, комиссий секретариату о работе культурно-просветительных учреждений, засоренности библиотек запрещенной литературой, религиозной обстановке в области, культурных связях с зарубежными странами, шефской помощи совхозам Целинного края и другие (6 января – 17 ноября 1962 г.) // Держархів Львівської обл. Ф. П. 3. Оп. 8. Спр. 446. 125 арк.
82. Справки, информации управления охраны общественного порядка, Уполномоченного по делам Русской православной церкви по Львовской области, Львовского отделения Всесоюзного акционерного общества по иностранному туризму в обком партии о борьбе с преступностью и безнадзорностью среди несовершеннолетних и с лицами, уклоняющимися от общественно-полезного труда, работе по предупреждению дорожно-транспортных происшествий, об экскурсионном обслуживании иностранных и советских туристов (13 января – 5 августа 1964 г.) // Держархів Львівської обл. Ф. П. 2941. Оп. 1. Спр. 167. 127 арк.
83. Документы Уполномоченного Совета по делам Русской православной церкви при Совете Министров СССР по Львовской области

/ постановления Совета при СМ СССР, информационные записки, отчеты, справки, планы работы и др. (январь 1962 г. – октябрь 1963 г.)
// Держархів Львівської обл. Ф. Р. 1332. Оп. 2. Спр. 32. 143 арк.

84. Информационный и статистический отчеты за 1962 год // ЦДАВОВУ України. Ф. Р. 4648. Оп. 3. Спр. 273. 45 арк.
85. Сергійчук В. І. Нескорена церква. Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. К.: Дніпро, 2001. 493 с.
86. Докладные записки о результатах изучения в областях религиозной обстановки, работы Уполномоченных Совета по Днепропетровской, Львовской, Станиславской, Тернопольской, Черновицкой областям // ЦДАВОВУ України. Ф. Р. 4648. Оп. 3. Спр. 269. 78 арк.
87. Информации, справки горкома, райкомов партии, Уполномоченных Советов по делам Русской православной церкви при Совете Министров СССР и религиозных культов при облисполкоме в обком КП Украины о мерах улучшения атеистического воспитания трудящихся области (17 марта – 2 октября 1961 г.) // Держархів Тернопільської обл. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 3458. 87 арк.
88. Информации, справки, отчеты Уполномоченных Советов по делам Русской православной церкви при Совете Министров СССР и религиозных культов при облисполкоме, облуправления КГБ в обком КП Украины о состоянии и деятельности религиозных культов, духовенства, выполнении законодательства о культах и мерах по снижению их активности (14 января 1961 г. – 8 февраля 1962 г.) // Держархів Тернопільської обл. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 3429. 139 арк.
89. Информации, справки Уполномоченных Советов по делам Русской православной церкви при Совете Министров СССР и религиозных культов при облисполкоме, облуправления КГБ в обком КП Украины о ходе выполнения законодательства о культах, мерах по пресечению враждебной деятельности иеговистского подполья, усиления атеистической пропаганды среди верующих (28 февраля – 22 октября

- 1962 г.) // Держархів Тернопільської обл. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 3530. 34 арк.
90. Справки о положении и деятельности духовенства в области за 1961 год // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3240. Оп. 2. Спр. 48. 29 арк.
91. Информационный отчет о состоянии и деятельности религиозных общин православной церкви за 1964 год // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3240. Оп. 2. Спр. 54. 45 арк.
92. Андрухів І. О. Релігійне життя на Прикарпатті: 1944–1990 роки. Історико-правовий аналіз. Івано-Франківськ: Обласна друкарня, 2004. 344 с.
93. Информационный и статистический отчеты за 1963 год // ЦДАВОВУ України. Ф. Р. 4648. Оп. 3. Спр. 285. 41 арк.
94. Бистрицька Е. В. Східна політика Ватикану в контексті відносин Святого Престолу з Росією та СРСР (1878–1964 рр.): Монографія. Тернопіль: Підручники і посібники, 2009. 416 с.
95. Аржаковський А. Бесіди з Блаженнішим Любомиром Гузаром: До постконфесійного християнства / перекладено з французької, видання 2, виправлене і доповнене. Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2007. 183 с.
96. Информационные и статистические отчеты Уполномоченных Совета по Ивано-Франковской – Николаевской областям за 1963 год // ЦДАВОВУ України. Ф. Р. 4648. Оп. 3. Спр. 287. 211 арк. Том № 2.
97. Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939–1950) // переклад з англійської Наталії Кочан, за редакцією Олега Турія. Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2005. 268 с.
98. Справка отдела науки и культуры ЦК КПУ, информации Львовского промышленного ОК КПУ, Уполномоченного Совета по делам русской православной церкви при СМ СССР по УССР, Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при СМ УССР – о работе по отвлечению населения от исполнения религиозных обрядов путем внедрения

советской обрядности, о культах со стороны отдельных Уполномоченных Совета и местных советских органов и другим вопросам научно-атеистической пропаганды (24 января – 28 ноября 1963 г.) // ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 5778. 72 арк.

99. Переписка по делам русской православной церкви (16 января – 21 декабря 1964 г.) // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р. 389. Оп. 2. Спр. 69 а. 179 арк.
100. Информационный и статистический отчеты за 1964 год // ЦДАВОВУ України. Ф. Р. 4648. Оп. 3. Спр. 296. 58 арк.
101. Дмитрух С. Життя як подвиг для Христа: Curriculum Vitae монаха – редемпториста, Місцєблюститєля і Правлячого Архієрея Києво – Галицької Митрополії Володимира Стернюка. Львів: «Свічадо», 2007. 223 с.
102. Переписка с Советом, информации о религиозной обстановке, финансовые документы (1 января – 21 марта 1964 г.) // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р. 389. Оп. 2. Спр. 69. 203 арк.
103. Переписка с Советом о снятии с регистрации религиозных обществ, списки религиозных обществ, сведения о финансовой деятельности обществ (10 сентября – 31 декабря 1964 г.) // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р. 389. Оп. 2. Спр. 71. 314 арк.
104. Переписка с Советом и другими организациями, списки недействующих культовых зданий, ориентировка Совета об опыте контроля за выполнением законодательства о культах (31 марта – 10 сентября 1964 г. // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р. 389. Оп. 2. Спр. 70. 245 арк.
105. Переписка по делам русской православной церкви (30 декабря 1964 г. – 29 ноября 1965 г.) // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р. 389. Оп. 2. Спр. 69 б). 57 арк.
106. Информации горкома партии, партийных комитетов производственных колхозно-совхозных управлений, промышленно-производственных зон в обком КП Украины о ходе выполнения постановлений ЦК КПСС об

усилении атеистического воспитания населения, о фактах грубого администрирования некоторых местных органов власти по отношению к верующим, о проведении «Дня памяти» (18 апреля – 21 августа 1964 г.) // Держархів Тернопільської обл. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 3724. 127 арк.

107. Дідух Т. Г. Особливості конфесійного життя Греко-католицької церкви на Тернопільщині у 1958–1964 рр. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. Тернопіль: Видавництво ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. Вип. 2. Ч. 1. С. 122–128.
108. Информационный отчет о состоянии и деятельности религиозных общин православной церкви за 1964 год // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3240. Оп. 2. Спр. 54. 45 арк.

ВИСНОВКИ

У дисертації висвітлено результати цілісного аналізу становища РКЦ та ГКЦ в УРСР у 1953–1964 рр. (на прикладі Львівської, Дрогобицької, Станіславської і Тернопільської областей). Зазначені католицькі конфесії були важливою складовою релігійного життя в західних областях України в окреслений період, адже саме на цей час припадає найбільш складна і неоднозначна ситуація, в якій вони опинилися через об'єктивні обставини. Однак, сповідуючи традиційні християнські морально-етичні цінності, дотримуючись канонів Церкви, проявляючи твердість і непохитність у поширенні християнського вчення, РКЦ і ГКЦ зуміли вистояти у складний для парафіян і духівництва час, сприяли збереженню віри, національної свідомості українства, культурному вихованню нації.

Проаналізовано та систематизовано стан і ступінь висвітлення теми в історіографії, охарактеризовано джерельну базу, визначено теоретико-методологічні засади дослідження. Проблемі діяльності РКЦ та ГКЦ в окреслений період присвячено багато наукових праць. Проте у більшості робіт основна увага науковців скерована на дослідження особливостей служіння католицького духовенства і життя та діяльність віруючих, а зміни в політиці радянської влади щодо цих Церков, зокрема в період керівництва країною М. Хрущовим упродовж 1953–1964 рр., аналізуються лише частково.

Історіографічні праці, присвячені розгляду задекларованої проблеми, умовно розділено на чотири групи: 1) праці радянських науковців; 2) дослідження представників української діаспори; 3) роботи зарубіжних вчених; 4) праці сучасних українських дослідників.

Проведений історіографічний огляд підтверджує відсутність цілісного наукового й неупередженого дослідження становища РКЦ та ГКЦ в УРСР у 1953–1964 рр. (на прикладі Львівської, Дрогобицької, Станіславської і Тернопільської областей). Дослідниками епізодично вивчено тільки окремі

аспекти даної проблеми, що актуалізує тему дисертаційної роботи, підвищує її наукове та суспільне значення.

Джерельну базу дослідження умовно поділено на чотири групи. Перша група – неопубліковані архівні документи центральних та обласних державних архівів України й архіву АПЦ (м. Львів); друга – опубліковані збірники документів і матеріалів, хрестоматії; третя – спомини сучасників; четверта – радянська періодика.

Значна кількість віднайдених матеріалів уперше введена у науковий дискурс. Комплексне їх використання із залученням архівних даних, інших джерел сприяло виконанню поставленої мети – об'єктивному, цілісному й ґрунтовному аналізу становища РКЦ та ГКЦ в УРСР у 1953–1964 рр. (на прикладі Львівської, Дрогобицької, Станіславської і Тернопільської областей).

Методологічні засади дисертаційного дослідження включають у себе широкий спектр загальнонаукових та спеціально наукових методів й ґрунтуються на принципах історизму, об'єктивності, системності.

У дослідженні уточнено понятійно-категоріальний апарат. Досліджуючи діяльність ГКЦ, для означення сукупності її інституцій (ієрархічна структура, парафії, церковні ради, чернечі чини, семінарії тощо), які перейшли на нелегальне становище, доречно вживати самоназву «Греко-католицька церква». Також пояснено правомірність використання термінів «підпільна церква», «підпільне духовенство», які відображають обставини та умови діяльності офіційно забороненої в СРСР конфесії. Для означення конфесійної належності греко-католиків вжито терміни «невозз'єднані / возз'єднані священники». Конфесійну належність православного духовенства означено терміном «староправославні».

Встановлено, що 1953–1958 рр. є періодом формування урядової політики у сфері державно-церковних відносин, домінантним змістом якої стало поєднання ідеологічних засобів формування атеїстичного світогляду громадян з жорстким адмініструванням релігійних об'єднань і репресивними

методами. Постанови та рішення ЦК КПРС, ЦК КПУ впродовж 1953–1958 рр. визначальним чином впливали на діяльність та становище громад РКЦ і ГКЦ у Львівській, Дрогобицькій, Станіславській і Тернопільській областях, що дало змогу виокремити наступні підперіоди:

- березень 1953 р. – листопад 1954 р. – поживавлення релігійного життя віруючих внаслідок амністії та звільнення з ув'язнення репресованих радянською владою римо-католицьких і греко-католицьких священників;
- листопад 1954 р. – червень 1957 р. – повернення на батьківщину більшої частини репресованого духовенства, припинення кримінальних переслідувань, послаблення ідеологічного та адміністративного тиску на РКЦ і ГКЦ. Активізація підпільної діяльності ГКЦ, відновлення її структурних одиниць та проведення напівлегальних богослужінь. Поява феномену подвійної юрисдикції для «возз'єднаних» священників;
- липень 1957 р. – жовтень 1958 р. – посилення адміністративного, кримінального та ідеологічного тиску на РКЦ і ГКЦ, яке призвело до скорочення чисельності римо-католицьких священників, переважно через вимушений виїзд у Польщу. Застосування кримінальної відповідальності до греко-католицького духовенства, активізація антиуніатської і антиватиканської пропаганди.

Безперспективність продовження репресивної політики та необхідність реформ стала очевидною для радянського партійного керівництва після смерті Й. Сталіна 5 березня 1953 р. 27 березня 1953 р. вийшов указ президії ВР СРСР, у відповідності з яким передбачалася амністія громадян, ув'язнених на термін до п'яти років. Так, із 344 репресованих греко-католицьких священників на батьківщину повернулося 243 особи, більшість з яких, відновила служіння в ГКЦ, що сприяло зростанню релігійної активності громад і віруючих.

Процеси лібералізації суспільно-політичного життя сприяли активізації діяльності релігійних об'єднань в СРСР упродовж 1954–1957 рр. Зміна урядової політики в релігійній сфері позитивно вплинула на становище усіх

конфесій, передусім РПЦ. Загалом спостерігалось збільшення кількості храмових будівель і духовних осіб. Так, якщо у 1956 р. в УРСР діяло 8540 православних храмів, духовну опіку в яких здійснювало 6030 священників, то в 1957 р. кількість храмів зросла до 8548, а чисельність зареєстрованого духовенства – до 6072 осіб. У 1957/1958 навчальному році три українські семінарії закінчили 86 випускників, а впродовж 1948–1957 рр. в СРСР було висвячено 3657 священників. Уперше за 5 років кількість православних священників у СРСР не зменшилася, а збільшилася з 11912 – до 11993 осіб. Позитивні зміни відбулися і в становищі РКЦ на території УРСР. Якщо у 1953 р. діяло 168 громад, які обслуговували 53 священники, то в 1957 р. – 170 громад, що об'єднували до 100 тис. віруючих, якими опікувалися 80 священників.

Результатом посиленого контролю за діяльністю релігійних організацій з боку радянської влади стало об'єднання духовенства і віруючих РКЦ та ГКЦ у боротьбі за збереження своїх інституцій. Духовенство намагалося надавати духовну опіку віруючим обох католицьких конфесій, прагнуло охопити якомога більшу кількість людей. Загальна кількість офіційно зареєстрованих римо-католицьких громад упродовж 1953–1958 рр. в досліджуваних областях була майже незмінною: в Дрогобицькій – 16, Львівській – 10 (зареєстровано 1 громаду в 1956 р.), Станіславській – 3, Тернопільській – 8. Таким чином, на території цих областей упродовж 1953–1955 рр. налічувалося 36 громад, упродовж 1956–1958 рр. – 37 громад.

У кожній з досліджуваних областей діяли незареєстровані громади, які підпільно обслуговувало греко-католицьке духовенство. Найбільше їх на початку 1953 р. зафіксовано у Львівській області – майже 50 незареєстрованих громад. Така ж кількість незареєстрованих громад фіксувалася уповноваженим РСРПЦ у Станіславській області.

Політика лібералізації в СРСР викликала в більшості греко-католиків сподівання, що влада змінить своє ставлення до ГКЦ і дозволить її легалізацію. Підпільна діяльність греко-католицького духовенства була

важливим стримуючим чинником інтеграції віруючих у православ'я. Незареєстровані громади свідчили про системність духовної опіки з боку підпільного духовенства. Заборона греко-католицьким священникам здійснювати відправи і треби не мала законодавчого обґрунтування. Зворотним боком православізації була діяльність парафіяльного духовенства. Його основу складали «возз'єднані» греко-католики, які не поспішали вносити зміни у літургійно-обрядову практику.

Необхідно зазначити, що значно активізувалася підпільна діяльність ГКЦ у 1955–1956 рр. завдяки звільненню з ув'язнення більшої частини репресованого греко-католицького духовенства. Станом на грудень 1956 р. на території західних областей УРСР проживало 426 греко-католицьких священників, з яких 282 повернулися з ув'язнення. Зокрема, у Львівській області із 158 «невозз'єднаних» священників 130 повернулися з місць ув'язнення; у Станіславській з 84 – 29; Дрогобицькій з 30 – 15; Тернопільській з 35 – 18 осіб.

Активізація діяльності греко-католицького духовенства призвела до посилення антагонізму між «возз'єднаним» і підпільним духовенством. Їхні відносини розвивалися у площині несприйняття конформізму перших останніми. Тим паче, що така упередженість була небезпідставною. Окремі «возз'єднані» священники відкрито висловлювали своє незадоволення підпільною діяльністю греко-католицького духовенства, відсутністю рішучих дій щодо її припинення з боку радянських органів влади. Вони повідомляли місцеві органи влади про підпільні богослужіння, виконання треб, за які священники отримували плату і не сплачували податків.

Зростання релігійної активності греко-католиків і відсутність у місцевих органів влади й обласних уповноважених дієвих механізмів і засобів для боротьби з ГКЦ привернули увагу радянського партійного керівництва. Застосування у 1957–1958 рр. жорсткого адміністрування спонукало греко-католиків до посилення конспіративних заходів. Релігійне життя не

припинялося, а відправи відбувалися в невідомих для уповноважених РСРПЦ місцях.

Визначено особливості антирелігійної політики радянської влади щодо РКЦ і ГКЦ упродовж 1958–1964 рр. У цей час проводилася масштабна антирелігійна кампанія з боку радянського партійного керівництва проти всіх релігійних об'єднань та інституцій, яка супроводжувалася численними порушеннями права громадян на свободу совісті й віросповідання.

Під час реалізації партійних і урядових рішень щодо релігійних об'єднань, РСРПЦ і РСРК та їх уповноважені на місцях, координували свою діяльність з КДБ та брали до уваги рекомендації його співробітників. У нових суспільно-політичних умовах їх завдання та функції були значно розширені. У досліджуваній період спостерігалось поступове обмеження прав віруючих і релігійних об'єднань на території окреслених областей, суттєве скорочення мережі діючих громад і храмів.

Влада забороняла добродійну діяльність Церкви, що сприяла зростанню її авторитету серед населення. Прибутковим податком на рівні зі священниками були обкладені й особи, які обслуговували богослужіння (органісти, регенти, хористи та інші), викладачі духовних навчальних закладів (раніше вони платили податок як службовці та робітники державних підприємств). Незаконним джерелом прибутків Церкви органи влади визнали навіть традиційне колядування під час релігійних свят.

Важливим аспектом антирелігійної кампанії стала боротьба влади з впливом релігійних традицій та обрядовості на суспільство. Під час проведення в лютому 1962 р. Всесоюзної конференції з науково-атеїстичної пропаганди для подолання впливу релігійних традицій на громадян, партійні ідеологи наголосили, що «релігійні обряди і традиції слід витіснити новими святами і ритуалами для задоволення естетичних і емоційних потреб віруючих». 25 серпня 1962 р. відповідне рішення прийняло політбюро ЦК КПРС. Після цього влада ініціювала введення нових державних свят, обрядів, урочистих ритуалів укладання громадянського шлюбу, реєстрації

народження дітей і вручення паспортів підліткам, громадянських панахид, за допомогою яких планувалося відвернути віруючих від виконання релігійних обрядів і відвідування храмів.

Окреслено механізми обмеження функціонування і переслідування римо-католицьких та греко-католицьких громад. Ставлення радянської влади до РКЦ у досліджуваній період формувалося у контексті протистояння між СРСР і Святим Престолом. У сфері міжнародної політики інтереси цих суб'єктів також не мали точок дотику. Тому РКЦ розглядалася радянським керівництвом як політична сила, яка протистоїть СРСР у питаннях внутрішньої і міжнародної політики. Курс ЦК КПРС на побудову комуністичного суспільства вплинув негативним чином на становище римо-католицьких громад. Під час антирелігійної кампанії становище РКЦ погіршилося, оскільки в боротьбі з римо-католиками органи влади використовували адміністративні заходи, скеровані на скорочення кількості діючих релігійних громад і священників.

Для римо-католицьких священників введено обмеження на кількість відвідувань тих громад, які не мали настоятеля, до одного разу на три-чотири місяці. За допомогою цього заходу влада прагнула зменшити відвідуваність діючих костелів і кількість виконуваних у них релігійних обрядів. Загалом «боротьбу за звуження сфер впливу католицької церкви» органи влади розглядали в першу чергу як «боротьбу за скорочення інституту католицьких священників». У той же час влада продовжувала реалізовувати курс на поступове скорочення кількості офіційно зареєстрованих громад РКЦ.

У результаті антирелігійної кампанії в УРСР на 1964 р. залишилося лише 100 офіційно зареєстрованих громад РКЦ у 8 областях, у яких налічувалося приблизно 60500 віруючих. З них у Львівській області функціонувало 13 громад, у Тернопільській – 6, в Івано-Франківській області не залишилося жодної діючої римо-католицької громади.

Антирелігійна політика радянської влади в окреслений період призвела до значного погіршення становища ГКЦ на території УРСР. Так, у 1964 р. у

Львівській області проживали – 138, Івано-Франківській – 58, в Тернопільській – 40 греко-католицьких священників, а також чимало монахів і монахинь з ліквідованих владою монастирів. У боротьбі з ГКЦ радянська влада значну роль відводила РПЦ, зокрема на неї покладалася робота з оправославлення офіційно «возз'єданого» духовенства та вірян.

Значні терміни покарання і позбавлення права проживати в західних областях України стали серйозним попередженням для греко-католицьких священників, які помітно знизили свою активність, проте не припинили душпастирської праці. Активною підпільною діяльністю займалися владика В. Величковський, вікарний єпископ А. Зафійовський, канонік С. Рудь, отці Г. Богун, М. Вінницький, В. Грицай (ієромонах), Є. Котик, Ф. Курчаба (ігумен), Г. Мисак, С. Ратич, Є. Смаль (ієромонах), А. Цегельський, монахи-редемптористи В. Стернюк, Куцах, Якимович та інші священнослужителі.

Таким чином, у дисертаційному дослідженні висвітлено становище РКЦ та ГКЦ в УРСР у 1953–1964 рр. (на прикладі Львівської, Дрогобицької, Станіславської і Тернопільської областей). Його результати відкривають чергові перспективи щодо подальших досліджень суспільно-політичного і правового становища католицьких конфесій у радянський період.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Голодний М. О. Радянське законодавство про релігійні культу. К.: Видавництво політичної літератури України, 1968. 112 с.
2. Огнева О. В. Свобода совісті радянської людини. К.: Політвидав України, 1976. 48 с.
3. Клочков В. В. Религия, государство, право. М.: Мысль, 1978. 287 с.
4. Барменков А. И. Свобода совести в СССР. М.: Издательство политической литературы, 1979. 117 с.
5. Куроедов В. А. Религия и церковь в Советском государстве. М.: Политиздат, 1981. 263 с.
6. Клочков В. В. Закон и религия: От государственной религии в России к свободе совести в СССР. М.: Политиздат, 1982. 160 с.
7. Огнева О. В., Уткін О. І. Свобода совісті реальна та ілюзорна. К.: Наукова думка, 1982. 183 с.
8. Кириченко М. Г. Свобода совести в СССР. М.: Издательство политической литературы, 1985. 211 с.
9. Розенбаум Ю. А. Советское государство и церковь. М.: Наука, 1985. 174 с.
10. Шафаревич И. Р. Законодательство о религии в СССР. Доклад Комитету прав человека. Париж: YMCA-PRESS, 1973. 81 с.
11. Винтер Э. Политика Ватикана в отношении СССР, 1917–1968: Третья часть трилогии «Россия и папство». М.: Прогресс, 1977. 252 с.
12. Григулевич Й. Р. Папство. Століття XX / Пер. з рос. Л. Родніної. К.: Політвидав України, 1988. 544 с.
13. Козачишин Н. М., Матюхіна О. А. «Східна політика» Ватикану. Львів: «Каменярь», 1989. 72 с.
14. Клюнь Р. І. Українська греко-католицька церква в період гітлерівської окупації (1941–1944 рр.) в українській радянській історіографії. URL: <http://intkonf.org/klyun-ri-ukrayinska-greko-katolitska-tserkva-v-period->

gitlerivskoyi-okupatsiyi-1941-1944-rr-v-ukrayinskiy-radyanskiy-istoriografiyi/ (дата звернення: 21.07.2020 р.).

15. Галан Я. Твори в трьох томах. К.: Держвидав художньої літ-ри, 1960. Т. 2: Проза, публіцистика, 1960. 750 с.
16. Веденєєв Д. В. Розвіяні міфи. Історичні нариси і статті. К.: Фенікс, 2010. 576 с.: іл.
17. Даниленко С. Т. Дорогою ганьби і зради: історична хроніка. 2-е вид., доп. Київ: Наукова думка, 1972. 339 с.
18. Даниленко С. Т. Уніати. М.: Политиздат, 1972. 223 с.
19. Шиш А. З. Антигуманний характер моралі уніатства. К.: Політвидав України, 1973. 116 с.
20. Дмитрук К. Е. Свастика на сутанах. Москва: Политиздат, 1976. 192 с.
21. Шиш А. З. Уніати-покутники. Хто вони? Ужгород: Карпати, 1978. 135 с.
22. Дмитрук К. Е. С крестом и трезубцем. М.: Политиздат, 1980. 224 с.
23. Климов В. В. Уніатство – запеклий ворог української культури. К.: «Знання», 1981. 48 с.
24. Цьох Й. Проти темряви й облуди // Жовтень. 1981. № 10(444). С. 98–105.
25. Мигович І. І. Уніатська церква – ворог культурного прогресу. К.: Радянська школа, 1982. 189 с.
26. Вовк О. Л. Місце і роль націоналістичних клерикалів в планах реакції. Київ: Наукова думка, 1984. 138 с.
27. Мигович І. І. Реакційна суть клерикального націоналізму. К.: Політвидав України, 1984. 294 с.
28. Козачишин Н. М. Всупереч волі народу. Львів: «Вища школа», 1984. 63 с.
29. Медвідь Ф., Пасічник М. Альянс хреста і тризуба // Жовтень. 1986. № 6(500). С. 71–74.
30. Мигович И. И. Клерикальный национализм на службе антисоветизма (На примере униатско-националистического альянса). М.: Знание, 1987. 64 с.

31. Дмитрук К. Е. Уніатские крестоносцы: вчера и сегодня: Греко-католическая церковь на землях Украины и Белоруссии. М.: Политиздат, 1988. 381 с.
32. Дмитрук К. Е. У глухому куті: Анатомія сучасного уніатства // Людина і світ. 1988. № 1. С. 47–51.
33. Болдижар М. М. Уніатство: правда історії та вигадки фальсифікаторів. Львів: Видавниче об'єднання «Вища школа», 1988. 141 с.
34. Возняк С. М. Уніатство на службі антикомунізму. Київ: Видавниче об'єднання «Вища школа», 1988. 87 с.
35. Деримов М. По-прежнему с трезубцем?: Беседы с униатскими «владыками» в свете фактов истории и современности // Правда Украины. 17 июня 1989. С. 2.
36. Уткін О. Знаряддя розбрату: Насильницький характер Брестської та Ужгородської церковних уній // Людина і світ. 1989. № 1. С. 48–52.
37. Мигович И. И., Трофимчук Н. А. Развитие взаимоотношений государства и церкви в контексте нового политического мышления. М.: Общество «Знание» РСФСР, 1990. 40 с.
38. Андрухів І. О. Політика радянської влади у сфері релігії та конфесійне життя на Прикарпатті в 40–80-х роках ХХ століття. Історико-правовий аналіз. Івано-Франківськ: «Лілея-НВ», 2006. 432 с.
39. Кудрик В. Маловідоме з історії греко-католицької церкви. Вінніпег, 1952. 264 с.
40. Лужницький Г. Українська Церква між Сходом і Заходом. Нарис історії Української Церкви. Філядельфія, 1954. 732 с.
41. Федорів Ю. Історія Церкви в Україні. Торонто, 1967. 362 с.
42. Марусин М. Митрополит Йосиф Сліпий: (Нарис життя, подвигів і страждань). Брюссель: [б. в.], 1972. 56 с.
43. Нагаєвський І. Українська Католицька Церква в 1945–1970: Доповідь на з'їзді в листопаді 1971 р. Нью-Йорк: Видавництво Товариства священників святого Андрея, 1972. 20 с.

44. Нагаєвський І., о. проф. д-р. Патріярхати їх початок і значення в церкві та український патріярхат. Історико-правна студія. Друге, виправлене й доповнене видання. Лондон: ЦПКПУКЦ, 1976. 216 с.
45. Хома І. Шляхами каторги Блаженнішого Йосифа Сліпого. Рим: [б. в.], 1987. 44 с.
46. Рудницька М. Невидимі стигмати / Товариство за Патріярхальний Устрій Української Католицької Церкви. Рим: Видавнича комісія, 1971. 550 с.
47. Kolarz W. Religion in the Soviet Union. London: Macmillan & Co Ltd, 1961. 518 p.
48. Kolarz W. Gretton G. Communism and Colonialism. London: Macmillan & Co. Ltd, 1964. XVI. 147 p.
49. Bourdeaux M. Religious Ferment in Russia: Protestant Opposition to Soviet Religious Policy. London: Macmillan, 1968. 255 p.
50. Gross J. Social Control under Totalitarianism // Toward a General Theory of Social Control. Vol. 2: Selected Problems. Orlando, Fla.: Academic Press. 1984. P. 59–78.
51. Fletcher W. Soviet Charismatics: The Pentecostals in the USSR. New York; Berne; Frankfurt am Main: Lang, 1985. 200 p.
52. Scott J. Weapons of the Weak. Everyday Forms of Peasant Resistance. New Haven; London: Yale University Press, 1985. 389 p.
53. Ramet S.-P. Cross and Commissar: the Politics of Religion in Eastern Europe and the USSR. Bloomington, IN: Indiana University Press, 1987. 244 p.
54. Anderson J. Religion and the Soviet State: A Report on Religious Repression in the U.S.S.R. on the Occasion of the Christian Millennium. Washington D.C.: Puebla Institute, 1988. 67 p.
55. Одинцов М. И. Путь длиною в семь десятилетий: от конфронтации к сотрудничеству (государственно-церковные отношения в истории советского общества) // На пути к свободе совести. М.: Прогресс, 1989. С. 29–71.

56. Scott J. *Domination and the Arts of the Resistance*. New Haven; London: Yale University Press, 1990. 251 p.
57. Walters P. *A Survey of Soviet Religious Policy // Religious policy in the Soviet Union*. Cambridge: Cambridge University Press, 1993. P. 3–30.
58. Anderson J.-F. *Religion, State, and Politics in the Soviet Union and the Successor States, 1953–1993*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994. 236 p.
59. Stępień S. Represje wobec Kościoła greckokatolickiego w Europie Środkowo-Wschodniej po II wojnie światowej // *Polska-Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa*. Przemyśl: Południowo-Wschodni Instytut Naukowy, 1994. T. 2. S. 195–262.
60. Kotkin S. *Magnetic Mountain: Stalinism as a Civilization*. Berkeley: University of California Press, 1995. 639 p.
61. Поспеловский Д. В. *Русская православная церковь в XX веке*. М.: Республика, 1995. 511 с.
62. Роод В. Рим и Москва. Отношения между Святым Престолом и Россией (Советским Союзом в период от Октябрьской революции 1917 г. до I дек. 1989 г.) / пер. с нем. Ю. Авакумова. Львів: «Свічадо», 1995. 280 с.
63. Ramet S.-P. *Nihil Obstat: Religion, Politics, and Social Change in East-Central Europe and Russia*. Durham: Duke University Press, 1998. 425 p.
64. Поспеловский Д. В. *Тоталитаризм и вероисповедание*. М.: Библейско-богословский институт, 2003. 660 с.
65. Одинцов М. И. Вероисповедная политика советского государства в 1939–1958 гг. / *Власть и церковь в СССР и странах Восточной Европы. 1939–1958. (Дискуссионные аспекты)*. М., 2003. С. 7–68.
66. Каппелер А. *Росія як поліетнічна імперія: Виникнення. Історія. Розпад*. Львів: Вид-во УКУ, 2005. 360 с.
67. Каппелер А. *Мала історія України*. К.: К.І.С., 2007. 264 с.
68. Кулевиг Э. *Народный протест в хрущевскую эпоху: Девять рассказов о неповиновении в СССР*. М.: АИРО-XXI, 2009. 208 с.

69. State Secularism and Lived Religion in Soviet Russia and Ukraine. N.Y.: Oxford University Press, 2012. 304 p.
70. Єленський В. Є. Сувора «відлига». Замітки про антицерковну кампанію кінця 50-х – початку 60-х років // Людина і світ. 1990. № 6. С. 20–25.
71. Єленський В. Є. Сувора «відлига». Замітки про антицерковну кампанію кінця 50-х – початку 60-х років // Людина і світ. 1990. № 7. С. 24–28.
72. Єленський В. Є. Державно-церковні взаємини на Україні (1917–1990). К.: Товариство «Знання» УРСР. Республіканський центр духовної культури, 1991. 72 с.
73. Меркатун І. П. Антирелігійна кампанія 50–60-х років на Україні // Український історичний журнал. 1991. № 10. С. 70–76.
74. Єленський В. Є. Релігійність в Україні після квазіатеїстичного експерименту // Людина і світ. 1994. № 7. С. 2–5.
75. Академічне релігієзнавство / За редакцією А. М. Колодного. К.: Світ Знань, 2000. 862 с.
76. Історія релігії в Україні: У 10-ти т. / Редкол. А. М. Колодний (голова) та інші. Т. 4: Католицизм // За ред. П. Л. Яроцького. К.: Український центр духовної культури, 2001. 598 с.
77. Андрухів І. О., Кам'янський П. Є. Історія релігійного життя в Галичині та на Прикарпатті: історико-правовий аналіз. Івано-Франківськ: «Нова Зоря», 2006. 364 с.
78. Бондарчук П. М. Релігійність населення України у 40–80-х роках ХХ ст.: соціокультурні впливи, особливості, тенденції змін. К.: Інститут історії України НАН України, 2009. 382 с.
79. Моренчук А. А. Релігійна політика М. Хрущова в Україні // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. 2003. № 10. С. 37–42.
80. Моренчук А. А. Основні напрямки хрущовської антицерковної кампанії // Науковий вісник Чернівецького університету. Випуск 240–241. Філософія. Чернівці, 2005. С. 162–166.

81. Моренчук А. А. Церковно-релігійне життя в Україні в 1953–1964 роках (на матеріалах західних областей) : монографія. Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2009. 196 с.
82. Стоцький Я. В. Держава і релігії в західних областях України: конфесійні трансформації в контексті державної політики 1944–1964 років: [Монографія]. К.: ФАДА, ЛТД, 2008. 510 с.
83. Панченко П. П. Релігійні конфесії в Україні (40-і початок – 90-х рр.). К.: Інститут історії України АНУ, 1993. 48 с.
84. Баран В. К. Влада і церква: з історії взаємин у 1945–1965 роках // Сучасність. 1995. № 5. С. 113–128.
85. Бажан О. Г. Антирелігійна кампанія в кінці 50-х – на початку 60-х років в Україні та реакція на неї духовенства і віруючих // Історія релігій в Україні. Тези повідомлень VII Міжнародного круглого столу. Львів, 1997. С. 5–7.
86. Шуба О. В. Релігія в етнонаціональному розвитку України (політологічний аналіз). Київ: Криниця, 1999. 324 с.
87. Бажан О. Г., Данилюк Ю. З. Випробування вірою. Боротьба за реалізацію прав і свобод віруючих в Україні в другій половині 1950-х–1980-ті рр. К.: Інститут історії України НАН України, 2000. 332 с.
88. Грицак Я. Й. Нарис історії України: формування модерної української нації. К.: Генеза, 2000. 360 с.
89. Андрущенко В. П. Політична історія України ХХ століття: У 6-ти т. Т. 6. Від тоталітаризму до демократії, 1945–2002. К.: Генеза, 2003. 694 с.
90. Баран В. К. Україна: новітня історія (1945–1991 рр.). Львів: Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України, 2003. 670 с.
91. Пащенко В. О. Комісії громадського контролю за виконанням законодавства про культури як інструмент нагляду за віруючими України в першій половині 1960-х рр. // Наукові записки ТНПУ імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. Тернопіль, 2005. Випуск 2. С. 311–319.
92. Бажан О. Г. Антирелігійна політика в УРСР в 1950-ті роки: позиція

- церкви, настрої серед віруючих // Релігія і церква в історії України / Збірник матеріалів Міжнародної наукової конференції. Полтава: АСМІ, 2006. С. 31–38.
93. Шліхта Н. В. «Посередницька» роль Ради у справах Російської православної церкви (на матеріалах Української РСР, 1943–1965 рр.) // Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська Академія». Історичні науки. К., 2008. Т. 78. С. 39–45.
94. Білоусов Ю. Київсько-Житомирська римсько-католицька єпархія. Історичний нарис. Житомир: ОП «Житомирська облдрукарня», 2000. 332 с.
95. Осадчий В. Католицька церква в Україні: історичний нарис. Луцьк: «Luceorgia Books», 2001. 112 с.
96. Войналович В. А. Доля римо-католицького культу в Україні в умовах політики державного атеїзму (кінець 50-х – перша половина 60-х років ХХ ст.) // Історія України. Маловідомі імена, події, факти (Збірник статей). К.: Рідний край, 2002. Вип. 20–21. С. 405–425.
97. Калакура О. Я. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у ХХ столітті. К.: Знання України, 2007. 508 с.
98. Андрухів І. О. Ліквідація релігійних громад та монастирів Римо-католицької церкви на теренах Станіславської області в 1944–1960 рр. // Схід. 2008. № 4 (88). С. 93–97.
99. Байдич В. Римо-католицизм у контексті розвитку державно-церковних стосунків в СРСР (1920–1960-ті рр.) // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. Київ : Інститут історії України НАН України, 2008. Випуск 36. С. 294–315.
100. Стоцький Я. В. Римо-Католицька Церква в західних областях України під тиском влади у хрущовський період // Схід. 2008. № 5 (89). С. 73–78.
101. Гура О. А. Політика радянської влади щодо Римо-католицької церкви в другій половині 40-их – першій половині 50-х років ХХ століття // Історична пам'ять. 2009. № 1. С. 60–68.

102. Горбач С. І. Деякі аспекти відносин між Ватиканом та СРСР після другої світової війни (1945–1953) // Український історичний журнал. 1998. № 6. С. 68–76.
103. Горбач С. І. Східноєвропейська політика Ватикану та Радянський Союз (1954–1958 рр.) // Український історичний журнал. 1999. № 5. С. 57–71.
104. Зубкова Ю. Міжнародні зв'язки і співробітництво Ватикану і США у 60–80-і рр. ХХ сторіччя // Схід. 1999. № 7. С. 59–61.
105. Бистрицька Е. В. Східна політика Ватикану в контексті відносин Святого Престолу з Росією та СРСР (1878–1964 рр.): Монографія. Тернопіль: Підручники і посібники, 2009. 416 с.
106. Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква в катакомбах (1946–1989) // Ковчег: збірник статей з церковної історії / [ред.: Я. Грицак, Б. Гудзяк]. Львів: Інститут історії церкви, 1993. Ч. 1. С. 123–164.
107. Гудзяк Б. Образ сили духу: Дослідження живої історії підпільного життя Української Греко-Католицької Церкви 1946–1989 // Другий міжнародний конгрес українців (Львів, 22–28 серпня 1993 р.). Доповіді і повідомлення. Історія. Ч. II. С. 125–129.
108. Пащенко В. О. Уніати-покутники: Міфи та факти віровчення і діяльності // Краєзнавство. 2001. № 1–4. С. 131–142.
109. Пащенко В. О. Гнат Солтис. Сторінки ненаписаної біографії // Людина і світ. 2002. № 3. С. 47–54.
110. Пащенко В. О. Греко-католики в Україні: від 40-х років ХХ століття до наших днів. Полтава, 2002. 616 с.
111. Бистрицька Е. В. Йосиф Сліпий – організатор богословської науки в Україні // Пам'ять століть. 2002. № 6. С. 69–74.
112. Стоцький Я. В. Українська Греко-Католицька Церква і релігійне становище Тернопільщини (1946–1989). Тернопіль: Підручники і посібники, 2003. 432 с.
113. Пащенко В. О. Українська греко-католицька церква середини 40–50-х років ХХ століття: воскресіння з руїн // Філософські обрії / Полтавський

державний педагогічний університет імені Володимира Галактіоновича Короленка. Полтава, 2005. № 13. С. 183–198.

114. Пащенко В. О. Йосиф Сліпий. Світоч християнської віри // Слов'янський збірник. Полтава, 2005. Випуск IV. С. 101–116.
115. Жупник В. Греко-католицька церква в період 1944–1953 рр. у висвітленні сучасної української історіографії // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Збірник наукових праць. Львів, 2008. Вип. 17. С. 600–608.
116. Бистрицька Е. В. Питання ліквідації греко-католицької церкви у контексті радянсько-ватиканського протистояння // Мандрівець. 2009. № 4. С. 26–30.
117. Дідух Т. Г. Політика радянської влади щодо Греко-католицької церкви в УРСР у період «десталінізації» (1953–1959 рр.) // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Історія. 2010. Вип. 2. С. 190–196.
118. Дідух Т. Г. Становище Римо-католицької церкви на Тернопільщині у 1953–1964 рр. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. 2011. Вип. 2. С. 234–240.
119. Зуляк Іван. «Невідомі сторінки» Львівського собору 1946 р. // Історія релігії в Україні: науковий щорічник / Упоряд. О. Киричук, М. Омельчук, І. Орлевич. Л.: Інститут релігієзнавства філія Львівського музею історії релігії; вид-во «Логос», 2011. Книга 1. С. 544–558.
120. Дідух Т. Г. Активізація діяльності греко-католицького духовенства на Тернопільщині у 1953–1958 рр. // Наукові записки. Серія «Історичне релігієзнавство». Острого: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2012. Вип. 6. С. 147–159.
121. Дідух Т. Г. Вплив урядових постанов від 7 липня та 10 листопада 1954 р. на конфесійне життя римо-католиків та греко-католиків Тернопільщини // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Тернопіль і

Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до сьогодення)» / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. У двох частинах. Тернопіль: Видавництво ТНПУ імені Володимира Гнатюка, 2012. Ч. I. С. 129–134.

122. Дідух Т. Г. Заходи ієрархів Російської православної церкви з утвердження православ'я серед «возз'єднаного» духовенства на території Дрогобицької області у 1953–1958 рр. // Проблеми та перспективи наук в умовах глобалізації: матеріали VIII Всеукраїнської наукової конференції. Тернопіль: ТНПУ імені Володимира Гнатюка, 2012. С. 132–139.
123. Дідух Т. Г. Стан Римо-католицької церкви на Тернопільщині у контексті антирелігійної політики радянської влади в 1957–1964 рр. // Мандрівець. 2013. № 4 (106). С. 53–57.
124. Дідух Т. Г. Становище Греко-католицької церкви на території Дрогобицької області в період лібералізації у 1953–1958 рр. // Наукові записки. Серія «Історичне релігієзнавство». Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2013. Вип. 8. С. 61–74.
125. Дідух Т. Г. Дослідження державно-церковних відносин в СРСР у сучасній українській історіографії // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Історія / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. Тернопіль : Видавництво ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. Вип. 1. Ч. 3. С. 215–220.
126. Дідух Т. Г. Особливості конфесійного життя Греко-католицької церкви на Тернопільщині у 1958–1964 рр. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. Тернопіль: Видавництво ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. Вип. 2. Ч. 1. С. 122–128.
127. Дідух Т. Г. Становище католицьких конфесій в Україні у 1953–1964 рр.: історіографічний огляд проблеми // Українське релігієзнавство. 2014.

№ 71–72. С. 171–177.

128. Дідух Т. Г. Особливості співпраці між греко-католицьким і римо-католицьким духовенством у Дрогобицькій області в 1953–1958 рр. // Історія релігій в Україні: науковий щорічник / упорядники О. Киричук, М. Омельчук, І. Орлевич. Л. : Інститут релігієзнавства – філія Львівського музею історії релігії; Видавництво «Логос», 2014. Книга I. С. 628–636.
129. Дідух Т. Г. Становище Греко-католицької церкви на території Станіславської області у 1953–1958 рр. // «Українська Греко-Католицька Церква у контексті вітчизняної історії та сучасних суспільних реалій» (до 150-ліття з дня народження митрополита Андрея Шептицького та 70-ліття з дня ув'язнення патріарха Йосифа Сліпого): Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Тернопіль, 24–25 квітня 2015 р.) / За заг. ред. д. істор. н. Е. Бистрицької (гол. ред.), д. істор. н. І. Зуляка, д. філос. н. А. Колодного, д. філос. н. П. Яроцького. Тернопіль-Київ: «Вектор», 2015. С. 64–69.
130. Дідух Т. Г. Особливості діяльності греко-католицьких громад на Львівщині в період політики лібералізації (1953–1958 рр.) // «Українська Греко-Католицька Церква в історії та сучасних процесах розвитку українського суспільства (до 420-ліття укладення Берестейської унії, 70-ліття Львівського «псевдособору» 1946 р.): Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Тернопіль, 21–22 квітня 2016 р.) / За заг. ред. д. істор. н. Е. Бистрицької (гол. ред.), д. філос. н. А. Колодного, д. філос. н. П. Яроцького. Тернопіль-Київ: «Вектор», 2016. С. 140–147.
131. Дідух Т. Г. Вплив Йосифа Сліпого на підпільну діяльність Греко-Католицької Церкви (1953–1958 рр.) // Проблеми національно-патріотичного виховання: історичний та психолого-педагогічний аспекти: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Тернопіль, Україна, 23 лютого 2017 року). / укладачі: В. С. Мисик, І. Ф. Янюк, Т. Г. Дідух, О. А. Ревуцька. Тернопіль: ТОКІППО, 2017.

С. 52–55.

132. Зуляк І. С. Перебування митрополита Йосифа Сліпого у Маклаківському будинку інвалідів (серпень 1953 р. – 18 червня 1958 р.) // Проблеми національно-патріотичного виховання: історичний та психолого-педагогічний аспекти: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Тернопіль, Україна, 23 лютого 2017 року) / Укладачі: В. С. Мисик, І. Ф. Янюк, Т. Г. Дідух, О. А. Ревуцька. Тернопіль: ТОКІППО, 2017. С. 15–21.
133. Бойко І. Владика Миколай Чарнецький: ісповідник, мученик, чудотворець. Львів: Місіонер, 1997. 77 с.
134. Марчук В. В. Українська греко-католицька церква у 1946–1987 рр. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Львів: Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України, 2000. Випуск 7. С. 550–562.
135. Купчик Л. С. Третій удар: Долі галицьких отців-деканів. Львів: Каменяр, 2001. 145 с.
136. Марчук В. В. Українська греко-католицька церква. Історичний нарис // Прикарпатський університет імені Василя Стефаника. Івано-Франківськ: «Плай», 2001. 164 с.
137. Марчук В. В. Греко-католицька церква в суспільному розвитку України: відновлення і офіційне визнання на переломі 80–90-х рр. ХХ ст. // Схід. 2002. № 4. С. 35–42.
138. Марчук В. В. УГКЦ під проводом Й. Сліпого у 40–80-ті рр. ХХ ст.: національно-духовна опозиція тоталітаризму // Вісник Прикарпатського університету. Історія. Випуск VI. Івано-Франківськ: «Плай», 2002. С. 135–148.
139. Марчук В. В. Церква, духовність, нація: Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. // Прикарпатський університет імені Василя Стефаника. Івано-Франківськ: «Плай», 2004. 464 с.

140. Гургула І. День над ніччю. Львів: «Свічадо», 2004. 96 с.
141. Шкраб'юк П. В. Монаший Чин Отців Василіян у національному житті України. Львів: ВВП «Місіонер», 2005. 439 с.
142. Кияк С. Р. Ідентичність українського католицизму: генезис, проблеми, перспективи: Монографія. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2006. 632 с.
143. Мизак Н. Репресії радянської влади супроти Української греко-католицької церкви у 40–50-х роках ХХ століття // Буковинський журнал. 2008. № 1. С. 142–152.
144. Гуркіна С. Дві долі: греко-католицьке духовенство і радянська влада // Схід/Захід. 2008. Випуск 11–12. Спеціальне видання. С. 265–282.
145. Бойко Р. Ю. Особливості становлення греко-католицького підпілля у другій половині 1940-х – першій половині 1950-х рр. // Історія релігії в Україні і світі: збірник наукових праць. Серія «Історичне релігієзнавство». Острого: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2010. Вип. 2. С. 25–33.
146. Будз К. Обрядова ідентичність підпільних греко-католиків (1946–1989 рр.) // Магістеріум. Історичні студії. Київ: Видавництво Національного університету «Києво-Могилянська академія», 2010. Вип. 41. С. 33–38.
147. Кучабський Ю. Отець Володимир Кучабський: священник, катехит, науковець, письменник. Львів: «Свічадо», 2011. 192 с.
148. Бойко Р. Ю. Проблеми криптоуніатизму в Галичині у 1946 – на початку 1980-х рр. // Наукові записки. Серія «Історичне релігієзнавство». Острого: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2013. Вип. 8. С. 19–29.
149. Зозуля М. Моніка Полянська – відповідь на поклик // Серія «Покликані до святості». Львів: «Скриня», 2013. 48 с.
150. Маслій О. Д. Жіноче чернецтво Галичини в умовах ліквідації Української греко-католицької церкви та сталінських репресій (друга половина 1940-х – початок 1950-х рр.) // Наукові праці історичного

факультету Запорізького національного університету. Запоріжжя: ЗНУ, 2014. Випуск 40. С. 174–179.

151. Информационные отчеты за 1953 год // ЦДАВОВУ України. Ф. Р. 4648. Оп. 3. Спр. 127. 80 арк.
152. Информационные отчеты Уполномоченных Совета по Станиславской–Херсонской областям за 1953 год // ЦДАВОВУ України. Ф. Р. 4648. Оп. 3. Спр. 132. 191 арк. Том № 5.
153. Информационные отчеты Уполномоченных Совета по Полтавской–Сумской областям за 1954 год // ЦДАВОВУ України. Ф. Р. 4648. Оп. 3. Спр. 149. 230 арк. Том № 4.
154. Информационные отчеты Уполномоченных Совета по Станиславской–Херсонской областям за 1955 год // ЦДАВОВУ України. Ф. Р. 4648. Оп. 3. Спр. 170. 257 арк. Том № 4.
155. Информации и докладные записки о положении и деятельности бывших униатских церквей и духовенства в Закарпатской, Дрогобычской, Львовской, Станиславской, Тернопольской и Черновицкой областях за 1955–1956 годы // ЦДАВОВУ України. Ф. Р. 4648. Оп. 3. Спр. 175. 260 арк.
156. Информационные отчеты Уполномоченных Совета по Ровенской–Тернопольской областям за 1956 год // ЦДАВОВУ України. Ф. Р. 4648. Оп. 3. Спр. 186. 259 арк. Том № 4.
157. Информационные отчеты Уполномоченных Совета по Одесской–Сумской областям за 1957 год // ЦДАВОВУ України. Ф. Р. 4648. Оп. 3. Спр. 200. 248 арк. Том № 3.
158. Информации, докладные записки и справки, представляемые в высшие правительственные и партийные органы УССР, о положении и деятельности религиозных организаций в республике (30 января – 2 марта 1959 г.) // ЦДАВОВУ України. Ф. Р. 4648. Оп. 3. Спр. 208. 99 арк.
159. Информационные отчеты Уполномоченных Совета по Луганской–Станиславской областям за 1958 год // ЦДАВОВУ України. Ф. Р. 4648.

- Оп. 3. Спр. 212. 251 арк. Том № 3.
160. Информационный отчет за 1959 год // ЦДАВОВУ України. Ф. Р. 4648. Оп. 3. Спр. 223. 40 арк.
161. Информационные отчеты Уполномоченных Совета по Крымской-Тернопольской областям за 1959 год // ЦДАВОВУ України. Ф. Р. 4648. Оп. 3. Спр. 225. 166 арк. Том № 2.
162. Информационные отчеты за 1960 год // ЦДАВОВУ України. Ф. Р. 4648. Оп. 3. Спр. 239. 36 арк.
163. Докладные записки о результатах проверки работы Уполномоченных Совета по Львовской, Сумской, Станиславской, Тернопольской, Черновицкой областям. Постановления Совета по отчетным докладом Уполномоченных по Львовской, Луганской, Тернопольской областям, доклад // ЦДАВОВУ України. Ф. Р. 4648. Оп. 3. Спр. 253. 154 арк.
164. Информационный отчет за 1961 год // ЦДАВОВУ України. Ф. Р. 4648. Оп. 3. Спр. 257. 45 арк.
165. Докладные записки о результатах изучения в областях религиозной обстановки, работы Уполномоченных Совета по Днепропетровской, Львовской, Станиславской, Тернопольской, Черновицкой областям // ЦДАВОВУ України. Ф. Р. 4648. Оп. 3. Спр. 269. 78 арк.
166. Информационный и статистический отчеты за 1962 год // ЦДАВОВУ України. Ф. Р. 4648. Оп. 3. Спр. 273. 45 арк.
167. Информационный и статистический отчеты за 1963 год // ЦДАВОВУ України. Ф. Р. 4648. Оп. 3. Спр. 285. 41 арк.
168. Информационные и статистические отчеты Уполномоченных Совета по Ивано-Франковской – Николаевской областям за 1963 год // ЦДАВОВУ України. Ф. Р. 4648. Оп. 3. Спр. 287. 211 арк. Том № 2.
169. Информационный и статистический отчеты за 1964 год // ЦДАВОВУ України. Ф. Р. 4648. Оп. 3. Спр. 296. 58 арк.
170. Вопросы научно-атеистической пропаганды. Вопросы вероисповедания, церкви, молитвенные дома / вопросы Уполномоченного Совета по делам

религиозных культов и православной церкви по УССР (5 января – 24 декабря 1953 г.) // ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 2741. 450 арк.

171. Копия исходящего письма в ЦК КПСС, справки отделов ЦК КПУ, информации обкомов КПУ, Совета по делам русской православной церкви при СМ УССР, Уполномоченного Совета по делам русской православной церкви при СМ СССР по УССР, и Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при СМ СССР по УССР – о церквях, о религиозных праздниках, сектантских религиозных общинах (23 января – 10 декабря 1956 г.) // ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 4263. 300 арк.
172. Справки отделов ЦК КПУ, информации обкомов КПУ, Уполномоченного Совета по делам русской православной церкви при СМ СССР по УССР и Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при СМ СССР по УССР – о церквях, о религиозных праздниках, сектантских религиозных общинах и другим вопросам (8 января – 21 декабря 1957 г.) // ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 4494. 366 арк.
173. Копия исходящего письма в ЦК КПСС, информации, постановления, горкомов, обкомов КПУ и других организаций – по вопросам работы культуртов, идеологической работы; об участниках VI Всемирного фестиваля молодежи и студентов в г. Москве и проведении IV конгресса в г. Киеве; вопросы научно-атеистической пропаганды (7 января – 15 ноября 1957 г.) // ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 4608. 146 арк.
174. Копия письма в ЦК КПСС, справки отдела пропаганды и агитации ЦК КПУ, информации, письма обкомов КПУ, Уполномоченного Совета по делам русской православной церкви при СМ СССР по УССР и Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при СМ СССР по УССР – о церквях, о религиозных праздниках, сектантских религиозных общинах и другим вопросам (21 февраля – 20 декабря 1958 г.) // ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 4704. 425 арк.
175. Копия письма в ЦК КПСС, справки отдела пропаганды и агитации ЦК

КПУ, информации и письма обкомов КПУ, Уполномоченного Совета по делам русской православной церкви при СМ СССР по УССР и Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при СМ СССР по УССР – о церквях, о религиозных праздниках, о закрытии монастыря в УССР и другим вопросам (13 января – 31 декабря 1959 г.) // ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 4927. 328 арк.

176. Справки отдела пропаганды и агитации ЦК КПУ, письма, информации обкомов КПУ, Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при СМ УССР и других организаций – по вопросам научно-атеистической пропаганды (2 января – 7 декабря 1959 г.) // ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 5028. 333 арк.
177. Справка отдела науки и культуры ЦК КПУ, информации Львовского промышленного ОК КПУ, Уполномоченного Совета по делам русской православной церкви при СМ СССР по УССР, Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при СМ УССР – о работе по отвлечению населения от исполнения религиозных обрядов путем внедрения советской обрядности, о культах со стороны отдельных Уполномоченных Совета и местных советских органов и другим вопросам научно-атеистической пропаганды (24 января – 28 ноября 1963 г.) // ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 5778. 72 арк.
178. Інтерв'ю з вл. Филимоном Курчабою ЧНІ, від 2. 06. 1993, с. Великосілки. Інтерв'юер: Стефанія Смолюк // АІЩ, П-1-1-1-142, с. 10–11.
179. Інтерв'ю з о. Євгеном Пелехом від 26. 05. 1993, м. Львів. Інтерв'юер: Стефанія Смолюк // АІЩ, П-1-1-148, с. 20–21.
180. Інтерв'ю з п. Марією Левків від 12. 07. 1997, м. Львів. Інтерв'юер: Лідія Купчик // АІЩ, П-1-1-693.4, с. 35–36.
181. Справки обкома партии по проверке писем и заявлений, направленных в ЦК КПСС и ЦК Компартии Украины на работников районных газет, докладные записки в обком партии Уполномоченного Совета по делам

русской православной церкви по религиозной обстановке в области и др. (13 января – 30 декабря 1953 г.) // Держархів Львівської обл. Ф. П. 3. Оп. 4. Спр. 802. 171 арк.

182. Справки, спец донесения прокурора области управления Министерства юстиции секретариату обкома партии о выполнении органами прокуратуры постановлений бюро обкома по фактам нарушений социалистической законности, злоупотребления работниками управления главного архитектора, полит донесения отдела военизированной охраны Львовской железной дороги о политико-моральном состоянии и партийно-политической работе в подразделениях охраны, информации уполномоченного по религиозным культам при облисполкоме о состоянии и деятельности религиозных культов на территории области (7 января – 27 декабря 1955 г.) // Держархів Львівської обл. Ф. П. 3. Оп. 5. Спр. 249. 215 арк.
183. Информации обкома партии в ЦК КПСС, ЦК КП Украины о проведении митингов в защиту мира на земле, улучшении учебно-воспитательной работы среди студентов вузов и учащихся общеобразовательных школ, усилении научно-атеистической пропаганды среди населения, работе редколлегии журнала «Блокнот агитатора». Мероприятия по проведении 40-летия Великой Октябрьской социалистической революции. Списки газет, которые выходят в колхозах (14 января – 16 декабря 1957 г.) // Держархів Львівської обл. Ф. П. 3. Оп. 6. Спр. 92. 81 арк.
184. Справки, информации работников обкома партии, управления КГБ, уполномоченного по делам религиозных культов секретариату о критических замечаниях, поступивших в адрес обкома партии, нарушении соцзаконности в колхозах, работе с кадрами, развитии некоторых отраслей промышленности, охране государственной тайны, состоянии религиозных культов, патронированные детей-сирот, рассмотрения заявлений трудящихся и др. (19 февраля – 28 декабря 1958 г.) // Держархів Львівської обл. Ф. П. 3. Оп. 6. Спр. 262. 154 арк.

185. Информации обкома партии в ЦК КП Украины о выполнении постановлений ЦК КПСС, ЦК КП Украины о недостатках в научно-атеистической пропаганде, партийном руководстве рабселькоровским движением, безответственном отношении к подготовке телепередач, повышении партийной принципиальности в деятельности редакций газет и журналов, подготовке руководителей кружков художественной самодеятельности, развитии педагогической науки, школ-интернатов, об обмене делегациями приграничных областей СССР и ПНР, улучшении работы Общества по распределению политических и научных знаний и др. (2 января – 31 декабря 1959 г.) // Держархів Львівської обл. Ф. П. 3. Оп. 6. Спр. 417. 225 арк.
186. Докладные записки прокуратуры области секретариату обкома о выполнении постановлений ЦК КПСС, ЦК Компартии Украины органами прокуратуры по борьбе с преступностью и нарушениями законности, преступностью среди несовершеннолетних и другие (12 января – 7 декабря 1961 г.) // Держархів Львівської обл. Ф. П. 3. Оп. 8. Спр. 266. 208 арк.
187. Информации, справки, докладные записки учреждений, органов и организаций, обществ, комиссий секретариату о работе культурно-просветительных учреждений, засоренности библиотек запрещенной литературой, религиозной обстановке в области, культурных связях с зарубежными странами, шефской помощи совхозам Целинного края и другие (6 января – 17 ноября 1962 г.) // Держархів Львівської обл. Ф. П. 3. Оп. 8. Спр. 446. 125 арк.
188. Информационные отчеты, докладные записки Уполномоченного Совета по делам православной церкви в обком Компартии Украины о религиозной обстановке в области, деятельности нелегальных религиозных сект, фактах нарушений Советского законодательства о культах (11 января – 31 декабря 1965 г.) // Держархів Львівської обл. Ф. П. 3. Оп. 9. Спр. 85. 133 арк.

189. Справки, информации управления охраны общественного порядка, Уполномоченного по делам Русской православной церкви по Львовской области, Львовского отделения Всесоюзного акционерного общества по иностранному туризму в обком партии о борьбе с преступностью и безнадзорностью среди несовершеннолетних и с лицами, уклоняющимися от общественно-полезного труда, работе по предупреждению дорожно-транспортных происшествий, об экскурсионном обслуживании иностранных и советских туристов (13 января – 5 августа 1964 г.) // Держархів Львівської обл. Ф. П. 2941. Оп. 1. Спр. 167. 127 арк.
190. Информационные отчеты о работе уполномоченного по делам Русской православной церкви при Совете Министров СССР и уполномоченного по религиозным культурам (18 февраля – 1 ноября 1953 г.) // Держархів Львівської обл. Ф. П. 5001. Оп. 17. Спр. 56. 127 арк.
191. Докладные записки, информационные отчеты о работе уполномоченного по делам Русской православной церкви при Совете Министров СССР и уполномоченного по религиозным культурам (13 января – 10 декабря 1954 г.) // Держархів Львівської обл. Ф. П. 5001. Оп. 22. Спр. 61. 101 арк.
192. Докладные записки, отчеты Уполномоченного Совета по делам Русской православной церкви и по делам религиозных культов при Совете Министров СССР (10 января – 10 декабря 1955 г.) // Держархів Львівської обл. Ф. П. 5001. Оп. 25. Спр. 59. 82 арк.
193. Информации уполномоченного по делам Русской православной церкви при Совете Министров СССР, Украинской ССР (11 января – 31 октября 1956 г.) // Держархів Львівської обл. Ф. П. 5001. Оп. 29. Спр. 42. 230 арк.
194. Информации Уполномоченных Советов по делам Русской православной церкви и по делам религиозных культов при Совете Министров СССР (8 января – 31 декабря 1957 г.) // Держархів Львівської обл. Ф. П. 5001. Оп. 31. Спр. 69. 192 арк.

195. Информации Уполномоченного Совета по делам Русской православной церкви при Совете Министров СССР по УССР (2 января – 19 декабря 1958 г.) // Держархів Львівської обл. Ф. П. 5001. Оп. 33. Спр. 54. 130 арк.
196. Документы Уполномоченных Советов по делам Русской православной церкви и религиозных культов при Совете Министров СССР по Львовской области/переписка, информационные отчеты, статистические отчеты и др./ (октябрь 1951 г. – декабрь 1952 г.) // Держархів Львівської обл. Ф. Р. 1332. Оп. 2. Спр. 20. 231 арк.
197. Документы Уполномоченных Советов по делам Русской православной церкви и религиозных культов при Совете Министров СССР по Львовской области / циркуляры, переписка, информационные записки, отчеты и др. / (26 ноября 1952 г. – 11 декабря 1953 г.) // Держархів Львівської обл. Ф. Р. 1332. Оп. 2. Спр. 21. 308 арк.
198. Документы Уполномоченных Советов по делам Русской православной церкви и религиозных культов при Совете Министров СССР по Львовской области / выписки из протоколов заседаний Совета при Совете Министров СССР, переписка, докладные записки, планы работы, отчеты и др. / (8 января – 27 декабря 1954 г.) // Держархів Львівської обл. Ф. Р. 1332. Оп. 2. Спр. 22. 305 арк.
199. Документы Уполномоченных Советов по делам Русской православной церкви и религиозных культов при Совете Министров СССР по Львовской области / переписка, докладные информационные записки, отчеты и др. / (январь 1954 г. – декабрь 1955 г.) // Держархів Львівської обл. Ф. Р. 1332. Оп. 2. Спр. 23. 306 арк.
200. Документы Уполномоченных Советов по делам Русской православной церкви и религиозных культов при Совете Министров СССР по Львовской области / протокол заседания Уполномоченных по делам религиозных культов Одесской, Харьковской, Запорожской и др. областей; доклад, информационные письма, записки и др./ (2 января – 24 декабря 1956 г.) // Держархів Львівської обл. Ф. Р. 1332. Оп. 2. Спр. 24.

347 арк.

201. Документы Уполномоченных Советов по делам религиозных культов и Русской православной церкви при Совете Министров СССР по Львовской области / информация о заграничной деятельности православной церкви, записки, доклады, отчеты, информационные письма и др. / (январь 1956 г. – декабрь 1957 г.) // Держархів Львівської обл. Ф. Р. 1332. Оп. 2. Спр. 25. 335 арк.
202. Документы Уполномоченных Советов по делам Русской православной церкви и религиозных культов при Совете Министров СССР по Львовской области/переписка, информационные записки, отчеты и др. (январь 1957 г. – декабрь 1958 г.) // Держархів Львівської обл. Ф. Р. 1332. Оп. 2. Спр. 26. 274 арк.
203. Документы Уполномоченных Советов по делам Русской православной церкви и религиозных культов при Совете Министров СССР по Львовской области / переписка, информационные записки, письма и др. / (5 января – 21 декабря 1959 г.) // Держархів Львівської обл. Ф. Р. 1332. Оп. 2. Спр. 27. 295 арк.
204. Документы Уполномоченных Советов по делам Русской православной церкви и религиозных культов при Совете Министров СССР по Львовской области / постановления и доклад, краткая характеристика состояния и деятельности римско-католической церкви во Львовской области, информационные записки и отчеты и др. / (январь 1959 г. – декабрь 1960 г.) // Держархів Львівської обл. Ф. Р. 1332. Оп. 2. Спр. 28. 223 арк.
205. Документы Уполномоченного Совета по делам Русской православной церкви при Совете Министров СССР по Львовской области / постановления Совета при СМ СССР, переписка, докладные информационные записки и отчеты / (17 декабря 1960 г. – 19 декабря 1961 г.) // Держархів Львівської обл. Ф. Р. 1332. Оп. 2. Спр. 29. 131 арк.
206. Документы Уполномоченных Советов по делам Русской православной

- церкви и религиозных культов при Совете Министров СССР по Львовской области / переписка, информационные записки, доклады, сообщения, отчеты и др. (3 января – 27 декабря 1962 г.) // Держархів Львівської обл. Ф. Р. 1332. Оп. 2. Спр. 31. 233 арк.
207. Документы Уполномоченного Совета по делам Русской православной церкви при Совете Министров СССР по Львовской области / постановления Совета при СМ СССР, информационные записки, отчеты, справки, планы работы и др. (январь 1962 г. – октябрь 1963 г.) // Держархів Львівської обл. Ф. Р. 1332. Оп. 2. Спр. 32. 143 арк.
208. Документы Уполномоченного Совета по делам Русской православной церкви при Совете Министров СССР по Львовской области/переписка, информационные записки и отчеты, планы работы и др. (январь 1963 г. – декабрь 1964 г.) // Держархів Львівської обл. Ф. Р. 1332. Оп. 2. Спр. 34. 188 арк.
209. Материалы о снятии с регистрации римо-католической общины и использовании здания бывшего костела в Болехове (26 октября 1946 г. – 19 декабря 1959 г.) // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р. 388. Оп. 2. Спр. 55. 86 арк.
210. Материалы о снятии с регистрации религиозного общества римо-католического вероисповедания в с. Букачивцы (7 сентября 1946 г. – 22 января 1959 г.) // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р. 388. Оп. 2. Спр. 56. 86 арк.
211. Полугодовой статистический отчет о зарегистрированных религиозных обществах, сведения о религиозных обществах и количестве членов в них (26 июня – 2 июля 1956 г.) // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р. 388. Оп. 2. Спр. 86. 4 арк.
212. Полугодовой статистический отчет о зарегистрированных религиозных обществах по области и акт передачи дел за 1957 г. // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р. 388. Оп. 2. Спр. 87. 8 арк.
213. Полугодовые отчеты о религиозных общинах по области и переписка с

Советом по делам культов при СМ СССР по учету за 1958 год // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р. 388. Оп. 2. Спр. 88. 11 арк.

214. Полугодовые отчеты о состоянии религиозных общин по области и акт передачи дел за 1959 г. // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р. 388. Оп. 2. Спр. 89. 17 арк.
215. Статистический отчет о зарегистрированных религиозных обществах и служителях культа на 1 января 1961 г. и переписка по отчету (30 декабря 1960 г. – 16 декабря 1961 г.) // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р. 388. Оп. 2. Спр. 91. 54 арк.
216. Проект инструкции по применению законов и постановлений Правительства СССР, касающихся религиозных культов и копии решений облисполкома (1 апреля – 27 декабря 1961 г.) // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р. 388. Оп. 2. Спр. 92. 69 арк.
217. Статистический отчет за 1962 год о работе уполномоченного Совета по делам религиозных культов и переписка (2 января – 8 декабря 1962 г.) // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р. 388. Оп. 2. Спр. 93. 95 арк.
218. Постановления и другие директивные указания Совета и республиканского Уполномоченного по делам русской православной церкви и переписка с местными советскими органами по вопросам церкви (1 января – 31 декабря 1956 г.) // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р. 389. Оп. 2. Спр. 17. 173 арк.
219. Постановления и другие директивные указания Совета, республиканского Уполномоченного по делам русской православной церкви и переписка с местными советскими органами по вопросам церкви (1 января – 31 декабря 1957 г.) // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р. 389. Оп. 2. Спр. 19. 209 арк.
220. Постановления и другие директивные указания Совета и республиканского Уполномоченного по делам русской православной церкви и переписка с местными советскими органами по вопросам церкви (1 января – 31 декабря 1958 г.) // Держархів Івано-Франківської

обл. Ф. Р. 389. Оп. 2. Спр. 20. 172 арк.

221. Информации, сведения, справки о религиозной обстановке в районах, о наличии православных церквей и молитвенных домов, переписка с советскими органами о регистрации и снятии с учета общин и другим вопросам. Списки лиц, поступающих и обучающихся в Волынской духовной семинарии (7 января – 28 декабря 1959 г.) // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р. 389. Оп. 2. Спр. 22. 358 арк.
222. Отчет Станиславского епархиального управления и отчет об использовании приходо-расходной сметы в целом по епархии и в разрезе церквей за 1959 год // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р. 389. Оп. 2. Спр. 23. 29 арк.
223. Информации, сведения о религиозной обстановке и переписка с советскими органами по этому вопросу (9 января – 19 ноября 1960 г.) // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р. 389. Оп. 2. Спр. 26. 327 арк.
224. Информации и справки о религиозной обстановке и переписка с советскими органами о снятии с регистрации общин, сообщение об отказе от сана священника Воробец Ярослава Ивановича (17 января – 18 марта 1961 г.) // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р. 389. Оп. 2. Спр. 31. 306 арк.
225. Переписка с советскими органами о снятии с регистрации религиозных общин (9 марта – 22 мая 1961 г.) // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р. 389. Оп. 2. Спр. 32. 324 арк.
226. Копии отчетов священников, акты проверки церквей и указаний епископа, протоколы соборчиков и другие документы представляемые священниками в епархиальное управление (3 января – 5 декабря 1962 г.) // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р. 389. Оп. 2. Спр. 52. 105 арк.
227. Копии проповедей, отчетов священников, акты проверки церквей и другие документы, представляемые священниками в епархиальное управление (5 февраля – 28 декабря 1964 г.) // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р. 389. Оп. 2. Спр. 55. 202 арк.

228. Информации и справки о религиозной обстановке и переписка с советскими органами (19 мая – 31 декабря 1963 г.) // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р. 389. Оп. 2. Спр. 57. 219 арк.
229. Переписка с Советом, информации о религиозной обстановке, финансовые документы (1 января – 21 марта 1964 г.) // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р. 389. Оп. 2. Спр. 69. 203 арк.
230. Переписка по делам русской православной церкви (16 января – 21 декабря 1964 г.) // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р. 389. Оп. 2. Спр. 69 а. 179 арк.
231. Переписка с Советом и другими организациями, списки недействующих культовых зданий, ориентировка Совета об опыте контроля за выполнением законодательства о культах (31 марта – 10 сентября 1964 г.) // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р. 389. Оп. 2. Спр. 70. 245 арк.
232. Переписка с Советом о снятии с регистрации религиозных обществ, списки религиозных обществ, сведения о финансовой деятельности обществ (10 сентября – 31 декабря 1964 г.) // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р. 389. Оп. 2. Спр. 71. 314 арк.
233. Анализы и обобщения по вопросам прокурорско-следственной работы облпрокуратуры в 1959 г. (20 апреля 1959 г. – 7 июня 1960 г.) // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р. 584. Оп. 3. Спр. 112. 121 арк.
234. Информационные отчеты Уполномоченных Советов по делам Русской православной церкви и религиозных культов о деятельности монастырей, религиозных культов, духовенства и религиозного актива. Списки монашествующих и вольнонаемных женщин духовного скита Успенской Почаевской Лавры (8 апреля 1952 г. – 2 января 1953 г.) // Держархів Тернопільської обл. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 2325. 159 арк.
235. Информационные отчеты Уполномоченных по делам православной церкви при Совете Министров СССР и религиозных культов при облисполкоме в обком КП Украины о деятельности церкви и

религиозных культов в области (6 апреля 1953 г. – 8 января 1954 г.)

// Держархів Тернопільської обл. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 2521. 119 арк.

236. Протоколы № 11–14 заседаний бюро обкома КП Украины (13 августа – 6 сентября 1954 г.) // Держархів Тернопільської обл. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 2656. 133 арк.
237. Информации, справки, докладные записки работников отдела пропаганды и агитации обкома партии, Уполномоченных Советов по делам Русской православной церкви при Совете Министров СССР и религиозных культов при облисполкоме в обком КП Украины, о деятельности церкви и религиозных культов и мерах по улучшению атеистической работы среди населения (8 января 1954 г. – 5 января 1955 г.) // Держархів Тернопільської обл. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 2678. 136 арк.
238. Планы работы, информации, справки, докладные записки, отчеты работников пропаганды и агитации обкома партии, Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при облисполкоме в обком КП Украины о наличии и деятельности религиозных культов, подготовке и проведении религиозных праздников в районах области, мерах по улучшению атеистического воспитания трудящихся (7 января 1955 г. – 3 января 1956 г.) // Держархів Тернопільської обл. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 2802. 157 арк.
239. Справки, информации, докладные записки, отчеты работников отдела пропаганды и агитации обкома партии, Уполномоченного Совета по делам православной церкви при Совете Министров СССР в обком КП Украины о деятельности церкви и духовенства, проведении религиозных праздников и мерах по улучшению массово-политической работы и атеистической пропаганды среди населения (11 ноября 1955 г. – 10 ноября 1956 г.) // Держархів Тернопільської обл. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 2803. 112 арк.
240. Информации, справки, сведения работников отдела пропаганды и

агитации обкома, райкомов партии, Уполномоченных Совета по делам православной церкви при Совете Министров СССР и Совета по делам религиозных культов при облисполкоме о деятельности церкви, религиозных культов и незарегистрированных групп верующих (5 января – 10 ноября 1956 г.) // Держархів Тернопільської обл. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 2911. 72 арк.

241. Информации работников отдела пропаганды и агитации обкома партии, Уполномоченных Советов по делам Русской православной церкви при Совете министров СССР и религиозных культов о состоянии и деятельности церкви, религиозных культов, проведении религиозных праздников (8 января 1957 г. – 25 января 1958 г.) // Держархів Тернопільської обл. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 3022. 180 арк.
242. Информации, докладные записки, отчеты работников отдела пропаганды и агитации обкома партии о состоянии лекционной пропаганды в области, мерах по улучшению атеистической работы среди населения, об итогах 1956–1957 учебного года в сети партийного просвещения и о системе партийного просвещения на 1957–1958 учебный год (29 января – 7 декабря 1957 г.) // Держархів Тернопільської обл. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 3036 а). 58 арк.
243. Информации, справки, докладные записки работников отдела пропаганды и агитации обкома партии, управления КГБ, Уполномоченных Совета по делам Русской православной церкви при Совете Министров СССР и Совета по делам религиозных культов при исполкоме областного совета депутатов трудящихся в обком КП Украины о деятельности церквей, монастырей, религиозных культов и мерах по улучшению научно–атеистической пропаганды и воспитательной работы среди молодежи (9 января 1958 г. – 29 января 1959 г.) // Держархів Тернопільської обл. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 3125. 174 арк.
244. Информации, справки работников отдела пропаганды и агитации обкома

партии, управления КГБ, Уполномоченных Советов по делам Русской православной церкви при Совете Министров СССР и по делам религиозных культов при облисполкоме в обком КП Украины о состоянии и деятельности церкви и религиозных культов, мерах по улучшению атеистической пропаганды среди населения (19 января 1959 г. – 8 февраля 1960 г.) // Держархів Тернопільської обл. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 3222. 195 арк.

245. Информации, справки, докладные записки работников отдела пропаганды и агитации обкома КП Украины, горкома партии, Уполномоченных Советов по делам Русской православной церкви при Совете Министров СССР и религиозных культов при облисполкоме, облуправления КГБ в обком КП Украины о деятельности церкви, религиозных культов, монастырей, и мерах по пресечению антисоветской деятельности сектантских групп и униатского духовенства, улучшению атеистического воспитания трудящихся (29 января 1960 г. – 3 февраля 1961 г.) // Держархів Тернопільської обл. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 3325. 184 арк.

246. Информации, справки, отчеты Уполномоченных Советов по делам Русской православной церкви при Совете Министров СССР и религиозных культов при облисполкоме, облуправления КГБ в обком КП Украины о состоянии и деятельности религиозных культов, духовенства, выполнении законодательства о культах и мерах по снижению их активности (14 января 1961 г. – 8 февраля 1962 г.) // Держархів Тернопільської обл. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 3429. 139 арк.

247. Информации, справки горкома, райкомов партии, Уполномоченных Советов по делам Русской православной церкви при Совете Министров СССР и религиозных культов при облисполкоме в обком КП Украины о мерах улучшения атеистического воспитания трудящихся области (17 марта – 2 октября 1961 г.) // Держархів Тернопільської обл. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 3458. 87 арк.

248. Протоколы № 12–19 заседаний бюро обкома КП Украины (26 июня – 29 декабря 1962 г.) // Держархів Тернопільської обл. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 3523. 161 арк.
249. Информации, справки Уполномоченных Советов по делам Русской православной церкви при Совете Министров СССР и религиозных культов при облисполкоме, облуправления КГБ в обком КП Украины о ходе выполнения законодательства о культах, мерах по пресечению враждебной деятельности иеговистского подполья, усиления атеистической пропаганды среди верующих (28 февраля – 22 октября 1962 г.) // Держархів Тернопільської обл. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 3530. 34 арк.
250. Информации горкома партии, партийных комитетов производственных колхозно-совхозных управлений, промышленно-производственных зон в обком КП Украины о ходе выполнения постановлений ЦК КПСС об усилении атеистического воспитания населения, о фактах грубого администрирования некоторых местных органов власти по отношению к верующим, о проведении «Дня памяти» (18 апреля – 21 августа 1964 г.) // Держархів Тернопільської обл. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 3724. 127 арк.
251. Регистрационное дело о снятии с регистрации римско-католического костела с. Королевка Борщевского района за 1960 год // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3239. Оп. 1. Спр. 28. 82 арк.
252. Справки о состоянии религиозных культов в области за 1961 год (28 августа – 9 ноября) // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3239. Оп. 1. Спр. 30. 17 арк.
253. Справки о состоянии религиозных культов в области за 1963 год (2 января – 10 июня) // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3239. Оп. 1. Спр. 37. 20 арк.
254. Переписка с Советом по делам религиозных культов при СМ СССР, облисполкомом и райисполкомами по учету недействующих молитвенных зданий за 1963 год (9 января – 8 октября) // Держархів

- Тернопільської обл. Ф. Р. 3239. Оп. 1. Спр. 38. 7 арк.
255. Переписка с Советом по делам религиозных культов при СМ СССР, облисполкомом и райисполкомами по учету недействующих молитвенных зданий за 1964 год (6 марта – 18 декабря) // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3239. Оп. 1. Спр. 41. 13 арк.
256. Справки о состоянии религиозных культов в области за 1965 год // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3239. Оп. 1. Спр. 42. 20 арк.
257. Докладные записки о состоянии и деятельности римско-католических религиозных обществ на территории области за 1955–1960 годы (29 августа 1955 г. – 30 июля 1960 г.) // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3239. Оп. 2. Спр. 29. 26 арк.
258. Доклад о состоянии и деятельности римо-католических костелов в области за 1960 год // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3239. Оп. 2. Спр. 52. 13 арк.
259. Информационный отчет о состоянии и деятельности религиозных культов в области за 1960 год // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3239. Оп. 2. Спр. 53. 55 арк.
260. Информационный отчет о состоянии и деятельности религиозных культов в области за 1961 год // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3239. Оп. 2. Спр. 57. 39 арк.
261. Информационные отчеты о выполнении мероприятий по снижению активности религиозных культов, об итогах проведенного единовременного учета религиозных объединений за 1961 год // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3239. Оп. 2. Спр. 58. 27 арк.
262. Информационный отчет о состоянии и деятельности религиозных культов в области за 1962 год // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3239. Оп. 2. Спр. 62. 41 арк.
263. Информационный отчет о состоянии и деятельности религиозных культов в области за 1963 год // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3239. Оп. 2. Спр. 67. 50 арк.

264. Докладная записка о результатах ликвидации церковной унии за 1956 год // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3240. Оп. 1. Спр. 5. 7 арк.
265. Сведения о православных монастырях и «святых местах» за 1959 год // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3240. Оп. 1. Спр. 7. 6 арк.
266. Справки о ходе выполнения постановления Совета Министров СССР об усилении контроля за выполнением законодательства о культах за 1961 год (3 февраля – 11 ноября) // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3240. Оп. 1. Спр. 31. 49 арк.
267. Информационные отчеты о состоянии и деятельности религиозных общин православной церкви за 1953 год // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3240. Оп. 2. Спр. 19. 47 арк.
268. Выписка из протокола заседания Совета по делам русской православной церкви при Совете Министров СССР от 15 сентября 1954 года «О работе уполномоченного Совета по Тернопольской области» // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3240. Оп. 2. Спр. 22. 10 арк.
269. Информационные отчеты о состоянии и деятельности религиозных общин православной церкви за 1954 год // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3240. Оп. 2. Спр. 23. 42 арк.
270. Информационные отчеты о состоянии и деятельности религиозных общин православной церкви за 1955 год // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3240. Оп. 2. Спр. 26. 35 арк.
271. Докладная записка о положении и деятельности церкви и духовенства в области за 1955 год // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3240. Оп. 2. Спр. 28. 8 арк.
272. Информационные отчеты о состоянии и деятельности религиозных общин православной церкви за 1956 год // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3240. Оп. 2. Спр. 30. 40 арк.
273. Докладные записки о положении и деятельности духовенства в области за 1956 год (10 января – 29 августа) // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3240. Оп. 2. Спр. 31. 27 арк.

274. Информационные отчеты о состоянии и деятельности религиозных общин православной церкви за 1957 год // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3240. Оп. 2. Спр. 33. 31 арк.
275. Информационные отчеты о состоянии и деятельности религиозных общин православной церкви за 1958 год // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3240. Оп. 2. Спр. 37. 45 арк.
276. Информационные отчеты о состоянии и деятельности религиозных общин православной церкви за 1959 год // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3240. Оп. 2. Спр. 42. 24 арк.
277. Информационные отчеты о состоянии и деятельности религиозных общин православной церкви за 1960 год // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3240. Оп. 2. Спр. 44. 27 арк.
278. Переписка с Советом по делам церкви при Совете Министров СССР в ОК КПУ о деятельности религиозных общин православной церкви за 1960 год // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3240. Оп. 2. Спр. 45. 20 арк.
279. Отчет о работе Уполномоченного Совета за 1961 год // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3240. Оп. 2. Спр. 47. 28 арк.
280. Справки о положении и деятельности духовенства в области за 1961 год // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3240. Оп. 2. Спр. 48. 29 арк.
281. Отчет о работе Уполномоченного Совета за 1962 год // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3240. Оп. 2. Спр. 49. 46 арк.
282. Информационный отчет о состоянии и деятельности религиозных общин православной церкви за 1963 год // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3240. Оп. 2. Спр. 52. 47 арк.
283. Информационный отчет о состоянии и деятельности религиозных общин православной церкви за 1964 год // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3240. Оп. 2. Спр. 54. 45 арк.
284. Справки о положении и деятельности духовенства в области за 1964 год (18 января – 23 декабря) // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 3240. Оп.

2. Спр. 55. 62 арк.

285. Мартирологія українських церков: У 4-х т. Т. 2: Українська Католицька Церква: Документи, матеріали, християнський самвидав України / Упорядники О. Зінкевич, Т. Р. Лончина. Торонто; Балтимор: Українське видавництво «Смолоскип» імені Василя Симоненка, 1985. 840 с.
286. Сергійчук В. І. Нескорена церква. Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. К.: Дніпро, 2001. 493 с.
287. Сергійчук В. І. У боротьбі за рідну віру римо-католики України завжди були несхитні. К.: Дніпро, 2001. 228 с.
288. Православие и католичество: от конфронтации к диалогу. Хрестоматия / Сост. Алексей Юдин. (Серия «Диалог»). 2-е изд., испр. и доп. М.: Библиейско-богословский институт св. апостола Андрея, 2005. 596 с.
289. Сергійчук В. І. Патріарх Йосиф Сліпий у документах радянських органів державної безпеки. 1939–1987. В двох томах. Том. II. К.: ПП Сергійчук М. І., 2012. 480 с.
290. Йосиф Сліпий. Спомини / За редакцією І. Дацька, М. Горячої, видання друге. Львів-Рим: Видавництво УКУ, 2014. 608 с.
291. Шире развернуть научно-атеистическую пропаганду // Правда. 24 июля 1954. № 205 (13138). С. 1.
292. Постановление ЦК КПСС об ошибках в проведении научно-атеистической пропаганды среди населения / Секретарь ЦК КПСС Н. Хрущев // Правда. 11 ноября 1954. № 315 (13248). С. 2.
293. Бондаренко М. Реакційна суть релігійної моралі // Шлях до перемоги. 19 вересня. 1954. № 75 (895). С. 2.
294. Ширше розгорнути науково-атеїстичну пропаганду // Молодь України. 7 серпня 1954. № 157 (7360). С. 1.
295. Бражник І. Реакційна суть релігії // Молодь України. 11 серпня 1954. № 160 (7363). С. 2.
296. Мозговий С. Ширити атеїстичну пропаганду // Молодь України. 2 жовтня 1954. № 196 (7399). С. 2.

297. Возчикова М. Ватикан – знаряддя міжнародної реакції // Молодь України. 22 жовтня 1954. № 210 (7413). С. 3.
298. За дійову атеїстичну пропаганду // Соціалістичне село. 12 вересня 1954. № 74 (857). С. 2.
299. Бражник І. Релігійне пророцтво і наукове передбачення // Радянське село. 24 жовтня 1954. № 87 (942). С. 2.
300. Колоницький П. Марксизм-ленінізм про релігію // Червоні Бережани 26 серпня. 1954. № 69 (1623). С. 2.
301. Виноградова В. Походження і реакційна суть релігії // Червоні Бережани. 24 жовтня 1954. № 94 (1648). С. 2.
302. Наука проти релігії // Радянська Україна. 1954. № 235 (10058). 6 жовтня. С. 2.
303. Підвищувати рівень лекцій для населення // Радянська Україна. 21 жовтня 1954. № 248 (10071). С. 1.
304. Іванов Ю. З нравів слуг Ватиканських // Радянська Україна. 22 жовтня 1954. № 249 (10072). С. 2.
305. Селезньов М. Реакційна суть релігійної моралі // Зірка Перемоги. 7 жовтня 1954. № 81 (916). С. 2.
306. Командрич І. Ширити атеїстичну пропаганду на селі // Прапор Перемоги. 9 вересня 1954. № 72 (809). С. 2.
307. Поліпшити роботу клубів і бібліотек на селі // Колгоспне життя. 5 вересня 1954. № 72 (1488). С. 1.
308. Посилити науково-атеїстичну пропаганду // Колгоспне життя. 14 жовтня. 1954. № 83 (1499). С. 1.
309. Рудий Г. Газетна періодика УРСР 1950-х років: особливості формування, функціонування, контент. URL: http://nbuviar.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=3528:gazetna-periodika-ursr-1950-kh-rokiv-osoblivosti-formuvannya-funktsionuvannya-kontent&catid=81&Itemid=415 (дата звернення: 10.01.2021 р.).

310. Основи методології та організації наукових досліджень: Навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнктів / За ред. А. Є. Конверського. К.: Центр учбової літератури, 2010. 352 с.
311. Философский словарь / [под ред. И. Т. Фролова]. 7-е изд., перераб и доп. М.: Республика, 2001. 719 с.
312. Войналович В. А. Парти́но-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: політологічний дискурс. К.: Світогляд, 2005. 741 с.
313. Веденєєв Д., Шаповал Ю. «Чи був Лаврентій Берія українським націоналістом?» // Дзеркало тижня. 7–13 липня 2001. С. 23.
314. Пащенко В. О. Православ'я у новітній історії України. Частина перша. П.: Полтава, 1997. 356 с.
315. КПСС. Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях съездов, конференций и пленумов ЦК. 1898–1971. Изд. 8-е, доп. и испр. М.: Политиздат, 1971. / Т. 6. 1941–1954. 527 с.
316. Цыпин В. История Русской Церкви. 1917–1997. М.: Издательство Спасо-Преображенского Валаамского монастыря, 1997. 831 с. URL: https://azbyka.ru/otechnik/Vladislav_Tsypin/istorija-russkoj-tserkvi-1917-1997/8 (дата звернення: 05.02.2021 р.).
317. Шкаровский М. В. Русская Православная Церковь при Сталине и Хрущеве (Государственно-церковные отношения в СССР в 1939–1964 годах). Изд. 3-е, доп. М.: Издательство Крутицкого подворья, 2005. 424 с.
318. Релігійна політика в Україні у 1960-х – 1980-х роках і сучасна практика міжконфесійних відносин / П. М. Бондарчук, В. М. Даниленко, В. О. Крупина, О. Н. Кубальський; відп. ред. В. М. Даниленко. К.: Інститут історії України НАН України, 2010. 210 с.
319. Информации, докладные записки, отчеты работников отдела пропаганды и агитации обкома партии о состоянии лекционной пропаганды в области, мерах по улучшению атеистической работы

- среди населения, об итогах 1956–1957 учебного года в сети партийного просвещения и о системе партийного просвещения на 1957–1958 учебный год (29 января – 7 декабря 1957 г.) // Держархів Тернопільської обл. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 3036 а. 58 арк.
320. Байдич В. Г. Римо-католицизм у контексті розвитку державно-церковних стосунків в СРСР (1920–1960-ті рр.) // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. Київ: Інститут історії України НАН України, 2008. Випуск 36. С. 294–315.
321. Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939–1950) / переклад з англійської Наталії Кочан, за редакцією Олега Турія. Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2005. 268 с.
322. Бабенко Л. Радянські органи державної безпеки в системі взаємовідносин держави і православної церкви в Україні (1918 – середина 1950-х рр.). Полтава: ТОВ «АСМІ», 2014. 549 с.
323. Літопис Голготи України: Т. 2.: Репресована церква / редакційна колегія: Ю. Борець та інші. Дрогобич: «Відродження», 1994. 528 с.
324. Сергійчук В. І. Патріарх Йосиф Сліпий у документах радянських органів державної безпеки. 1939–1987. В двох томах. Том. I. К.: ПП Сергійчук М. І., 2012. 656 с.
325. Андрухів І. О. Релігійне життя на Прикарпатті: 1944–1990 роки. Історико-правовий аналіз. Івано-Франківськ: Обласна друкарня, 2004. 344 с.
326. Сергійчук В. І. Греко-католицька церква в 1944–1973 рр. // Український історичний журнал. 1999. № 1. С. 118–131.
327. Місінкевич Л. Л. Державна політика радянської влади на Україні щодо реабілітації громадян у західних областях у 1950-х рр. // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». Херсон, 2013. Випуск 5. Том 1. С. 52–57.
328. Літургія підпільної церкви. Збірник. За редакцією Івана Говери.

- Спомини. Статті. Інтерв'ю. Фотоматеріали. Тернопіль: Джура, 2014. 208 с.
329. Арсенич П. Священнича родина Сірецьких // *Нова зоря*. 2002. Ч. 12. С. 5.
330. Жилюк С. І. Формування радянського антицерковного законодавства у 60–70-х рр. ХХ ст. // *Наукові записки. Серія «Історичне релігієзнавство»*. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2009. Випуск 1. С. 51–62.
331. Киричевський П. Господарська діяльність православних монастирів на західноукраїнських землях у 40-х – 60-х рр. ХХ ст. // *Краєзнавство: науковий журнал*. 2013. № 1. С. 103–109.
332. Моренчук А. А. Церковно-релігійне життя в Україні в 1953–1964 роках (на матеріалах західних областей): монографія. Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2009. 196 с.
333. Внеочередной XXI съезд Коммунистической Партии Советского Союза. 27 января – 5 февраля 1959 года. Стенографический отчет. Том. 1. М.: Госполитиздат, 1959. 592 с.
334. Історія релігій в Україні: навчальний посібник / А. М. Колодний, П. Л. Яроцький, Б. О. Лобовик та інші; За редакцією А. М. Колодного, П. Л. Яроцького. К. : Товариство «Знання», ККО, 1999. 735 с.
335. Инструкция по применению законодательства о культурах / [составитель К. Королев]. М.: Политиздат, 1961. 26 с.
336. Гевікова О. В. Форми та методи антирелігійної боротьби в Україні (1953–1964 рр.) // *Вісник Київського міжнародного університету. Серія «Міжнародні відносини»*. К.: КиМУ, 2009. Випуск 8. С. 292–311.
337. Байдич В. Г. Антирелігійна кампанія радянської влади у 1958–1964 рр. і Римо-католицька церква в Україні // *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені Івана Федоровича Кураса НАН України*. К.: Лисенко М. М., 2010. Т. 2. С. 295–309.
338. XXII съезд Коммунистической Партии Советского Союза. 17–31 октября 1961 года. Стенографический отчет. Том. 1. М.: Политиздат,

1962. 608 с.
339. XXII съезд Коммунистической Партии Советского Союза. 17–31 октября 1961 года. Стенографический отчет. Том. 3. М.: Политиздат, 1962. 592 с.
340. Шкаровский М. В. Русская Православная Церковь в 1958–1964 годах // Вопросы истории. 1999. № 2. С. 42–58.
341. Боднар Г. «До церкви забороняли ходити лише тим, хто не хотів іти»: релігійне життя мігрантів із західноукраїнських сіл у Львові в 1960–1980-х рр. // Галицька митрополія 1303–1807–2007: Статті і матеріали / Редакційна колегія: З. Білик, В. Гаюк, Я. Дашкевич та ін. Львів, 2008. С. 42–46.
342. Письма учебных заведений в обком партии об оказании помощи в укреплении материально-технической базы, информационные записки уполномоченного Совета по религии о состоянии и деятельности религиозных культов, докладные записки обллита о фактах разглашения военных и государственных тайн в печати и др. (6 января – 27 декабря 1960 г.) // Держархів Львівської обл. Ф. П. 3. Оп. 8. Спр. 120. 116 арк.
343. Аржаковський А. Бесіди з Блаженнішим Любомиром Гузаром: До постконфесійного християнства / перекладено з французької, видання 2, виправлене і доповнене. Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2007. 183 с.
344. Дмитрух С. Життя як подвиг для Христа: Curriculum Vitae монаха – редемпториста, Місцєблюститєля і Правлячого Архієрея Києво-Галицької Митрополії Володимира Стернюка. Львів: «Свічадо», 2007. 223 с.
345. Переписка по делам русской православной церкви (30 декабря 1964 г. – 29 ноября 1965 г.) // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р. 389. Оп. 2. Спр. 69 б. 57 арк.

ДОДАТКИ

Таблиця 1

Конфесійна мережа РКЦ на території західних областей УРСР упродовж 1953–1958 рр.*

Область	Кількість зареєстрованих			Кількість зареєстрованих			Кількість незареєстрованих	Кількість зареєстрованих			Кількість зареєстрованих			Кількість зареєстрованих			Кількість зареєстрованих	Кількість зареєстрованих	Кількість зареєстрованих	Кількість зареєстрованих
	1953 р.	1954 р.	1955 р.	1956 р.	1957 р.	1958 р.														
Станом на:	Громад	Ксьондзів	Віруючих	Громад	Ксьондзів	Віруючих	Громад	Громад	Ксьондзів	Віруючих	Громад	Ксьондзів	Віруючих	Громад	Ксьондзів	Віруючих	Громад	Ксьондзів	Віруючих	Громад
Дрогобицька	16	6	25000	16	6	25000	9	16	16	25000	16	16	25000	16	17	25000	16	5	10480	
Львівська	9	6	6500	9	5	20000		9	8	20000	10	8	-	10	8	7040	10	7	6850	
Станіславська	3	2	-	3	2	-		3	2	-	3	2	1700	3	2	-	3	2	1150	
Тернопільська	8	6	2361	8	5	2340		8	5	2427	8	5	2127	8	5	1758	8	4	1734	8
Разом	36	20	33861	36	18	47340	9	36	31	47427	37	31	28827	37	32	33798	37	18	20214	8

*підготовлено автором на основі аналізу архівних джерел.

Таблиця 2

Конфесійна мережа РКЦ на території західних областей УРСР упродовж 1959–1964 рр.*

Область	Кількість зареєстрованих			Кількість зареєстрованих			Кількість зареєстрованих			Кількість зареєстрованих			Кількість зареєстрованих			Кількість зареєстрованих			
	1959 р.			1960 р.			1961 р.			1962 р.			1963 р.			1964 р.			
Станом на:	Громад	Ксьондзів	Віруючих	Громад	Ксьондзів	Віруючих	Громад	Громад	Ксьондзів	Віруючих	Громад	Ксьондзів	Віруючих	Громад	Ксьондзів	Віруючих	Громад	Ксьондзів	Віруючих
Львівська	24	7	13000	24	7	13000		24	8	13000	23	8	12000	16	8		13	7	
Станіславська	2	1	-	1	1	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Тернопільська	8	4	1555	8	3	1553	9	6	2	1257	6	2	1200	6	2	1030	6	1	1000
Разом	34	12	14555	33	11	14553	9	30	10	14257	29	10	13200	22	10		19	8	

*підготовлено автором на основі аналізу архівних джерел.

Таблиця 3

Чисельність греко-католицького духовенства та громад на території західних областей УРСР у 1953–1958 рр.*

№	Область	Роки											
		1953		1954		1955		1956		1957		1958	
		Кількість священиків	Кількість громад	Кількість священиків	Кількість громад	Кількість священиків	Кількість громад	Кількість священиків	Кількість громад	Кількість священиків	Кількість громад	Кількість священиків	Кількість громад
1	Дрогобицька	3	-	9	-	21	-	30 ²⁹	50	31 ³⁰	-	21	2
2	Львівська	30	50	30	20	-	20	158 ³¹	-	150	-	140	-
3	Станіславська	30	50	40	-	66	38	80 ³²	-	75	29 ³³	70	39
4	Тернопільська	17	-	17	-	23	-	36 ³⁴	-	35 ³⁵	-	40 ³⁶	-
Разом		80	100	96	20	110 ³⁷	58	304	50	291	29	271	41

*підготовлено автором на основі аналізу архівних джерел.

²⁹ З яких 15 повернулися з ув'язнення.

³⁰ З яких 27 повернулися з ув'язнення.

³¹ З яких 130 повернулися з ув'язнення.

³² У іншому документі – 84, з яких лише 29 повернулися з ув'язнення.

³³ На 29 грудня 1957 р.

³⁴ У іншому документі – 35, з яких 18 повернулися з ув'язнення.

³⁵ З яких 19 повернулися з ув'язнення.

³⁶ [158, арк. 53–58].

³⁷ Без урахування священиків з Львівської області.

Таблиця 4

Чисельність греко-католицького духовенства та громад на території західних областей УРСР у 1959–1964 рр.*

№	Область	Роки											
		1959		1960		1961		1962		1963		1964	
		Кількість священників	Кількість громад	Кількість священників	Кількість громад	Кількість священників	Кількість громад	Кількість священників	Кількість громад	Кількість священників	Кількість громад	Кількість священників	Кількість громад
1	Львівська	130 ³⁸	-	130	-	158	-	148	-	138	-	138	-
2	Станіславська	70	-	70	34 ³⁹	58	-	51	-	55	-	58	-
3	Тернопільська	40	-	31	-	41	-	-	-	46	-	40	-
Разом		240	-	231	-	257	-	199 ⁴⁰	-	239	-	236	-

*підготовлено автором на основі аналізу архівних джерел.

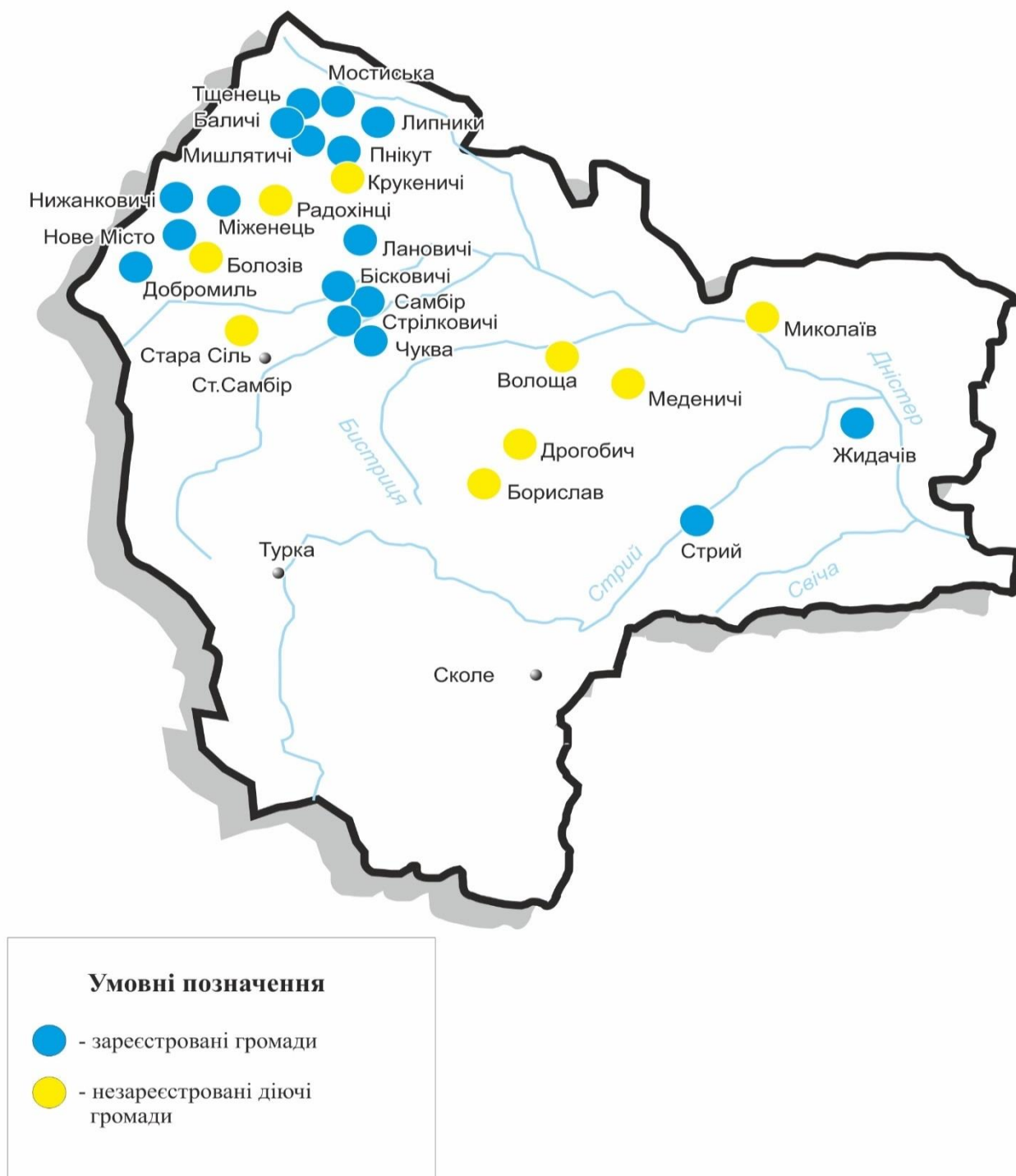
³⁸ Чисельність греко-католицьких священників на Львівщині зросла в результаті приєднання території ліквідованої Дрогобицької області.

³⁹ Близько 35 греко-католицьких священників активно виконували священницький обов'язок для віруючих в 34 населених пунктах області.

⁴⁰ Без урахування священників з Тернопільської області.

Додаток А

Римо-католицькі громади у Дрогобицькій області (1953–1958 рр.)

*підготовлено автором на основі аналізу архівних джерел

Додаток Б

Римо-католицькі громади у Львівській області (1953–1958 рр.)

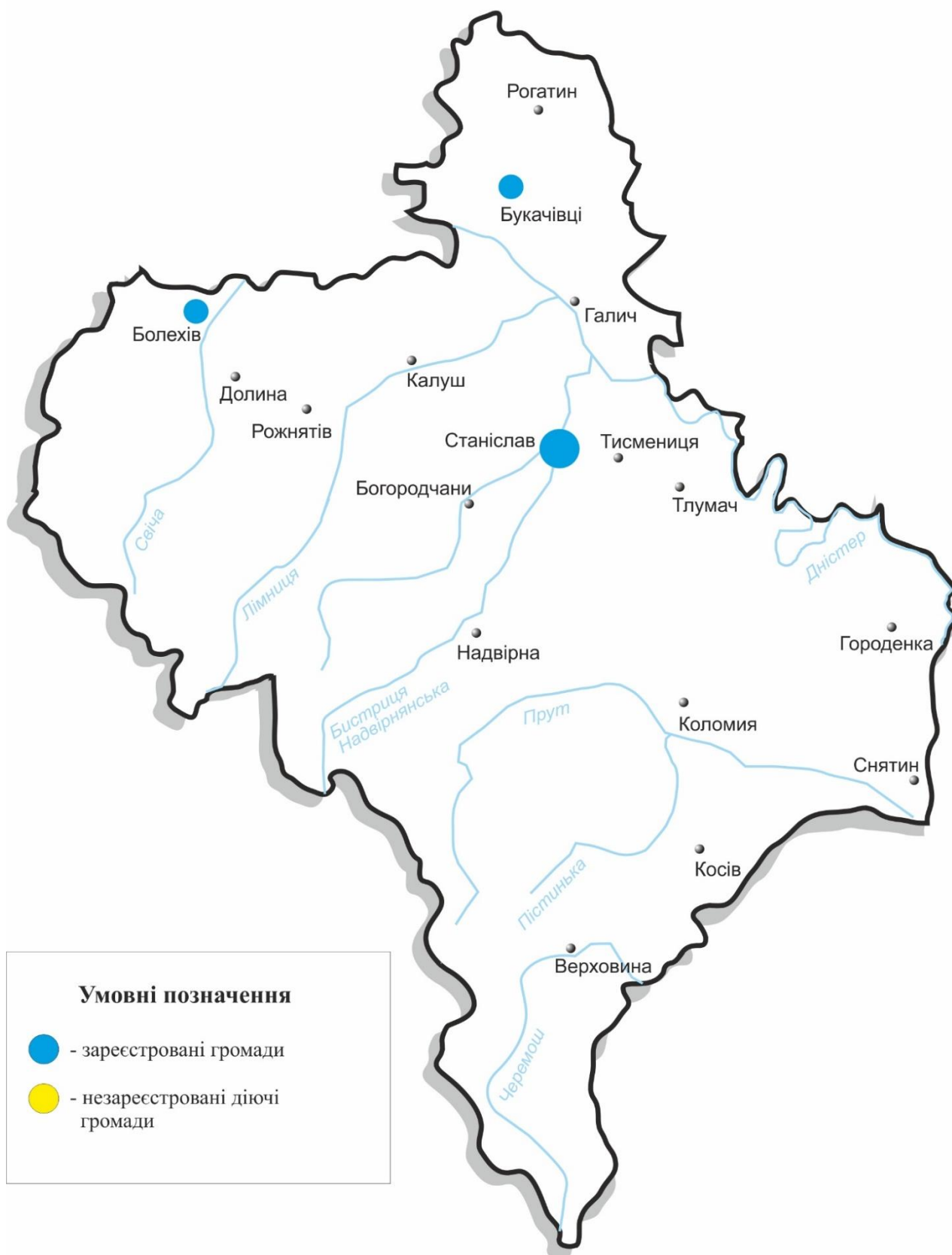
Умовні позначення

- - зареєстровані громади
- - незареєстровані діючі громади

*підготовлено автором на основі аналізу архівних джерел

Додаток В

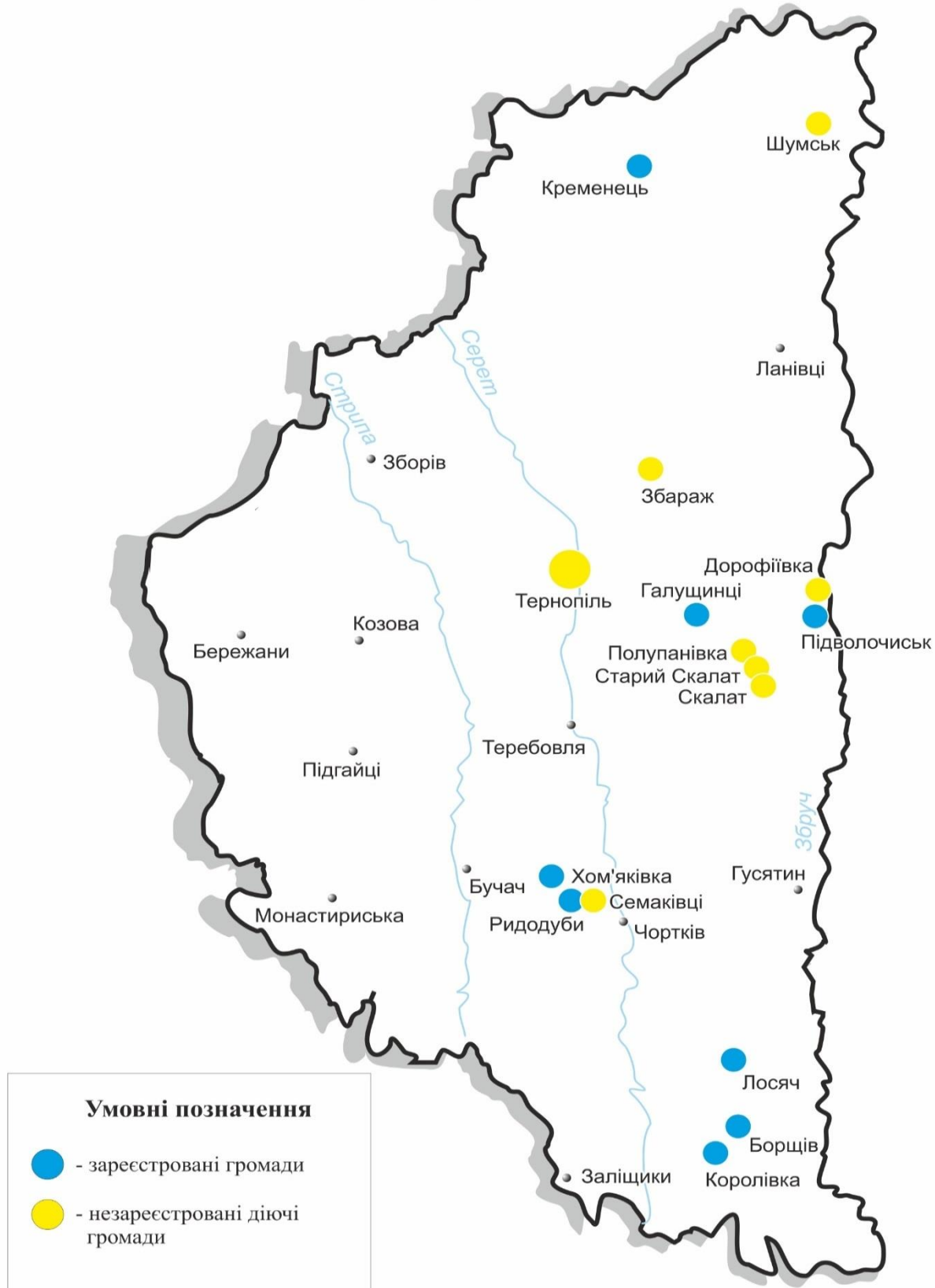
Римо-католицькі громади у Станіславській області (1953–1958 рр.)

*підготовлено автором на основі аналізу архівних джерел

Додаток Г

Римо-католицькі громади у Тернопільській області (1953–1958 рр.)

*підготовлено автором на основі аналізу архівних джерел

Додаток Д

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

I. Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Дідух Т. Політика радянської влади щодо Греко-католицької церкви в УРСР у період «десталінізації» (1953–1959 рр.). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. 2010. Вип. 2. С. 190–196.
2. Дідух Т. Становище Римо-католицької церкви на Тернопільщині у 1953–1964 рр. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. 2011. Вип. 2. С. 234–240.
3. Дідух Т. Активізація діяльності греко-католицького духовенства на Тернопільщині у 1953–1958 рр. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія: *Історичне релігієзнавство*. 2012. Вип. 6. С. 147–159.
4. Дідух Т. Становище Греко-католицької церкви на території Дрогобицької області в період лібералізації у 1953–1958 рр. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія: *Історичне релігієзнавство*. 2013. Вип. 8. С. 61–74.
5. Дідух Т. Стан Римо-католицької церкви на Тернопільщині у контексті антирелігійної політики радянської влади в 1957–1964 рр. *Мандрівець*. 2013. № 4 (106). С. 53–57.
6. Дідух Т. Становище Римо-католицької церкви на території Дрогобицької області у 1953–1958 рр. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2014. Вип. 38. С. 207–212.
7. Дідух Т. Дослідження державно-церковних відносин в СРСР у сучасній українській історіографії. *Наукові записки Тернопільського національного*

педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. 2014. Вип. 1. Ч. 3. С. 215–220.

8. Дідух Т. Особливості конфесійного життя Греко-католицької церкви на Тернопільщині у 1958–1964 рр. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. 2014. Вип. 2. Ч. 1. С. 122–128.*

9. Дідух Т. Становище католицьких конфесій в Україні у 1953–1964 рр.: історіографічний огляд проблеми. *Українське релігієзнавство. 2014. № 71–72. С. 171–177.*

10. Дідух Т. Особливості конфесійного життя Римо-католицької церкви в західних областях України у 1953–1958 рр. *Україна–Ватикан: християнство в контексті його включення в різноманітні сфери суспільного буття: наук. збірник / за ред. Л. Филипович і П. Яроцького. Київ: УАР, 2015. С. 158–164.*

11. Дідух Т. Особливості конфесійного життя Римо-католицької церкви на території Львівської області у 1958–1964 рр. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. 2019. Вип. 1. С. 152–159.*

12. Didukh T. Special features of confessional life of the Roman Catholic Church in the Western regions of Ukraine in 1958–1964. *Journal of Education, Health and Sport. 2021. Vol. 11. № 4. P. 101–112.*
<https://apcz.umk.pl/czasopisma/index.php/JEHS/article/view/JEHS.2021.11.04.011>.

II. Наукові публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

13. Дідух Т. Вплив урядових постанов від 7 липня та 10 листопада 1954 р. на конфесійне життя римо-католиків та греко-католиків Тернопільщини. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до сьогодення)», 20–21 квітня 2012 р., м. Тернопіль: у 2-х ч. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. Ч. I. С. 129–134.*

14. Дідух Т. Заходи ієрархів Російської православної церкви з утвердження православ'я серед «возз'єданого» духовенства на території Дрогобицької області у 1953–1958 рр. *Проблеми та перспективи наук в умовах глобалізації*: матеріали VIII Всеукраїнської наук. конференції, 15 листопада 2012 р. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. С. 132–139.

15. Дідух Т. Особливості співпраці між греко-католицьким і римо-католицьким духовенством у Дрогобицькій області в 1953–1958 рр. *Історія релігій в Україні*: матеріали XXIV Міжнародної наук. конференції, 12-16 травня 2014 р. наук. щорічник / упоряд.: О. Киричук, М. Омельчук, І. Орлевич. Львів: Логос, 2014. Кн. I. С. 628–636.

16. Дідух Т. Вплив антирелігійної кампанії радянської влади на скорочення конфесійної мережі Римо-католицької церкви на Тернопільщині у 1957–1964 рр. *Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції «Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до сьогодення)»*, 26 квітня 2013 р. Тернопіль: «Вектор», 2014. С. 63–66.

17. Дідух Т. Становище Греко-католицької церкви на території Станіславської області у 1953–1958 рр. *Українська Греко-Католицька Церква у контексті вітчизняної історії та сучасних суспільних реалій (до 150-ліття з дня народження митрополита Андрея Шептицького та 70-ліття з дня ув'язнення патріарха Йосифа Сліпого)*: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конференції з міжнародною участю (м. Тернопіль, 24–25 квітня 2015 р.). Тернопіль; Київ: Вектор, 2015. С. 64–69.

18. Дідух Т. Вплив політики лібералізації на релігійне життя Римо-Католицької Церкви у Львівській області (1953–1958 рр.). *Історія та сучасні виклики непокараних злочинів радянського тоталітаризму проти Церкви*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 11 червня 2015 р.). Дніпропетровськ: Пороги, 2015. С. 256–264.

19. Дідух Т. Особливості діяльності греко-католицьких громад на Львівщині в період політики лібералізації (1953–1958 рр.). *Українська Греко-Католицька Церква в історії та сучасних процесах розвитку українського*

суспільства (до 420-ліття укладення Берестейської унії, 70-ліття Львівського «псевдособору» 1946 р.): матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конференції (м. Тернопіль, 21–22 квітня 2016 р.). Тернопіль; Київ: Вектор, 2016. С. 140–147.

20. Дідух Т. Вплив Йосифа Сліпого на підпільну діяльність Греко-Католицької Церкви (1953–1958 рр.). *Проблеми національно-патріотичного виховання: історичний та психолого-педагогічний аспекти*: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конференції (м. Тернопіль, 23 лютого 2017 р.). Тернопіль: ТОКІППО, 2017. С. 52–55.

21. Дідух Т. Вплив Василя-Всеволода Величковського на підпільну діяльність Греко-Католицької Церкви на Тернопільщині (1953–1959 рр.). *Тернопіль і Тернопільщина в особах, подіях, документах*: збірник наук. статей та тез I Регіональної наук.-практ. конференції (м. Тернопіль, 25 квітня 2017 р.). Тернопіль: ТОКІППО, 2017. С. 49–51.

22. Дідух Т. Роль віруючих у підпільній діяльності Греко-Католицької Церкви на території Західної України (1953–1958 рр.). *Події Української національної революції 1917–1921 років крізь призму світогляду людини третього тисячоліття*: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конференції, приуроченої 100-річчю проголошення Української Народної Республіки (м. Тернопіль, 21 листопада 2017 р.). Науковий, методичний, інформаційний збірник Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти. Тернопіль: ТОКІППО, 2018. Вип. 4. С. 41–48.

23. Дідух Т. Особливості конфесійного життя Греко-Католицької Церкви на території Львівської області у 1958–1964 рр. *Держава і церква в новітній історії України*: збірник наук. статей. Полтава: ПНПУ ім. В. Г. Короленка, 2019. Вип. 7. С. 79–89.

24. Дідух Т. Заходи ієрархів Російської православної церкви з утвердження православ'я серед «возз'єднаного» духовенства на території Львівської області у 1953–1958 рр. *Передові наукові дослідження в Україні*: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конференції (м. Тернопіль, 27 вересня 2019 р.). Науковий, методичний, інформаційний збірник Тернопільського

обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти. Тернопіль: ТОКІППО, 2019. Вип. 16 С. 44–52.

25. Дідух Т. Заходи ієрархів Російської православної церкви з утвердження православ'я серед «возз'єднаного» духовенства на території Станіславської області у 1959–1964 рр. *Четверті Геретівські читання*: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конференції (м. Тернопіль, 10 червня 2020 р.). Науковий, методичний, інформаційний збірник Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти. Тернопіль: ТОКІППО, 2020. Вип. 20. С. 71–84.

Апробація результатів дисертації

Основні положення роботи викладено та обговорено на науково-практичних конференціях різного рівня, науково-практичних семінарах.

Міжнародні конференції:

Міжнародна науково-практична конференція «Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до сьогодення)» (м. Тернопіль, 20–21 квітня 2012 р., форма участі – усна доповідь, публікація);

II Міжнародна науково-практична конференція «Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до сьогодення)» (м. Тернопіль, 26 квітня 2013 р., форма участі – усна доповідь, публікація);

Міжнародна науково-практична конференція «Методологічні засади і наступність релігієзнавчих досліджень в Україні (пам'яті Н. Гаврілової та А. Гудими)» (м. Тернопіль, 23–24 січня 2014 р., форма участі – усна доповідь, публікація);

XXIV Міжнародна наукова конференція «Історія релігій в Україні» (м. Львів, 12-16 травня 2014 р., форма участі – усна доповідь, публікація);

Міжнародна науково-практична конференція «Історія та сучасні виклики непокараних злочинів радянського тоталітаризму проти Церкви» (м. Київ, 11 червня 2015 р., форма участі – усна доповідь, публікація).

Всеукраїнські та регіональні науково-практичні конференції:

VIII Всеукраїнська наукова конференція «Проблеми та перспективи наук в умовах глобалізації» (м. Тернопіль, 15 листопада 2012 р., форма участі – усна доповідь, публікація);

Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю «Українська Греко-Католицька Церква у контексті вітчизняної історії та сучасних суспільних реалій» (до 150-ліття з дня народження митрополита Андрея Шептицького та 70-ліття з дня ув'язнення патріарха Йосифа Сліпого) (м. Тернопіль, 24–25 квітня 2015 р., форма участі – усна доповідь, публікація);

Всеукраїнська науково-практична конференція «Українська Греко-Католицька Церква в історії та сучасних процесах розвитку українського суспільства (до 420-ліття укладення Берестейської унії, 70-ліття Львівського «псевдособору» 1946 р.)» (м. Тернопіль, 21–22 квітня 2016 р., форма участі – усна доповідь, публікація);

Всеукраїнська науково-практична конференція «Проблеми національно-патріотичного виховання: історичний та психолого-педагогічний аспекти» (м. Тернопіль, 23 лютого 2017 р., форма участі – усна доповідь, публікація);

I Регіональна науково-практична конференція «Тернопіль і Тернопільщина в особах, подіях, документах» (м. Тернопіль, 25 квітня 2017 р., форма участі – усна доповідь, публікація);

Всеукраїнська науково-практична конференція, приурочена 100-річчю проголошення української народної республіки «Події Української національної революції 1917–1921 років крізь призму світогляду людини третього тисячоліття» (м. Тернопіль, 21 листопада 2017 р., форма участі – усна доповідь, публікація);

Всеукраїнська науково-практична конференція «Передові наукові дослідження в Україні» (м. Тернопіль, 27 вересня 2019 р., форма участі – усна доповідь, публікація);

Всеукраїнська науково-практична конференція «Четверті Геретівські читання» (м. Тернопіль, 10 червня 2020 р., форма участі – усна доповідь, публікація).